श्री

मानवधर्म्मशास्त्रम्

भृगुप्रोक्तम्

श्रीयुद्ग्येवस्हौटनेन

मुद्रकृतम्

लण्डन्राजधान्याम्

मुद्रितम्

संवत्

१८८१

॥ ओँ ॥

॥ नमोगणेशाय ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम्प्रथमोऽध्यायः ॥

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्यमहर्षयः ।
प्रतिपूज्ययथान्यायमिदंवचनमब्रुवन् ॥१॥
भगवन्सर्ववर्णानांयथावदनुपूर्वशः ।
अन्तरप्रभवानांचधर्म्मान्नोवक्तुमर्हसि ॥२॥
त्वमेकोह्यस्यसर्वस्यविधानस्यस्वयम्भुवः ।
अचिन्त्यस्याप्रमेयस्यकार्यतत्त्वार्थवित्प्रभो ॥३॥
सतैःपृष्टस्तथासम्यगमितौजामहात्मभिः ।
प्रत्युवाचार्च्यतान्सर्वान्महर्षीञ्छ्रूयतामिति ॥४॥
आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयम्प्रसुप्तमिवसर्वतः ॥५॥
ततःस्वयम्भूर्भगवानव्यक्तोव्यञ्जयन्निदम् ।
महाभूतादिवृत्तौजाःप्रादुरासीत्तमोनुदः ॥६॥

योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः ।
सर्वभूतमयोऽचिन्त्यः स एव स्वयमुद्बभौ ॥७॥
सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः
अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् ॥८॥
तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
तस्मिन् जज्ञे स्वयम्ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥९॥
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥१०॥
यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ।
तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥११॥
तस्मिन्नण्डे स भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
स्वयमेवात्मनो ध्यानात्तदण्डमकरोद्द्विधा ॥१२॥
ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवम्भूमिं च निर्ममे ।
मध्ये व्योम दिशश्चाष्टावपां स्थानं च शाश्वतम् ॥१३॥
उद्बवर्हात्मनश्चैव मनः सदसदात्मकम्
मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥१४॥
महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च
विषयाणां ग्रहीतॄणि शनैः पंचेन्द्रियाणि च ॥१५॥

तेषान्त्ववयवान्सूक्ष्मान्षण्णामप्यमितौजसाम् ।
सन्निवेश्यात्ममात्रासुसर्वभूतानिनिर्ममे ॥१६॥
यन्मूर्त्यवयवाःसूक्ष्मास्तस्येमान्याश्रयन्तिषट् ।
तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्यमूर्त्तिंमनीषिणः ॥१७॥
तदाविशन्तिभूतानिमहान्तिसहकर्म्मभिः ।
मनश्चावयवैःसूक्ष्मैःसर्वभूतकृदव्ययम् ॥१८॥
तेषामिदन्तुसप्तानाम्पुरुषाणांमहौजसाम् ।
सूक्ष्माभ्योमूर्त्तिमात्राभ्यःसम्भवत्यव्ययाद्व्ययम् ॥१९॥
आद्याद्यस्यगुणन्त्वेषामवाप्नोतिपरःपरः ।
योयोयावतिथश्चैषांससतावद्गुणःस्मृतः ॥२०॥
सर्वेषान्तुसनामानिकर्माणिचपृथक्पृथक् ।
वेदशब्देभ्यएवादौपृथक्संस्थाश्चनिर्ममे ॥२१॥
कर्मात्मनांचदेवानांसोऽसृजत्प्राणिनाम्प्रभुः ।
साध्यानांचगणंसूक्ष्मंयज्ञंचैवसनातनम् ॥२२॥
अग्निवायुरविभ्यस्तुत्रयम्ब्रह्मसनातनम् ।
दुदोहयज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥२३॥
कालंकालविभक्तीश्चनक्षत्राणिग्रहांस्तथा
सरितःसागरान्शैलान्समानिविषमाणिच ॥२४॥

तपोवाचंरतिंचैवकामंचक्रोधमेवच ।
सृष्टिंससर्जचैवेमांस्त्रष्टुमिच्छन्निमाःप्रजाः ॥२५॥
कर्मणांचविवेकार्थंधर्माधर्मौव्यवेचयत् ।
द्वंद्वैरयोजयच्चेमाःसुखदुःखादिभिःप्रजाः ॥२६॥
अण्व्योमात्राविनाशिन्योदशार्द्धानान्तुयाःस्मृताः ।
ताभिःसार्द्धमिदंसर्वंसम्भवत्यनुपूर्वशः ॥२७॥
यन्तुकर्मणियस्मिन्सन्ययुंक्तप्रथमम्प्रभुः ।
सतदेवस्वयम्भेजेसृज्यमानःपुनःपुनः ॥२८॥
हिंस्राहिंस्रेमृदुक्रूरेधर्माधर्मावृतानृते ।
यद्यस्यसोऽदधात्सर्गेतत्तस्यस्वयमाविशेत् ॥२९॥
यथर्तुलिंगान्यृतवःस्वयमेवर्तुपर्यये ।
स्वानिस्वान्यभिपद्यन्तेतथाकर्माणिदेहिनः ॥३०॥
लोकानान्तुविवृद्ध्यर्थंमुखबाहूरुपादतः ।
ब्राह्मणंक्षत्रियंवैश्यंशूद्रंचनिरवर्तयत् ॥३१॥
द्विधाकृत्वात्मनोदेहमर्द्धेनपुरुषोऽभवत् ।
अर्द्धेननारीतस्यांसविराजमसृजत्प्रभुः ॥३२॥
तपस्तप्त्वाऽसृजद्यन्तुसस्वयंपुरुषोविराट् ।
तंमांवित्तास्यसर्वस्यस्त्रष्टारंद्विजसत्तमाः ॥

अहंप्रजाःसिसृक्षुस्तुतपस्तप्त्वासुदुश्चरम् ।
पतीन्प्रजानामसृजंमहर्षीनादितोदश ॥३४॥
मरीचिमत्र्यंगिरसौपुलस्त्यम्पुलहंक्रतुम्
प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुन्नारदमेवच ॥३५॥
एतेमनूंस्तुसप्तान्यानसृजन्भूरितेजसः ।
देवान्देवनिकायांश्चमहर्षींश्चामितौजसः ॥३६॥
यक्षरक्षःपिशाचांश्चगंधर्वाप्सरसोऽसुरान् ।
नागान्सर्पान्सुपर्णांश्चपितॄणांचपृथग्गणान् ॥३७॥
विद्युतोऽशनिमेघांश्चरोहितेन्द्रधनूंषिच ।
उल्कानिर्घातकेतूंश्चज्योतींष्युच्चावचानिच ॥३८॥
किन्नरान्वानरान्मत्स्यान्विविधांश्चविहंगमान् ।
पशून्मृगान्मनुष्यांश्चव्यालांश्चोभयतोदतः ॥३९॥
कृमिकीटपतंगांश्चयूकामक्षिकमत्कुणम् ।
सर्वञ्चदंशमशकंस्थावरञ्चपृथग्विधम् ॥४०॥
एवमेतैरिदंसर्वंमन्नियोगान्महात्मभिः ।
यथाकर्मतपोयोगात्सृष्टंस्थावरजंगमम् ॥४१॥
येषांतुयादृशंकर्मभूतानामिहकीर्त्तितम् ।
तत्तथावोऽभिधास्यामिक्रमयोगञ्चजन्मनि ॥४२॥

पशवश्चमृगाश्चैवव्यालाश्चोभयतोदतः ।
रक्षांसिचपिशाचाश्चमनुष्याश्चजरायुजाः ॥४३॥
अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः ।
यानिचैवंप्रकाराणिस्थलजान्यौदकानिच ॥४४॥
स्वेदजंदंशमशकंयूकामक्षिकमत्कुणम् ।
उष्मणश्चोपजायन्तेयच्चान्यत्किञ्चिदीदृशम् ॥४५॥
उद्भिज्जाःस्थावराःसर्वेवीजकाण्डप्ररोहिणः ।
ओषध्यःफलपाकान्ताबहुपुष्पफलोपगाः ॥४६॥
अपुष्पाःफलवन्तोयेतेवनस्पतयःस्मृताः ।
पुष्पिणःफलिनश्चैववृक्षास्तूभयतःस्मृताः ॥४७॥
गुच्छगुल्मंतुविविधन्तथैवतृणजातयः ।
वीजकाण्डरुहाण्येवप्रतानावल्ल्यएवच ॥४८॥
तमसाबहुरूपेणवेष्टिताःकर्महेतुना ।
अन्तःसंज्ञाभवन्त्येतेसुखदुःखसमन्विताः ॥४९॥
एतदन्तास्तुगतयोब्रह्माद्याःसमुदाहृताः ।
घोरेऽस्मिन्भूतसंसारेनित्यंसततयायिनि ॥५०॥
एवंसर्वंससृष्ट्वेदंमाञ्चाचिन्त्यपराक्रमः ।
आत्मन्यन्तर्दधेभूयःकालंकालेनपीडयन् ॥५१॥

यदासदेवोजागर्त्तितदेदञ्चेष्टतेजगत् ।
यदास्वपितिशान्तात्मातदासर्वंनिमीलति ॥५२॥
तस्मिन्स्वपतितुसुस्थेकर्मात्मानःशरीरिणः ।
स्वकर्मभ्योनिवर्त्तन्तेमनश्चग्लानिमृच्छति ॥५३॥
युगपत्तुप्रलीयन्तेयदातस्मिन्महात्मनि ।
तदाऽयंसर्वभूतात्मासुखंस्वपितिनिर्वृतः ॥५४॥
तमोऽयन्तुसमाश्रित्यचिरन्तिष्ठतिसेन्द्रियः ।
नचस्वंकुरुतेकर्मतदोत्क्रामतिमूर्त्तितः ॥५५॥
यदाऽणुमात्रिकोभूत्वाबीजंस्थास्नुचरिष्णुच ।
समाविशतिसंसृष्टस्तदामूर्त्तिंविमुञ्चति ॥५६॥
एवंसजाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदंसर्वंचराचरम् ।
संजीवयतिचाजस्रम्प्रमापयतिचाव्ययः ॥५७॥
इदंशास्त्रन्तुकृत्वाऽसौमामेवस्वयमादितः ।
विधिवद्ग्राहयामासमरीच्यादींस्त्वहंमुनीन् ॥५८॥
एतद्वोऽयंभृगुःशास्त्रंश्रावयिष्यत्यशेषतः ।
एतद्धिमत्तोऽधिजगेसर्वमेषोऽखिलंमुनिः ॥५९॥
ततस्तथासतेनोक्तोमहर्षिर्मनुनाभृगुः ।
तानब्रवीदृषीन्सर्वान्प्रीतात्माश्रूयतामिति ॥६०॥

स्वायंभुवस्यास्यमनोःषड्वंश्यामनवोऽपरे ।
सृष्टवन्तःप्रजाःस्वाःस्वामहात्मानोमहौजसः ॥६१॥
स्वारोचिषश्चौत्तमिश्चतामसोरैवतस्तथा ।
चाक्षुषश्चमहातेजाविवस्वत्सुतएवच ॥६२॥
स्वायंभुवाद्याःसप्तैतेमनवोभूरितेजसः ।
स्वेस्वेऽन्तरेसर्वमिदमुत्पाद्यापुश्चराचरम् ॥६३॥
निमेषादशचाष्टौचकाष्ठात्रिंशत्तुताःकला ।
त्रिंशत्कलामुहूर्तःस्यादहोरात्रन्तुतावतः ॥६४॥
अहोरात्रेविभजनेसूर्योमानुषदैविके ।
रात्रिःस्वप्नायभूतानाञ्चेष्टायैकर्मणामहः ॥६५॥
पित्र्येरात्र्यहनीमासःप्रविभागस्तुपक्षयोः ।
कर्मचेष्टास्वहःकृष्णःशुक्लःस्वप्नायशर्वरी ॥६६॥
दैवेरात्र्यहनीवर्षंप्रविभागस्तयोःपुनः ।
अहस्तत्रोदगयनंरात्रिःस्याद्दक्षिणायनम् ॥६७॥
ब्राह्मस्यतुक्षपाऽहस्ययत्प्रमाणंसमासतः ।
एकैकशोयुगानान्तुक्रमशस्तन्निबोधत ॥६८॥
चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षाणान्तुकृतंयुगम् ।
तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥६९॥

इतरेषुससंध्येषुससंध्यांशेषुचत्रिषु ।
एकापायेनवर्त्तन्तेसहस्राणिशतानिच ॥७०॥
यदेतत्परिसंख्यातमादावेवचतुर्युगम् ।
एतद्द्वादशसाहस्रन्देवानांयुगमुच्यते ॥७१॥
दैविकानांयुगानान्तुसहस्रम्परिसंख्यया ।
ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयन्तावतीरात्रिरेवच ॥७२॥
तद्वैयुगसहस्रान्तम्ब्राह्मम्पुण्यमहर्विदुः ।
रात्रिञ्चतावतीमेवतेऽहोरात्रविदोजनाः ॥७३॥
तस्यसोऽहर्निशस्यान्तेप्रसुप्तःप्रतिबुध्यते ।
प्रतिबुद्धश्चसृजतिमनःसदसदात्मकम् ॥७४॥
मनःसृष्टिंविकुरुतेचोद्यमानंसिसृक्षया ।
आकाशञ्जायतेतस्मात्तस्यशब्दंगुणंविदुः ॥७५॥
आकाशात्तुविकुर्वाणात्सर्वगन्धवहःशुचिः ।
बलवाञ्जायतेवायुःसवैस्पर्शगुणोमतः ॥७६॥
वायोरपिविकुर्वाणाद्विरोचिष्णुतमोनुदम् ।
ज्योतिरुत्पद्यतेभास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥७७॥
ज्योतिषश्चविकुर्वाणादापोरसगुणाःस्मृताः ।
अद्भ्योगन्धगुणाभूमिरित्येषासृष्टिरादितः ॥७८॥

यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुदितन्दैविकंयुगम् ।
तदेकसप्ततिगुणम्मन्वन्तरमिहोच्यते ॥७९॥
मन्वन्तराण्यसंख्यानिसर्गःसंहारएवच ।
क्रीडन्निवैतत्कुरुतेपरमेष्ठीपुनःपुनः ॥८०॥
चतुष्पात्सकलोधर्मःसत्यञ्चैवकृतेयुगे ।
नाधर्मेणागमःकश्चिन्मनुष्यान्प्रतिवर्त्तते ॥८१॥
इतरेष्वागमाद्धर्मःपादशस्त्ववरोपितः ।
चौरिकाऽनृतमायाभिर्धर्मश्चापैतिपादशः ॥८२॥
अरोगाःसर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ।
कृतेत्रेतादिषुह्येषामायुर्ह्रसतिपादशः ॥८३॥
वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैवकर्म्मणाम् ।
फलन्त्यनुयुगंलोकेप्रभावश्चशरीरिणाम् ॥८४॥
अन्येकृतयुगेधर्मास्त्रेतायांद्वापरेपरे ।
अन्येकलियुगेनृणांयुगह्रासानुरूपतः ॥८५॥
तपःपरंकृतयुगेत्रेतायांज्ञानमुच्यते ।
द्वापरेयज्ञमेवाहुर्दानमेकंकलौयुगे ॥८६॥
सर्वस्यास्यतुसर्गस्यगुप्त्यर्थंसमहाद्युतिः ।
मुखबाहूरुपज्जानाम्पृथक्कर्माण्यकल्पयत् ॥८७॥

अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा ।
दानम्प्रतिग्रहञ्चैवब्राह्मणानामकल्पयत् ॥८८॥
प्रजानांरक्षणन्दानमिज्याऽध्ययनमेवच ।
विषयेष्वप्रसक्तिश्चक्षत्रियस्यसमासतः ॥८९॥
पशूनांरक्षणन्दानमिज्याऽध्ययनमेवच ।
वणिक्पथंकुसीदञ्चवैश्यस्यकृषिमेवच ॥९०॥
एकमेवतुशुद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् ।
एतेषामेववर्णानांशुश्रूषामनसूयया ॥९१॥
ऊर्द्ध्वंनाभेर्मेध्यतरःपुरुषःपरिकीर्त्तितः ।
तस्मान्मेध्यतमन्त्वस्यमुखमुक्तंस्वयम्भुवा ॥९२॥
उत्तमांगोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्ब्रह्मणश्चैवधारणात् ।
सर्वस्यैवास्यसर्गस्यधर्मतोब्राह्मणःप्रभुः ॥९३॥
तंहिस्वयम्भूःस्वादास्यात्तपस्तप्त्वादितोऽसृजत् ।
हव्यकव्याभिवाह्यायसर्वस्यास्यचगुप्तये ॥९४॥
यस्यास्येनसदाऽश्नन्तिहव्यानित्रिदिवौकसः ।
कव्यानिचैवपितरःकिम्भूतमधिकन्ततः ॥९५॥
भूतानाम्प्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ।
बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेषुब्राह्मणाःस्मृताः ॥९६॥

ब्राह्मणेषुचविद्वांसोविद्वत्सुकृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषुकर्त्तारःकर्तृषुब्रह्मवेदिनः ॥९७॥
उत्पत्तिरेवविप्रस्यमूर्त्तिर्धर्मस्यशाश्वती ।
सहिधर्मार्थमुत्पन्नोब्रह्मभूयायकल्पते ॥९८॥
ब्राह्मणोजायमानोहिपृथिव्यामधिजायते ।
ईश्वरःसर्वभूतानान्धर्मकोषस्यगुप्तये ॥९९॥
सर्वस्वंब्राह्मणस्येदंयत्किञ्चिज्जगतीगतम् ।
श्रैष्ठ्येनाभिजनेनेदंसर्वंवैब्राह्मणोऽर्हति ॥१००॥
स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वन्ददातिच ।
आनृशंस्याद्ब्राह्मणस्यभुंजतेहीतरेजनाः ॥१०१॥
तस्यकर्मविवेकार्थंशेषाणामनुपूर्वशः ।
स्वायम्भुवोमनुर्धीमानिदंशास्त्रमकल्पयत् ॥१०२॥
विदुषाब्राह्मणेनेदमध्येतव्यम्प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्चप्रवक्तव्यंसम्यग्नान्येनकेनचित् ॥१०३॥
इदंशास्त्रमधीयानोब्राह्मणःशंसितव्रतः ।
मनोवाग्देहजैर्नित्यंकर्मदोषैर्नलिप्यते ॥१०४॥
पुनातिपंक्तिंवंश्यांश्चसप्तसप्तपरावरान् ।
पृथिवीमपिचैवेमांकृत्स्नामेकोऽपिसोऽर्हति ॥१०५॥

इदंस्वस्त्ययनंश्रेष्ठमिदम्बुद्धिविवर्द्धनम् ।
इदंयशस्यमायुष्यमिदंनिःश्रेयसम्परम् ॥१०६॥
अस्मिन्धर्मोऽखिलेनोक्तोगुणदोषौचकर्मणाम् ।
चतुर्णामपिवर्णानामाचारश्चैवशाश्वतः ॥१०७॥
आचारःपरमोधर्मःश्रुत्युक्तःस्मार्तएवच ।
तस्मादस्मिन्सदायुक्तोनित्यंस्यादात्मवान्द्विजः ॥१०८॥
आचाराद्विच्युतोविप्रोनवेदफलमश्नुते ।
आचारेणतुसंयुक्तःसम्पूर्णफलभाग्भवेत् ॥१०९॥
एवमाचारतोदृष्ट्वाधर्मस्यमुनयोगतिम् ।
सर्वस्यतपसोमूलमाचारंजगृहुःपरम् ॥११०॥
जगतश्चसमुत्पत्तिंसंस्कारविधिमेवच ।
व्रतचर्य्योपचारंचस्नानस्यचपरंविधिम् ॥१११॥
दाराधिगमनंचैवविवाहानांचलक्षणम् ।
महायज्ञविधानंचश्राद्धकल्पंचशाश्वतम् ॥११२॥
वृत्तीनांलक्षणंचैवस्नातकस्यव्रतानिच ।
भक्ष्याभक्ष्यंचशौचंचद्रव्याणांशुद्धिमेवच ॥११३॥
स्त्रीधर्मयोगंतापस्यंमोक्षंसंन्यासमेवच ।
राज्ञश्चधर्म्ममखिलंकार्य्याणांचविनिर्णयम् ॥११४॥

साक्षिप्रश्नविधानंचधर्मंस्त्रीपुंसयोरपि ।
विभागधर्म्मंद्यूतंचकंटकानांचशोधनम् ॥११५॥
वैश्यशूद्रोपचारंचसंकीर्णानांचसम्भवम् ।
आपद्धर्म्मंचवर्णानाम्प्रायश्चित्तविधिन्तथा ॥११६॥
संसारगमनंचैवत्रिविधंकर्मसम्भवम् ।
निःश्रेयसंकर्म्मणांचगुणदोषपरीक्षणम् ॥११७॥
देशधर्मान्जातिधर्मान्कुलधर्म्मांश्चशाश्वतान् ।
पाषंडगणधर्मांश्चशास्त्रेऽस्मिन्नुक्तवान्मनुः ॥११८॥
यथेदमुक्तवान्शास्त्रम्पुरापृष्टोमनुर्मया ।
तथेदंयूयमप्यद्यमत्सकाशान्निबोधत ॥११९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांद्वितीयोऽध्यायः ॥

विद्वद्भिःसेवितःसद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।
हृदयेनाभ्यनुज्ञातोयोधर्मस्तन्निबोधत ॥१॥
कामात्मतानप्रशस्तानचैवेहास्त्यकामता ।
काम्योहिवेदाधिगमःकर्म्मयोगश्चवैदिकः ॥२॥
संकल्पमूलःकामोवैयज्ञाःसंकलपसम्भवाः ।
व्रतानियमधर्माश्चसर्वेसंकल्पजाःस्मृताः ॥३॥
अकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यतेनेहकर्हिचित् ।
यद्यद्धिकुरुतेकिंचित्तत्तत्कामस्यचेष्टितम् ॥४॥
तेषुसम्यग्वर्त्तमानोगच्छत्यमरलोकताम् ।
यथासंकल्पितांश्चेहसर्वान्कामान्समश्नुते ॥५॥
वेदोऽखिलोधर्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदाम् ।
आचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवच ॥६॥
यःकश्चित्कस्यचिद्धर्मोमनुनापरिकीर्त्तितः ।
ससर्वोऽभिहितोवेदेसर्वज्ञानमयोहिसः ॥७॥

सर्वंतुसमवेक्ष्येदन्निखिलंज्ञानचक्षुषा ।
श्रुतिप्रामाण्यतोविद्वान्स्वधर्मेनिविशेत्तवै ॥८॥
श्रुतिस्मृत्युदितन्धर्ममनुतिष्ठन्हिमानवः ।
इहकीर्तिमवाप्नोतिप्रेत्यचानुत्तमंसुखम् ॥९॥
श्रुतिस्तुवेदोविज्ञेयोधर्म्मशास्त्रन्तुवैस्मृतिः ।
तेसर्वार्थेष्वमीमांस्येताभ्यान्धर्मोहिनिर्बभौ ॥१०॥
योऽवमन्येततेमूलेहेतुशास्त्राश्रयाद्द्विजः ।
ससाधुभिर्बहिष्कार्योनास्तिकोवेदनिन्दकः ॥११॥
वेदःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधम्प्राहुःसाक्षाद्धर्मस्यलक्षणम् ॥१२॥
अर्थकामेष्वसक्तानान्धर्मज्ञानंविधीयते ।
धर्मंजिज्ञासमानानाम्प्रमाणम्परमंश्रुतिः ॥१३॥
श्रुतिद्वैधन्तुयत्रस्यात्तत्रधर्म्मावुभौस्मृतौ ।
उभावपिहितौधर्मौसम्यगुक्तौमनीषिभिः ॥१४॥
उदितेऽनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा ।
सर्वथावर्त्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिः ॥१५॥
निषेकादिश्मशानान्तोमंत्रैर्यस्योदितोविधिः ।
तस्यशास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन्ज्ञेयोनान्यस्यकस्यचित ॥१६॥

सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तन्देवनिर्मितन्देशम्ब्रह्मावर्त्तम्प्रचक्षते ॥१७॥
तस्मिन्देशेयआचारःपारम्पर्यक्रमागतः ।
वर्णानांसान्तरालानांससदाचारउच्यते ॥१८॥
कुरुक्षेत्रंचमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः ।
एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥१९॥
एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः ।
स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन्पृथिव्यांसर्वमानवाः ॥२०॥
हिमवद्विंध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि ।
प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशःप्रकीर्त्तितः ॥२१॥
आसमुद्रात्तुवैपूर्वादासमुद्रात्तुपश्चिमात् ।
तयोरेवान्तरंगिर्य्योरार्यावर्त्तंविदुर्बुधाः ॥२२॥
कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रस्वभावतः ।
सज्ञेयोयज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्त्वतःपरः ॥२३॥
एतान्द्विजातयोदेशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः ।
शूद्रस्तुयस्मिन्कस्मिन्वानिवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥२४॥
एषाधर्मस्यवोयोनिःसमासेनप्रकीर्त्तिता ।
सम्भवश्चास्यसर्वस्यवर्णधर्मान्निबोधत ॥२५॥

वैदिकैःकर्म्मभिःपुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् ।
कार्य्यःशरीरसंस्कारःपावनःप्रेत्यचेहच ॥२६॥
गार्भैर्होमैर्जातकर्म्मचौडमौंजीनिबन्धनैः ।
वैजिकंगार्भिकंचैनोद्विजानामपमृज्यते ॥२७॥
स्वाध्यायेनव्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्ययासुतैः ।
महायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुः ॥२८॥
प्राङ्नाभिवर्द्धनात्पुंसोजातकर्म्मविधीयते ।
मंत्रवत्प्राशनंचास्यहिरण्यमधुसर्पिषाम् ॥२९॥
नामधेयन्दशम्यान्तुद्वादश्यांवाऽस्यकारयेत् ।
पुण्येतिथौमुहूर्त्तेवानक्षत्रेवागुणान्विते ॥३०॥
मंगल्यंब्राह्मणस्यस्यात्क्षत्रियस्यबलान्वितम् ।
वैश्यस्यधनसंयुक्तंशुद्रस्यतुजुगुप्सितम् ॥३१॥
शर्म्मवद्ब्राह्मणस्यस्याद्राज्ञोरक्षासमन्वितम् ।
वैश्यस्यपुष्टिसंयुक्तंशूद्रस्यप्रैष्यसंयुतम् ॥३२॥
स्त्रीणांसुखोद्यमक्रूरंविस्पष्टार्थंमनोहरम् ।
मंगल्यन्दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥३३॥
चतुर्थेमासिकर्त्तव्यंशिशोर्निष्क्रमणंगृहात् ।
षष्ठेऽन्नप्राशनंमासियद्वेष्टंमंगलंकुले ॥३४॥

चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः ।
प्रथमेऽब्दे तृतीयेवा कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥३५॥
गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः ॥३६॥
ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ।
राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ॥३७॥
आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।
आद्वाविंशात्क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥३८॥
अतऊर्द्ध्वं त्रयोप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥३९॥
नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित् ।
ब्राह्मान्यौनांश्च सम्बंधान्नाचरेद्ब्राह्मणः सह ॥४०॥
कार्ष्णरौरववास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः ।
वसीरन्नानुपूर्वेण शाणक्षौमाविकानि च ॥४१॥
मौंजी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ।
क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥४२॥
मुंजालाभे तु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवल्वजैः ।
त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पंचभिरेव वा ॥४३॥

कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्द्धवृतंत्रिवृत् ।
शणसूत्रमयंराज्ञोवैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥४४॥
ब्राह्मणोवैल्वपालाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ ।
पैलवौदुम्बरौवैश्योदंडानर्हन्तिधर्मतः ॥४५॥
केशान्तिकोब्राह्मणस्यदंडःकार्यःप्रमाणतः ।
ललाटसंमितोराज्ञःस्यात्तुनासान्तिकोविशः ॥४६॥
ऋजवस्तेतुसर्वेस्युरव्रणाःसौम्यदर्शनाः ।
अनुद्वेगकरानृणांसत्वचोनाग्निदूषिताः ॥४७॥
प्रतिगृह्येप्सितन्दंडमुपस्थायचभास्करम् ।
प्रदक्षिणम्परीत्याग्निंचरेद्भैक्षंयथाविधि ॥४८॥
भवत्पूर्वंचरेद्भैक्षमुपनीतोद्विजोत्तमः ।
भवन्मध्यन्तुराजन्योवैश्यस्तुभवदुत्तरम् ॥४९॥
मातरंवास्वसारंवामातुर्वाभगिनींनिजाम् ।
भिक्षेतभिक्षाम्प्रथमंयाचैनंनावमानयेत् ॥५०॥
समाहृत्यतुतद्भैक्षंयावदर्थममायया ।
निवेद्यगुरवेऽश्नीयादाचम्यप्राङ्मुखःशुचिः ॥५१॥
आयुष्यम्प्राङ्मुखोभुंक्तेयशस्यन्दक्षिणामुखः ।
श्रियम्प्रत्यङ्मुखोभुंक्तेऋतंभुंक्तेह्युदङ्मुखः ॥५२॥

उपस्पृश्यद्विजोनित्यमन्नमद्यात्समाहितः ।
भुक्त्वाचोपस्पृशेत्सम्यगद्भिःखानिचसंस्पृशेत् ॥५३॥
पूजयेदशनंनित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ।
दृष्ट्वाहृष्येत्प्रसीदेच्चप्रतिनन्देच्चसर्वशः ॥५४॥
पूजितंह्यशनंनित्यंबलमूर्जंचयच्छति ।
अपूजितन्तुतद्भुक्तमुभयंनाशयेदिदम् ॥५५॥
नोच्छिष्टंकस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैवतथान्तरा ।
नचैवात्यशनंकुर्यान्नचोच्छिष्टःक्वचिद्व्रजेत् ॥५६॥
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचातिभोजनम् ।
अपुण्यंलोकविद्विष्टन्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥५७॥
ब्राह्मेणविप्रस्तीर्थेननित्यकालमुपस्पृशेत् ।
कायत्रैदशिकाभ्यांवानपित्र्येणकदाचन ॥५८॥
अंगुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मन्तीर्थम्प्रचक्षते ।
कायमंगुलिमूलेऽग्रेदैवम्पित्र्यन्तयोरधः ॥५९॥
त्रिराचामेदपःपूर्वंद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् ।
खानिचैवस्पृशेदद्भिरात्मानंशिरएवच ॥६०॥
अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिस्तीर्थेनधर्मवित् ।
शौचेप्सुःसर्वदाचामेदेकान्तेप्रागुदङ्मुखः ॥६१॥

हृद्गाभिःपूयतेविप्रःकंठगाभिस्तुभूमिपः ।
वैश्योऽद्भिःप्राशिताभिस्तुशूद्रःस्पृष्टाभिरन्ततः ॥६२॥
उद्धृतेदक्षिणेपाणावुपवीत्युच्यतेद्विजः ।
सव्येप्राचीनआवीतीनिवीतीकण्ठसज्जने ॥६३॥
मेखलामजिनन्दंडमुपवीतंकमंडलुम् ।
अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृह्णीतान्यानिमंत्रवत् ॥६४॥
केशान्तःषोडशेवर्षेब्राह्मणस्यविधीयते ।
राजन्यबन्धोर्द्वाविंशेवैश्यस्यद्व्यधिकेततः ॥६५॥
अमंत्रिकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेषतः ।
संस्कारार्थंशरीरस्ययथाकालंयथाक्रमम् ॥६६॥
वैवाहिकोविधिःस्त्रीणांसंस्कारोवैदिकःस्मृतः ।
पतिसेवागुरौवासोगृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥६७॥
एषप्रोक्तोद्विजातीनामौपनायनिकोविधिः ।
उत्पत्तिव्यंजकःपुण्यःकर्म्मयोगंनिबोधत ॥६८॥
उपनीयगुरुःशिष्यंशिक्षयेच्छौचमादितः ।
आचारमग्निकार्यंचसंध्योपासनमेवच ॥६९॥
अध्येष्यमाणस्त्वाचान्तोयथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।
ब्रह्मांजलिकृतोऽध्याप्योलघुवासाजितेन्द्रियः ॥७०॥

ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राह्यौगुरोःसदा ।
संहत्यहस्तावध्येयंसहिब्रह्मांजलिःस्मृतः ॥७१॥
व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणंगुरोः ।
सव्येनसव्यःस्प्रष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणः ॥७२॥
अध्येष्यमाणन्तुगुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः ।
अधीष्वभोइतिब्रूयाद्विरामोऽस्त्वितिचारमेत् ॥७३॥
ब्राह्मणःप्रणवंकुर्यादादावन्तेचसर्वदा ।
स्रवत्यनोंकृतम्पूर्वम्परस्ताच्चविशीर्यते ॥७४॥
प्राक्कूलान्पर्युपासीनःपवित्रैश्चैवपावितः ।
प्राणायामैस्त्रिभिःपूतस्ततओंकारमर्हति ॥७५॥
अकारंचाप्युकारंचमकारंचप्रजापतिः ।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरितीतिच ॥७६॥
त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादम्पादमदूदुहत् ।
तदित्यृचोऽस्याःसावित्र्याःपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥७७॥
एतदक्षरमेतांचजपन्व्याहृतिपूर्विकाम् ।
संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥७८॥
सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्यवहिरेतत्त्रिकंद्विजः ।
महतोऽप्येनसोमासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥७९॥

एतयर्चा विसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया ।
ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्गर्हणां याति साधुषु ॥८०॥
ओंकारपूर्विकास्तिस्त्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयम्ब्रह्मणो मुखं ॥८१॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥८२॥
एकाक्षरम्परम्ब्रह्म प्राणायामाः परन्तपः ।
सावित्र्यास्तु परन्नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥८३॥
क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
अक्षरं दुष्करं ज्ञेयम्ब्रह्म चैव प्रजापतिः ॥८४॥
विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥८५॥
ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥८६॥
जप्येनैव तु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥८७॥
इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।
संयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेव वाजिनाम् ॥८८॥

एकादशेन्द्रियाण्याहुर्यानिपूर्वेमनीषिणः ।
तानिसम्यक्प्रवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ॥८९॥
श्रोत्रन्त्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचैवपंचमी ।
पायूपस्थंहस्तपादंवाक्चैवदशमीस्मृता ॥९०॥
बुद्धीन्द्रियाणिपंचैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः ।
कर्मेन्द्रियाणिपंचैषाम्पाय्वादीनिप्रचक्षते ॥९१॥
एकादशम्मनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् ।
यस्मिनजितेजितावेतौभवतःपंचकौगणौ ॥९२॥
इन्द्रियाणाम्प्रसंगेनदोषमृच्छत्यसंशयम् ।
संनियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंनियच्छति ॥९३॥
नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ।
हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते ॥९४॥
यश्चैतान्प्राप्नुयात्सर्वान्यश्चैतान्केवलांस्त्यजेत् ।
प्रापणात्सर्वकामानाम्परित्यागोविशिष्यते ॥९५॥
नतथैतानिशक्यन्तेसंनियन्तुमसेवया ।
विषयेषुप्रजुष्टानियथाज्ञानेननित्यशः ॥९६॥
वेदास्त्यागश्चयज्ञाश्चनियमाश्चतपांसिच ।
नविप्रदुष्टभावस्यसिद्धिंगच्छन्तिकर्हिचित् ॥९७॥

श्रुत्वास्पृष्ट्वाचदृष्ट्वाचभुक्त्वाघ्रात्वाचयोनरः ।
नहृष्यतिग्लायतिवासविज्ञेयोजितेन्द्रियः ॥९८॥
इन्द्रियाणान्तुसर्वेषांयद्येकंक्षरतीन्द्रियम् ।
तेनास्यक्षरतिप्रज्ञादृतेःपादादिवोदकम् ॥९९॥
वशेकृत्वेन्द्रियग्रामंसंयम्यचमनस्तथा ।
सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् ॥१००॥
पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमाऽर्कदर्शनात् ।
पश्चिमान्तुसमासीनःसम्यगृक्षविभावनात् ॥१०१॥
पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोव्यपोहति ।
पश्चिमान्तुसमासीनोमलंहन्तिदिवाकृतम ॥१०२॥
नतिष्ठतितुयःपूर्वांनोपास्तेयश्चपश्चिमाम् ।
सशूद्रवद्बहिष्कार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥१०३॥
अपांसमीपेनियतोनैत्यकंविधिमास्थितः ।
सावित्रीमप्यधीयीतगत्वाऽरण्यंसमाहितः ॥१०४॥
वेदोपकरणेचैवस्वाध्यायेचैवनैत्यके ।
नानुरोधोऽस्त्यनध्यायेहोममंत्रेषुचैवहि ॥१०५॥
नैत्यकेनास्त्यनध्यायोब्रह्मसत्रंहितत्स्मृतम ।
ब्रह्माहुतिहुतम्पुण्यमंनध्यायवषट्कृतम् ॥१०६॥

यःस्वाध्यायमधीतेऽब्दंविधिनानियतःशुचिः ।
तस्यनित्यंक्षरत्येषपयोदधिघृतंमधु ॥१०७॥
अग्नीन्धनम्भैक्षचर्यामधःशय्यांगुरोर्हितम् ।
आसमावर्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनोद्विजः ॥१०८॥
आचार्यपुत्रःशुश्रूषुर्ज्ञानदोधार्मिकःशुचिः ।
आप्तःशक्तोऽर्थदःसाधुःस्वोऽध्याप्यादशधर्मतः ॥१०९॥
नापृष्टःकस्यचिद्ब्रूयान्नचान्यायेनपृच्छतः ।
जानन्नपिहिमेधावीजडवल्लोकआचरेत् ॥११०॥
अधर्मेणचयःप्राहयश्चाधर्मेणपृच्छति ।
तयोरन्यतरःप्रैतिविद्वेषंवाऽधिगच्छति ॥१११॥
धर्मार्थौयत्रनस्यातांशुश्रूषावाऽपितद्विधा ।
तत्रविद्यानवप्तव्याशुभंबीजमिवोषरे ॥११२॥
विद्ययैवसमंकामंमर्तव्यम्ब्रह्मवादिना ।
आपद्यपिहिघोरायांनत्वेनामिरिणेवपेत् ॥११३॥
विद्याब्राह्मणमेत्याहसेवधिस्तेऽस्मिरक्षमाम् ।
असूयकायमांमादास्तथास्यांवीर्यवत्तमा ॥११४॥
यमेवतुशुचिंविद्यानियतंब्रह्मचारिणम् ।
तस्मैमांब्रूहिविप्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥११५॥

ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् ।
सब्रह्मस्तेयसंयुक्तोनरकम्प्रतिपद्यते ॥११६॥
लौकिकंवैदिकंवाऽपितथाध्यात्मिकमेवच ।
आददीतयतोज्ञानंतम्पूर्वमभिवादयेत् ॥११७॥
सावित्रीमात्रसारोऽपिवरंविप्रःसुयंत्रितः ।
नायंत्रितस्त्रिवेदोऽपिसर्वाशीसर्वविक्रयी ॥११८॥
शय्यासनेऽध्याचरितेश्रेयसानसमाविशेत् ।
शय्यासनस्थश्चैवैनम्प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥११९॥
ऊर्द्ध्वम्प्राणाह्युत्क्रामन्तियूनःस्थविरआयति ।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्याम्पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥१२०॥
अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः ।
चत्वारितस्यवर्द्धन्तेआयुर्विद्यायशोबलम् ॥१२१॥
अभिवादात्परंविप्रोज्यायांसमभिवादयन् ।
असौनामाहमस्मीतिस्वंनामपरिकीर्तयेत् ॥१२२॥
नामधेयस्ययेकेचिदभिवादंनजानते ।
तान्प्राज्ञोऽहमितिब्रूयात्स्त्रियःसर्वास्तथैवच ॥१२३॥
भोःशब्दंकीर्तयेदन्तेस्वस्यनाम्नोऽभिवादने ।
नाम्नांस्वरूपभावोहिभोभावऋषिभिःस्मृतः ॥१२४॥

आयुष्मान्भवसौम्येतिवाच्योविप्रोऽभिवादने ।
अकारश्चास्यनाम्नोऽन्तेवाच्यःपूर्वाक्षरःप्लुतः ॥१२५॥
योनवेत्त्यभिवादस्यविप्रःप्रत्यभिवादनम् ।
नाभिवाद्यःसविदुषायथाशूद्रस्तथैवसः ॥१२६॥
ब्राह्मणंकुशलम्पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम् ।
वैश्यंक्षेमंसमागम्यशूद्रमारोग्यमेवच ॥१२७॥
अवाच्योदीक्षितोनाम्नायवीयानपियोभवेत् ।
भोभवत्पूर्वकंत्वेनमभिभाषेतधर्मवित् ॥१२८॥
परपत्नीतुयास्त्रीस्यादसम्बन्धाचयोनितः ।
तांब्रूयाद्भवतीत्येवंसुभगेभगिनीतिच ॥१२९॥
मातुलांश्चपितृव्यांश्चश्वशुरानृत्विजोगुरून् ।
असावहमितिब्रूयात्प्रत्युत्थाययवीयसः ॥१३०॥
मातृष्वसामातुलानीश्वश्रूरथपितृष्वसा ।
सम्पूज्यागुरुपत्नीवत्समास्तागुरुभार्यया ॥१३१॥
भ्रातुर्भार्योपसंग्राह्यासवर्णाऽहन्यहन्यपि ।
विप्रोष्यतूपसंग्राह्याज्ञातिसम्बन्धियोषितः ॥१३२॥
पितुर्भगिन्याम्मातुश्चज्यायस्यांचस्वसर्यपि ।
मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माताताभ्योगरीयसी ॥१३३॥

तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यवः ।
देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥१५२॥
अज्ञोभवतिवैबालःपिताभवतिमंत्रदः ।
अज्ञंहिबालमित्याहुःपितेत्येवतुमंत्रदम् ॥१५३॥
नहायनैर्नपलितैर्नवित्तेननबन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरेधर्मंयोऽनूचानःसनोमहान् ॥१५४॥
विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंक्षत्रियाणान्तुवीर्यतः ।
वैश्यानान्धान्यधनतःशूद्राणामेवजन्मतः ॥१५५॥
नतेनवृद्धोभवतियेनास्यपलितंशिरः ।
योवैयुवाप्यधीयानस्तन्देवाःस्थविरंविदुः ॥१५६॥
यथाकाष्ठमयोहस्तीयथाचर्ममयोमृगः ।
यश्चविप्रोऽनधीयानस्त्रयस्तेनामबिभ्रति ॥१५७॥
यथाषंढोऽफलःस्त्रीषुयथागौर्गविचाफला ।
यथाचाज्ञेऽफलन्दानंतथाविप्रोऽनृचोऽफलः ॥१५८॥
अहिंसयैवभूतानांकार्यंश्रेयोऽनुशासनम् ।
वाक्चैवमधुराश्लक्ष्णाप्रयोज्याधर्ममिच्छता ॥१५९॥
यस्यवाङ्मनसीशुद्धेसम्यग्गुप्तेचसर्वदा ।
सवैसर्वमवाप्नोतिवेदान्तोपगतंफलम् ॥१६०॥

नारुन्तुदःस्यादार्त्तो॰पिनपरद्रोहकर्मधीः ।
ययास्योद्विजतेवाचानालोक्यांतामुदीरयेत् ॥१६१॥
सम्मानाद्ब्राह्मणोनित्यमुद्विजेतविषादिव ।
अमृतस्येवचाकांक्षेदवमानस्यसर्वदा ॥१६२॥
सुखंह्यवमतःशेतेसुखंचप्रतिबुध्यते ।
सुखंचरतिलोके॰स्मिन्नवमन्ताविनश्यति ॥१६३॥
अनेनक्रमयोगेनसंस्कृतात्माद्विजःशनैः ।
गुरौवसन्संचिनुयाद्ब्रह्माधिगमिकन्तपः ॥१६४॥
तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः ।
वेदःकृत्स्नो॰धिगन्तव्यःसरहस्योद्विजन्मना ॥१६५॥
वेदमेवसदाभ्यस्येत्तपस्तप्स्यन्द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासोहिविप्रस्यतपःपरमिहोच्यते ॥१६६॥
आहैवसनखाग्रेभ्यःपरमन्तप्यतेतपः ।
यःस्रग्व्यपिद्विजो॰धीतेस्वाध्यायंशक्तितो॰न्वहम् ॥१६७॥
यो॰नधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् ।
सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥१६८॥
मातुरग्रे॰धिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने ।
तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् ॥१६९॥

तत्रयद्ब्रह्मजन्मास्यमौंजीबन्धनचिह्नितम् ।
तत्रास्यमातासावित्रीपितात्वाचार्यउच्यते ॥१७०॥
वेदप्रदानादाचार्यम्पितरम्परिचक्षते ।
नह्यस्मिन्युज्यतेकर्मकिंचिदामौंजिबन्धनात्॥ १७१॥
नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मस्वधानिनयनादृते ।
शूद्रेणहिसमस्तावद्यावद्वेदेनजायते ॥१७२॥
कृतोपनयनस्यास्यव्रतादेशनमिष्यते ।
ब्रह्मणोग्रहणंचैवक्रमेणविधिपूर्वकम् ॥१७३॥
यद्यस्यविहितंचर्मयत्सूत्रंयाचमेखला ।
योदंडोयच्चवसनन्तत्तदस्यव्रतेष्वपि ॥१७४॥
सेवेतेमांस्तुनियमान्ब्रह्मचारीगुरौवसन् ।
सन्नियम्येन्द्रियग्रामन्तपोवृद्ध्यर्थमात्मनः ॥१७५॥
नित्यंस्नात्वाशुचिःकुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम् ।
देवताऽभ्यर्चनंचैवसमिधादानमेवच ॥१७६॥
वर्ज्जयेन्मधुमांसंचगन्धंमाल्यंरसान्स्त्रियः ।
शुक्तानियानिसर्वाणिप्राणिनांचैवहिंसनं ॥१७७॥
अभ्यंगमंजनंचाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणम् ।
कामंक्रोधंचलोभंचनर्त्तनंगीतवादनम् ॥१७८॥

द्यूतंचजनवादंचपरिवादन्तथाऽनृतम् ।
स्त्रीणांचप्रेक्षणालम्भमुपघातम्परस्यच ॥१७९॥
एकःशयीतसर्वत्रनरेतःस्कंदयेत्क्वचित् ।
कामाद्धिस्कन्दयन्रेतोहिनस्तिव्रतमात्मनः ॥१८०॥
स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः ।
स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मामित्यृचंजपेत् ॥१८१॥
उदकुम्भंसुमनसोगोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ।
आहरेद्यावदार्थानिभैक्षंचाहरहश्चरेत् ॥१८२॥
वेदयज्ञैरहीनानाम्प्रशस्तानांस्वकर्मसु ।
ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षंगृहेभ्यःप्रयतोऽन्वहम् ॥१८३॥
गुरोःकुलेनभिक्षेतनज्ञातिकुलबन्धुषु ।
अलाभेत्वन्यगेहानाम्पूर्वम्पूर्वंविवर्जयेत् ॥१८४॥
सर्वंवाऽपिचरेद्ग्रामम्पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
नियम्यप्रयतोवाचमभिशस्तांस्तुवर्जयेत् ॥१८५॥
दूरादाहृत्यसमिधःसंनिदध्याद्विहायसि ।
सायम्प्रातश्चजुहुयात्ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥१८६॥
अकृत्वाभैक्षचरणमसमिध्यचपावकम् ।
अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतंचरेत् ॥१८७॥

भैक्षेणवर्त्तयेन्नित्यंनैकान्नादीभवेद्व्रती ।
भैक्षेणव्रतिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ॥१८८॥
व्रतवद्देवदैवत्ये पित्र्येकर्मण्यथर्षिवत् ।
काममभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्यनलुप्यते ॥१८९॥
ब्राह्मणस्यैवकर्मैतदुपदिष्टंमनीषिभिः ।
राजन्यवैश्ययोस्त्वेवंनैतत्कर्मविधीयते ॥१९०॥
चोदितोगुरुणानित्यमप्रचोदितएववा ।
कुर्यादध्ययनेयत्नमाचार्यस्यहितेषुच ॥१९१॥
शरीरंचैववाचंचबुद्धीन्द्रियमनांसिच ।
नियम्यप्रांजलिस्तिष्ठेद्वीक्षमाणोगुरोर्मुखम् ॥१९२॥
नित्यमुद्धृतपाणिःस्यात्साध्वाचारःसुसंयतः ।
आस्यतामितिचोक्तःसन्नासीताभिमुखंगुरोः ॥१९३॥
हीनान्नवस्त्रवेषःस्यात्सर्वदागुरुसन्निधौ ।
उत्तिष्ठेत्प्रथमंचास्यचरमंचैवसंविशेत् ॥१९४॥
प्रतिश्रवणसम्भाषेशयानोनसमाचरेत् ।
नासीनोनचभुंजानोनतिष्ठन्नपराङ्मुखः ॥१९५॥
आसीनस्यस्थितःकुर्यादभिगच्छंस्तुतिष्ठतः ।
प्रत्युद्गम्यत्वाव्रजतःपश्चाद्धावंस्तुधावतः ॥१९६॥

पराङ्मुखस्याभिमुखोदूरस्थस्यैत्यचान्तिकम् ।
प्रणम्यतुशयानस्यनिदेशेचैवतिष्ठतः ॥१९७॥
नीचंशय्यासनंचास्यसर्वदागुरुसन्निधौ ।
गुरोस्तुचक्षुर्विषयेनयथेष्टासनोभवेत् ॥१९८॥
नोदाहरेदस्यनामपरोक्षमपिकेवलम् ।
नचैवास्यानुकुर्वीतगतिभाषितचेष्टितम् ॥१९९॥
गुरोर्यत्रपरीवादोनिन्दावाऽपिप्रवर्त्तते ।
कर्णौतत्रापिधातव्यौगन्तव्यम्वाततोऽन्यतः ॥२००॥
परीवादात्खरोभवतिश्वावैभवतिनिन्दकः ।
परिभोक्ताकृमिर्भवतिकीटोभवतिमत्सरी ॥२०१॥
दूरस्थोनार्चयेदेनंनक्रुद्धोनान्तिकेस्त्रियाः ।
यानासनस्थश्चैवैनमवरुह्याभिवादयेत् ॥२०२॥
प्रतिवातेऽनुवातेचनासीतगुरुणासह ।
असंश्रवेचैवगुरोर्नकिंचिदपिकीर्त्तयेत् ॥२०३॥
गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषुकटेषुच ।
आसीतगुरुणासार्द्धंशिलाफलकनौषुच ॥२०४॥
गुरोर्गुरौसन्निहितेगुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ।
नचानिसृष्टोगुरुणास्वान्गुरूनभिवादयेत् ॥२०५॥

विद्यागुरुष्वेतदेवनित्यावृत्तिःस्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सुचाधर्माद्धितंचोपदिशत्स्वपि ॥२०६॥
श्रेयःसुगुरुवद्वृत्तिंनित्यमेवसमाचरेत् ।
गुरुपुत्रेषुचार्य्येषुगुरोश्चैवस्वबन्धुषु ॥२०७॥
बालःसमानजन्मावाशिष्योवायज्ञकर्मणि ।
अध्यापयन्गुरुसुतोगुरुवन्मानमर्हति ॥२०८॥
उत्सादनंचगात्राणांस्नापनोच्छिष्टभोजने ।
नकुर्याद्गुरुपुत्रस्यपादयोश्चावनेजनम् ॥२०९॥
गुरुवत्प्रतिपूज्याःस्युःसवर्णागुरुयोषितः ।
असवर्णास्तुसंपूज्याःप्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥२१०॥
अभ्यंजनंस्नापनंचगात्रोत्सादनमेवच ।
गुरुपत्न्यानकार्याणिकेशानांचप्रसाधनम् ॥२११॥
गुरुपत्नीतुयुवतिर्नाभिवाद्येहपादयोः ।
पूर्णविंशतिवर्षेणगुणदोषौविजानता ॥२१२॥
स्वभावएषनारीणांनराणामिहदूषणम् ।
अतोऽर्थान्नप्रमाद्यन्तिप्रमदासुविपश्चितः ॥२१३॥
अविद्वांसमलंलोकेविद्वांसमपिवापुनः ।
प्रमदाह्युत्पथंनेतुंकामक्रोधवशानुगम् ॥२१४॥

मात्रास्वस्त्रादुहित्रावानविविक्तासनोभवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामोविद्वांसमपिकर्षति ॥२१५॥
कामन्तुगुरुपत्नीनांयुवतीनांयुवाभुवि ।
विधिवद्वन्दनंकुर्यादसावहमितिब्रुवन् ॥२१६॥
विप्रोष्यपादग्रहणमन्वहंचाभिवादनम् ।
गुरुदारेषुकुर्वीतसतान्धर्ममनुस्मरन् ॥२१७॥
यथाखनन्खनित्रेणनरोवार्य्यधिगच्छति ।
तथागुरुगतांविद्यांशुश्रूषुरधिगच्छति ॥२१८॥
मुंडोवाजटिलोवास्यादथवास्याच्छिखाजटः ।
नैनंग्रामेऽभिनिम्लोचेत्सूर्योनाभ्युदियात्क्वचित् ॥२१९॥
तंचेदभ्युदियात्सूर्यःशयानंकामचारतः ।
निम्लोचेद्वाऽप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥२२०॥
सूर्येणह्यभिनिर्मुक्तःशयानोऽभ्युदितश्चयः ।
प्रायश्चित्तमकुर्वाणोयुक्तःस्यान्महतैनसा ॥२२१॥
आचम्यप्रयतोनित्यमुभेसंध्येसमाहितः ।
शुचौदेशेजपन्जप्यमुपासीतयथाविधि ॥२२२॥
यदिस्त्रीयद्यवरजःश्रेयःकिंचित्समाचरेत् ।
तत्सर्वमाचरेद्युक्तोयत्रवाऽस्यरमेन्मनः ॥२२३॥

धर्मार्थावुच्यतेश्रेयःकामार्थौधर्मएवच ।
अर्थएवेहवाश्रेयस्त्रिवर्गइतितुस्थितिः ॥२२४॥
आचार्योब्रह्मणोमूर्त्तिःपितामूर्त्तिःप्रजापतेः ।
मातापृथिव्यामूर्त्तिस्तुभ्रातास्वोमूर्त्तिरात्मनः ॥२२५॥
आचार्यश्चपिताचैवमाताभ्राताचपूर्वजः ।
नार्त्तेनाप्यवमन्तव्याब्राह्मणेनविशेषतः ॥२२६॥
यंमातापितरौक्लेशंसहेतेसम्भवेनृणाम् ।
नतस्यनिष्कृतिःशक्याकर्तुंवर्षशतैरपि ॥२२७॥
तयोर्नित्यम्प्रियंकुर्यादाचार्यस्यचसर्वदा ।
तेष्वेवत्रिषुतुष्टेषुतपःसर्वंसमाप्यते ॥२२८॥
तेषांत्रयाणांशुश्रूषापरमन्तपउच्यते ।
नतैरभ्यननुज्ञातोधर्ममन्यंसमाचरेत् ॥२२९॥
तएवहित्रयोलोकास्तएवत्रयआश्रमाः ।
तएवहित्रयोवेदास्तएवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥२३०॥
पितावैगार्हपत्योऽग्निर्माताऽग्निर्दक्षिणःस्मृतः ।
गुरुराहवनीयस्तुसाऽग्नित्रेतागरीयसी ॥२३१॥
त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषुत्रीन्लोकान्विजयेद्गृही ।
दीप्यमानःस्ववपुषादेववद्दिविमोदते ॥२३२॥

इमंलोकंमातृभक्त्यापितृभक्त्यातुमध्यमम् ।
गुरुशुश्रूषयात्वेवम्ब्रह्मलोकंसमश्नुते ॥२३३॥
सर्वेतस्यादृताधर्मायस्यैतेत्रयआदृताः ।
अनादृतास्तुयस्यैतेसर्वास्तस्याऽफलाःक्रियाः ॥२३४॥
यावत्त्रयस्तेजीवेयुस्तावन्नान्यंसमाचरेत् ।
तेष्वेवनित्यंशुश्रूषांकुर्यात्प्रियहितेरतः ॥२३५॥
तेषामनुपरोधेनपारत्र्यंयद्यदाचरेत् ।
तत्तन्निवेदयेत्तेभ्योमनोवचनकर्म्मभिः ॥२३६॥
त्रिष्वेतेष्वितिकृत्यंहिपुरुषस्यसमाप्यते ।
एषधर्मःपरःसाक्षादुपधर्मोऽन्यउच्यते ॥२३७॥
श्रद्दधानःशुभांविद्यामाददीतावरादपि ।
अन्त्यादपिपरन्धर्मंस्त्रीरत्नन्दुष्कुलादपि ॥२३८॥
विषादप्यमृतंग्राह्यंबालादपिसुभाषितम् ।
अमित्रादपिसद्वृत्तममेध्यादपिकांचनम् ॥२३९॥
स्त्रियोरत्नान्यथोविद्याधर्मःशौचंसुभाषितम् ।
विविधानिचशिल्पानिसमादेयानिसर्वतः ॥२४०॥
अब्राह्मणादध्ययनमापत्कालेविधीयते ।
अनुव्रज्याचशुश्रूषायावदध्ययनंगुरोः ॥२४१॥

नाब्राह्मणेगुरौशिष्योवासमात्यन्तिकंवसेत् ।
ब्राह्मणेचाननूचानेकांक्षन्गतिमनुत्तमाम् ॥२४२॥
यदित्वात्यन्तिकंवासंरोचयेतगुरोःकुले ।
युक्तःपरिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥२४३॥
आसमाप्तेःशरीरस्ययस्तुशुश्रूषतेगुरुम् ।
सगच्छत्यंजसाविप्रोब्रह्मणःसद्मशाश्वतम् ॥२४४॥
नपूर्वंगुरवेकिंचिदुपकुर्वीतधर्मवित् ।
स्नास्यंस्तुगुरुणाज्ञप्तःशक्त्यागुर्वर्थमाहरेत् ॥२४५॥
क्षेत्रंहिरण्यंगामश्वंछत्रोपानहमासनम् ।
धान्यंशाकंचवासांसिगुरवेप्रीतिमावहेत् ॥२४६॥
आचार्येतुखलुप्रेतेगुरुपुत्रेगुणान्विते ।
गुरुदारेसपिंडेवागुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ॥२४७॥
एतेष्वविद्यमानेषुस्थानासनविहारवान् ।
प्रयुंजानोऽग्निशुश्रूषांसाधयेद्देहमात्मनः ॥२४८॥
एवंचरतियोविप्रोब्रह्मचर्यमविप्लुतः ।
सगच्छत्युत्तमंस्थानंनचेहाजायतेपुनः ॥२४९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां ॥
॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायान्तृतीयोऽध्यायः ॥

षट्त्रिंशदाब्दिकंचर्यंगुरौत्रैवेदिकंव्रतम् ।
तदर्द्धिकम्पादिकंवाग्रहणान्तिकमेववा ॥१॥
वेदानधीत्यवेदौवावेदंवाऽपियथाक्रमम् ।
अविप्लुतब्रह्मचर्योगृहस्थाश्रममावसेत् ॥२॥
तम्प्रतीतंस्वधर्म्मेणब्रह्मदायहरम्पितुः ।
स्रग्विणन्तल्पआसीनमर्हयेत्प्रथमंगवा ॥३॥
गुरुणाऽनुमतःस्नात्वासमावृत्तोयथाविधि ।
उद्वहेतद्विजोभार्यांसवर्णांलक्षणान्विताम् ॥४॥
असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः ।
साप्रशस्ताद्विजातीनान्दारकर्म्मणिमैथुने ॥५॥
महांत्यपिसमृद्धानिगोऽजाविधनधान्यतः ।
स्त्रीसम्बन्धेदशैतानिकुलानिपरिवर्जयेत् ॥६॥
हीनक्रियंनिष्पुरुषंनिश्छन्दोरोमशार्शसम् ।
क्षय्यामयाव्यपस्मारिश्वित्रिकुष्ठिकुलानिच ॥७॥

नौद्वहेत्कपिलांकन्यांनाधिकांगींनरोगिणीम् ।
नालोमिकांनातिलोमांनवाचाटांनपिंगलाम् ॥८॥
नर्क्षवृक्षनदीनाम्नींनान्त्यपर्वतनामिकाम् ।
नपक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नींनचभीषणनामिकाम् ॥९॥
अव्यंगांगींसौम्यनाम्नींहंसवारणगामिनीम् ।
तनुलोमकेशदशनांमृद्वंगीमुद्वहेत्स्त्रियम् ॥१०॥
यस्यास्तुनभवेद्भ्राताविज्ञायेतवापिता ।
नोपयच्छेततांप्राज्ञःपुत्रिकाधर्मशंकया ॥११॥
सवर्णाग्रेद्विजातीनांप्रशस्तादारकर्मणि ।
कामतस्तुप्रवृत्तानामिमाःस्युःक्रमशोऽवराः ॥१२॥
शूद्रैवभार्याशूद्रस्यसाचस्वाचविशःस्मृते ।
तेचस्वाचैवराज्ञश्चताश्चस्वाचाग्रजन्मनः ॥१३॥
नब्राह्मणक्षत्रिययोरापद्यपिहितिष्ठतोः ।
कस्मिंश्चिदपिवृत्तान्तेशूद्राभार्योपदिश्यते ॥१४॥
हीनजातिंस्त्रियंमोहादुद्वहन्तोद्विजातयः ।
कुलान्येवनयन्त्याशुससन्तानानिशूद्रताम् ॥१५॥
शूद्रावेदीपतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्यच ।
शौनकस्यसुतोत्पत्त्यातदपत्यतयाभृगोः ॥१६॥

शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् ।
जनयित्वासुतन्तस्याम्ब्राह्मण्यादेवहीयते ॥१७॥
दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु ।
नाश्नन्तिपितृदेवास्तन्नचस्वर्गंसगच्छति ॥१८॥
वृषलीफेनपीतस्यनिःश्वासोपहतस्यच ।
तस्यांचैवप्रसूतस्यनिष्कृतिर्नविधीयते ॥१९॥
चतुर्णामपिवर्णानाम्प्रेत्यचेहहिताहितान् ।
अष्टाविमान्समासेनस्त्रीविवाहान्निबोधत ॥२०॥
ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः ।
गान्धर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥२१॥
योयस्यधर्म्योवर्णस्ययगुणदोषौचयस्ययौ ।
तद्वःसर्वम्प्रवक्ष्यामिप्रसवेचगुणागुणान् ॥२२॥
षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोऽवरान् ।
विट्शूद्रयोस्तुतानेवविद्याद्धर्म्यान्नराक्षसान् ॥२३॥
चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः ।
राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥२४॥
पंचानान्तुत्रयोधर्म्याद्वावधर्म्यौस्मृताविह ।
पैशाचश्चासुरश्चैवनकर्तव्यौकदाचन ॥२५॥

पृथक्पृथग्वामिश्रौवाविवाहौपूर्वचोदितौ ।
गान्धर्वोराक्षसश्चैवधर्म्यौक्षत्रस्यतौस्मृतौ ॥२६॥
आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् ।
आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्तितः ॥२७॥
यज्ञेतुविततेसम्यगृत्विजेकर्म्मकुर्वते ।
अलंकृत्यसुतादानन्दैवन्धर्म्मम्प्रचक्षते ॥२८॥
एकंगोमिथुनंद्वेवावरादादायधर्म्मतः ।
कन्याप्रदानंविधिवदार्षोधर्म्मःसउच्यते ॥२९॥
सहोभौचरतान्धर्ममितिवाचाऽनुभाष्यच ।
कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधिःस्मृतः ॥३०॥
ज्ञातिभ्योद्रविणन्दत्वाकन्यायैचैवशक्तितः ।
कन्याप्रदानंस्वाच्छन्द्यादासुरोधर्मउच्यते ॥३१॥
इच्छयाऽन्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच ।
गान्धर्वःसतुविज्ञेयोमैथुन्यःकामसम्भवः ॥३२॥
हत्वाछित्वाचभित्वाचक्रोशन्तींरुदतींगृहात् ।
प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥३३॥
सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ।
सपापिष्ठोविवाहानाम्पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥३४॥

अन्निरेवद्विजाग्र्याणांकन्यादानंविशिष्यते ।
इतरेषान्तुवर्णानामितरेतरकाम्यया ॥३५॥
योयस्यैषांविवाहानांमनुनांकीर्त्तितोगुणः ।
सर्वंशृणुततंविप्राःसर्वंकीर्त्तयतोमम ॥३६॥
दशपूर्वान्परान्वंश्यानात्मानंचैकविंशकम् ।
ब्राह्मीपुत्रःसुकृतकृन्मोचयेदेनसःपितॄन् ॥३७॥
दैवोढाजःसुतश्चैवसप्तसप्तपरावरान् ।
आर्षोढाजःसुतस्त्रींस्त्रीन्षट्षट्कायोढजःसुतः ॥३८॥
ब्राह्मादिषुविवाहेषुचतुर्ष्वेवानुपूर्वशः ।
ब्रह्मवर्च्चस्विनःपुत्राजायन्तेशिष्टसंमताः ॥३९॥
रूपसत्वगुणोपेताधनवन्तोयशस्विनः ।
पर्य्याप्तभोगाधर्म्मिष्ठाजीवन्तिचशतंसमाः ॥४०॥
इतरेषुतुशिष्टेषुनृशंसानृतवादिनः ।
जायन्तेदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताः ॥४१॥
अनिन्दितैःस्त्रीविवाहैरनिंद्याभवतिप्रजा ।
निन्दितैर्निन्दितानॄणान्तस्मान्निंद्यान्विवर्जयेत् ॥४२॥
पाणिग्रहणसंस्कारःसवर्णासूपदिश्यते ।
असवर्णास्वयंज्ञेयोविधिरुद्वाहकर्म्मणि ॥४३॥

शरः क्षत्रियया ग्राह्यः प्रतोदो वैश्यकन्यया ।
वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने ॥४४॥
ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतः सदा ।
पर्ववर्जं व्रजेच्चैनां तद्व्रतो रतिकाम्यया ॥४५॥
ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः ।
चतुर्भिरितरैः सार्द्धमहोभिः सद्विगर्हितैः ॥४६॥
तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी च या ।
त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्ता दश रात्रयः ॥४७॥
युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्त्तवे स्त्रियम् ॥४८॥
पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
समेऽपुमान्पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥४९॥
निंद्यास्वष्टासु चान्यासु स्त्रियो रात्रिषु वर्ज्जयन् ।
ब्रह्मचार्येव भवति यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥५०॥
न कन्यायाः पिता विद्वान्गृह्णीयाच्छुल्कमण्वपि ।
गृह्णञ्छुल्कं हि लोभेन स्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥५१॥
स्त्रीधनानि तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
नारीयानानि वस्त्रं वा ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥५२॥

आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतत् ।
अल्पोऽप्येवंमहान्वाऽपिविक्रयस्तावदेवसः ॥५३॥
यासांनाददतेशुल्कंज्ञातयोनसविक्रयः ।
अर्हणन्तत्कुमारीणामानृशंस्यंचकेवलम् ॥५४॥
पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताःपतिभिर्देवरैस्तथा ।
पूज्याभूषयितव्याश्चबहुकल्याणमीप्सुभिः ॥५५॥
यत्रनार्यस्तुपूज्यन्तेरमन्तेतत्रदेवताः ।
यत्रैतास्तुनपूज्यन्तेसर्वास्तत्राफलाःक्रियाः ॥५६॥
शोचन्तिजामयोयत्रविनश्यत्याशुतत्कुलम् ।
नशोचन्तितुयत्रैतावर्द्धतेतद्धिसर्वदा ॥५७॥
जामयोयानिगेहानिशपन्त्यप्रतिपूजिताः ।
तानिकृत्याहतानीवविनश्यन्तिसमन्ततः ॥५८॥
तस्मादेताःसदापूज्याभूषणाच्छादनाशनैः ।
भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुच ॥५९॥
सन्तुष्टोभार्ययाभर्त्ताभर्त्राभार्यातथैवच ।
यस्मिन्नेवकुलेनित्यंकल्याणन्तत्रवैध्रुवम् ॥६०॥
यदिहिस्त्रीनरोचेतपुमांसंनप्रमोदयेत् ।
अप्रमोदात्पुनःपुंसःप्रजननंनप्रवर्त्तते ॥६१॥

स्त्रियान्तुरोचमानायांसर्वन्तद्रोचतेकुलम् ।
तस्यान्त्वरोचमानायांसर्वमेवनरोचते ॥६२॥
कुविवाहैःक्रियालोपैर्वेदानध्ययनेनच ।
कुलान्यकुलतांयान्तिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥६३॥
शिल्पेनव्यवहारेणशूद्रापत्यैश्चकेवलैः ।
गोभिरश्वैश्चयानैश्चकृष्याराजोपसेवया ॥६४॥
अयाज्ययाजनैश्चैवनास्तिक्येनचकर्म्मणाम् ।
कुलान्याशुविनश्यन्तियानिहीनानिमंत्रतः ॥६५॥
मंत्रतस्तुसमृद्धानिकुलान्यल्पधनान्यपि ।
कुलसंख्यांचगच्छन्तिकर्षन्तिचमहद्यशः ॥६६॥
वैवाहिकेऽग्नौकुर्वीतगृह्यंकर्म्मयथाविधि ।
पंचयज्ञविधानंचपक्तिंचान्वाहिकींगृही ॥६७॥
पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः ।
कंडनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥६८॥
तासांक्रमेणसर्वासांनिष्कृत्यर्थंमहर्षिभिः ।
पंचक्लृप्तामहायज्ञाःप्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥६९॥
अध्यापनम्ब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तुतर्पणम् ।
होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥७०॥

पंचैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः ।
सगृहेऽपिवसन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यते ॥७१॥
देवताऽतिथिभृत्यानाम्पितृणामात्मनश्चयः ।
ननिर्वपतिपंचानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥७२॥
अहुतंचहुतंचैवतथाप्रहुतमेवच ।
ब्राह्म्यंहुतम्प्राशितंचपंचयज्ञान्प्रचक्षते ॥७३॥
जपोऽहुतोहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः ।
ब्राह्म्यंहुतंद्विजाग्र्यार्चाप्राशितंपितृतर्पणं ॥७४॥
स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्दैवेचैवेहकर्म्मणि ।
दैवेकर्म्मणियुक्तोहिबिभर्त्तीदंचराचरम् ॥७५॥
अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ।
आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नन्ततःप्रजाः ॥७६॥
यथावायुंसमाश्रित्यवर्त्तन्तेसर्वजन्तवः ।
तथागृहस्थमाश्रित्यवर्त्तन्तेसर्वआश्रमाः ॥७७॥
यस्मात्त्रयोऽप्याश्रमिणोज्ञानेनान्नेनचान्वहम् ।
गृहस्थेनैवधार्यन्तेतस्माज्ज्येष्ठाश्रमोगृही ॥७८॥
ससन्धार्यःप्रयत्नेनस्वर्गमक्षयमिच्छता ।
सुखंचेहेच्छतानित्यंयोऽधार्य्योदुर्बलेन्द्रियैः ॥७९॥

ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा ।
आशासते कुटुम्बिभ्यस्तेभ्यः कार्यं विजानता ॥८०॥
स्वाध्यायेनार्चयेतर्षीन् होमैर्देवान्यथाविधि ।
पितॄन् श्राद्धैश्च नॄनन्नैर्भूतानि बलिकर्मणा ॥८१॥
कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।
पयोमूलफलैर्वाऽपि पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥८२॥
एकमप्याशयेद्विप्रम्पित्रर्थे पांचयज्ञिके ।
न चैवात्राशयेत्कंचिद्वैश्वदेवम्प्रति द्विजम् ॥८३॥
वैश्वदेवस्य सिद्धस्य गृह्येऽग्नौ विधिपूर्वकम् ।
आभ्यः कुर्याद्देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्वहम् ॥८४॥
अग्नेः सोमस्य चैवादौ तयोश्चैव समस्तयोः ।
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो धन्वन्तरय एव च ॥८५॥
कुह्वै चैवानुमत्यै च प्रजापतय एव च ।
सह द्यावापृथिव्योश्च तथा स्विष्टकृतेऽन्ततः ॥८६॥
एवं सम्यग्घविर्हुत्वा सर्वदिक्षु प्रदक्षिणम् ।
इन्द्रान्तकाप्पतीन्दुभ्यः सानुगेभ्यो बलिं हरेत् ॥८७॥
मरुद्भ्य इति तु द्वारि क्षिपेदप्स्वद्भ्य इत्यपि ।
वनस्पतिभ्य इत्येवं मुसलोलूखले हरेत् ॥८८॥

उच्छीर्षके श्रियै कुर्याद्भद्रकाल्यै च पादतः ।
ब्रह्मवास्तोःपतिभ्यान्तु वास्तुमध्ये बलिं हरेत् ॥८९॥
विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो बलिमाकाश उत्क्षिपेत् ।
दिवाचरेभ्यो भूतेभ्यो नक्तंचारिभ्य एव च ॥९०॥
पृष्ठवास्तुनि कुर्वीत बलिं सर्वात्मभूतये ।
पितृभ्यो बलिशेषन्तु सर्वं दक्षिणतो हरेत् ॥९१॥
शुनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणाम् ।
वायसानां कृमीणां च शनकैर्निर्वपेद्भुवि ॥९२॥
एवं यः सर्वभूतानि ब्राह्मणो नित्यमर्चति ।
स गच्छति परं स्थानन्तेजोमूर्त्तिः पथर्जुना ॥९३॥
कृत्वैतद्बलिकर्मैवमतिथिम्पूर्वमाशयेत् ।
भिक्षां च भिक्षवे दद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥९४॥
यत्पुण्यफलमाप्नोति गान्दत्वा विधिवद्गुरोः ।
तत्पुण्यफलमाप्नोति भिक्षान्दत्वा द्विजो गृही ॥९५॥
भिक्षामप्युदपात्रं वा सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥९६॥
नश्यन्ति हव्यकव्यानि नराणामविजानताम् ।
भस्मीभूतेषु विप्रेषु मोहाद्दत्तानि दातृभिः ॥९७॥

विद्यातपःसमृद्धेषुहुतंविप्रमुखाग्निषु ।
निस्तारयतिदुर्गाच्चमहतश्चैवकिल्बिषात् ॥९८॥
सम्प्राप्तायत्वतिथयेप्रदद्यादासनोदके ।
अन्नंचैवयथाशक्तिसत्कृत्यविधिपूर्वकम् ॥९९॥
शिलानप्युंछतोनित्यम्पंचाग्नीनपिजुह्वतः ।
सर्वंसुकृतमादत्तेब्राह्मणोऽनर्चितोवसन् ॥१००॥
तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता ।
एतान्यपिसतांगेहेनोच्छिद्यन्तेकदाचन ॥१०१॥
एकरात्रन्तुनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणःस्मृतः ।
अनित्यंहिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥१०२॥
नैकग्रामीणमतिथिंविप्रंसांगतिकन्तथा ।
उपस्थितंगृहेविद्याद्भार्यायत्राग्नयोऽपिवा ॥१०३॥
उपासतेयेगृहस्थाःपरपाकमबुद्धयः ।
तेनतेप्रेत्यपशुतांव्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥१०४॥
अप्रणोद्योऽतिथिःसायंसूर्य्योढोगृहमेधिना ।
कालेप्राप्तस्त्वकालेवानास्यानश्नन्गृहेवसन् ॥१०५॥
नवैस्वयन्तदश्नीयादतिथिंयन्नभोजयेत् ।
धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंवातिथिपूजनम् ॥१०६॥

आसनावसथौशय्यामनुव्रज्यामुपासनम् ।
उत्तमेषूत्तमंकुर्याद्धीनेहीनंसमेसमम् ॥१०७॥
वैश्वदेवेतुनिर्वृत्तेयद्यन्योऽतिथिराव्रजेत् ।
तस्याप्यन्नंयथाशक्तिप्रदद्यान्नबलिंहरेत् ॥१०८॥
नभोजनार्थंस्वेविप्रःकुलगोत्रेनिवेदयेत् ।
भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैः ॥१०९॥
नब्राह्मणस्यत्वतिथिर्गृहेराजन्यउच्यते ।
वैश्यशूद्रौसखाचैवज्ञातयोगुरुरेवच ॥११०॥
यदित्वतिथिधर्म्मेणक्षत्रियोगृहमाव्रजेत् ।
भुक्तवत्सूक्तविप्रेषुकामन्तमपिभोजयेत् ॥१११॥
वैश्यशूद्रावपिप्राप्तौकुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।
भोजयेत्सहभृत्यैस्तावानृशंस्यम्प्रयोजयन् ॥११२॥
इतरानपिसख्यादीन्सम्प्रीत्यागृहमागतान् ।
सत्कृत्यान्नंयथाशक्तिभोजयेत्सहभार्यया ॥११३॥
सुवासिनींकुमारीश्चरोगिणोगर्भिणीस्त्रियः ।
अतिथिभ्योऽग्रएवैतान्भोजयेदविचारयन् ॥११४॥
अदत्वातुयएतेभ्यःपूर्वम्भुंक्तेऽविचक्षणः ।
सभुंजानोनजानातिश्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥११५॥

भुक्तवत्स्वथविप्रेषुस्वेषुभृत्येषुचैवहि ।
भुंजीयातान्ततःपश्चादवशिष्टन्तुदम्पती ॥११६॥
देवानृषीन्मनुष्यांश्चपितृन्गृह्याश्चदेवताः । ।
पूजयित्वाततःपश्चाद्गृहस्थःशेषभुग्भवेत् ॥११७॥
अघंसकेवलम्भुंक्तेयःपचत्यात्मकारणात् ।
यज्ञशिष्टाशनंह्येतत्सतामन्नंविधीयते ॥११८॥
राजर्त्विक्स्नातकगुरून्प्रियश्वशुरमातुलान् ।
अर्हयेन्मधुपर्केणपरिसंवत्सरात्पुनः ॥११९॥
राजाचश्रोत्रियश्चैवयज्ञकर्मण्युपस्थितौ ।
मधुपर्केणसम्पूज्यौनत्वयज्ञइतिस्थितिः ॥१२०॥
सायन्त्वन्नस्यसिद्धस्यपत्न्यमंत्रम्बलिंहरेत् ।
वैश्वदेवंहिनामैतत्सायम्प्रातर्विधीयते ॥१२१॥
पितृयज्ञन्तुनिर्वर्त्यविप्रश्चंद्रक्षयेऽग्निमान् ।
पिण्डान्वाहार्यकंश्राद्धंकुर्यान्मासानुमासिकं ॥१२२॥
पितॄणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यंविदुर्बुधाः ।
तच्चामिषेणकर्त्तव्यम्प्रशस्तेनप्रयत्नतः ॥१२३॥
तत्रयेभोजनीयाःस्युर्येचवर्ज्याद्विजोत्तमाः ।
यावन्तश्चैवयैश्चान्नैस्तान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१२४॥

द्वौदेवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा ।
भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिनप्रसज्जेतविस्तरे ॥१२५॥
सत्क्रियान्देशकालौचशौचम्ब्राह्मणसम्पदः ।
पंचैतान्विस्तरोहन्तितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥१२६॥
प्रथिताप्रेतकृत्यैषापित्र्यंनामविधुक्षये ।
तस्मिन्युक्तस्यैतिनित्यम्प्रेतकृत्यैवलौकिकी ॥१२७॥
श्रोत्रियायैवदेयानिहव्यकव्यानिदातृभिः ।
अर्हत्तमायविप्रायतस्मैदत्तंमहाफलम् ॥१२८॥
एकैकमपिविद्वांसन्दैवेपित्र्येचभोजयेत् ।
पुष्कलम्फलमाप्नोतिनामंत्रज्ञान्बहूनपि ॥१२९॥
दूरादेवपरीक्षेतब्राह्मणंवेदपारगम् ।
तीर्थन्तद्धव्यकव्यानाम्प्रदानेसोऽतिथिःस्मृतः ॥१३०॥
सहस्रंहिसहस्राणामनृचांयत्रभुंजते ।
एकस्तान्मंत्रवित्प्रीतःसर्वानर्हतिधर्म्मतः ॥१३१॥
ज्ञानोत्कृष्टायदेयानिकव्यानिचहवींषिच ।
नहिहस्तावसृग्दिग्धौरुधिरेणैवशुध्यतः ॥१३२॥
यावतोग्रसतेग्रासान्हव्यकव्येष्वमंत्रवित् ।
तावतोग्रसतेप्रेत्यदीप्तशूलर्ष्ट्ययोगुडान् ॥१३३॥

ज्ञाननिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठास्तथापरे ।
तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्चकर्मनिष्ठास्तथापरे ॥१३४॥
ज्ञाननिष्ठेषुकव्यानिप्रतिष्ठाप्यानियत्नतः ।
हव्यानितुंयथान्यायंसर्वेष्वेवचतुर्ष्वपि ॥१३५॥
अश्रोत्रियःपितायस्यपुत्रःस्याद्वेदपारगः ।
अश्रोत्रियोवापुत्रःस्यात्पितास्याद्वेदपारगः ॥१३६॥
ज्यायांसमनयोर्विद्याद्यस्यस्याच्छ्रोत्रियःपिता ।
मंत्रसम्पूजनार्थन्तुसत्कारमितरोऽर्हति ॥१३७॥
नश्राद्धेभोजयेन्मित्रन्धनैःकार्योऽस्यसंग्रहः ।
नारिंनमित्रंयंविद्यातंश्राद्धेभोजयेद्द्विजम् ॥१३८॥
यस्यमित्रप्रधानानिश्राद्धानिचहवींषिच ।
तस्यप्रेत्यफलंनास्तिश्राद्धेषुचहविःषुच ॥१३९॥
यःसंगतानिकुरुतेमोहाच्छ्राद्धेनमानवः ।
सस्वर्गाच्च्यवतेलोकाच्छ्राद्धमित्रोद्विजाधमः ॥१४०॥
सम्भोजनीसाभिहितापैशाचीदक्षिणाद्विजैः ।
इहैवास्तेतुसालोकेगौरन्धेवैकवेश्मनि ॥१४१॥
यथेरिणेवीजमुप्त्वानवप्तालभतेफलम् ।
तथाऽनृचेहविर्दत्वानदातालभतेफलम् ॥१४२॥

दातॄन्प्रतिग्रहीतॄंश्चकुरुतेफलभागिनः ।
विदुषेदक्षिणान्दत्त्वाविधिवत्प्रेत्यचेहच ॥१४३॥
कामंश्राद्धेर्च्चयेन्मित्रंनाभिरूपमपित्वरिम् ।
द्विषताहिहविर्भुक्तम्भवतिप्रेत्यनिष्फलम् ॥१४४॥
यत्नेनभोजयेच्छ्राद्धेबह्वृचंवेदपारगम् ।
शाखान्तगमथाध्वर्युंछन्दोगन्तुसमाप्तिकम् ॥१४५॥
एषामन्यतमोयस्यभुंजीतश्राद्धमर्चितः ।
पितॄणान्तस्यतृप्तिःस्याच्छाश्वतीसाप्तपौरुषी ॥१४६॥
एषवैप्रथमःकल्पःप्रदानेहव्यकव्ययोः ।
अनुकल्पस्त्वयंज्ञेयःसदासद्भिरनुष्ठितः ॥१४७॥
मातामहंमातुलंचस्वस्रीयंश्वशुरंगुरुम् ।
दौहित्रंविट्पतिम्बन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥१४८॥
नब्राह्मणम्परीक्षेतदैवेकर्मणिधर्म्मवित् ।
पित्र्येकर्म्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः ॥१४९॥
येस्तेनपतितक्लीवायेचनास्तिकवृत्तयः ।
तान्हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान्मनुरब्रवीत् ॥१५०॥
जटिलंचानधीयानन्दुर्बलंकितवन्तथा ।
याजयन्तिचयेपूगांस्तांश्चश्राद्धेनभोजयेत् ॥१५१॥

चिकित्सकान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा ।
विपणेनच जीवन्तोवर्ज्याःस्युर्हव्यकव्ययोः ॥१५२॥
प्रेष्योग्रामस्यराज्ञश्चकुनखीश्यावदन्तकः ।
प्रतिरोद्धागुरोश्चैवत्यक्ताग्निर्वार्द्धुषिस्तथा ॥१५३॥
यक्ष्मीचपशुपालश्चपरिवेत्तानिराकृतिः ।
ब्रह्मद्विट्परिवित्तिश्चगणाभ्यन्तरएवच ॥१५४॥
कुशीलवोऽवकीर्णीचवृषलीपतिरेवच ।
पौनर्भवश्चकाणश्चयस्यचोपपतिर्गृहे ॥१५५॥
भृतकाध्यापकोयश्चभृतकाध्यापितस्तथा ।
शूद्रशिष्योगुरुश्चैववाग्दुष्टःकुण्डगोलकौ ॥१५६॥
अकारणपरित्यक्तामातापित्रोर्गुरोस्तथा ।
ब्राह्मैर्यौनैश्चसम्बन्धैःसंयोगंपतितैर्गतः ॥१५७॥
अगारदाहीगरदःकुण्डाशीसोमविक्रयी ।
समुद्रयायीवन्दीचतैलिकःकूटकारकः ॥१५८॥
पित्राविवदमानश्चकितवोमद्यपस्तथा ।
पापरोग्यभिशस्तश्चदाम्भिकोरसविक्रयी ॥१५९॥
धनुःशराणांकर्ताचयश्चाग्रेदिधिषूपतिः ।
मित्रध्रुग्द्यूतवृत्तिश्चपुत्राचार्यस्तथैवच ॥१६०॥

भ्रामरीगण्डमालीचश्वित्र्यथोपिशुनस्तथा ।
उन्मत्तोऽन्धश्चवर्ज्याःस्युर्वेदनिन्दकएवच ॥१६१॥
हस्तिगोऽश्वोष्ट्रदमकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति ।
पक्षिणाम्पोषकोयश्चयुद्धाचार्यस्तथैवच ॥१६२॥
स्रोतसाम्भेदकोयश्चतेषांचावरणेरतः ।
गृहसंवेशकोदूतोवृक्षारोपकएवच ॥१६३॥
श्वक्रीडीश्येनजीवीचकन्यादूषकएवच ।
हिंस्रोवृषलवृत्तिश्चगणानांचैवयाजकः ॥१६४॥
आचारहीनःक्लीवश्चनित्यंयाचनकस्तथा ।
कृषिजीवीश्लीपदीचसद्भिर्निन्दितएवच ॥१६५॥
औरभ्रिकोमाहिषिकःपरपूर्वापतिस्तथा ।
प्रेतनिर्यातकश्चैववर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥१६६॥
एतान्विगर्हिताचारानपांक्तेयान्द्विजाधमान् ।
द्विजातिप्रवरोविद्वानुभयत्रविवर्ज्जयेत् ॥१६७॥
ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति ।
तस्मैहव्यंनदातव्यंनहिभस्मनिहूयते ॥१६८॥
अपांक्त्यदानेयोदातुर्भवत्यूर्ध्वम्फलोदयः ।
दैवेहविषिपित्र्येवातत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१६९॥

अव्रतैर्यद्द्विजैर्भुक्तम्परिवेत्रादिभिस्तथा ।
अपांक्तेयैर्यदन्यैश्चतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥१७०॥
दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते ।
परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥१७१॥
परिवित्तिःपरीवेत्तायययाचपरिविद्यते ।
सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपंचमाः ॥१७२॥
भ्रातुर्मृतस्यभार्यायांयोऽनुरज्येतकामतः ।
धर्म्मेणापिनियुक्तायांसज्ञेयोदिधिषूपतिः ॥१७३॥
परदारेषुजायेतेद्वौसुतौकुण्डगोलकौ ।
पत्यौजीवतिकुण्डःस्यान्मृतेभर्त्तरिगोलकः ॥१७४॥
तौतुजातौपरक्षेत्रेप्राणिनौप्रेत्यचेहच ।
दत्तानिहव्यकव्यानिनाशयेतेप्रदायिनाम् ॥१७५॥
अपांक्त्योयावतःपांक्त्यान्भुंजानाननुपश्यति ।
तावतांनफलम्प्रेत्यदाताप्राप्नोतिबालिशः ॥१७६॥
वीक्ष्यान्धोनवतेःकाणःषष्टेःश्वित्रीशतस्यतु ।
पापरोगीसहस्रस्यदातुर्नाशयतेफलम् ॥१७७॥
यावतःसंस्पृशेदंगैर्ब्राह्मणाञ्शूद्रयाजकः ।
तावतांनभवेद्दातुःफलन्दानस्यपौर्त्तिकम् ॥१७८॥

वेदविद्वापिविप्रोऽस्यलोभात्कृत्वाप्रतिग्रहम् ।
विनाशंव्रजतिक्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि ॥१७९॥
सोमविक्रयिणेविष्ठाभिषजेपूयशोणितम् ।
नष्टन्देवलकेदत्तमप्रतिष्ठन्तुवार्द्धुषौ ॥१८०॥
यत्तुवाणिजकेदत्तंनेहनामुत्रतद्भवेत् ।
भस्मनीवहुतंहव्यन्तथापौनर्भवेद्विजे ॥१८१॥
इतरेषुत्वपांक्त्येषुयथोद्दिष्टेष्वसाधुषु ।
मेदोऽसृङ्मांसमज्जास्थिवदन्त्यन्नंमनीषिणः ॥१८२॥
अपांक्त्योपहतापंक्तिःपाव्यतेयैर्द्विजोत्तमैः ।
तान्निबोधतकार्त्स्न्येनद्विजाग्र्यान्पंक्तिपावनान् ॥१८३॥
अग्र्याःसर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच ।
श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेयाःपंक्तिपावनाः ॥१८४॥
त्रिणाचिकेतःपंचाग्निस्त्रिसुपर्णःषडंगवित् ।
ब्रह्मदेयात्मसन्तानोज्येष्ठसामगएवच ॥१८५॥
वेदार्थवित्प्रवक्ताचब्रह्मचारीसहस्रदः ।
शतायुश्चैवविज्ञेयाब्राह्मणाःपंक्तिपावनाः ॥१८६॥
पूर्वेद्युरपरेद्युर्वाश्राद्धकर्मण्युपस्थिते ।
निमंत्रयेतत्र्यवरान्सम्यग्विप्रान्यथोदितान् ॥१८७॥

निमंत्रितोद्विजःपित्र्येनियतात्माभवेत्सदा ।
नचछन्दांस्यधीयीतयस्यश्राद्धंचतद्भवेत् ॥१८८॥
निमंत्रितान्हिपितरउपतिष्ठन्तितान्द्विजान् ।
वायुवच्चानुगच्छन्तितथासीनानुपासते ॥१८९॥
केतितस्तुयथान्यायंहव्यकव्येद्विजोत्तमः ।
कथंचिदप्यतिक्रामन्पापःशूकरतांव्रजेत् ॥१९०॥
आमंत्रितस्तुयःश्राद्धेवृषल्यासहमोदते ।
दातुर्यद्दुष्कृतंकिंचित्तत्सर्वंप्रतिपद्यते ॥१९१॥
अक्रोधनाःशौचपराःसततम्ब्रह्मचारिणः ।
न्यस्तशस्त्रामहाभागाःपितरःपूर्वदेवताः ॥१९२॥
यस्मादुत्पत्तिरेतेषांसर्वेषामप्यशेषतः ।
येचयैरुपचर्याःस्युर्नियमैस्तान्निबोधत ॥१९३॥
मनोर्हैरण्यगर्भस्ययेमरीच्यादयःसुताः ।
तेषामृषीणांसर्वेषाम्पुत्राःपितृगणाःस्मृताः ॥१९४॥
विराट्सुताःसोमसदःसाध्यानांपितरःस्मृताः ।
अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीचालोकविश्रुताः ॥१९५॥
दैत्यदानवयक्षाणांगन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
सुपर्णकिंनराणांचस्मृताबर्हिषदोऽत्रिजाः ॥१९६॥

सोमपानामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः ।
वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणान्तुसुकालिनः ॥१९७॥
सोमपास्तुकवेःपुत्राहविष्मंतोंगिरःसुताः ।
पुलस्त्यस्याज्यपाःपुत्रावशिष्ठस्यसुकालिनः ॥१९८॥
अग्निदग्धानग्निदग्धान्कायान्बर्हिषदस्तथा ।
अग्निष्वात्तांश्चसौम्यांश्चविप्राणामेवनिर्दिशेत् ॥१९९॥
यएतेतुगणामुख्याःपितॄणाम्परिकीर्त्तिताः ।
तेषामपीहविज्ञेयम्पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥२००॥
ऋषिभ्यःपितरोजाताःपितृभ्योदेवदानवाः ।
देवेभ्यस्तुजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥२०१॥
राजतैर्भाजनैरेषामथोवाराजतान्वितैः ।
वार्यपिश्रद्धयादत्तमक्षयायोपकल्पते ॥२०२॥
देवकार्याद्द्विजातीनाम्पितृकार्यंविशिष्यते ।
दैवंहिपितृकार्यस्यपूर्वमाप्यायनंस्मृतम् ॥२०३॥
तेषामारक्षभूतन्तुपूर्वंदैवंनियोजयेत् ।
रक्षांसिहिविलुम्पन्तिश्राद्धमारक्षवर्जितम् ॥२०४॥
दैवाद्यन्तन्तदीहेतपित्राद्यन्तंनतद्भवेत् ।
पित्राद्यन्तन्त्वीहमानःक्षिप्रंनश्यतिसान्वयः ॥२०५॥

शुचिन्देशंविविक्तंचगोमयेनोपलेपयेत् ।
दक्षिणाप्रवणंचैवप्रयत्नेनोपपादयेत् ॥२०६॥
अवकाशेषुचोक्षेषुनदीतीरेषुचैवहि ।
विविक्तेषुचतुष्यन्तिदत्तेनपितरःसदा ॥२०७॥
आसनेषूपक्लृप्तेषुबर्हिष्मत्सुपृथक्पृथक् ।
उपस्पृष्टोदकान्सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥२०८॥
उपवेश्यतुतान्विप्रानासनेष्वजुगुप्सितान् ।
गन्धमाल्यैःसुरभिभिरर्चयेद्दैवपूर्वकम् ॥२०९॥
तेषामुदकमानीयसपवित्रांस्तिलानपि ।
अग्नौकुर्यादनुज्ञातोब्राह्मणोब्राह्मणैःसह ॥२१०॥
अग्नेःसोमयमाभ्यांचकृत्वाप्यायनमादितः ।
हविर्दानेनविधिवत्पश्चात्सन्तर्पयेत्पितॄन् ॥२११॥
अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणावेवोपपादयेत् ।
योह्यग्निःसद्विजोविप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥२१२॥
अक्रोधनान्सुप्रसादान्वदन्त्येतान्पुरातनान् ।
लोकस्याप्यायनेयुक्तान्श्राद्धदेवान्द्विजोत्तमान् ॥२१३॥
अपसव्यमग्नौकृत्वासर्वमावृत्यविक्रमम् ।
अपसव्येनहस्तेननिर्वपेदुदकम्भुवि ॥२१४॥

त्रींस्तुतस्माद्धविःशेषात्पिण्डान्कृत्वासमाहितः ।
औदकेनैवविधिनानिर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥२१५॥
न्युप्यपिण्डांस्ततस्तांस्तुप्रयतोविधिपूर्वकम् ।
तेषुदर्भेषुतंहस्तंनिमृज्याल्लेपभागिनाम् ॥२१६॥
आचम्योदक्परावृत्यत्रिरायम्यशनैरसून् ।
षड्ऋतूंश्चनमस्कुर्यात्पितॄनेवचमंत्रवित् ॥२१७॥
उदकंनिनयेच्छेषंशनैःपिण्डान्तिकेपुनः ।
अवजिघ्रेच्चतान्पिण्डान्यथान्युप्तान्समाहितः ॥२१८॥
पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकांमात्रांसमादायानुपूर्वशः ।
तानेवविप्रानासीनान्विधिवत्पूर्वमाशयेत् ॥२१९॥
ध्रियमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेत् ।
विप्रवद्वाऽपितंश्राद्धेस्वकम्पितरमाशयेत् ॥२२०॥
पितायस्यतुवृत्तःस्याज्जीवेच्चापिपितामहः ।
पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहम् ॥२२१॥
पितामहोवातच्छ्राद्धंभुंजीतेत्यब्रवीन्मनुः ।
कामंवासमनुज्ञातःस्वयमेवसमाचरेत् ॥२२२॥
तेषान्दत्वातुहस्तेषुसपवित्रन्तिलोदकम् ।
तत्पिण्डाग्रम्प्रयच्छेतस्वधैषामस्त्वितिब्रुवन् ॥२२३॥

पाणिभ्यान्तूपसंगृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धिनं ।
विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥२२४॥
उभयोर्हस्तयोर्मुक्तंयदन्नमुपनीयते ।
तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराःसहसादुष्टचेतसः ॥२२५॥
गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतम्मधु ।
विन्यसेत्प्रयतःपूर्वम्भूमावेवसमाहितः ॥२२६॥
भक्ष्यम्भोज्यंचविविधंमूलानिचफलानिच ।
हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच ॥२२७॥
उपनीयतुतत्सर्वंशनकैःसुसमाहितः ।
परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥२२८॥
नास्रमापातयेज्जातुनकुप्येन्नानृतंवदेत् ।
नपादेनस्पृशेदन्नंनचैतदवधूनयेत् ॥२२९॥
अस्रंगमयतिप्रेतान्कोपोऽरीननृतंशुनः ।
पादस्पर्शस्तुरक्षांसिदुष्कृतीनवधूननम् ॥२३०॥
यद्यद्रोचेतविप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः ।
ब्रह्मोद्याश्चकथाःकुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥२३१॥
स्वाध्यायंश्रावयेत्पित्र्येधर्मशास्त्राणिचैवहि ।
आख्यानानीतिहासांश्चपुराणानिखिलानिच ॥२३२॥

हर्षयेद्ब्राह्मणांस्तुष्टोभोजयेच्चशनैःशनैः ।
अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्चपरिचोदयेत् ॥२३३॥
व्रतस्थमपिदौहित्रंश्राद्धेयत्नेनभोजयेत् ।
कुतपंचासनंदद्यात्तिलैश्चविकिरेन्महीम् ॥२३४॥
त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः ।
त्रीणिचात्रप्रशंसन्तिशौचमक्रोधमत्वराम् ॥२३५॥
अत्युष्णंसर्वमन्नंस्याद्भुंजीरंस्तेचवाग्यताः ।
नचद्विजातयोब्रूयुर्दात्रापृष्टाहविर्गुणान् ॥२३६॥
यावदुष्णम्भवत्यन्नंयावदश्नन्तिवाग्यताः ।
पितरस्तावदश्नन्तियावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥२३७॥
यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयद्भुंक्तेदक्षिणामुखः ।
सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥२३८॥
चाण्डालश्चवराहश्चकुक्कुटःश्वातथैवच ।
रजस्वलाचषंढश्चनेक्षेरन्नश्नतोद्विजान् ॥२३९॥
होमेप्रदानेभोज्येचयदेभिरभिवीक्ष्यते ।
दैवेकर्मणिपित्र्येवातद्गच्छत्ययथातथम् ॥२४०॥
घ्राणेनसूकरोहन्तिपक्षवातेनकुक्कुटः ।
श्वातुदृष्टिनिपातेनस्पर्शेनावरवर्णजः ॥२४१॥

खंजोवायदि्वाकाणोदातुःप्रेष्योऽपिवाभवेत् ।
हीनातिरिक्तगात्रोवातमप्यपनयेत्पुनः ॥२४२॥
ब्राह्मणम्भिक्षुकंवाऽपिभोजनार्थमुपस्थितम् ।
ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःशक्तितःप्रतिपूजयेत् ॥२४३॥
सार्ववर्णिकमन्नाद्यंसन्नीयाप्लाव्यवारिणा ।
समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतोविकिरन्भुवि ॥२४४॥
असंस्कृतप्रमीतानान्त्यागिनांकुलयोषिताम् ।
उच्छिष्टंभागधेयंस्याद्दर्भेषुविकिरश्चयः ॥२४५॥
उच्छेषणम्भूमिगतमजिह्मस्याशठस्यच ।
दासवर्गस्यतत्पित्र्येभागधेयम्प्रचक्षते ॥२४६॥
आसपिण्डक्रियाकर्मद्विजातेःसंस्थितस्यतु ।
अदैवम्भोजयेच्छ्राद्धम्पिण्डमेकन्तुनिर्वपेत् ॥२४७॥
सहपिण्डक्रियायान्तुकृतायामस्यधर्मतः ।
अनयैवावृताकार्यम्पिण्डनिर्वपणंसुतैः ॥२४८॥
श्राद्धंभुक्त्वायउच्छिष्टंवृषलायप्रयच्छति ।
समूढोनरकंयातिकालसूत्रमवाक्शिराः ॥२४९॥
श्राद्धभुग्वृषलीतल्पन्तदहर्योऽधिगच्छति ।
तस्याःपुरीषेतन्मासम्पितरस्तस्यशेरते ॥२५०॥

पृष्ट्वास्वदितमित्येवन्तृप्तानाचामयेत्ततः ।
आचान्तांश्चानुजानीयादभितोरम्यतामिति ॥२५१॥
स्वधाऽस्त्वित्येवतंब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ।
स्वधाकारःपराह्याशीःसर्वेषुपितृकर्मसु ॥२५२॥
ततोभुक्तवतान्तेषामन्नशेषंनिवेदयेत् ।
यथाब्रूयुस्तथाकुर्यादनुज्ञातस्ततोद्विजैः ॥२५३॥
पित्र्येस्वदितमित्येववाच्यंगोष्ठेतुसुश्रुतम् ।
सम्पन्नमित्यभ्युदयेदैवेरुचितमित्यपि ॥२५४॥
अपराह्णस्तथादर्भावास्तुसम्पादनंतिलाः ।
सृष्टिर्मृष्टिर्द्विजाश्चाग्र्याःश्राद्धकर्मसुसंपदः ॥२५५॥
दर्भाःपवित्रंपूर्वाह्णोहविष्याणिचसर्वशः ।
पवित्रंयच्चपूर्वोक्तंविज्ञेयाहव्यसम्पदः ॥२५६॥
मुन्यन्नानिपयःसोमोमांसंयच्चानुपस्कृतम् ।
अक्षारलवणंचैवप्रकृत्याहविरुच्यते ॥२५७॥
विसृज्यब्राह्मणांस्तांस्तुनियतोवाग्यतःशुचिः ।
दक्षिणांदिशमाकांक्षन्याचेतेमान्वरान्पितॄन् ॥२५८॥
दातारोनोऽभिवर्द्धंतांवेदाःसन्ततिरेवच ।
श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोऽस्त्विति ॥२५९॥

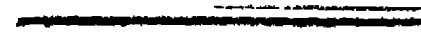
एवंनिर्वपणंकृत्वापिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् ।
गांविप्रमजमग्निंवाप्राशयेदप्सुवाक्षिपेत् ॥२६०॥
पिण्डनिर्वपणंकेचित्पुरस्तादेवकुर्वते ।
वयोभिःखादयन्त्यन्येप्रक्षिपन्त्यनलेऽप्सुवा ॥२६१॥
पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा ।
मध्यमन्तुततःपिण्डमद्यात्सम्यक्सुतार्थिनी ॥२६२॥
आयुष्मन्तंसुतंसूतेयशोमेधासमन्वितम् ।
धनवन्तंप्रजावन्तंसात्त्विकंधार्मिकन्तथा ॥२६३॥
प्रक्षाल्यहस्तावाचम्यज्ञातिप्रायंप्रकल्पयेत् ।
ज्ञातिभ्यःसत्कृतन्दत्वाबान्धवानपिभोजयेत् ॥२६४॥
उच्छेषणंतुतत्तिष्ठेद्यावद्विप्राविसर्जिताः ।
ततोगृहबलिंकुर्यादितिधर्मोव्यवस्थितः ॥२६५॥
हविर्यच्चिररात्राययच्चानन्त्यायकल्पते ।
पितृभ्योविधिवद्दत्तन्तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२६६॥
तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेनवा ।
दत्तेनमासन्तृप्यन्तिविधिवत्पितरोनृणाम् ॥२६७॥
द्वौमासौमत्स्यमांसेनत्रीन्मासान्हारिणेनतु ।
औरभ्रेणाथचतुरःशाकुनेनाथपंचवै ॥२६८॥

षण्मासांछागमांसेनपार्षतेनचसप्तवै ।
अष्टावेणस्यमांसेनरौरवेणनवैवतु ॥२६९॥
दशमासांस्तुतृप्यन्तिवराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोस्तुमांसेनमासानेकादशैवतु ॥२७०॥
संवत्सरन्तुगव्येनपयसापायसेनच ।
वार्द्धीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥२७१॥
कालशाकंमहाशल्काःखड्गलोहामिषंमधु ।
आनन्त्यायैवकल्पन्तेमुन्यन्नानिचसर्वशः ॥२७२॥
यत्किंचिन्मधुनामिश्रम्प्रदद्यात्तुत्रयोदशीम् ।
तदप्यक्षयमेवस्याद्वर्षासुचमघासुच ॥२७३॥
अपिनःसकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् ।
पायसंमधुसर्पिर्भ्याम्प्राक्छायेकुंजरस्यच ॥२७४॥
यद्यद्ददातिविधिवत्सम्यक्श्रद्धासमन्वितः ।
तत्तत्पितृणाम्भवतिपरत्रानन्तमक्षयम् ॥२७५॥
कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्द्दशीम् ।
श्राद्धेप्रशस्तास्तिथयोयथैतानतथेतराः ॥२७६॥

युक्षुकुर्वन्दिनर्क्षेषुसर्वान्कामान्समश्नुते ।
अयुक्षुतुपितॄन्सर्वान्प्रजांप्राप्नोतिपुष्कलाम् ॥२७७॥
यथाचैवापरःपक्षःपूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
तथाश्राद्धस्यपूर्वाह्णादपराह्णोविशिष्यते ॥२७८॥
प्राचीनावीतिनासम्यगपसव्यमतन्द्रिणा ।
पित्र्यमानिधनात्कार्यंविधिवद्दर्भपाणिना ॥२७९॥
रात्रौश्राद्धंनकुर्वीतराक्षसीकीर्तिताहिसा ।
संध्ययोरुभयोश्चैवसूर्येचैवाचिरोदिते ॥२८०॥
अनेनविधिनाश्राद्धंत्रिरब्दस्येहनिर्वपेत् ।
हेमन्तग्रीष्मवर्षासुपांचयज्ञिकमन्वहम् ॥२८१॥
नपैतृयज्ञियोहोमोलौकिकेऽग्नौविधीयते ।
नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनः ॥२८२॥
यदेवतर्पयत्यद्भिःपितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः ।
तेनैवकृत्स्नमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥२८३॥
वसून्वदन्तितुपितॄन्रुद्रांश्चैवपितामहान् ।
प्रपितामहांस्तथादित्यान्श्रुतिरेषासनातनी ॥२८४॥

विघसाशीभवेन्नित्यंनित्यंवाऽमृतभोजनः ।
विघसोभुक्तशेषन्तुयज्ञशेषन्तथाऽमृतम् ॥२८५॥
एतद्वोऽभिहितंसर्वंविधानम्पांचयज्ञिकम् ।
द्विजातिमुख्यवृत्तीनांविधानंश्रूयतामिति ॥२८६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम ॥
॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांचतुर्थोऽध्यायः ॥

चतुर्थमायुषोभागमुषित्वाद्यंगुरौद्विजः ।
द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवसेत् ॥१॥
अद्रोहेणैवभूतानामल्पद्रोहेणवापुनः ।
यावृत्तिस्तांसमास्थायविप्रोजीवेदनापदि ॥२॥
यात्रामात्रप्रसिद्ध्यर्थंस्वैःकर्मभिरगर्हितैः ।
अक्लेशेनशरीरस्यकुर्वीतधनसंचयम् ॥३॥
ऋतामृताभ्यांजीवेत्तुमृतेनप्रमृतेनवा ।
सत्यानृताभ्यामपिवानश्ववृत्याकदाचन ॥४॥
ऋतमुञ्छशिलंज्ञेयममृतंस्यादयाचितम् ।
मृतन्तुयाचितम्भैक्षम्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् ॥५॥
सत्यानृतन्तुवाणिज्यन्तेनचैवापिजीव्यते ।
सेवाश्ववृत्तिराख्यातातस्मात्ताम्परिवर्ज्जयेत् ॥६॥
कुशूलधान्यकोवास्यात्कुम्भीधान्यकएववा ।
त्र्यहैहिकोवाऽपिभवेदश्वस्तनिकएववा ॥७॥

चतुर्णामपिचैतेषांद्विजानांगृहमेधिनाम् ।
ज्यायान्परःपरोज्ञेयोधर्मतोलोकजित्तमः ॥८॥
षट्कर्मैकोभवत्येषांत्रिभिरन्यःप्रवर्त्तते ।
द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तुब्रह्मसत्रेणजीवति ॥९॥
वर्त्तयंश्चशिलोंछाभ्यामग्निहोत्रपरायणः ।
इष्टीःपार्वायणान्तीयाःकेवलानिर्वपेत्सदा ॥१०॥
नलोकवृत्तंवर्त्तेतवृत्तिहेतोःकथंचन ।
अजिह्मामशठांशुद्धांजीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥११॥
सन्तोषम्परमास्थायसुखार्थीसंयतोभवेत् ।
सन्तोषमूलंहिसुखंदुःखमूलंविपर्य्ययः ॥१२॥
अतोऽन्यतमयावृत्त्याजीवंस्तुस्नातकोद्विजः ।
स्वर्गायुष्ययशस्यानिव्रतानीमानिधारयेत् ॥१३॥
वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकुर्यादतन्द्रितः ।
तंद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥१४॥
नेहेतार्थान्प्रसंगेननविरुद्धेनकर्मणा ।
नकल्पमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपियतस्ततः ॥१५॥
इन्द्रियार्थेषुसर्वेषुनप्रसज्येतकामतः ।
अतिप्रसक्तिंचैतेषाम्मनसासन्निवर्त्तयेत् ॥१६॥

सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्यविरोधिनः ।
यथातथाऽध्यापयंस्तुसाह्यस्यकृतकृत्यता ॥१७॥
वयसःकर्मणोऽर्थस्यश्रुतस्याभिजनस्यच ।
वेषवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरन्विचरेदिह ॥१८॥
बुद्धिवृद्धिकराण्याशुधन्यानिचहितानिच ।
नित्यंशास्त्राण्यवेक्षेतनिगमांश्चैववैदिकान् ॥१९॥
यथायथाहिपुरुषःशास्त्रंसमधिगच्छति ।
तथातथाविजानातिविज्ञानंचास्यरोचते ॥२०॥
ऋषियज्ञन्देवयज्ञम्भूतयज्ञंचसर्वदा ।
नृयज्ञम्पितृयज्ञंचयथाशक्तिनहापयेत् ॥२१॥
एतानेकेमहायज्ञान्यज्ञशास्त्रविदोजनाः ।
अनीहमानाःसततमिन्द्रियेष्वेवजुह्वति ॥२२॥
वाच्येकेजुह्वतिप्राणम्प्राणेवाचंचसर्वदा ।
वाचिप्राणेचपश्यन्तोयज्ञनिर्वृत्तिमक्षयाम् ॥२३॥
ज्ञानेनैवापरेविप्रायजन्त्येतैर्मखैःसदा ।
ज्ञानमूलांक्रियामेषाम्पश्यन्तोज्ञानचक्षुषा ॥२४॥
अग्निहोत्रंचजुहुयादाद्यन्तेद्युनिशोःसदा ।
दर्शेनचार्द्धमासान्तेपौर्णमासेनचैवहि ॥२५॥

सस्यान्तेनवसस्येष्ट्यातथर्त्वन्तेद्विजोऽध्वरैः ।
पशुनात्वयनस्यादौसमान्तेसौमिकैर्मखैः ॥२६॥
नानिष्ट्वानवसस्येष्ट्यापशुनाचाग्निमान्द्विजः ।
नवान्नमद्यान्मांसंवादीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥२७॥
नवेनानर्चिताह्यस्यपशुहव्येनचाग्नयः ।
प्राणानेवात्तुमिच्छन्तिनवान्नामिषगर्द्धिणः ॥२८॥
आसनाशनशय्याभिरद्भिर्मूलफलेनवा ।
नास्यकश्चिद्वसेद्गेहेशक्तितोऽनर्चितोऽतिथिः ॥२९॥
पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् ।
हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥३०॥
वेदविद्याव्रतस्नातान्श्रोत्रियान्गृहमेधिनः ।
पूजयेद्धव्यकव्येनविपरीतांश्चवर्जयेत् ॥३१॥
शक्तितोऽपचमानेभ्योदातव्यंगृहमेधिना ।
संविभागश्चभूतेभ्यःकर्तव्योऽनुपरोधतः ॥३२॥
राजतोधनमन्विच्छेत्संसीदन्स्नातकःक्षुधा ।
याज्यान्तेवासिनोर्वाऽपिनत्वन्यतइतिस्थितिः ॥३३॥
नसीदेत्स्नातकोविप्रःक्षुधाशक्तःकथंचन ।
नजीर्णमलवद्वासाभवेच्चविभवेसति ॥३४॥

क्लृप्तकेशनखश्मश्रुर्दान्तःशुक्लांबरःशुचिः ।
स्वाध्यायेचैवयुक्तःस्यान्नित्यमात्महितेषुच ॥३५॥
वैणवीन्धारयेद्यष्टिंसोदकंचकमण्डलुम् ।
यज्ञोपवीतंवेदंचशुभेरौक्मेचकुण्डले ॥३६॥
नेक्षेतोद्यन्तमादित्यंनास्तंयान्तंकदाचन ।
नोपसृष्टंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतम् ॥३७॥
नलंघयेद्वत्सतंत्रींनप्रधावेच्चवर्षति ।
नचोदकेनिरीक्षेतस्वंरूपमितिधारणा ॥३८॥
मृदंगान्दैवतंविप्रंघृतंमधुचतुष्पथम् ।
प्रदक्षिणानिकुर्वीतप्रज्ञातांश्चवनस्पतीन् ॥३९॥
नोपगच्छेत्प्रमत्तोऽपिस्त्रियमार्त्तवदर्शने ।
समानशयनेचैवनशयीततयासह ॥४०॥
रजसाऽभिप्लुतांनारींनरस्यह्युपगच्छतः ।
प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रहीयते ॥४१॥
तांविवर्जयतस्तस्यरजसासमभिप्लुताम् ।
प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रवर्द्धते ॥४२॥
नाश्नीयाद्भार्ययासार्द्धंनैनामीक्षेतचाश्नतीम् ।
क्षुवतींजृम्भमाणांवानचासीनांयथासुखम् ॥४३॥

नांजयन्तींस्वकेनेत्रेनचाभ्यक्तामनावृताम् ।
नपश्येत्प्रसवन्तींचतेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥४४॥
नान्नमद्यादेकवासाननग्नःस्नानमाचरेत् ।
नमूत्रम्पथिकुर्वीतनभस्मनिनगोव्रजे ॥४५॥
नफालकृष्टेनजलेनचित्यांनचपर्वते ।
नजीर्णदेवायतनेनवल्मीकेकदाचन ॥४६॥
नससत्वेषुगर्तेषुनगच्छन्नापिचस्थितः ।
ननदीतीरमासाद्यनचपर्वतमस्तके ॥४७॥
वाय्वग्निविप्रमादित्यमपःपश्यंस्तथैवगाः ।
नकदाचनकुर्वीतविण्मूत्रस्यविसर्जनम् ॥४८॥
तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्टपत्रतृणादिना ।
नियम्यप्रयतोवाचंसंवीतांगोऽवगुंठितः ॥४९॥
मूत्रोच्चारसमुत्सर्गन्दिवाकुर्यादुदङ्मुखः ।
दक्षिणाभिमुखोरात्रौसंध्ययोश्चयथादिवा ॥५०॥
छायायामन्धकारेवारात्रावहनिवाद्विजः ।
यथासुखमुखःकुर्यात्प्राणाबाधभयेषुच ॥५१॥
प्रत्यग्निम्प्रतिसूर्यंचप्रतिसोमोदकद्विजान् ।
प्रतिगाम्प्रतिवातंचप्रज्ञानश्यतिमेहतः ॥५२॥

नाग्निंमुखेनोपधमेन्नग्नांनेक्षेतचस्त्रियम् ।
नामेध्यम्प्रक्षिपेदग्नौनचपादौप्रतापयेत् ॥५३॥
अधस्तांन्नोपदध्याच्चनचैनमभिलंघयेत् ।
नचैनम्पादतः कुर्यान्नप्राणाबाधमाचरेत् ॥५४॥
नाश्नीयात्सन्धिवेलायांनगच्छेन्नापिसंविशेत् ।
नचैवप्रलिखेद्भूमिंनात्मनोऽपहरेत्स्रजम् ॥५५॥
नाप्सुमूत्रम्पुरीषंवाष्ठीवनंवासमुत्सृजेत् ।
अमेध्यलिप्तमन्यद्वालोहितंवाविषाणिवा ॥५६॥
नैकःस्वप्याच्छून्यगेहेशयानंनप्रबोधयेत् ।
नोदक्ययाऽभिभाषेतयज्ञंगच्छेन्नचावृतः ॥५७॥
अग्न्यागारेगवांगोष्ठेब्राह्मणानांचसन्निधौ ।
स्वाध्यायेभोजनेचैवदक्षिणम्पाणिमुद्धरेत् ॥५८॥
नवारयेद्गान्धयन्तींनचाचक्षीतकस्यचित् ।
नदिवीन्द्रायुधंदृष्ट्वाकस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥५९॥
नाधार्मिकेवसेद्ग्रामेनव्याधिबहुलेभृशम् ।
नैकःप्रपद्येताध्वानंनचिरम्पर्वतेवसेत् ॥६०॥
नशूद्रराज्येनिवसेन्नाधार्म्मिकजनावृते ।
नपाषण्डिगणाक्रान्तेनोपसृष्टेन्त्यजैर्नृभिः ॥६१॥

नभुंजीतोद्धृतस्नेहंनातिसौहित्यमाचरेत् ।
नातिप्रगेनातिसायंनसायम्प्रातराशितः ॥६२॥
नकुर्वीतवृथाचेष्टांनवार्य्यंजलिनापिबेत् ।
नोत्संगेभक्षयेद्भक्ष्यान्नजातुस्यात्कुतूहली ॥६३॥
ननृत्येदथवागायेन्नवादित्राणिवादयेत् ।
नास्फोटयेन्नचक्ष्वेडेन्नचरक्तोविरावयेत् ॥६४॥
नपादौधावयेत्कांस्येकदाचिदपिभाजने ।
नभिन्नभाण्डेभुंजीतनभावप्रतिदूषिते ॥६५॥
उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत् ।
उपवीतमलंकारंस्रजंकरकमेवच ॥६६॥
नाविनीतैर्व्रजेद्धुर्य्यैर्नचक्षुद्व्याधिपीडितैः ।
नभिन्नशृंगाक्षिखुरैर्नबालधिविरूपितैः ॥६७॥
विनीतैस्तुव्रजेन्नित्यमाशुगैर्लक्षणान्वितैः ।
वर्णरूपोपसम्पन्नैःप्रतोदेनातुदन्भृशम् ॥६८॥
बालातपःप्रेतधूमोवर्ज्यंभिन्नन्तथासनम् ।
नच्छिंद्यान्नखलोमानिदन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् ॥६९॥
नमृल्लोष्टंविमृद्नीयान्नच्छिंद्यात्करजैस्तृणम् ।
नकर्मनिष्फलंकुर्य्यान्नायत्यामसुखोदयं ॥७०॥

लोष्टमर्द्दीतृणच्छेदीनखखादीचयोनरः ।
सविनाशंव्रजत्याशुसूचकोऽशुचिरेवच ॥७१॥
नविगर्ह्यकथांकुर्य्याद्बहिर्माल्यंनधारयेत् ।
गवांचयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥७२॥
अद्वारेणचनातीयाद्ग्रामंवावेश्मवावृतम् ।
रात्रौचवृक्षमूलानिदूरतःपरिवर्ज्जयेत् ॥७३॥
नाक्षैःक्रीडेत्कदाचित्तुस्वयंनोपानहौहरेत् ।
शयनस्थोनभुंजीतनपाणिस्थंनचासने ॥७४॥
सर्वंचतिलसम्बद्धन्नाद्यादस्तमितेरवौ ।
नचनग्नःशयीतेहनचोच्छिष्टःक्वचिद्व्रजेत् ॥७५॥
आर्द्रपादस्तुभुंजीतनार्द्रपादस्तुसंविशेत् ।
आर्द्रपादस्तुभुंजानोदीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥७६॥
अचक्षुर्विषयंदुर्गंनप्रपद्येतकर्हिचित् ।
नविण्मूत्रमुदीक्षेतनबाहुभ्यांनदींतरेत् ॥७७॥
अधितिष्ठेन्नकेशांस्तुनभस्मास्थिकपालिकाः ।
नकार्पासास्थिनतुषान्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥७८॥
नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः ।
नमूर्खैर्नावलिप्तैश्चनान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥७९॥

नशूद्रायमतिन्दद्यान्नोच्छिष्टंनहविष्कृतम् ।
नचास्योपदिशेद्धर्मंनचास्यव्रतमादिशेत् ॥८०॥
योह्यस्यधर्ममाचष्टेयश्चैवादिशतिव्रतम् ।
सोऽसंवृतंनामतमःसहतेनैवमज्जति ॥८१॥
नसंहताभ्याम्पाणिभ्यांकण्डूयेदात्मनःशिरः ।
नस्पृशेच्चैतदुच्छिष्टोनचस्नायाद्विनाततः ॥८२॥
केशग्रहान्प्रहारांश्चशिरस्येतान्विवर्ज्जयेत् ।
शिरःस्नातश्चतैलेननांगंकिंचिदपिस्पृशेत् ॥८३॥
नराज्ञःप्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितः ।
शूनाचक्रध्वजवतांवेशेनैवचजीवताम् ॥८४॥
दशशूनासमंचक्रन्दशचक्रसमोध्वजः ।
दशध्वजसमोवेशोदशवेशसमोनृपः ॥८५॥
दशशूनासहस्राणियोवाहयतिशौनिकः ।
तेनतुल्यःस्मृतोराजाघोरस्तस्यप्रतिग्रहः ॥८६॥
योराज्ञःप्रतिगृह्णातिलुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः ।
सपर्यायेणयातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥८७॥
तामिस्रमन्धतामिस्रंमहारौरवरौरवौ ।
नरकंकालसूत्रंचमहानरकमेवचं ॥८८॥

संजीवनंमहावीचिन्तपनंसम्प्रतापनम् ।
संहातंचसकाकोलंकुड्मलम्पूतिमृत्तिकम् ॥८९॥
लोहशंकुमृजीषंचपन्थानंशाल्मलींनदीम् ।
असिपत्रवनंचैवलोहदारकमेवच ॥९०॥
एतद्विदन्तोविद्वांसोब्राह्मणाब्रह्मवादिनः ।
नराज्ञःप्रतिगृह्णन्तिप्रेत्यश्रेयो ऽभिकांक्षिणः ॥९१॥
ब्राह्मेमुहूर्तेबुध्येतधर्मार्थौचानुचिन्तयेत् ।
कायक्लेशांश्चतन्मुलान्वेदतत्त्वार्थमेवच ॥९२॥
उत्थायावश्यकंकृत्वाकृतशौचःसमाहितः ।
पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्स्वकालेचापरांचिरम् ॥९३॥
ऋषयोदीर्घसंध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ।
प्रज्ञांयशश्चकीर्तिंचब्रह्मवर्चसमेवच ॥९४॥
श्रावण्याम्प्रौष्ठपद्यांवा ऽप्युपाकृत्ययथाविधि ।
युक्तश्छन्दांस्यधीयीतमासान्विप्रो ऽर्द्धपंचमान् ॥९५॥
पुष्येतुच्छन्दसांकुर्याद्बहिरुत्सर्जनंद्विजः ।
माघशुक्लस्यवाप्राप्तेपूर्वाह्णेप्रथमे ऽहनि ॥९६॥
यथाशास्त्रन्तुकृत्वैवमुत्सर्गंछन्दसांवहिः ।
विरमेत्पक्षिणींरात्रिन्तद्वा ऽप्येकमहर्निशम् ॥९७॥

अतऊर्द्ध्वन्तुच्छन्दांसिशुक्लेषुनियतःपठेत् ।
वेदांगानिचसर्वाणिकृष्णपक्षेषुसम्पठेत् ॥९८॥
नाविस्पष्टमधीयीतनशूद्रजनसन्निधौ ।
ननिशान्तेपरिश्रान्तोब्रह्माधीत्यपुनःस्वपेत् ॥९९॥
यथोदितेनविधिनानित्यंछन्दस्कृतम्पठेत् ।
ब्रह्मच्छन्दस्कृतंचैवद्विजोयुक्तोह्यनापदि ॥१००॥
इमान्नित्यमनध्यायानधीयानोविवर्जयेत् ।
अध्यापनंचकुर्वाणःशिष्याणांविधिपूर्वकम् ॥१०१॥
कर्णश्रवेऽनिलेरात्रौदिवापांसुसमूहने ।
एतौवर्षास्वनध्यायावध्यायज्ञाःप्रचक्षते ॥१०२॥
विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोल्कानांचसंप्लवे ।
आकालिकमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीत् ॥१०३॥
एतांस्त्वभ्युदितान्विद्याद्यदाप्रादुष्कृताग्निषु ।
तदाविद्यादनध्यायमनृतौचाभ्रदर्शने ॥१०४॥
निर्घातेभूमिचलनेज्योतिषांचोपसर्ज्जने ।
एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि ॥१०५॥
प्रादुष्कृतेष्वग्निषुतुविद्युत्स्तनितनिस्वने ।
सज्योतिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रौयथादिवा ॥१०६॥

नित्यानध्यायएवस्याद्ग्रामेषुनगरेषुच ।
धर्म्मनैपुण्यकामानाम्पूतिगन्धेचसर्वदा ॥१०७॥
अन्तर्गतशवेग्रामेवृषलस्यचसन्निधौ ।
अनध्यायोरुद्यमानेसमवायेजनस्यच ॥१०८॥
उदकेमध्यरात्रेचविण्मूत्रस्यविसर्ज्जने ।
उच्छिष्टःश्राद्धभुक्चैवमनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥१०९॥
प्रतिगृह्यद्विजोविद्वानेकोद्दिष्टस्यकेतनम् ।
त्र्यहंनकीर्तयेद्ब्रह्मराज्ञोराहोश्चसूतके ॥११०॥
यावदेकानुदिष्टस्यगन्धोलेपश्चतिष्ठति ।
विप्रस्यविदुषोदेहेतावद्ब्रह्मनकीर्तयेत् ॥१११॥
शयानःप्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकाम् ।
नाधीयीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच ॥११२॥
नीहारेवाणशब्देचसंध्ययोरेवचोभयोः ।
अमावास्याचतुर्दश्योःपौर्णमास्यष्टकासुच ॥११३॥
अमावास्यागुरुंहन्तिशिष्यंहन्तिचतुर्दशी ।
ब्रह्माष्टकापौर्णमास्यौतस्मात्ताःपरिवर्जयेत् ॥११४॥
पांशुवर्षेदिशान्दाहेगोमायुविरुतेतथा ।
श्वखरोष्ट्रेचरुवतिपंक्तौचनपठेद्द्विजः ॥११५॥

नाधीयीतश्मशानान्तेग्रामान्तेगोव्रजेऽपिवा ।
वसित्वामैथुनंवासःश्राद्धिकम्प्रतिगृह्यच ॥११६॥
प्राणिवायदिवाऽप्राणियत्किंचिच्छ्राद्धिकंभवेत् ।
तदालभ्याप्यनध्यायःपाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥११७॥
चौरैरुपप्लुतेग्रामेसंभ्रमेचाग्निकारिते ।
आकालिकमनध्यायंविद्यात्सर्वाद्भुतेषुच ॥११८॥
उपाकर्म्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षेपणंस्मृतम् ।
अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वन्तासुचरात्रिषु ॥११९॥
नाधीयीताश्वमारूढोनवृक्षंनचहस्तिनम् ।
ननावंनखरंनोष्ट्रंनेरिणस्थोनयानगः ॥१२०॥
नविवादेनकलहेनसेनायांनसंगरे ।
नभुक्तमात्रेनाजीर्णेनवमित्वानसूतके ॥१२१॥
अतिथिंचाननुज्ञाप्यमारुतेवातिवाभृशम् ।
रुधिरेचस्रुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते ॥१२२॥
सामध्वनावृग्यजुषीनाधीयीतकदाचन ।
वेदस्याधीत्यवाऽप्यन्तमारण्यकमधीत्यच ॥१२३॥
ऋग्वेदोदेवदैवत्योयजुर्वेदस्तुमानुषः ।
सामवेदःस्मृतःपित्र्यस्तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥१२४॥

एतद्विदन्तोविद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम् ।
क्रमशःपूर्वमभ्यस्यपश्चाद्वेदमधीयते ॥१२५॥
पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः ।
अन्तरागमनेविद्यादनध्यायमहर्न्निशम् ॥१२६॥
द्वावेववर्जयेन्नित्यमनध्यायौप्रयत्नतः ।
स्वाध्यायभूमिंचाशुद्धामात्मानंचाशुचिंद्विजः ॥१२७॥
अमावस्यामष्टमींचपौर्णमासींचतुर्द्दशीम् ।
ब्रह्मचारीभवेन्नित्यमप्यृतौस्नातकोद्विजः ॥१२८॥
नस्नानमाचरेद्भुक्त्वानातुरोनमहानिशि ।
नवासोभिःसहाजस्रंनाविज्ञातेजलाशये ॥१२९॥
देवतानांगुरोराज्ञःस्नातकाचार्ययोस्तथा ।
नाक्रामेत्कामतश्छायांबभ्रुणोदीक्षितस्यच ॥१३०॥
मध्यन्दिनेर्द्धरात्रेचश्राद्धम्भुक्त्वाचसामिषम् ।
संध्ययोरुभयोश्चैवनसेवेतचतुष्पथम् ॥१३१॥
उद्वर्त्तनमपस्नानंविण्मूत्रेरक्तमेवच ।
श्लेष्मनिष्ठ्यूतवान्तानिनाधितिष्ठेत्तुकामतः ॥१३२॥
वैरिणंनोपसेवेतसहायंचैववैरिणः ।
अधार्मिकन्तस्करंचपरस्यैवचयोषितम् ॥१३३॥

नहीदृशमनायुष्यंलोकेकिंचनविद्यते ।
यादृशम्पुरुषस्येहपरदारोपसेवनम् ॥१३४॥
क्षत्रियंचैवसर्पंचब्राह्मणंचबहुश्रुतम् ।
नावमन्येतवैभूष्णुःकृशानपिकदाचन ॥१३५॥
एतत्त्रयंहिपुरुषंनिर्द्दहेदवमानितम् ।
तस्मादेतत्त्रयंनित्यंनावमन्येतबुद्धिमान् ॥१३६॥
नात्मानमवमन्येतपूर्वाभिरसमृद्धिभिः ।
आमृत्योःश्रियमन्विच्छेन्नैनांमन्येतदुर्ल्लभाम् ॥१३७॥
सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।
प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्म्मःसनातनः ॥१३८॥
भद्रम्भद्रमितिब्रूयाद्भद्रमित्येववावदेत् ।
शुष्कवैरंविवादंचनकुर्यात्केनचित्सह ॥१३९॥
नातिकल्यंनातिसायंनात्तिमध्यन्दिनेस्थिते ।
नाज्ञातेनसमंगच्छेन्नैकोनवृषलैःसह ॥१४०॥
हीनांगानतिरिक्तांगान्विद्याहीनान्वयोऽधिकान् ।
रूपद्रव्यविहीनांश्चजातिहीनांश्चनाक्षिपेत् ॥१४१॥
नस्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टोविप्रोगोब्राह्मणानलान् ।
नचापिपश्येदशुचिःसुस्थोज्योतिर्गणान्दिवि ॥१४२॥

स्पृष्ट्वैतानशुचिर्नित्यमद्भिःप्राणानुपस्पृशेत् ।
गात्राणिचैवसर्वाणिनाभिम्पाणितलेनतु ॥१४३॥
अनातुरःस्वानिखानिनस्पृशेदनिमित्ततः ।
रोमाणिचरहस्यानिसर्वाण्येवविवर्जयेत् ॥१४४॥
मंगलाचारयुक्तःस्यात्प्रयतात्माजितेन्द्रियः ।
जपेच्चजुहुयाच्चैवनित्यमग्निमतन्द्रितः ॥१४५॥
मंगलाचारयुक्तानांनित्यंचप्रयतात्मनाम् ।
जपतांजुह्वतांचैवविनिपातोनविद्यते ॥१४६॥
वेदमेवाभ्यसेन्नित्यंयथाकालमतन्द्रितः ।
तंह्यस्याहुःपरन्धर्ममुपधर्म्मोऽन्यउच्यते ॥१४७॥
वेदाभ्यासेनसततंशौचेनतपसेवच ।
अद्रोहेणचभूतानांजातिंस्मरतिपौर्विकीम् ॥१४८॥
पौर्विकींसंस्मरन्जातिम्ब्रह्मैवाभ्यसतेपुनः ।
ब्रह्माभ्यासेनचाजस्रमनन्तंसुखमश्नुते ॥१४९॥
सावित्राञ्शान्तिहोमांश्चकुर्यात्पर्वसुनित्यशः ।
पितॄंश्चैवाष्टकास्वर्चेन्नित्यमन्वष्टकासुच ॥१५०॥
दूरादावसथान्मूत्रंदूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्टान्नन्निषेकंचदूरादेवसमाचरेत् ॥१५१॥

मैत्रम्प्रसाधनंस्नानन्दन्तधावनमंजनम् ।
पूर्वाह्णएवकुर्वीतदेवतानांचपूजनम् ॥१५२॥
दैवतान्यभिगच्छेत्तुधार्मिकांश्चद्विजोत्तमान् । ।
ईश्वरंचैवरक्षार्थंगुरूनेवचपर्वसु ॥१५३॥
अभिवादयेद्वृद्धांश्चदद्याच्चैवासनंस्वकम् ।
कृतांजलिरुपासीतगच्छतःपृष्ठतोऽन्वियात् ॥१५४॥
श्रुतिस्मृत्युदितंसम्यङ्निबद्धंस्वेषुकर्मसु ।
धर्ममूलन्निषेवेतसदाचारमतन्द्रितः ॥१५५॥
आचाराल्लभतेह्यायुराचारादीप्सिताःप्रजाः ।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचारोहन्त्यलक्षणम् ॥१५६॥
दुराचारोहिपुरुषोलोकेभवतिनिन्दितः ।
दुःखभागीचसततंव्याधितोऽल्पायुरेवच ॥१५७॥
सर्वलक्षणहीनोऽपियःसदाचारवान्नरः ।
श्रद्दधानोऽनसूयश्चशतंवर्षाणिजीवति ॥१५८॥
यद्यत्परवशंकर्मतत्तद्यत्नेनवर्जयेत् ।
यद्यदात्मवशन्तुस्यात्तत्तत्सेवेतयत्नतः ॥१५९॥
सर्वम्परवशन्दुःखंसर्वमात्मवशंसुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेनलक्षणंसुखदुःखयोः ॥१६०॥

यत्कर्म्मकुर्वतोऽस्यस्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः ।
तत्प्रयत्नेनकुर्वीतविपरीतन्तुवर्ज्जयेत् ॥१६१॥
आचार्य्यंचप्रवक्तारम्पितरम्मातरंगुरुम् ।
नहिंस्याद्ब्राह्मणान्गाश्चसर्वांश्चैवतपस्विनः ॥१६२॥
नास्तिक्यंवेदनिन्दांचदेवतानांचकुत्सनम् ।
द्वेषन्दम्भंचमानंचक्रोधन्तैक्ष्ण्यंचवर्जयेत् ॥१६३॥
परस्यदण्डंनोद्यच्छेत्क्रुद्धोनैनंनिपातयेत् ।
अन्यत्रपुत्राच्छिष्याद्वाशिष्ट्यर्थन्ताडयेत्तुतौ ॥१६४॥
ब्राह्मणायावगुर्य्यैवद्विजातिर्वधकाम्यया ।
शतंवर्षाणितामिस्रेनरकेपरिवर्त्तते ॥१६५॥
ताडयित्वातृणेनापिसंरम्भान्मतिपूर्वकम् ।
एकविंशतमाजातीःपापयोनिषुजायते ॥१६६॥
अयुध्यमानस्योत्पाद्यब्राह्मणस्याऽसृगंगतः ।
दुःखंसुमहदाप्नोतिप्रेत्याप्राज्ञतयानरः ॥१६७॥
शोणितंयावतःपांशून्संगृह्णातिमहीतलात् ।
तावतोऽब्दानमुत्रान्यैःशोणितोत्पादकोऽद्यते ॥१६८॥
नकदाचिद्द्विजेतस्माद्विद्वानवगुरेदपि ।
नताडयेत्तृणेनापिनगात्रात्स्रावयेदसृक् ॥१६९॥

अधार्मिकोनरोयोहियस्यचाप्यनृतन्धनम् ।
हिंसारतश्चयोनित्यन्नेहासौसुखमेधते ॥१७०॥
नसीदन्नपिधर्मेणमनोऽधर्मेनिवशयेत् ।
अधार्मिकाणाम्पापानामाशुपश्यन्विपर्ययम् ॥१७१॥
नाधर्मश्चरितोलोकेसद्यःफलतिगौरिव ।
शनैरावर्त्तमानस्तुकर्त्तुर्मूलानिकृन्तति ॥१७२॥
यदिनात्मनिपुत्रेषुनचेत्पुत्रेषुनप्तृषु ।
नत्वेवतुकृतोऽधर्म्मःकर्त्तुर्भवतिनिष्फलः ॥१७३॥
अधर्म्मेणैधतेतावत्ततोभद्राणिपश्यति ।
ततःसपत्नान्जयतिसमूलस्तुविनश्यति ॥१७४॥
सत्यधर्मार्य्यवृत्तेषुशौचेचैवारमेत्सदा ।
शिष्यांश्चशिष्याद्धर्मेणवाग्बाहूदरसंयतः ॥१७५॥
परित्यजेदर्थकामौयौस्यातान्धर्मवर्जितौ ।
धर्मंचाप्यसुखोदर्कंलोकविक्रुष्टमेवच ॥१७६॥
नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोऽनृजुः ।
नस्याद्वाक्चपलश्चैवनपरद्रोहकर्मधीः ॥१७७॥
येनास्यपितरोयातायेनयाताःपितामहाः ।
तेनयायात्सतांमार्गन्तेनगच्छन्नरिष्यते ॥१७८॥

ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः ।
बालवृद्धातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवैः ॥१७९॥
मातापितृभ्यांयामीभिर्भ्रात्रापुत्रेणभार्य्यया ।
दुहित्रादासवर्गेणविवादंनसमाचरेत् ॥१८०॥
एतैर्विवादान्सन्त्यज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते ।
एभिर्जितैश्चजयतिसर्वान्लोकानिमान्गृही ॥१८१॥
आचार्य्योब्रह्मलोकेशःप्राजापत्येपिताप्रभुः ।
अतिथिस्त्विंद्रलोकेशोदेवलोकस्यचर्त्विजः ॥१८२॥
यामयोऽप्सरसांलोकेवैश्वदेवस्यबान्धवाः ।
सम्बन्धिनोह्यपांलोकेपृथिव्यांमातृमातुलौ ॥१८३॥
आकाशेशास्तुविज्ञेयाबालवृद्धकृशातुराः ।
भ्राताज्येष्ठःसमःपित्राभार्य्यापुत्रःस्वकातनुः ॥१८४॥
छायास्वादासवर्गश्चदुहिताकृपणम्परम् ।
तस्मादेतैरधिक्षिप्तःसहेतासंज्वरःसदा ॥१८५॥
प्रतिग्रहसमर्थोऽपिप्रसंगन्तत्रवर्जयेत् ।
प्रतिग्रहेणह्यस्याशुब्राह्मन्तेजःप्रशाम्यति ॥१८६॥
नद्रव्याणामविज्ञायविधिन्धर्म्यम्प्रतिग्रहे ।
प्राज्ञःप्रतिग्रहंकुर्य्यादवसीदन्नपिक्षुधा ॥१८७॥

हिरण्यंभूमिमश्वंगामन्नंवासस्तिलान्घृतम् ।
प्रतिगृह्णन्नविद्वांस्तुभस्मीभवतिदारुवत् ॥१८८॥
हिरण्यमायुरन्नंचभूर्गौश्चाप्योषतस्तनुम् ।
अश्वश्चक्षुस्त्वचंवासोघृतन्तेजस्तिलाःप्रजाः ॥१८९॥
अतपास्त्वनधीयानःप्रतिग्रहरुचिर्द्विजः ।
अम्भस्यश्मप्लवेनेवसहतेनैवमज्जति ॥१९०॥
तस्मादविद्वान्बिभियाद्यस्मात्तस्मात्प्रतिग्रहात् ।
स्वल्पकेनाप्यविद्वान्हिपंकेगौरिवसीदति ॥१९१॥
नवार्यपिप्रयच्छेत्तुवैडालव्रतिकेद्विजे ।
नवकव्रतिकेविप्रेनावेदविदिधर्मवित् ॥१९२॥
त्रिष्वप्येतेषुदत्तंहिविधिनाऽप्यर्जितन्धनम् ।
दातुर्भवत्यनर्थायपरत्रादातुरेवच ॥१९३॥
यथाप्लवेनौपलेननिमज्जत्युदकेतरन् ।
तथानिमज्जतोऽधस्तादज्ञौदातृप्रतीच्छकौ ॥१९४॥
धर्मध्वजीसदालुब्धश्छाद्मिकोलोकदम्भकः ।
वैडालव्रतिकोज्ञेयोहिंस्रःसर्वाभिसन्धकः ॥१९५॥
अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकःस्वार्थसाधनतत्परः ।
शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्रतचरोद्विजः ॥१९६॥

येवकव्रतिनोविप्रायेचमार्ज्जारलिंगिनः ।
तेपतन्त्यन्धतामिस्रेतेनपापेनकर्म्मणा ॥१९७॥
नधर्म्मस्यापदेशेनपापंकृत्वाव्रतंचरेत् ।
व्रतेनपापम्प्रच्छाद्यकुर्वन्स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥१९८॥
प्रेत्येहचेदृशाविप्रागर्ह्यन्तेब्रह्मवादिभिः ।
छद्मनाचरितंयच्चव्रतंरक्षांसिगच्छति ॥१९९॥
अलिंगीलिंगिवेषेणयोवृत्तिमुपजीवति ।
सलिंगिनांहरत्येनस्तिर्य्यग्योनौचजायते ॥२००॥
परकीयनिपानेषुनस्नायाच्चकदाचन ।
निपानकर्त्तुःस्नात्वातुदुष्कृतांशेनलिप्यते ॥२०१॥
यानशय्यासनान्यस्यकूपोद्यानगृहाणिच ।
अदत्तान्युपभुंजानएनसःस्यात्तुरीयभाक् ॥२०२॥
नदीषुदेवखातेषुतडागेषुसरःसुच ।
स्नानंसमाचरेन्नित्यंगर्त्तप्रस्रवणेषुच ॥२०३॥
यमान्सेवेतसततंननित्यंनियमान्बुधः ।
यमान्पतत्यकुर्वाणोनियमान्केवलान्भजन् ॥२०४॥
नाश्रोत्रियततेयज्ञेग्रामयाजिकृतेतथा ।
स्त्रियाक्लीवेनचहुतेभुंजीतब्राह्मणःक्वचित् ॥२०५॥

अश्लीकमेतत्साधूनांयत्रजुह्वत्यमीहविः ।
प्रतीपमेतद्देवानान्तस्मात्तत्परिवर्ज्जयेत् ॥२०६॥
मत्तक्रुद्धातुराणांचनभुंजीतकदाचन ।
केशकीटावपन्नंचपदास्पृष्टंचकामतः ॥२०७॥
भ्रूणघ्नावेक्षितंचैवसंस्पृष्टंचाप्युदक्यया ।
पतत्रिणाऽवलीढंचशुनासंस्पृष्टमेवच ॥२०८॥
गवाचान्नमुपघ्रातंघुष्टान्नंचविशेषतः ।
गणान्नंगणिकान्नंचविदुषांचजुगुप्सितम् ॥२०९॥
स्तेनगायनयोश्चान्नन्तक्ष्णोर्वार्द्धुषिकस्यच ।
दीक्षितस्यकदर्यस्यबद्धस्यनिगडस्यच ॥२१०॥
अभिशस्तस्यषंढस्यपुंश्चल्यादाम्भिकस्यच ।
शुक्तम्पर्युषितंचैवशूद्रस्योच्छिष्टमेवच ॥२११॥
चिकित्सकस्यमृगयोःक्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः ।
उग्रान्नंसूतिकान्नंचपर्याचान्तमनिर्दशं ॥२१२॥
अनर्चितंवृथामांसमवीरायाश्चयोषितः ।
द्विषदन्नंनगर्य्यन्नम्पतितान्नमवक्षुतम् ॥२१३॥
पिशुनानृतिनोश्चान्नंक्रतुविक्रयिणस्तथा ।
तुन्नवायान्नंकृतघ्नस्यान्नमेवच ॥२१४॥

कर्म्मारस्यनिषादस्यरंगावतारकस्यच ।
सुवर्णकर्त्तुर्वैणस्यशस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥२१५॥
श्ववतांशौण्डिकानांचचेलनिर्णेजकस्यच ।
रंजकस्यनृशंसस्ययस्यचोपपतिर्गृहे ॥२१६॥
मृष्यन्तियेचोपपतिंस्त्रीजितानांचसर्वशः ।
अनिर्दशंचप्रेतान्नमतुष्टिकरमेवच ॥२१७॥
राजान्नन्तेजआदत्तेशूद्रान्नम्ब्रह्मवर्चसम् ।
आयुःसुवर्णकारान्नंयशश्चर्मावकर्त्तिनः ॥२१८॥
कारुकान्नम्प्रजांहन्तिबलंनिर्णेजकस्यच ।
गणान्नंगणिकान्नंचलोकेभ्यःपरिकृन्तति ॥२१९॥
पूयंचिकित्सकस्यान्नम्पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियं ।
विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलं ॥२२०॥
यएभ्योऽन्येत्वभोज्यान्नाःक्रमशःपरिकीर्त्तिताः ।
तेषान्त्वगस्थिरोमाणिवदन्त्यन्नंमनीषिणः ॥२२१॥
भुक्त्वातोऽन्यतमस्यान्नममत्याक्षपणंत्र्यहम् ।
मत्याभुक्त्वाचरेत्कृच्छ्रंरेतोविण्मूत्रमेवच ॥२२२॥
नाद्याच्छूद्रस्यपक्वान्नंविद्वानश्राद्धिनोद्विजः ।
आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकं ॥२२३॥

श्रोत्रियस्यकदर्य्यस्यवदान्यस्यचवार्द्धुषेः ।
मीमांसित्वोभयन्देवाःसममन्नमकल्पयन् ॥२२४॥
तान्प्रजापतिराहैत्यमाकृढ्वंविषमंसमम् ।
श्रद्धापूतंवदान्यस्यहतमश्रद्धयेतरत् ॥२२५॥
श्रद्धयेष्टंचपूर्त्तंचनित्यंकुर्य्यादतन्द्रितः ।
श्रद्धाकृतेह्यक्षयेतेभवतःस्वागतैर्द्धनैः ॥२२६॥
दानधर्म्मंनिषेवेतनित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् ।
परितुष्टेनभावेनपात्रमासाद्यशक्तितः ॥२२७॥
यत्किंचिदपिदातव्यंयाचितेनानसूयया ।
उत्पत्स्यतेहितत्पात्रंयत्तारयतिसर्वतः ॥२२८॥
वारिदस्तृप्तिमाप्नोतिसुखमक्षय्यमन्नदः ।
तिलप्रदःप्रजामिष्टांदीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥२२९॥
भूमिदोभूमिमाप्नोतिदीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोऽग्र्याणिवेश्मानिरूप्यदोरूपमुत्तमं ॥२३०॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः ।
अनडुहःश्रियंपुष्टांगोदोब्रघ्नस्यपिष्टपं ॥२३१॥
यानशय्याप्रदोभार्य्यामैश्वर्य्यमभयप्रदः ।
धान्यदःशाश्वतंसौख्यंब्रह्मदोब्रह्मसार्ष्टिताम् ॥२३२॥

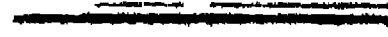
सर्वेषामेवदानानाम्ब्रह्मदानंविशिष्यते ।
वार्य्यन्नगोमहीवासस्तिलकांचनसर्पिषाम् ॥२३३॥
येनयेनतुभावेनयद्यद्दानंप्रयच्छति ।
तत्तत्तेनैवभावेनप्राप्नोतिप्रतिपूजितः ॥२३४॥
योऽर्चितम्प्रतिगृह्णातिददात्यर्चितमेवच ।
तावुभौगच्छतःस्वर्गन्नरकन्तुविपर्यये ॥२३५॥
नविस्मयेततपसावदेदिष्ट्वाचनानृतम् ।
नार्तोऽप्यपवदेद्विप्रान्नदत्वापरिकीर्तयेत् ॥२३६॥
यज्ञोऽनृतेनक्षरतितपःक्षरतिविस्मयात् ।
आयुर्विप्रापवादेनदानंचपरिकीर्तनात् ॥२३७॥
धर्म्मंशनैःसंचिनुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिकाः ।
परलोकसहायार्थंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥२३८॥
नामुत्रहिसहायार्थम्पितामाताचतिष्ठतः ।
नपुत्रदारन्नज्ञातिर्धर्म्मस्तिष्ठतिकेवलः ॥२३९॥
एकःप्रजायतेजन्तुरेकएवप्रलीयते ।
एकोऽनुभुंक्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् ॥२४०॥
मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंक्षितौ ।
विमुखाबांधवायान्तिधर्म्मस्तमनुगच्छति ॥२४१॥

तस्माद्धर्मंसहायार्थंनित्यंसंचिनुयाच्छनैः ।
धर्म्मेणहिसहायेनतमस्तरतिदुस्तरम् ॥२४२॥
धर्मप्रधानम्पुरुषन्तपसाहतकिल्विषम् ।
परलोकन्नयत्याशुभास्वन्तंखशरीरिणम् ॥२४३॥
उत्तमैरुत्तमैर्न्नित्यंसम्बन्धानाचरेत्सह ।
निनीषुःकुलमुत्कर्षमधमानधमांस्त्यजेत् ॥२४४॥
उत्तमानुत्तमान्गच्छन्हीनान्हीनांश्चवर्जयन् ।
ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनशूद्रताम् ॥२४५॥
दृढकारीमृदुर्दान्तःक्रूराचारैरसंवसन् ।
अहिंस्रोदमदानाभ्यांजयेत्स्वर्गन्तथाव्रतः ॥२४६॥
एधोदकंमूलफलमन्नमभ्युद्यतंचयत् ।
सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥२४७॥
आहृताभ्युद्यताम्भिक्षांपुरस्तादप्रचोदिताम् ।
मेनेप्रजापतिर्ग्राह्यामपिदुष्कृतकर्मणः ॥२४८॥
नाश्नन्तिपितरस्तस्यदशवर्षाणिपंचच ।
नचहव्यंवहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥२४९॥
शय्यांगृहान्कुशान्गंधानपःपुष्पंमणीन्दधि ।
धानामत्स्यान्पयोमांसंशाकंचैवननिर्णुदेत् ॥२५०॥

गुरून्भृत्यांश्चोज्जिहीर्षन्नर्चिष्यन्देवतातिथीन् ।
सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्नतुतृप्येत्स्वयन्ततः ॥२५१॥
गुरुषुत्वभ्यतीतेषुविनावातैर्गृहेवसन् ।
आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन्गृह्णीयात्साधुतःसदा ॥२५२॥
आर्द्धिकःकुलमित्रंचगोपालोदासनापितौ ।
एतेशूद्रेषुभोज्यान्नायश्चात्मानंनिवेदयेत् ॥२५३॥
यादृशोऽस्यभवेदात्मायादृशंचचिकीर्षितम् ।
यथाचोपचरेदेनन्तथात्मानंनिवेदयेत् ॥२५४॥
योऽन्यथासन्तमात्मानमन्यथासत्सुभाषते ।
सपापकृत्तमोलोकेस्तेनआत्मापहारकः ॥२५५॥
वाच्यर्थानियताःसर्वेवाङ्मूलावाग्विनिःसृताः ।
तान्तुयःस्तेनयेद्वाचंससर्वस्तेयकृन्नरः ॥२५६॥
महर्षिपितृदेवानांगत्वानृण्यंयथाविधि ।
पुत्रेसर्वंसमासज्यवसेन्माध्यस्थमाश्रितः ॥२५७॥
एकाकीचिन्तयेन्नित्यंविविक्तेहितमात्मनः ।
एकाकीचिन्तयानोहिपरंश्रेयोऽधिगच्छति ॥२५८॥
एषोदितागृहस्थस्यवृत्तिर्विप्रस्यशाश्वती ।
स्नातकव्रतकल्पश्चसत्त्ववृद्धिकरःशुभः ॥२५९॥

अनेनविप्रोवृत्तेनवर्त्तयन्वेदशास्त्रवित् ।
व्यपेतकल्मषोनित्यम्ब्रह्मलोकेमहीयते ॥२६०॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांपंचमोऽध्यायः ॥

श्रुत्वैतानृषयोधर्मान्स्नातकस्ययथोदितान् ।
इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवम्भृगुम् ॥१॥
एवंयथोक्तंविप्राणांस्वधर्म्ममनुतिष्ठताम् ।
कथंमृत्युःप्रभवतिवेदशास्त्रविदाम्प्रभो ॥२॥
सतानुवाचधर्मात्मामहर्षीन्मानवोभृगुः ।
श्रूयतांयेनदोषेणमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥३॥
अनभ्यासेनवेदानामाचारस्यचवर्जनात् ।
आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥४॥
लशुनंगृंजनंचैवपलाण्डुंकवकानिच ।
अभक्ष्याणिद्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिच ॥५॥
लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथा ।
शेलुंगव्यंचपेयूषम्प्रयत्नेनविवर्जयेत् ॥६॥
वृथाकृसरसंयावम्पायसापूपमेवच ।
अनुपाकृतमांसानिदेवान्नानिहवींषिच ॥७॥

अनिर्द्दशायागोःक्षीरमौष्ट्रमैकशफन्तथा ।
आविकंसन्धिनीक्षीरंविवत्सायाश्चगोःपयः ॥८॥
आरण्यानांचसर्वेषांमृगाणांमाहिषंविना ।
स्त्रीक्षीरंचैववर्ज्यानिसर्वशुक्तानिचैवहि ॥९॥
दधिभक्ष्यंचशुक्तेषुसर्वंचदधिसम्भवम् ।
यानिचैवाभिषूयन्तेपुष्पमूलफलैःशुभैः ॥१०॥
क्रव्यादान्शकुनीन्सर्वांस्तथाग्रामनिवासिनः ।
अनिर्दिष्टांश्चैकशफांष्टिट्टिभंचविवर्जयेत् ॥११॥
कलविंकंप्लवंहंसंचक्रांगंग्रामकुक्कुटम् ।
सारसंरज्जुवालंचदात्यूहंशुकसारिके ॥१२॥
प्रतुदान्जालपादांश्चकोयष्टिनखविष्किरान् ।
निमज्जतश्चमत्स्यादान्शौनंवल्लूरमेवच ॥१३॥
वकंचैवबलाकांचकाकोलंखंजरीटकम् ।
मत्स्यादान्विड्वराहांश्चमत्स्यानेवचसर्वशः ॥१४॥
योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांसादउच्यते ।
मत्स्यादःसर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत् ॥१५॥
पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः ।
राजीवान्सिंहतुण्डांश्चसशल्कांश्चैवसर्वशः ॥१६॥

नभक्षयेदेकचरानज्ञातांश्चमृगद्विजान् ।
भक्ष्येष्वपिसमुद्दिष्टान्सर्वान्पंचनखांस्तथा ॥१७॥
श्वाविधंशल्यकंगोधांखड्गकूर्म्मशशांस्तथा ।
भक्ष्यान्पंचनखेष्वाहुरनुष्ट्रांश्चैकतोदतः ॥१८॥
छत्राकंविड्वराहंचलशुनंग्रामकुक्कुटम् ।
पलाण्डुंगृंजनंचैवमत्याजग्ध्वापतेद्द्विजः ॥१९॥
अमत्यैतानिषड्जग्ध्वाकृच्छ्रंसान्तपनंचरेत् ।
यदिचान्द्रायणंवाऽपिशेषेषूपवसेदहः ॥२०॥
संवत्सरस्यैकमपिचरेत्कृच्छ्रंद्विजोत्तमः ।
अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थंज्ञातस्यतुविशेषतः ॥२१॥
यज्ञार्थंब्राह्मणैर्वध्याःप्रशस्तामृगपक्षिणः ।
भृत्यानांचैववृत्त्यर्थमगस्त्योह्याचरत्पुरा ॥२२॥
बभूवुर्हिपुरोडाशाभक्ष्याणांमृगपक्षिणाम् ।
पुराणेष्वपियज्ञेषुब्रह्मक्षत्रसवेषुच ॥२३॥
यत्किंचित्स्नेहसंयुक्तम्भक्ष्यम्भोज्यमगर्हितम् ।
तत्पर्युषितमप्याद्यंहविःशेषंचयद्भवेत् ॥२४॥
चिरस्थितमपित्वाद्यमस्नेहाक्तंद्विजातिभिः ।
यवगोधूमजंसर्वम्पयसश्चैवविक्रियाः ॥२५॥

एतदुक्तंद्विजातीनाम्भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ।
मांसस्यातःप्रवक्ष्यामिविधिम्भक्षणवर्जने ॥२६॥
प्रोक्षितम्भक्षयेन्मांसम्ब्राह्मणानांचकाम्यया ।
यथाविधिनियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥२७॥
प्राणस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरंजंगमंचैवसर्वंप्राणस्यभोजनम् ॥२८॥
चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।
अहस्ताश्चसहस्तानांशूराणांचैवभीरवः ॥२९॥
नात्तादुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।
धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्तारएवच ॥३०॥
यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्येषदैवोविधिःस्मृतः ।
अतोऽन्यथाप्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥३१॥
क्रीत्वास्वयंवाऽप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा ।
देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादन्मांसंनदुष्यति ॥३२॥
नाद्यादविधिनामांसंविधिज्ञोऽनापदिद्विजः ।
जग्ध्वाह्यविधिनामांसम्प्रेत्यतैरद्यतेऽवशः ॥३३॥
नतादृशम्भवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः ।
यादृशम्भवतिप्रेत्यवृथामांसानिखादतः ॥३४॥

नियुक्तस्तुयथान्यायंयोमांसंनात्तिमानवः ।
सप्रेत्यपशुतांयातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥३५॥
असंस्कृतान्पशून्मंत्रैर्नाद्याद्विप्रःकदाचन ।
मंत्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छाश्वतंविधिमास्थितः ॥३६॥
कुर्याद्घृतपशुंसंगेकुर्यात्पिष्टपशुन्तथा ।
नत्वेवतुवृथाहन्तुम्पशुमिच्छेत्कदाचन ॥३७॥
यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोहमारणम् ।
वृथापशुघ्नःप्राप्नोतिप्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥३८॥
यज्ञार्थम्पशवःसृष्टाःस्वयमेवस्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञेबधोऽबधः ॥३९॥
ओषध्यःपशवोवृक्षास्तिर्यंचःपक्षिणस्तथा ।
यज्ञार्थंनिधनम्प्राप्ताःप्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीःपुनः ॥४०॥
मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्म्मणि ।
अत्रैबपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥४१॥
एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानंचपशूंश्चैवगमयत्युत्तमांगतिम् ॥४२॥
गृहेगुरावरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विजः ।
नावेदविहितांहिंसामापद्यपिसमाचरेत् ॥४३॥

यावेदविहिताहिंसानियताऽस्मिंश्चराचरे ।
अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ॥४४॥
योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
सजीवंश्चमृतश्चैवनकुचित्सुखमेधते ॥४५॥
योबन्धनबधक्लेशान्प्राणिनान्नचिकीर्षति ।
ससर्वस्यहितप्रेप्सुःसुखमत्यन्तमश्नुते ॥४६॥
यद्ध्यायतियत्कुरुतेरतिम्बध्नातियत्रच ।
तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिंचन ॥४७॥
नाकृत्वाप्राणिनांहिंसाम्मांसमुत्पद्यतेक्वचित् ।
नचप्राणिबधःस्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्ज्जयेत् ॥४८॥
समुत्पत्तिंचमांसस्यबधबन्धौचदेहिनाम् ।
प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्वमांसस्यभक्षणात् ॥४९॥
नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत् ।
सलोकेप्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ॥५०॥
अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी ।
संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादकश्चेतिघातकाः ॥५१॥
स्वमांसम्परमांसेनयोवर्द्धयितुमिच्छति ।
अनभ्यर्च्यपितॄन्देवान्स्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ॥५२॥

वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः ।
मांसानिचनखादेद्यस्तयोःपुण्यफलंसमम् ॥५३॥
फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानांचभोजनैः ।
नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्ज्जनात् ॥५४॥
मांसभक्षयिताऽमुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् ।
एतन्मांसस्यमांसत्वम्प्रवदन्तिमनीषिणः ॥५५॥
नमांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने ।
प्रवृत्तिरेषाभूतानान्निवृत्तिस्तुमहाफला ॥५६॥
प्रेतशुद्धिम्प्रवक्ष्यामिद्रव्यशुद्धिन्तथैवच ।
चतुर्णामपिवर्णानांयथावदनुपूर्वशः ॥५७॥
दन्तजातेऽनुजातेचकृतचूडेचसंस्थिते ।
अशुद्धाबान्धवाःसर्वेसूतकेचतथोच्यते ॥५८॥
दशाहंशावमाशौचंसपिण्डेषुविधीयते ।
आर्वाक्संचयनादस्थ्नांत्र्यहमेकाहमेवच ॥५९॥
सपिण्डतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्त्तते ।
समानोदकभावस्तुजन्मनाम्नोरवेदने ॥६०॥
यथेदंशावमाशौचंसपिण्डेषुविधीयते ।
जननेऽप्येवमेवस्यान्निपुणांशुद्धिमिच्छताम् ॥६१॥

सर्वेषांशावमाशौचंमातापित्रोस्तुसूतकम् ।
सूतकंमातुरेवस्यादुपस्पृश्यपिताशुचिः ॥६२॥
निरस्यतुपुमाञ्छुक्रमुपस्पृश्यैवशुध्यति ।
बैजिकादभिसम्बंधादनुरुंध्यादघंत्र्यहम् ॥६३॥
अह्नाचैकेनरात्र्याचत्रिरात्रैरेवचत्रिभिः ।
शवस्पृशोविशुध्यन्तित्र्यहादुदकदायिनः ॥६४॥
गुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृमेधंसमाचरन् ।
प्रेतहारैःसमन्तत्रदशरात्रेणशुध्यति ॥६५॥
रात्रिभिर्मासतुल्याभिगर्भस्रावेविशुध्यति ।
रजस्युपरतेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वला ॥६६॥
नृणामकृतचूडानांविशुद्धिर्नैशिकीस्मृता ।
निर्वृत्तचूडकानान्तुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥६७॥
ऊनद्विवार्षिकम्प्रेतन्निदध्युर्बान्धवावहिः ।
अलंकृत्यशुचौभूमावस्थिसंचयनादृते ॥६८॥
नास्यकार्य्योऽग्निसंस्कारोनचकार्य्योदकक्रिया ।
अरण्येकाष्ठवत्त्यक्त्वाक्षपेयुस्त्र्यहमेवच ॥६९॥
नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबान्धवैरुदकक्रिया ।
जातदन्तस्यवाकुर्युर्नाम्निवाऽपिकृतेसति ॥७०॥

सब्रह्मचारिण्येकाहमतीतेक्षपणंस्मृतम् ।
जन्मन्येकोदकानान्तुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥७१॥
स्त्रीणामसंस्कृतानान्तुत्र्यहाच्छुध्यन्तिबान्धवाः ।
यथोक्तेनैवकल्पेनशुध्यन्तितुसनाभयः ॥७२॥
अक्षारलवणान्नाःस्युर्निमज्जेयुश्चतेत्र्यहम् ।
मांसाशनंचनाश्नीयुःशयीरंश्चपृथक्क्षितौ ॥७३॥
सन्निधावेषवैकल्पःशावाशौचस्यकीर्त्तितः ।
असन्निधावयंज्ञेयोविधिःसम्बन्धिबान्धवैः ॥७४॥
विगतन्तुविदेशस्थंशृणुयाद्योह्यनिर्दशम् ।
यच्छेषन्दशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेत् ॥७५॥
अतिक्रान्तेदशाहेचत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
संवत्सरेव्यतीतेतुस्पृष्ट्वैवापोविशुध्यति ॥७६॥
निर्दशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच ।
सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवः ॥७७॥
बालेदेशान्तरस्थेचपृथक्पिण्डेचसंस्थिते ।
सवासांजलमाप्लुत्यसद्यएवविशुध्यति ॥७८॥
अन्तर्दशाहेस्यातांचेत्पुनर्मरणजन्मनी ।
तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत्स्यादनिर्दशम् ॥७९॥

त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्य्येसंस्थितेसति ।
तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिः ॥८०॥
श्रोत्रियेतूपसम्पन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
मातुलेपक्षिणींरात्रिंशिष्यर्त्विग्बान्धवेषुच ॥८१॥
प्रेतेराजनिसज्योतिर्य्यस्यस्याद्विषयेस्थितः ।
अश्रोत्रियेत्वहःकृत्स्नमनूचानेतथागुरौ ॥८२॥
शुध्येद्विप्रोदशाहेनद्वादशाहेनभूमिपः ।
वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुध्यति ॥८३॥
नवर्द्धयेदघाहानिप्रत्यूहेन्नाग्निषुक्रियाः ।
नचतत्कर्म्मकुर्वाणःसनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् ॥८४॥
दिवाकीर्त्तिमुदक्यांचपतितंसूतिकान्तथा ।
शवन्तत्स्पृष्टिनंचैवस्पृष्ट्वास्नानेनशुध्यति ॥८५॥
आचम्यप्रयतोनित्यंजपेदशुचिदर्शने ।
सौरान्मंत्रान्यथोत्साहम्पावमानीश्चशक्तितः ॥८६॥
नारंस्पृष्ट्वाऽस्थिसस्नेहंस्नात्वाविप्रोविशुध्यति ।
आचम्यैवतुनिःस्नेहंगामालभ्यार्कमीक्ष्यवा ॥८७॥
आदिष्टीनोदकंकुर्य्यादाव्रतस्यसमापनात् ।
समाप्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रेणैवशुध्यति ॥८८॥

वृथासंकरजातानाम्प्रव्रज्यासुचतिष्ठताम् ।
आत्मनस्त्यागिनांचैवनिवर्त्ततोदकक्रिया ॥८९॥
पाषण्डमाश्रितानांचचरन्तीनांचकामतः ।
गर्भभर्तृद्रुहांचैवसुरापीनांचयोषिताम् ॥९०॥
आचार्य्यंस्वमुपाध्यायम्पितरम्मातरंगुरूम् ।
निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतान्नव्रतेनवियुज्यते ॥९१॥
दक्षिणेनमृतंशूद्रम्पुरद्वारेणनिर्हरेत् ।
पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तुयथायोगंद्विजन्मनः ॥९२॥
नराज्ञामघदोषोऽस्तिव्रतिनान्नचसत्रिणाम् ।
ऐन्द्रंस्थानमुपासीनाब्रह्मभूताहितेसदा ॥९३॥
राज्ञोमाहात्मिकेस्थानेसद्यःशौचंविधीयते ।
प्रजानाम्परिरक्षार्थमासनंचान्नकारणम् ॥९४॥
डिम्बाहवहतानांचविद्युतापार्थिवेनच ।
गोब्राह्मणस्यचैवार्थेयस्यचेच्छतिपार्थिवः ॥९५॥
सोमाग्न्यर्कानिलेन्द्राणांवित्ताप्पत्योर्यमस्यच ।
अष्टानांलोकपालानांवपुर्धारयतेनृपः ॥९६॥
लोकेशाधिष्ठितोराजानास्याशौचंविधीयते ।
शौचाशौचंहिमर्त्यानांलोकेशप्रभवाप्ययम् ॥९७॥

उद्यतैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महतस्यच ।
सद्यःसन्तिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिः ॥९८॥
विप्रःशुध्यत्यपःस्पृष्ट्वाक्षत्रियोवाहनायुधम् ।
वैश्यःप्रतोदंरश्मीन्वायष्टिंशूद्रःकृतक्रियः ॥९९॥
एतद्वोऽभिहितंशौचंसपिण्डेषुद्विजोत्तमाः ।
असपिण्डेषुसर्वेषुप्रेतशुद्धिंनिबोधत ॥१००॥
असपिण्डंद्विजम्प्रेतंविप्रोनिर्हृत्यबन्धुवत् ।
विशुध्यतित्रिरात्रेणमातुराप्तांश्चबान्धवान् ॥१०१॥
यद्यन्नमत्तितेषान्तुदशाहेनैवशुध्यति ।
अनदन्नन्नमह्नैवनचेत्तस्मिन्गृहेवसेत् ॥१०२॥
अनुगम्येच्छयाप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेववा ।
स्नात्वासचैलःस्पृष्ट्वाऽग्निंघृतम्प्राश्यविशुध्यति ॥१०३॥
नविप्रंस्वेषुतिष्ठत्सुमृतंशूद्रेणनाययेत् ।
अस्वर्ग्याह्याहुतिःसास्याच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता ॥१०४॥
ज्ञानन्तपोऽग्निराहारोमृन्मनोवार्य्युपांजनम् ।
वायुःकर्मार्ककालौचशुद्धेःकर्तॄणिदेहिनाम् ॥१०५॥
सर्वेषामेवशौचानामर्थशौचम्परंस्मृतम् ।
योऽर्थेशुचिर्हिसशुचिर्नमृद्वारिशुचिःशुचिः ॥१०६॥

क्षान्त्याशुध्यन्तिविद्वांसोदानेनाकार्यकारिणः ।
प्रच्छन्नपापाजप्येनतपसावेदवित्तमाः ॥१०७॥
मृत्तोयैःशुध्यतेशोध्यंनदीवेगेनशुध्यति ।
रजसास्त्रीमनोदुष्टासंन्यासेनद्विजोत्तमः ॥१०८॥
अद्भिर्गात्राणिशुध्यन्तिमनःसत्येनशुध्यति ।
विद्यातपोभ्याम्भूतात्माबुद्धिर्ज्ञानेनशुध्यति ॥१०९॥
एषशौचस्यवःप्रोक्तःशारीरस्यविनिर्णयः ।
नानाविधानान्द्रव्याणांशुद्धेःशृणुतनिर्णयम् ॥११०॥
तैजसानांमणीनांचसर्वस्याश्ममयस्यच ।
भस्मनाऽद्भिर्मृदाचैवशुद्धिरुक्तामनीषिभिः ॥१११॥
निर्लेपंकांचनम्भाण्डमद्भिरेवविशुध्यति ।
अब्जमश्ममयंचैवराजतंचानुपस्कृतम् ॥११२॥
अपामग्नेश्चसंयोगाद्धेमरूप्यंचनिर्बभौ ।
तस्मात्तयोःस्वयोन्यैवनिर्णेकोगुणवत्तरः ॥११३॥
ताम्रायःकांस्यरैत्यानांत्रपुणःसीसकस्यच ।
शौचंयथार्हंकर्तव्यंक्षाराम्लोदकवारिभिः ॥११४॥
द्रवाणांचैवसर्वेषांशुद्धिरुत्पवनंस्मृतम् ।
प्रोक्षणंसंहतानांचदारवाणांचतक्षणम् ॥११५॥

माज्र्जनंयज्ञपात्राणांपाणिनायज्ञकर्म्मणि ।
चमसानांग्रहाणांचशुद्धिःप्रक्षालनेनतु ॥११६॥
चरूणांस्रुक्स्रुवाणांचशुद्धिरुष्णेनवारिणा ।
स्फ्यशूर्पशकटानांचमुसलोलूखलस्यच ॥११७॥
अद्भिस्तुप्रोक्षणंशौचम्बहूनान्धान्यवाससाम् ।
प्रक्षालनेनत्वल्पानामद्भिःशौचंविधीयते ॥११८॥
चैलवच्चर्मणांशुद्धिर्वैदलानान्तथैवच ।
शाकमूलफलानांचधान्यवच्छुद्धिरिष्यते ॥११९॥
कौशेयाविकयोरूषैःकुतपानामरिष्टकैः ।
श्रीफलैरंशुपट्टानांक्षौमाणांगौरसर्षपैः ॥१२०॥
क्षौमवच्छंखशृंगाणामस्थिदन्तमयस्यच ।
शुद्धिर्विजानताकार्यागोमूत्रेणोदकेनवा ॥१२१॥
प्रोक्षणात्तृणकाष्ठंचपलालंचैवशुध्यति ।
माज्र्जनोपांजनैर्वेश्मपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२२॥
मद्यैर्मूत्रैःपुरीषैर्वाष्ठीवनैःपूयशोणितैः ।
संस्पृष्टंनैवशुध्येतपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२३॥
संमार्जनोपांजनेनसेकेनोल्लेखनेनच ।
गवांचपरिवासेनभूमिःशुध्यन्तिपंचभिः ॥१२४॥

पक्षिजग्धंगवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
दूषितंकेशकीटैश्चमृत्प्रक्षेपेणशुध्यति ॥१२५॥
यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धोलेपश्चतत्कृतः ।
तावन्मृद्वारिचादेयंसर्वासुद्रव्यशुद्धिषु ॥१२६॥
त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तंयच्चवाचाप्रशस्यते ॥१२७॥
आपःशुद्धाभूमिगतावैतृष्ण्यंयासुगोर्भवेत् ।
अव्याप्ताश्चेदमेध्येनगन्धवर्णरसान्विताः ॥१२८॥
नित्यंशुद्धःकारुहस्तःपण्यंयच्चप्रसारितम् ।
ब्रह्मचारिगतम्भैक्ष्यंनित्यंमेध्यमितिस्थितिः ॥१२९॥
नित्यमास्यंशुचिस्त्रीणांशकुनिःफलपातने ।
प्रस्रवेचशुचिर्वत्सःश्वामृगग्रहणेशुचिः ॥१३०॥
श्वभिर्हतस्ययन्मांसंशुचितन्मनुरब्रवीत् ।
क्रव्याद्भिश्चहतस्यान्यैश्चण्डालाद्यैश्चदस्युभिः ॥१३१॥
ऊर्द्ध्वंनाभेर्यानिखानितानिमेध्यानिसर्वशः ।
यान्यधस्तान्यमेध्यानिदेहाच्चैवमलाश्च्युताः ॥१३२॥
मक्षिकाविप्रुषश्छायागौरश्वःसूर्यरश्मयः ।
रजोभूर्वायुरग्निश्चस्पर्शेमेध्यानिनिर्दिशेत् ॥१३३॥

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थंमृद्वार्यादेयमर्थवत् ।
दैहिकानांमलानांचशुद्धिषुद्वादशस्वपि ॥१३४॥
वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविण्नखाः ।
श्लेष्माश्रुदूषिंकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः ॥१३५॥
एकालिंगेगुदेतिस्रस्तथैकत्रकरेदश ।
उभयोःसप्तदातव्यामृदःशुद्धिमभीप्सता ॥१३६॥
एतच्छौचंगृहस्थानांद्विगुणंब्रह्मचारिणाम् ।
त्रिगुणंस्याद्वनस्थानांयतीनान्तुचतुर्गुणम् ॥१३७॥
कृत्वामूत्रम्पुरीषंवाखान्याचान्तउपस्पृशेत् ।
वेदमध्येष्यमाणश्चअन्नमश्नंश्चसर्वदा ॥१३८॥
त्रिराचामेदपःपूर्वंद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् ।
शारीरंशौचमिच्छन्हिस्त्रीशूद्रस्तुसकृत्सकृत् ॥१३९॥
शूद्राणांमासिकंकार्यंवपनंन्यायवर्त्तिनाम् ।
वैश्यवच्छौचकल्पश्चद्विजोच्छिष्टंचभोजनम् ॥१४०॥
नोच्छिष्टंकुर्वतेमुख्याविप्रुषोऽङ्गेपतन्तियाः ।
नश्मश्रूणिगतान्यास्यन्नदन्तान्तरधिष्ठितम् ॥१४१॥
स्पृशन्तिविन्दवःपादौयआचामयतःपरान् ।
भौमिकैस्तेसमाज्ञेयानतैरप्रयतोभवेत् ॥१४२॥

उच्छिष्टेनतुसंस्पृष्टोद्रव्यहस्तःकथंचन ।
अनिधायैवतद्द्रव्यमाचान्तःशुचितामियात् ॥१४३॥
वान्तोविरिक्तःस्नात्वातुघृतप्राशनमाचरेत् ।
आचामेदेवभुक्त्वाऽन्नंस्नानंमैथुनिनःस्मृतम् ॥१४४॥
सुप्त्वाक्षुत्वाचभुक्त्वाचनिष्ठीव्योक्त्वाऽनृतानिच ।
पीत्वाऽपोऽध्येष्यमाणश्चआचामेत्प्रयतोऽपिसन् ॥१४५॥
एषशौचविधिःकृत्स्नोद्रव्यशुद्धिस्तथैवच ।
उक्तोवःसर्ववर्णानांस्त्रीणान्धर्मान्निबोधत ॥१४६॥
बालयावायुवत्यावावृद्धयावाऽपियोषिता ।
नस्वातंत्र्येणकर्त्तव्यंकिंचित्कार्यंगृहेष्वपि ॥१४७॥
बाल्येपितुर्वशेतिष्ठेत्पाणिग्राहस्ययौवने ।
पुत्राणाम्भर्त्तरिप्रेतेनभजेत्स्त्रीस्वतंत्रताम् ॥१४८॥
पित्राभर्त्रासुतैर्वाऽपिनेच्छेद्विरहमात्मनः ।
एषांहिविरहेणस्त्रीगर्ह्येकुर्यादुभेकुले ॥१४९॥
सदाप्रहृष्टयाभाव्यंगृहकार्येषुदक्षया ।
सुसंस्कृतोपस्करयाव्ययेचामुक्तहस्तया ॥१५०॥
यस्मैदद्यात्पितात्वेनांभ्रातावाऽनुमतेपितुः ।
तंशुश्रूषेतजीवन्तंसंस्थितंचनलंघयेत् ॥१५१॥

मंगलार्थंस्वस्त्ययनंयज्ञश्चासाम्प्रजापतेः ।
प्रयुज्यतेविवाहेषुप्रदानंस्वाम्यकारणम् ॥१५२॥
अनृतावृतुकालेचमंत्रसंस्कारकृत्पतिः ।
सुखस्यनित्यन्दातेहपरलोकेचयोषितः ॥१५३॥
विशीलःकामवृत्तोवागुणैर्वापरिवर्ज्जितः ।
उपचर्यःस्त्रियासाध्व्यासततन्देववत्पतिः ॥१५४॥
नास्तिस्त्रीणाम्पृथग्यज्ञोनव्रतन्नाप्युपोषितम् ।
पतिंशुश्रूषतेयेनतेनस्वर्गेमहीयते ॥१५५॥
पाणिग्राहस्यसाध्वीस्त्रीजीवतोवामृतस्यवा ।
पतिलोकमभीप्सन्तीनाचरेत्किंचिदप्रियम् ॥१५६॥
कामन्तुक्षपयेद्देहम्पुष्पमूलफलैःशुभैः ।
नतुनामापिगृह्णीयात्पत्यौप्रेतेपरस्यतु ॥१५७॥
आसीतामरणात्क्षान्तानियताब्रह्मचारिणी ।
योधर्मएकपत्नीनांकांक्षन्तीतमनुत्तमम् ॥१५८॥
अनेकानिसहस्राणिकुमारब्रह्मचारिणाम् ।
दिवंगतानिविप्राणामकृत्वाकुलसन्ततिम् ॥१५९॥
मृतेभर्त्तरिसाध्वीस्त्रीब्रह्मचर्य्येव्यवस्थिता ।
स्वर्गंगच्छत्यपुत्राऽपियथातेब्रह्मचारिणः ॥१६०॥

अपत्यलोभाद्यातुस्त्रीभर्तारमतिवर्त्तते ।
सेहनिन्दामवाप्नोतिपतिलोकाच्चहीयते ॥१६१॥
नान्योत्पन्नाप्रजास्तीहनचाप्यन्यपरिग्रहे ।
नद्वितीयश्चसाध्वीनांक्वचिद्भर्तोपदिश्यते ॥१६२॥
पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टंयानिषेवते ।
निन्द्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यते ॥१६३॥
व्यभिचारात्तुभर्तुःस्त्रीलोकेप्राप्नोतिनिन्द्यताम् ।
शृगालयोनिम्प्राप्नोतिपापरोगैश्चपीड्यते ॥१६४॥
पतिंयानाभिचरतिमनोवाग्देहसंयता ।
साभर्तृलोकमाप्नोतिसद्भिःसाध्वीतिचोच्यते ॥१६५॥
अनेननारीवृत्तेनमनोवाग्देहसंयता ।
इहाग्र्यांकीर्त्तिमाप्नोतिपतिलोकम्परत्रच ॥१६६॥
एवंवृत्तांसवर्णांस्त्रींद्विजातिःपूर्वमारिणीम् ।
दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् ॥१६७॥
भार्यायैपूर्वमारिण्यैदत्वाऽग्नीनन्त्यकर्मणि ।
पुनर्दारक्रियांकुर्यात्पुनराधानमेवच ॥१६८॥

अनेनविधिनानित्यम्पंचयज्ञान्नहापयेत् ।
द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवसेत् ॥१६९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ शौचविधिःपंचमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांषष्ठोऽध्यायः ॥

एवंगृहाश्रमेस्थित्वाविधिवत्स्नातकोद्विजः ।
वनेवसेत्तुनियतोयथावद्विजितेन्द्रियः ॥१॥
गृहस्थस्तुयदापश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
अपत्यस्यैवचापत्यन्तदाऽरण्यंसमाश्रयेत् ॥२॥
सन्त्यज्यग्राम्यमाहारंसर्वंचैवपरिच्छदम् ।
पुत्रेषुभार्यांनिक्षिप्यवनंगच्छेत्सहैववा ॥३॥
अग्निहोत्रंसमादायगृह्यंचाग्निपरिच्छदम् ।
ग्रामादरण्यन्निःसृत्यनिवसेन्नियतेन्द्रियः ॥४॥
मुन्यन्नैर्विविधैर्मेध्यैःशाकमूलफलेनवा ।
एतानेवमहायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥५॥
वसीतचर्मचीरंवासायंस्नायात्प्रगेतथा ।
जटाश्चबिभृयान्नित्यंश्मश्रुलोमनखानिच ॥६॥
यद्भक्ष्यंस्यात्ततोदद्याद्बलिम्भिक्षांचशक्तितः ।
अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ॥७॥

स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्दान्तोमैत्रःसमाहितः ।
दातानित्यमनादातासर्वभूतानुकम्पकः ॥८॥
वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि ।
दर्शमस्कंदयन्पर्वपौर्णमासंचयोगतः ॥९॥
ऋक्षेष्ट्याग्रायणंचैवचातुर्मास्यानिचाहरेत् ।
उत्तरायणंचक्रमशोदाक्षस्यायनमेवच ॥१०॥
वासन्तशारदैर्मेध्यैर्मुन्यन्नैःस्वयमाहृतैः ।
पुरोडाशांश्चरूंश्चैवविधिवन्निर्वपेत्पृथक् ॥११॥
देवताभ्यस्तुतद्धुत्वावन्यंमेध्यतरंहविः ।
शेषमात्मनियुंजीतलवणंचस्वयंकृतम् ॥१२॥
स्थलजौदकशाकानिपुष्पमूलफलानिच ।
मेध्यवृक्षोद्भवान्यद्यात्स्नेहांश्चफलसम्भवान् ॥१३॥
वर्जयेन्मधुमांसंचभौमानिकवकानिच ।
भूस्तृणंशियुकंचैवश्लेष्मातकफलानिच ॥१४॥
त्यजेदाश्वयुजेमासिमुन्यन्नम्पूर्वसंचितम् ।
जीर्णानिचैववासांसिशाकमूलफलानिच ॥१५॥
नफालकृष्टमश्नीयादुत्सृष्टमपिकेनचित् ।
नग्रामजातान्यार्तोऽपिमूलानिचंफलानिच ॥१६॥

अग्निपक्वाशनोवास्यात्कालपक्वभुगेववा ।
अश्मकुट्टोभवेद्वाऽपिदन्तोलूखलिकोऽपिवा ॥१७॥
सद्यःप्रक्षालकोवास्यान्मासंसचयिकोऽपिवा ।
षण्मासनिचयोवास्यात्समानिचयएववा ॥१८॥
नक्तंचान्नंसमश्नीयाद्दिवावाहृत्यशक्तितः ।
चतुर्थकालिकोवास्यात्स्याद्वाऽप्यष्टमकालिकः ॥१९॥
चान्द्रायणविधानैर्वाशुक्लेकृष्णेचवर्तयेत् ।
पक्षान्तयोर्वाऽप्यश्नीयाद्यवागूंकुथितांसकृत् ॥२०॥
पुष्पमूलफलैर्वाऽपिकेवलैर्वर्तयेत्सदा ।
कालपक्वैःस्वयंशीर्णैर्वैखानसमतेस्थितः ॥२१॥
भूमौविपरिवर्तेततिष्ठेद्वाप्रपदैर्दिनम् ।
स्थानासनाभ्यांविहरेत्सवनेषूपयन्नपः ॥२२॥
ग्रीष्मेपंचतपास्तुस्याद्वर्षास्वभ्रावकाशिकः ।
आर्द्रवासास्तुहेमन्तेक्रमशोवर्द्धयंस्तपः ॥२३॥
उपस्पृशंस्त्रिषवणम्पितृन्देवांश्चतर्पयेत् ।
तपश्चरंश्चोग्रतरंशोषयेद्देहमात्मनः ॥२४॥
अग्नींश्चात्मनिवैतानान्समारोप्ययथाविधि ।
अनग्निरनिकेतःस्यान्मुनिर्मूलफलाशनः ॥२५॥

अप्रयत्नःसुखार्थेषुब्रह्मचारीधराशयः ।
शरणेष्वममश्चैववृक्षमूलनिकेतनः ॥२६॥
तापसेष्वेवविप्रेषुयात्रिकम्भैक्षमाहरेत् ।
गृहमेधिषुचान्येषुद्विजेषुवनवासिषु ॥२७॥
ग्रामादाहृत्यवाऽश्नीयादष्टौग्रासान्वनेवसन् ।
प्रतिगृह्यपुटेनैवपाणिनाशकलेनवा ॥२८॥
एताश्चान्याश्चसेवेतदीक्षाविप्रोवनेवसन् ।
विविधाश्चौपनिषदीरात्मसंसिद्धयेश्रुतीः ॥२९॥
ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैवगृहस्थैरेवसेविताः ।
विद्यातपोविवृद्ध्यर्थंशरीरस्यचशुद्धये ॥३०॥
अपराजितांवास्थायव्रजेद्दिशमजिह्मगः ।
आनिपाताच्छरीरस्ययुक्तोवार्यनिलाशनः ॥३१॥
आसांमहर्षिचर्याणान्त्यक्त्वाऽन्यतमयातनुम् ।
वीतशोकभयोविप्रोब्रह्मलोकेमहीयते ॥३२॥
वनेषुतुविहृत्यैवन्तृतीयम्भागमायुषः ।
चतुर्थमायुषोभागन्त्यक्त्वासंगान्परिव्रजेत् ॥३३॥
आश्रमादाश्रमंगत्वाहुतहोमोजितेन्द्रियः ।
भिक्षाबलिपरिश्रान्तःप्रव्रजन्प्रेत्यवर्द्धते ॥३४॥

ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत् ।
अनपाकृत्यमोक्षन्तुसेवमानोव्रजत्यधः ॥३५॥
अधीत्यविधिवद्वेदान्पुत्रांश्चोत्पाद्यधर्मतः ।
इष्ट्वाचशक्तितोयज्ञैर्मनोमोक्षेनिवेशयेत् ॥३६॥
अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् ।
अनिष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥३७॥
प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् ।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणःप्रव्रजेद्गृहात् ॥३८॥
योदत्त्वासर्वभूतेभ्यःप्रव्रजत्यभयंगृहात् ।
तस्यतेजोमयालोकाभवन्तिब्रह्मवादिनः ॥३९॥
यस्मादण्वपिभूतानांद्विजान्नोत्पद्यतेभयम् ।
तस्यदेहाद्विमुक्तस्यभयन्नास्तिकुतश्चन ॥४०॥
आगारादभिनिष्क्रान्तःपवित्रोपचितोमुनिः ।
समुपोढेषुकामेषुनिरपेक्षःपरिव्रजेत् ॥४१॥
एकएवचरेन्नित्यंसिद्ध्यर्थमसहायवान् ।
सिद्धिमेकस्यसम्पश्यन्नजहातिनहीयते ॥४२॥
अनग्निरनिकेतःस्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ।
उपेक्षकोऽशंकुसुकोमुनिर्भावसमाहितः ॥४३॥

कपालंवृक्षमूलानिकुचेलमसहायता ।
समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥४४॥
नाभिनन्देतमरणन्नाभिनन्देतजीवितम् ।
कालमेवप्रतीक्षैतनिर्देशम्भृतकोयथा ॥४५॥
दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलम्पिबेत् ।
सत्यपूतांवदेद्वाचंमनःपूतंसमाचरेत् ॥४६॥
अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन ।
नचेमन्देहमाश्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ॥४७॥
क्रुध्यन्तंनप्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टःकुशलंवदेत् ।
सप्तद्वारावकीर्णांचनवाचमनृतांवदेत् ॥४८॥
अध्यात्मरतिरासीनोनिरपेक्षोनिरामिषः ।
आत्मनैवसहायेनसुखार्थीविचरेदिह ॥४९॥
नचोत्पातनिमित्ताभ्यांननक्षत्रांगविद्यया ।
नानुशासनवादाभ्याम्भिक्षांलिप्सेतकर्हिचित् ॥५०॥
नतापसैर्ब्राह्मणैर्वावयोभिरपिवाश्वभिः ।
आकीर्णम्भिक्षुकैर्वान्यैरागारमुपसंव्रजेत् ॥५१॥
कॢप्तकेशनखश्मश्रुःपात्रीदण्डीकुसुम्भवान् ।
विचरेन्नियतोनित्यंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥५२॥

अतैजसानिपात्राणितस्यस्युर्निर्व्रणानिच ।
तेषामद्भिःस्मृतंशौचंचमसानामिवाध्वरे ॥५३॥
अलाबुन्दारुपात्रंचमृन्मयंवैदलन्तथा ।
एतानियतिपात्राणिमनुःस्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥५४॥
एककालंचरेद्भैक्षंनप्रसज्जेतविस्तरे ।
भैक्षेप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जति ॥५५॥
विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ।
वृत्तेशरावसम्पातेभिक्षान्नित्यंयतिश्चरेत् ॥५६॥
अलाभेनविषादीस्याल्लाभेचैवनहर्षयेत् ।
प्राणयात्रिकमात्रःस्यान्मात्रासंगाद्विनिर्गतः ॥५७॥
अभिपूजितलाभांस्तुजुगुप्सेतैवसर्वशः ।
अभिपूजितलाभैश्चयतिर्मुक्तोऽपिबध्यते ॥५८॥
अल्पान्नाभ्यवहारेणरहःस्थानासनेनच ।
ह्रियमाणानिविषयैरिन्द्रियाणिनिवर्त्तयेत् ॥५९॥
इन्द्रियाणान्निरोधेनरागद्वेषक्षयेनच ।
अहिंसयाचभूतानाममृतत्वायकल्पते ॥६०॥
अवेक्षेतगतीर्नृणांकर्मदोषसमुद्भवाः ।
निरयेचैवपतनंयातनाश्चयमक्षये ॥६१॥

विप्रयोगम्प्रियैश्चैवसंयोगंचतथाऽप्रियैः ।
जरयाचाभिभवनंव्याधिभिश्चोपपीडनम् ॥६२॥
देहादुत्क्रमणंचास्मात्पुनर्गर्भेचसम्भवम् ।
योनिकोटिसहस्त्रेषुसृतीश्चास्यान्तरात्मनः ॥६३॥
अधर्मप्रभवंचैवदुःखयोगंशरीरिणाम् ।
धर्मार्थप्रभवंचैवसुखसंयोगमक्षयम् ॥६४॥
सूक्ष्मतांचान्ववेक्षेतयोगेनपरमात्मनः ।
देहेषुचसमुत्पत्तिमुत्तमेष्ववधमेषुच ॥६५॥
दूषितोऽपिचरेद्धर्मंयत्रतत्राश्रमेरतः ।
समःसर्वेषुभूतेषुनलिंगन्धर्मकारणम् ॥६६॥
फलंकतकवृक्षस्ययद्यप्यंबुप्रसादकम् ।
ननामग्रहणादेवतस्यवारिप्रसीदति ॥६७॥
संरक्षणार्थंजन्तूनांरात्रावहनिवासदा ।
शरीरस्यात्ययेचैवसमीक्ष्यवसुधांचरेत् ॥६८॥
अह्नाराव्याचयान्जन्तून्हिनस्त्यज्ञानतोयतिः ।
तेषांस्नात्वाविशुद्ध्यर्थंप्राणायामान्षडाचरेत् ॥६९॥
प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोऽपिविधिवत्कृताः ।
व्याहृतिप्रणवैर्युक्ताविज्ञेयम्परमन्तपः ॥७०॥

दह्यन्तेध्मायमानानांधातूनांहियथामलाः ।
तथेन्द्रियाणांदह्यन्तेदोषाःप्राणस्यनिग्रहात् ॥७१॥
प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्चकिल्विषम् ।
प्रत्याहारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ॥७२॥
उच्चावचेषुभूतेषुदुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ।
ध्यानयोगेनसम्पश्येद्गतिमस्यान्तरात्मनः ॥७३॥
सम्यग्दर्शनसम्पन्नःकर्म्मभिर्ननिबध्यते ।
दर्शनेनविहीनस्तुसंसारम्प्रतिपद्यते ॥७४॥
अहिंसयेन्द्रियासंगैर्वैदिकैश्चैवकर्म्मभिः ।
तपसश्चरणैश्चोग्रैःसाधयन्तीहतत्पदम् ॥७५॥
अस्थिस्थूणंस्नायुयुतंमांसशोणितलेपनम् ।
चर्मावनद्धंदुर्गन्धिपूर्णंमूत्रपुरीषयोः ॥७६॥
जराशोकसमाविष्टंरोगायतनमातुरम् ।
रजस्वलमनित्यंचभूतावासमिमन्त्यजेत् ॥७७॥
नदीकूलंयथावृक्षोवृक्षंवाशकुनिर्यथा ।
तथात्यजन्निमन्देहंकृच्छ्राद्ग्राहाद्विमुच्यते ॥७८॥
प्रियेषुस्वेषुसुकृतमप्रियेषुचदुष्कृतम् ।
विसृज्यध्यानयोगेनब्रह्माभ्येतिसनातनम् ॥७९॥

यदाभावेनभवतिसर्वभावेषुनिःस्पृहः ।
तदासुखमवाप्नोतिप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥८०॥
अनेनविधिनासर्वांस्त्यक्त्वासंगान्शनैःशनैः ।
सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तोब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥८१॥
ध्यानिकंसर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् ।
नह्यनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाश्नुते ॥८२॥
अधियज्ञम्ब्रह्मजपेदाधिदैविकमेवच ।
अध्यात्मिकंचसततंवेदान्ताभिहितंचयत् ॥८३॥
इदंशरणमज्ञानामिदमेवविजानताम् ।
इदमन्विच्छतांस्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥८४॥
अनेनक्रमयोगेनपरिव्रजतियोद्विजः ।
सविधूयेहपाप्मानम्परम्ब्रह्माधिगच्छति ॥८५॥
एषधर्म्मोऽनुशिष्टोवोयतीनांनियतात्मनाम् ।
वेदसंन्यासिकानान्तुकर्म्मयोगन्निबोधत ॥८६॥
ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा ।
एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारःपृथगाश्रमाः ॥८७॥

सर्वेऽपिक्रमशस्त्वेतेयथाशास्त्रंनिषेविताः ।
यथोक्तकारिणंविप्रंनयन्तिपरमांगतिम् ॥८८॥
सर्वेषामपिचैतेषांवेदस्मृतिविधानतः ।
गृहस्थउच्यतेश्रेष्ठःसत्रीनेतान्बिभर्त्तिहि ॥८९॥
यथानदीनदाःसर्वेसागरेयान्तिसंस्थितिम् ।
तथैवाश्रमिणःसर्वेगृहस्थेयान्तिसंस्थितिम् ॥९०॥
चतुर्भिरपिचैवैतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः ।
दशलक्षणकोधर्म्मःसेवितव्यःप्रयत्नतः ॥९१॥
धृतिःक्षमादमोऽस्तेयंशौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्यासत्यमक्रोधोदशकन्धर्मलक्षणम् ॥९२॥
दशलक्षणानिधर्म्मस्ययेविप्राःसमधीयते ।
अधीत्यचानुवर्त्तन्तेतेयान्तिपरमांगतिम् ॥९३॥
दशलक्षणकन्धर्म्ममनुतिष्ठन्समाहितः ।
वेदान्तंविधिवच्छ्रुत्वासंन्यसेदनृणोद्विजः ॥९४॥
संन्यस्यसर्वकर्म्माणिकर्म्मदोषानपानुदन् ।
नियतोवेदमभ्यस्यपुत्रैश्वर्येसुखंवसेत् ॥९५॥

एवंसंन्यस्यकर्म्माणिस्वकार्य्यपरमोऽस्पृहः ।
संन्यासेनापहत्यैनःप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥९६॥
एषवोऽभिहितोधर्मोब्राह्मणस्यचतुर्विधः ।
पुण्योऽक्षयफलःप्रेत्यराज्ञान्धर्मंनिबोधत ॥९७॥

॥ इतिमानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांसप्तमोऽध्यायः ॥

राजधर्म्मान्प्रवक्ष्यामियथावृत्तोभवेन्नृपः ।
सम्भवश्चयथातस्यसिद्धिश्चपरमायथा ॥१॥
ब्राह्मम्प्राप्तेनसंस्कारंक्षत्रियेणयथाविधि ।
सर्वस्यास्ययथान्यायंकर्त्तव्यम्परिरक्षणम् ॥२॥
अराजकेहिलोकेऽस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानमसृजत्प्रभुः ॥३॥
इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्चवरुणस्यच ।
चन्द्रवित्तेशयोश्चैवमात्रानिर्हृत्यशाश्वतीः ॥४॥
यस्मादेषांसुरेन्द्राणाम्मात्राभ्योनिर्मितोनृपः ।
तस्मादभिभवत्येषसर्वभूतानितेजसा ॥५॥
तपत्यादित्यवच्चैषचक्षूंषिचमनांसिच ।
नचैनम्भुविशक्नोतिकश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥६॥
सोऽग्निर्भवतिवायुश्चसोऽर्कःसोमःसधर्म्मराट् ।
सकुवेरःसवरुणःसमहेन्द्रःप्रभावतः ॥७॥

बालोऽपिनावमन्तव्योमनुष्यइतिभूमिपः ।
महतीदेवताह्येषानररूपेणतिष्ठति ॥८॥
एकमेवदहत्यग्निर्नरंदुरुपसर्पिणम् ।
कुलन्दहतिराजाग्निःसपशुद्रव्यसंचयम् ॥९॥
कार्यंसोऽवेक्ष्यशक्तिंचदेशकालौचतत्त्वतः ।
कुरुतेधर्म्मसिद्ध्यर्थंविश्वरूपम्पुनःपुनः ॥१०॥
यस्यप्रसादेपद्माश्रीर्विजयश्चपराक्रमे ।
मृत्युश्चवसतिक्रोधेसर्वतेजोमयोहिसः ॥११॥
तंयस्तुद्वेष्टिसंमोहात्सविनश्यत्यसंशयम् ।
तस्यह्याशुविनाशायराजाप्रकुरुतेमनः ॥१२॥
तस्माद्धर्मंयमिष्टेषुसंव्यवस्येन्नराधिपः ।
अनिष्टंचाप्यनिष्टेषुतन्धर्मंनविचालयेत् ॥१३॥
तस्यार्थेसर्वभूतानांगोप्तारन्धर्ममात्मजम् ।
ब्रह्मतेजोमयन्दण्डमसृजत्पूर्वमीश्वरः ॥१४॥
तस्यसर्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच ।
भयाद्भोगायकल्पन्तेस्वधर्मान्नचलन्तिच ॥१५॥
तन्देशकालौशक्तिंचविद्यांचावेक्ष्यतत्त्वतः ।
यथार्हतःसम्प्रणयेन्नरेष्वन्यायवर्त्तिषु ॥१६॥

सराजापुरुषोदण्डःसनेताशासिताचसः ।
चतुर्णामाश्रमाणांचधर्मस्यप्रतिभूःस्मृतः ॥१७॥
दण्डःशास्तिप्रजाःसर्वादण्डएवाभिरक्षति ।
दण्डःसुप्तेषुजागर्तिदण्डन्धर्मंविदुर्बुधाः ॥१८॥
समीक्ष्यसधृतःसम्यक्सर्वारंजयतिप्रजाः ।
असमीक्ष्यप्रणीतस्तुविनाशयतिसर्वतः ॥१९॥
यदिनप्रणयेद्राजादण्डन्दण्ड्येष्वतन्द्रितः ।
शूलेमत्स्यानिवापक्ष्यन्दुर्बलान्बलवत्तराः ॥२०॥
अद्यात्काकःपुरोडाशंश्वावलिह्याद्धविस्तथा ।
स्वाम्यंचनस्यात्कस्मिंश्चित्प्रवर्त्तेताधरोत्तरम् ॥२१॥
सर्वोदण्डजितोलोकोदुर्लभोहिशुचिर्नरः ।
दण्डस्यहिभयात्सर्वंजगद्भोगायकल्पते ॥२२॥
देवदानवगन्धर्वारक्षांसिपतगोरगाः ।
तेऽपिभोगायकल्पन्तेदण्डेनैवनिपीडिताः ॥२३॥
दुष्येयुःसर्ववर्णाश्चभिद्येरन्सर्वसेतवः ।
सर्वलोकप्रकोपश्चभवेद्दण्डस्यविभ्रमात् ॥२४॥
यत्रश्यामोलोहिताक्षोदण्डश्चरतिपापहा ।
प्रजास्तत्रनमुह्यन्तिनेताचेत्साधुपश्यति ॥२५॥

तस्याहुःसम्प्रणेतारंराजानंसत्यवादिनम् ।
समीक्ष्यकारिणम्प्राज्ञन्धर्मकामार्थकोविदम् ॥२६॥
तंराजाप्रणयन्सम्यक्त्रिवर्गेणाभिवर्द्धते ।
कामात्माविषमःक्षुद्रोदण्डेनैवनिहन्यते ॥२७॥
दण्डोहिसुमहत्तेजोदुर्द्धरश्चाकृतात्मभिः ।
धर्माद्विचलितंहन्तिनृपमेवसबान्धवम् ॥२८॥
ततोदुर्गंचराष्ट्रंचलोकंचसचराचरम् ।
अन्तरिक्षगतांश्चैवमुनीन्देवांश्चपीडयेत् ॥२९॥
सोऽसहायेनमूढेनलुब्धेनाकृतबुद्धिना ।
नशक्योन्यायतोनेतुंसक्तेनविषयेषुच ॥३०॥
शुचिनासत्यसन्धेनयथाशास्त्रानुसारिणा ।
प्रणेतुंशक्यतेदण्डःसुसहायेनधीमता ॥३१॥
स्वराष्ट्रेन्यायवृत्तःस्याद्भृशदण्डश्चशत्रुषु ।
सुहृत्स्वजिह्मःस्निग्धेषुब्राह्मणेषुक्षमान्वितः ॥३२॥
एवंवृत्तस्यनृपतेःशिलोञ्छेनापिजीवतः ।
विस्तीर्यतेयशोलोकेतैलविन्दुरिवाम्भसि ॥३३॥
अतस्तुविपरीतस्यनृपतेरजितात्मनः ।
संक्षिप्यतेयशोलोकेघृतविन्दुरिवाम्भसि ॥३४॥

स्वेस्वेधर्मेनिविष्टानांसर्वेषामनुपूर्वशः ।
वर्णानामाश्रमाणांचराजासृष्टोऽभिरक्षिता ॥३५॥
तेनयद्यत्सभृत्येनकर्त्तव्यंरक्षताप्रजाः ।
तत्तद्वोऽहम्प्रवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ॥३६॥
ब्राह्मणान्पर्युपासीतप्रातरुत्थायपार्थिवः ।
त्रैविद्यवृद्धान्विदुषस्तिष्ठेत्तेषांचशासने ॥३७॥
वृद्धांश्चनित्यंसेवेतविप्रान्वेदविदःशुचीन् ।
वृद्धसेवीहिसततंरक्षोभिरपिपूज्यते ॥३८॥
तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयंविनीतात्माऽपिनित्यशः ।
विनीतात्माहिनृपतिर्नविनश्यतिकर्हिचित् ॥३९॥
बहवोऽविनयान्नष्टाराजानःसपरिच्छदाः ।
वनस्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदिरे ॥४०॥
वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैवपार्थिवः ।
सुदासोयवनश्चैवसुमुखोनिमिरेवच ॥४१॥
पृथुस्तुविनयाद्राज्यम्प्राप्तवान्मनुरेवच ।
कुवेरश्चधनैश्वर्य्यम्ब्राह्मण्यंचैवगाधिजः ॥४२॥
त्रैविद्येभ्यस्त्रयींविद्यान्दंडनीतिंचशाश्वतीम् ।
आन्वीक्षिकींचात्मविद्यांवार्त्तारम्भांश्चलोकतः ॥४३॥

इन्द्रियाणांजयेयोगंसमातिष्ठेद्दिवानिशम् ।
जितेन्द्रियोहिशक्नोतिवशेस्थापयितुम्प्रजाः ॥४४॥
दशकामसमुत्थानितथाऽष्टौक्रोधजानिच ।
व्यसनानिदुरन्तानिप्रयत्नेनविवर्ज्जयेत् ॥४५॥
कामजेषुप्रसक्तोहिव्यसनेषुमहीपतिः ।
वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यांक्रोधजेष्वात्मनैवतु ॥४६॥
मृगयाऽक्षादिवास्वप्नःपरिवादःस्त्रियोमदः ।
तौर्य्यत्रिकंवृथाऽट्याचकामजोदशकोगणः ॥४७॥
पैशुन्यंसाहसन्द्रोहईर्षाऽसूयाऽर्थदूषणम् ।
वाग्दण्डजंचपारुष्यंक्रोधजोऽपिगणोऽष्टकः ॥४८॥
द्वयोरप्येतयोर्मूलंयंसर्वेकवयोविदुः ।
तंयत्नेनजयेल्लोभन्तज्जावेतावुभौगणौ ॥४९॥
पानमक्षाःस्त्रियश्चैवमृगयाचयथाक्रमम् ।
एतत्कष्टतमंविद्याच्चतुष्कंकामजेगणे ॥५०॥
दण्डस्यपातनंचैववाक्पारुष्यार्थदूषणे ।
क्रोधजेऽपिगणेविद्यात्कष्टमेतत्त्रिकंसदा ॥५१॥
सप्तकस्यास्यवर्गस्यसर्वत्रैवानुषंगिणः ।
पूर्वंपूर्वंगुरुतरंविद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥५२॥

व्यसनस्यचमृत्योश्चव्यसनंकष्टमुच्यते ।
व्यसन्यधोऽधोव्रजतिस्वर्यात्यव्यसनीमृतः ॥५३॥
मौलाञ्शास्त्रविदःशूरांल्लब्धलक्षान्कुलोद्गतान् ।
सचिवान्सप्तचाष्टौवाप्रकुर्वीतपरीक्षितान् ॥५४॥
अपियत्सुकरंकर्मतदप्येकेनदुष्करम् ।
विशेषतोऽसहायेनकिमुराज्यंमहोदयम् ॥५५॥
तैःसार्द्धंचिन्तयेन्नित्यंसामान्यंसन्धिविग्रहम् ।
स्थानंसमुदयंगुप्तिंलब्धप्रशमनानिच ॥५६॥
तेषांस्वंस्वमभिप्रायमुपलभ्यपृथक्पृथक् ।
समस्तानांचकार्येषुविदध्याद्धितमात्मनः ॥५७॥
सर्वेषान्तुविशिष्टेनब्राह्मणेनविपश्चिता ।
मंत्रयेत्परमंमंत्रंराजाषाड्गुण्यसंयुतम् ॥५८॥
नित्यंतस्मिन्समाश्वस्तःसर्वकार्याणिनिक्षिपेत् ।
तेनसार्द्धंविनिश्चित्यततःकर्म्मसमारभेत् ॥५९॥
अन्यानपिप्रकुर्वीतशुचीन्प्राज्ञानवस्थितान् ।
सम्यगर्थसमाहर्तॄनमात्यान्सुपरीक्षितान् ॥६०॥
निर्वर्त्तेतास्ययावद्भिरितिकर्त्तव्यतानृभिः ।
तावतोऽतन्द्रितान्दक्षान्प्रकुर्वीतविचक्षणान् ॥६१॥

तेषामर्थेनियुंजीतशूरान्दक्षान्कुलोद्गतान् ।
शुचीनाकरकर्मान्तेभीरूनन्तर्निवेशने ॥६२॥
दूतंचैवप्रकुर्वीतसर्वशास्त्रविशारदम् ।
इंगिताकारचेष्टज्ञंशुचिन्दक्षंकुलोद्गतम् ॥६३॥
अनुरक्तःशुचिर्दक्षःस्मृतिमान्देशकालवित् ।
वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मीदूतोराज्ञःप्रशस्यते ॥६४॥
अमात्येदण्डआयत्तोदण्डेवैनयिकीक्रिया ।
नृपतौकोषराष्ट्रेचदूतेसन्धिविपर्य्ययौ ॥६५॥
दूतएवहिसन्धत्तेभिनत्त्येवचसंहतान् ।
दूतस्तत्कुरुतेकर्मभिद्यन्तेयेनवानवा ॥६६॥
सविद्यादस्यकृत्येषुनिगूढेंगितचेष्टितैः ।
आकारमिंगितंचेष्टांभृत्येषुचचिकीर्षितम् ॥६७॥
बुद्ध्वाचसर्वन्तत्त्वेनपरराजचिकीर्षितम् ।
तथाप्रयत्नमातिष्ठेद्यथात्मानंनपीडयेत् ॥६८॥
जांगलंसस्यसम्पन्नमार्यप्रायमनाविलम् ।
रम्यमानतसामन्तंस्वाजीव्यन्देशमावसेत् ॥६९॥
धनुर्दुर्गंमहीदुर्गमब्दुर्गंवार्क्षमेववा ।
नृदुर्गंगिरिदुर्गंवासमाश्रित्यवसेत्पुरम् ॥७०॥

सर्वेणतुप्रयत्नेनगिरिदुर्गंसमाश्रयेत् ।
एषांहिबाहुगुण्येनगिरिदुर्गंविशिष्यते ॥७१॥
त्रीण्याद्यान्याश्रितास्त्वेषांमृगगर्त्ताश्रयाप्सराः ।
त्रीण्युत्तराणिक्रमशःप्लवंगमनरामराः ॥७२॥
यथादुर्गाश्रितानेतान्नोपहिंसन्तिशत्रवः ।
तथाऽरयोनहिंसन्तिनृपंदुर्गसमाश्रितम् ॥७३॥
एकःशतंयोधयतिप्राकारस्थोधनुर्द्धरः ।
शतन्दशसहस्राणितस्माद्दुर्गंविधीयते ॥७४॥
तत्स्यादायुधसम्पन्नन्धनधान्येनवाहनैः ।
ब्राह्मणैःशिल्पिभिर्यन्त्रैर्यवसेनोदकेनच ॥७५॥
तस्यमध्येसुपर्याप्तंकारयेद्गृहमात्मनः ।
गुप्तंसर्वर्तुकंशुभ्रंजलवृक्षसमन्वितम् ॥७६॥
तदध्यास्योद्वहेद्भार्यांसवर्णांलक्षणान्विताम् ।
कुलेमहतिसम्भूतांहृद्यांरूपगुणान्विताम् ॥७७॥
पुरोहितंचकुर्वीतवृणुयादेवचर्त्विजम् ।
तेऽस्यगृह्याणिकर्माणिकुर्युर्वैतानिकानिच ॥७८॥
यजेतराजाक्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः ।
धर्मार्थंचैवविप्रेभ्योदद्याद्भोगान्धनानिच ॥७९॥

संांवत्सरिकमाप्तैश्चराष्ट्रादाहारयेद्बलिम् ।
स्याच्चाम्नायापरोलोकेवर्तेतपितृवन्नृषु ॥८०॥
अध्यक्षान्विविधान्कुर्यात्तत्रतत्रविपश्चितः ।
तेऽस्यसर्वाण्यवेक्षेरन्नृणांकार्याणिकुर्वताम् ॥८१॥
आवृत्तानांगुरुकुलाद्विप्राणांपूजकोभवेत् ।
नृपाणामक्षयोह्येषनिधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥८२॥
नतंस्तेनानचामित्राहरन्तिनचनश्यति ।
तस्माद्राज्ञानिधातव्योब्राह्मणेष्वक्षयोनिधिः ॥८३॥
नस्कन्दतेनव्यथतेनविनश्यतिकर्हिचित् ।
वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्योब्राह्मणस्यमुखेहुतम् ॥८४॥
सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे ।
प्राधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे ॥८५॥
पात्रस्यहिविशेषेणश्रद्दधानतयैवच ।
अल्पंवाबहुवाप्रेत्यदानस्यावाप्यतेफलम् ॥८६॥
समोत्तमाधमैराजात्वाहूतःपालयन्प्रजाः ।
ननिवर्तेतसंग्रामात्क्षात्रन्धर्म्ममनुस्मरन् ॥८७॥
संग्रामेष्वनिवर्त्तित्वम्प्रजानांचैवपालनम् ।
शुश्रूषाब्राह्मणानांचराज्ञांश्रेयस्करम्परम् ॥८८॥

आहवेषुमिथोऽन्योऽन्यंजिघांसन्तोमहीक्षितः ।
युध्यमानाःपरंशक्त्यास्वर्गंयान्त्यपराङ्मुखाः ॥८९॥
नकूटैरायुधैर्हन्याद्युध्यमानोरणेरिपून् ।
नकर्णिभिर्नापिदिग्धैर्नाग्निज्वलिततेजनैः ॥९०॥
नचहन्यात्स्थलारूढन्नक्लीबंनकृतांजलिम् ।
नमुक्तकेशन्नासीनन्नतवास्मीतिवादिनम् ॥९१॥
नसुप्तन्नविसन्नाहन्ननग्नन्ननिरायुधम् ।
नायुध्यमानम्पश्यन्तन्नपरेणसमागतम् ॥९२॥
नायुधव्यसनप्राप्तन्नार्त्तन्नातिपरिक्षतम् ।
नभीतन्नपरावृत्तंसतान्धर्म्ममनुस्मरन् ॥९३॥
यस्तुभीतःपरावृत्तःसंग्रामेहन्यतेपरैः ।
भर्त्तुर्यद्दुष्कृतंकिंचित्तत्सर्वम्प्रतिपद्यते ॥९४॥
यच्चास्यसुकृतंकिंचिदमुत्रार्थमुपार्जितम् ।
भर्त्तातत्सर्वमादत्तेपरावृत्तहतस्यतु ॥९५॥
रथाश्वंहस्तिनञ्छत्रन्धनन्धान्यम्पशून्स्त्रियः ।
सर्वद्रव्याणिकुप्यंचयोयज्जयतितस्यतत् ॥९६॥
राज्ञश्चदद्युरुद्धारमित्येषावैदिकीश्रुतिः ।
राज्ञाचसर्वयोधेभ्योदातव्यमपृथग्जितम् ॥९७॥

एषोऽनुपस्कृतःप्रोक्तोयोधधर्म्मःसनातनः ।
अस्माद्धर्म्मान्नच्यवेतक्षत्रियोघ्नन्रणेरिपून् ॥९८॥
अलब्धंचैवलिप्सेतलब्धंरक्षेत्प्रयत्नतः ।
रक्षितंवर्द्धयेच्चैववृद्धम्पात्रेषुनिक्षिपेत् ॥९९॥
एतच्चतुर्विधंविद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् ।
अस्यनित्यमनुष्ठानंसम्यक्कुर्य्यादतन्द्रितः ॥१००॥
अलब्धमिच्छेद्दण्डेनलब्धंरक्षेदवेक्षया ।
रक्षितंवर्द्धयेद्वृद्ध्यावृद्धन्दानेननिक्षिपेत् ॥१०१॥
नित्यमुद्यतदण्डःस्यान्नित्यंविवृतपौरुषः ।
नित्यंसंवृतसंवार्य्योनित्यञ्छिद्रानुसार्य्यरेः ॥१०२॥
नित्यमुद्यतदण्डस्यकृत्स्नमुद्विजतेजगत् ।
तस्मात्सर्वाणिभूतानिदण्डेनैवप्रसाधयेत् ॥१०३॥
अमाययैववर्त्तेतनकथंचनमायया ।
बुध्येतारिप्रयुक्ताञ्चमायान्नित्यंस्वसंवृतः ॥१०४॥
नास्यछिद्रम्परोविद्याद्विद्याच्छिद्रम्परस्यतु ।
गूहेत्कूर्म्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥१०५॥
वकवच्चिन्तयेदर्थान्सिंहवच्चपराक्रमेत् ।
वृकवच्चावलुम्पेतशशवच्चविनिष्पतेत् ॥१०६॥

एवंविजयमानस्यये<ऽ>स्यस्युःपरिपन्थिनः ।
ताञानयेद्वशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः ॥१०७॥
यदितेतुनतिष्ठेयुरुपायैःप्रथमैस्त्रिभिः ।
दण्डेनैवप्रसह्यैतांश्छनकैर्वशमानयेत् ॥१०८॥
सामादीनामुपायानांचतुर्णामपिपण्डिताः ।
सामदण्डौप्रशंसन्तिनित्यंराष्ट्राभिवृद्धये ॥१०९॥
यथोद्धरतिनिर्द्दातांकक्षन्धान्यंचरक्षति ।
तथारक्षेन्नृपोराष्ट्रंहन्याच्चपरिपन्थिनः ॥११०॥
मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयःकर्षयत्यनवेक्षया ।
सो<ऽ>चिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धवः ॥१११॥
शरीरकर्षणात्प्राणाःक्षीयन्तेप्राणिनांयथा ।
तथाराज्ञामपिप्राणाःक्षीयन्तेराष्ट्रकर्षणात् ॥११२॥
राष्ट्रस्यसंग्रहेनित्यंविधानमिदमाचरेत् ।
सुसंगृहीतराष्ट्रोहिपार्थिवःसुखमेधते ॥११३॥
द्वयोस्त्रयाणाम्पंचानांमध्येगुल्ममधिष्ठितम् ।
तथाग्रामशतानांचकुर्य्याद्राष्ट्रस्यसंग्रहम् ॥११४॥
ग्रामस्याधिपतिंकुर्य्याद्दशग्रामपतिन्तथा ।
विंशतीशंशतेशंचसहस्रपतिमेवच ॥११५॥

ग्रामेदोषान्समुत्पन्नान्ग्रामिकःशनकैःस्वयम् ।
शंसेद्ग्रामदशेशायदशेशोविंशतीशिनम् ॥११६॥
विंशतीशस्तुतत्सर्वंशतेशायनिवेदयेत् ।
शंसेद्ग्रामशतेशस्तुसहस्त्रपतयेस्वयम् ॥११७॥
यानिराजप्रदेयानिप्रत्यहंग्रामवासिभिः ।
अन्नपानेन्धनादीनिग्रामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥११८॥
दशीकुलन्तुभुंजीतविंशीपंचकुलानिच ।
ग्रामंग्रामशताध्यक्षःसहस्त्राधिपतिःपुरम् ॥११९॥
तेषांग्राम्याणिकार्य्याणिपृथक्कार्य्याणिचैवहि ।
राज्ञोऽन्यःसचिवःस्निग्धस्तानिपश्येदतन्द्रितः ॥१२०॥
नगरेनगरेचैकंकुर्य्यात्सर्वार्थचिन्तकम् ।
उच्चैःस्थानंघोररूपंनक्षत्राणामिवग्रहम् ॥१२१॥
सतानानुपरिक्रामेत्सर्वानेवसदास्वयम् ।
तेषांवृत्तम्परिणयेत्सम्यग्राष्ट्रेषुतच्चरैः ॥१२२॥
राज्ञोहिरक्षाधिकृताःपरस्वादायिनःशठाः ।
भृत्याभवन्तिप्रायेणतेभ्योरक्षेदिमाःप्रजाः ॥१२३॥
येकार्यिकेभ्योऽर्थमेवगृह्णीयुःपापचेतसः ।
तेषांसर्वस्वमादायराजाकुर्य्यात्प्रवासनम् ॥१२४॥

राजकर्म्मसुयुक्तानांस्त्रीणाम्प्रेष्यजनस्यच ।
प्रत्यहंकल्पयेद्वृत्तिंस्थानकर्म्मानुरूपतः ॥१२५॥
पणोदेयोऽवकृष्टस्यषडुत्कृष्टस्यवेतनम् ।
षाण्मासिकस्तथाछादोधान्यद्रोणस्तुमासिकः ॥१२६॥
क्रयविक्रयमध्वानम्भक्तंचसपरिव्ययम् ।
योगक्षेमंचसम्प्रेक्ष्यवणिजोदापयेत्करान् ॥१२७॥
यथाफलेनयुज्येतराजाकर्त्ताचकर्म्मणाम् ।
तथाऽवेक्ष्यनृपोराष्ट्रेकल्पयेत्सततंकरान् ॥१२८॥
यथाऽल्पाल्पमदन्त्याद्यंवार्य्योकोवत्सषट्पदाः ।
तथाऽल्पाल्पोग्रहीतव्योराष्ट्राद्राज्ञाऽब्दिकःकरः ॥१२९॥
पंचाशद्भागआदेयोराज्ञापशुहिरण्ययोः ।
धान्यानामष्टमोभागःषष्ठोद्वादशएववा ॥१३०॥
आददीताथषड्भागन्द्रुमांसमधुसर्पिषाम् ।
गन्धौषधिरसानांचपुष्पमूलफलस्यच ॥१३१॥
पत्रशाकतृणानांचचर्मणांवैदलस्यच ।
मृन्मयानांचभाण्डानांसर्वस्याश्ममयस्यच ॥१३२॥
म्रियमाणोऽप्याददीतनराजाश्रोत्रियात्करम् ।
नचक्षुधाऽस्यसंसीदेच्छ्रोत्रियोविषयेवसन् ॥१३३॥

यस्यराज्ञस्तुविषयेश्रोत्रियःसीदतिक्षुधा ।
तस्यापितत्क्षुधाराष्ट्रमचिरेणैवसीदति ॥१३४॥
श्रुतवृत्तेविदित्वाऽस्यवृत्तिन्धर्म्यांम्प्रकल्पयेत् ।
संरक्षेत्सर्वतश्चैनम्पितापुत्रमिवौरसम् ॥१३५॥
संरक्ष्यमाणोराज्ञायंकुरुतेधर्ममन्वहम् ।
तेनायुर्वर्द्धतेराज्ञोद्रविणंराष्ट्रमेवच ॥१३६॥
यत्किंचिदपिवर्षस्यदापयेत्करसंज्ञितम् ।
व्यवहारेणजीवन्तंराजाराष्ट्रेपृथग्जनम् ॥१३७॥
कारुकाञ्छिल्पिनश्चैवशूद्रांश्चात्मोपजीविनः ।
एकैकंकारयेत्कर्म्ममासिमासिमहीपतिः ॥१३८॥
नोच्छिन्द्यादात्मनोमूलम्परेषांचातितृष्णया ।
उच्छिन्दन्ह्यात्मनोमूलमात्मानन्तांश्चपीडयेत् ॥१३९॥
तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चस्यात्कार्य्यंवीक्ष्यमहीपतिः ।
तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चैवराजाभवतिसम्मतः ॥१४०॥
अमात्यमुख्यन्धर्म्मज्ञम्प्राज्ञन्दान्तंकुलोद्गतम् ।
स्थापयेदासनेतस्मिन्खिन्नःकार्य्येक्षणेनृणाम् ॥१४१॥
एवंसर्वंविधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः ।
युक्तश्चैवाप्रमत्तश्चपरिरक्षेदिमाःप्रजाः ॥१४२॥

विक्रोशन्त्योयस्यराष्ट्राद्ध्रियन्तेदस्युभिःप्रजाः ।
संपश्यतःसभृत्यस्यमृतःसनतुजीवति ॥१४३॥
क्षत्रियस्यपरोधर्म्मःप्रजानामेवपालनम् ।
निर्द्दिष्टफलभोक्ताहिराजाधर्म्मेणयुज्यते ॥१४४॥
उत्थायपश्चिमेयामेकृतशौचःसमाहितः ।
हुताग्निर्ब्राह्मणांश्चार्च्यप्रविशेत्सशुभांसभाम् ॥१४५॥
तत्रस्थितःप्रजाःसर्वाःप्रतिनन्द्यविसर्जयेत् ।
विसृज्यचप्रजाःसर्वामंत्रयेत्सहमंत्रिभिः ॥१४६॥
गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगतः ।
अरण्येनिःशलाकेवामंत्रयेदविभावितः ॥१४७॥
यस्यमंत्रंनजानन्तिसमागम्यपृथग्जनाः ।
सकृत्स्नांपृथिवीम्भुंक्तेकोषहीनोऽपिपार्थिवः ॥१४८॥
जडमूकान्धबधिरांस्तिर्य्यग्योनान्वयोऽतिगान् ।
स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यंगान्मंत्रकालेऽपसारयेत् ॥१४९॥
भिन्दन्त्यवमतामंत्रन्तैर्य्यग्योनास्तथैवच ।
स्त्रियश्चैवविशेषेणतस्मात्तत्रादृतोभवेत् ॥१५०॥
मध्यन्दिनेऽर्द्धरात्रेवाविश्रान्तोविगतक्लमः ।
चिन्तयेद्धर्मकामार्थान्सार्द्धन्तैरेकएववा ॥१५१॥

परस्परविरुद्धानान्तेषांचसमुपार्ज्जनम् ।
कन्यानांसम्प्रदानंचकुमाराणांचरक्षणम् ॥१५२॥
दूतसम्प्रेषणंचैवकार्यशेषन्तथैवच ।
अन्तःपुरप्रचारंचप्रणिधीनांचचेष्टितम् ॥१५३॥
कृत्स्नंचाष्टविधंकर्मपंचवर्गंचतत्वतः ।
अनुरागापरागौचप्रचारम्मण्डलस्यच ॥१५४॥
मध्यमस्यप्रचारंचविजिगीषोश्चचेष्टितम् ।
उदासीनप्रचारंचशत्रोश्चैवप्रयत्नतः ॥१५५॥
एताःप्रकृतयोमूलम्मण्डलस्यसमासतः ।
अष्टौचान्याःसमाख्याताद्वादशैवतुताःस्मृताः ॥१५६॥
अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याःपचचापराः ।
प्रत्येकंकथिताश्चेताःसंक्षेपेणद्विसप्ततिः ॥१५७॥
अनन्तरमरिंविद्यादरिसेविनमेवच ।
अरेरनन्तरम्मित्रमुदासीनन्तयोःपरम् ॥१५८॥
तान्सर्वानभिसन्दध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः ।
व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चपौरुषेणनयेनच ॥१५९॥
सन्धिंचविग्रहंचैवयानमासनमेवच ।
द्वैधीभावंसंश्रयंचषड्गुणांश्चिन्तयेत्सदा ॥१६०॥

आसनंचैवयानंचसन्धिंविग्रहमेवच ।
कार्य्यंवीक्ष्यप्रयुंजीतद्वैधंसंश्रयमेवच ॥१६१॥
सन्धिन्तुद्विविधंविद्याद्राजाविग्रहमेवच ।
उभेयानासनेचैवद्विविधःसंश्रयःस्मृतः ॥१६२॥
समानयानकर्माचविपरीतस्तथैवच ।
तदात्वायतिसंयुक्तःसन्धिर्ज्ञेयोद्विलक्षणः ॥१६३॥
स्वयंकृतश्चकार्यार्थमकालेकालएववा ।
मित्रस्यचैवापकृतेद्विविधोविग्रहःस्मृतः ॥१६४॥
एकाकिनश्चात्ययिकेकार्येप्राप्तेयदृच्छया ।
संहतस्यचमित्रेणद्विविधंयानमुच्यते ॥१६५॥
क्षीणस्यचैवक्रमशोदैवात्पूर्वकृतेनवा ।
मित्रस्यचानुरोधेनद्विविधंस्मृतमासनम् ॥१६६॥
बलस्यस्वामिनश्चैवस्थितिःकार्य्यार्थसिद्धये ।
द्विविधंकीर्त्यतेद्वैधंषाड्गुण्यगुणवेदिभिः ॥१६७॥
अर्थसम्पादनार्थंचपीड्यमानस्यशत्रुभिः ।
साधुषुव्यपदेशार्थंद्विविधःसंश्रयःस्मृतः ॥१६८॥
यदाऽवगच्छेदायत्यामाधिक्यन्ध्रुवमात्मनः ।
तदात्वेचाल्पिकाम्पीडान्तदासन्धिंसमाश्रयेत् ॥१६९॥

यदाप्रकृष्टामन्येतसर्वास्तुप्रकृतीर्भृशम् ।
अत्युच्छ्रितन्तथात्मानन्तदाकुर्वीतविग्रहम् ॥१७०॥
यदामन्येतभावेनहृष्टम्पुष्टंबलंस्वकम् ।
परस्यविपरीतंचतदायायाद्रिपुम्प्रति ॥१७१॥
यदातुस्यात्परिक्षीणोवाहनेनबलेनच ।
तदासीतप्रयत्नेनशनकैःसान्त्वयन्नरीन् ॥१७२॥
मन्येतारिंयदाराजासर्वथाबलवत्तरम् ।
तदाद्विधाबलंकृत्वासाधयेत्कार्य्यमात्मनः ॥१७३॥
यदापरबलानान्तुगमनीयतमोभवेत् ।
तदातुसंश्रयेत्क्षिप्रन्धार्म्मिकंबलिनंनृपम् ॥१७४॥
निग्रहम्प्रकृतीनांचकुर्य्याद्योऽरिबलस्यच ।
उपसेवेततन्नित्यंसर्वयत्नैर्गुरुंयथा ॥१७५॥
यदितत्रापिसम्पश्येद्दोषंसंश्रयकारितम् ।
सुयुद्धमेवतत्रापिनिर्विशंकःसमाचरेत् ॥१७६॥
सर्वोपायैस्तथाकुर्य्यान्नीतिज्ञःपृथिवीपतिः ।
यथास्याभ्यधिकानस्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥१७७॥
आयतिंसर्वकार्य्याणान्तदात्वंचविचारयेत् ।
अतीतानांचसर्वेषांगुणदोषौचतत्त्वतः ॥१७८॥

आयत्यांगुणदोषज्ञस्तदात्वेक्षिप्रनिश्चयः ।
अतीतेकार्य्यशेषज्ञःशत्रुभिर्नाभिभूयते ॥१७९॥
यथैनन्नाभिसन्दध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ।
तथासर्वंसंविदध्यादेषसामासिकोनयः ॥१८०॥
यदातुयानमातिष्ठेदरिराष्ट्रम्प्रतिप्रभुः ।
तदाऽनेनविधानेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८१॥
मार्गशीर्षेशुभेमासियायाद्यात्रांमहीपतिः ।
फाल्गुनंवाऽथचैत्रंवामासौप्रतियथाबलम् ॥१८२॥
अन्येष्वपितुकालेषुयदापश्येद्ध्रुवंजयम् ।
तदायायाद्विगृह्यैवव्यसनेचोत्थितेरिपोः ॥१८३॥
कृत्वाविधानम्मूलेतुयात्रिकंचयथाविधि ।
उपगृह्यास्पदंचैवचारान्सम्यग्विधायच ॥१८४॥
संशोध्यत्रिविधंमार्गंषड्विधंचबलंस्वकम् ।
साम्परायिककल्पेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८५॥
शत्रुसेविनिमित्रेचगूढेयुक्ततरोभवेत् ।
गतप्रत्यागतेचैवसहिकष्टतरोरिपुः ॥१८६॥
दण्डव्यूहेनतन्मार्गंयायात्तुशकटेनवा ।
वराहमकराभ्यांवासूच्यावागरुडेनवा ॥१८७॥

यतश्चभयमाशंकेत्ततोविस्तारयेद्बलम् ।
पद्मेनचैवव्यूहेननिविशेतसदास्वयम् ॥१८८॥
सेनापतिबलाध्यक्षौसर्वदिक्षुनिवेशयेत् ।
यतश्चभयमाशंकेत्प्राचीन्तांकल्पयेद्दिशम् ॥१८९॥
गुल्मांश्चस्थापयेदाप्तान्कृतसंज्ञान्समन्ततः ।
स्थानेयुद्धेचकुशलानभीरूनविकारिणः ॥१९०॥
संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ।
सूच्यावज्रेणचैवैतान्व्यूहेनव्यूह्ययोधयेत् ॥१९१॥
स्यन्दनाश्वैस्समेयुध्येदनूपेनौद्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृतेचापैरसिचर्म्मायुधैःस्थले ॥१९२॥
कुरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपंचालाञ्छूरसेनजान् ।
दीर्घांल्लघूंश्चैवनरानग्रानीकेषुयोधयेत् ॥१९३॥
प्रहर्षयेद्बलंव्यूह्यतांश्चसम्यक्परीक्षयेत् ।
चेष्टाश्चैवविजानीयादरीन्योधयतामपि ॥१९४॥
उपरुध्यारिमासीतराष्ट्रंचास्योपपीडयेत् ।
दूषयेच्चास्यसततंयवसान्नोदकेन्धनम् ॥१९५॥
भिन्द्याच्चैवतडागानिप्राकारपरिखास्तथा ।
समवस्कन्दयेच्चैनंरात्रौवित्रासयेत्तथा ॥१९६॥

उपजप्यानुपजपेद्बुध्येतैवचतत्कृतम् ।
युक्तेचदैवेयुध्येतजयप्रेप्सुरपेतभीः ॥१९७॥
साम्नादानेनभेदेनसमस्तैरथवापृथक् ।
विजेतुम्प्रयतेतारीन्नयुद्धेनकदाचन ॥१९८॥
अनित्योविजयोयस्माद्दृश्यतेयुध्यमानयोः ।
पराजयश्चसंग्रामेतस्माद्युद्धंविवर्ज्जयेत् ॥१९९॥
त्रयाणामप्युपायानाम्पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
तथायुध्येतसम्पन्नोविजयेतरिपून्यथा ॥२००॥
जित्वासम्पूजयेद्देवान्ब्राह्मणांश्चैवधार्मिकान् ।
प्रदद्यात्परिहारांश्चख्यापयेदभयानिच ॥२०१॥
सर्वेषान्तुविदित्वैषांसमासेनचिकीर्षितम् ।
स्थापयेत्तत्रतद्वंश्यंकुर्य्याच्चसमयक्रियाम् ॥२०२॥
प्रमाणानिचकुर्वीततेषान्धर्म्यान्यथोदितान् ।
रत्नैश्चपूजयेदेनम्प्रधानपुरुषैःसह ॥२०३॥
आदानमप्रियकरन्दानंचप्रियकारकम् ।
अभीप्सितानामर्थानांकालेयुक्तम्प्रशस्यते ॥२०४॥
सर्वंकर्मेदमायत्तंविधानेदैवमानुषे ।
तयोर्दैवमचिन्त्यन्तुमानुषेविद्यतेक्रिया ॥२०५॥

सहवाऽपिव्रजेद्युक्तःसन्धिंकृत्वाप्रयत्नतः ।
मित्रंहिरण्यम्भूमिंवासम्पश्यंस्त्रिविधम्फलम् ॥२०६॥
पार्ष्णिग्राहंचसम्प्रेक्ष्यतथाक्रन्दंचमण्डले ।
मित्रादथाप्यमित्राद्वायात्राफलमवाप्नुयात् ॥२०७॥
हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथैधते ।
यथामित्रन्ध्रुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिक्षमम् ॥२०८॥
धर्म्मज्ञंचकृतज्ञंचतुष्टप्रकृतिमेवच ।
अनुरक्तंस्थिरारम्भंलघुमित्रम्प्रशस्यते ॥२०९॥
प्राज्ञंकुलीनंशूरंचदक्षन्दातारमेवच ।
कृतज्ञन्धृतिमन्तंचकष्टमाहुररिम्बुधाः ॥२१०॥
आर्यतापुरुषज्ञानंशौर्य्यंकरुणवेदिता ।
स्थौललक्ष्यंचसततमुदासीनगुणोदयः ॥२११॥
क्षेम्यांसस्यप्रदान्नित्यम्पशुवृद्धिकरीमपि ।
परित्यजेन्नृपोभूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥२१२॥
आपदर्थन्धनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ।
आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि ॥२१३॥
सहसर्वाःसमुत्पन्नाःप्रसमीक्ष्यापदोभृशम् ।
संयुक्तांश्चवियुक्तांश्चसर्वोपायान्सृजेद्बुधः ॥२१४॥

उपेतारमुपेयंचसर्वोपायांश्चकृत्स्नशः ।
एतत्त्रयंसमाश्रित्यप्रयतेतार्थसिद्धये ॥२१५॥
एवंसर्वमिदंराजासहसन्मंत्र्यमंत्रिभिः ।
व्यायाम्याप्लुत्यमध्याह्नेभोक्तुमन्तःपुरंविशेत् ॥२१६॥
तत्रात्मभूतैःकालज्ञैरहार्यैःपरिचारकैः ।
सुपरीक्षितमन्नाद्यमद्यान्मंत्रैर्विषापहैः ॥२१७॥
विषघ्नैरगदैश्चास्यसर्वद्रव्याणियोजयेत् ।
विषघ्नानिचरत्नानिनियतोधारयेत्सदा ॥२१८॥
परीक्षिताःस्त्रियश्चैनंव्यजनोदकधूपनैः ।
वेषाभरणसंशुद्धाःस्पृशेयुःसुसमाहिताः ॥२१९॥
एवम्प्रयत्नंकुर्वीतयानशय्यासनाशने ।
स्नानेप्रसाधनेचैवसर्वालंकारकेषुच ॥२२०॥
भुक्तवान्विहरेच्चैवस्त्रीभिरन्तःपुरेसह ।
विहृत्यतुयथाकालम्पुनःकार्य्याणिचिन्तयेत् ॥२२१॥
अलंकृतश्चसम्पश्येदायुधीयम्पुनर्जनम् ।
वाहनानिचसर्वाणिशस्त्राण्याभरणानिच ॥२२२॥
सन्ध्यांचोपास्यशृणुयादन्तर्वेश्मनिशस्त्रभृत् ।
रहस्याख्यायिनांचैवप्रणिधीनांचचेष्टितम् ॥२२३॥

गत्वाकक्षान्तरन्त्वन्यत्समनुज्ञाप्यतंजनम् ।
प्रविशेद्भोजनार्थंचस्त्रीवृतोऽन्तःपुरम्पुनः ॥२२४॥
तत्रभुक्त्वापुनःकिंचित्तूर्यघोषैःप्रहर्षितः ।
संविशेत्तुयथाकालमुत्तिष्ठेच्चगतक्लमः ॥२२५॥
एतद्विधानमातिष्ठेदरोगःपृथिवीपतिः ।
अस्वस्थःसर्वमेतत्तुभृत्येषुविनियोजयेत् ॥२२६॥

॥ इतिमानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ राजधर्म्मोनामसप्तमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायामष्टमोऽध्यायः ॥

व्यवहारान्दिदृक्षुस्तुब्राह्मणैःसहपार्थिवः ।
मंत्रज्ञैर्मंत्रिभिश्चैवविनीतःप्रविशेत्सभाम् ॥१॥
तत्रासीनःस्थितोवाऽपिपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् ।
विनीतवेषाभरणःपश्येत्कार्य्याणिकार्यिणाम् ॥२॥
प्रत्यहन्देशदृष्टैश्चशास्त्रदृष्टैश्चहेतुभिः ।
अष्टादशसुमार्गेषुनिबद्धानिपृथक्पृथक् ॥३॥
तेषामाद्यमृणादानन्निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः ।
सम्भूयचसमुत्थानन्दत्तस्यानपकर्म्मच ॥४॥
वेतनस्यैवचादानंसंविदश्चव्यतिक्रमः ।
क्रयविक्रयानुशयोविवादःस्वामिपालयोः ॥५॥
सीमाविवादधर्म्मश्चपारुष्येदण्डवाचिके ।
स्तेयंचसाहसंचैवस्त्रीसंग्रहणमेवच ॥६॥
स्त्रीपुन्धर्म्मोविभागश्चद्यूतमाह्वयएवच ।
पदान्यष्टादशैतानिव्यवहारस्थिताविह ॥७॥

एषुस्थानेषुभूयिष्ठंविवादंचरतांनृणाम् ।
धर्म्मंशाश्वतमाश्रित्यकुर्य्यात्कार्य्यविनिर्णयम् ॥८॥
यदास्वयन्नकुर्य्यात्तुनृपतिःकार्य्यदर्शनम् ।
तदानियुंज्याद्विद्वांसम्ब्राह्मणंकार्य्यदर्शने ॥९॥
सोऽस्यकार्य्याणिसम्पश्येत्सभ्यैरेवत्रिभिर्वृतः ।
सभामेवप्रविश्याग्र्यामासीनःस्थितएववा ॥१०॥
यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः ।
राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः ॥११॥
धर्म्मोविद्धस्त्वधर्म्मेणसभांयत्रोपतिष्ठते ।
शल्यंचास्यनकृन्तन्तिविद्धास्तत्रसभासदः ॥१२॥
सभांवानप्रवेष्टव्यंवक्तव्यंवासमंजसम् ।
अब्रुवन्विब्रुवन्वाऽपिनरोभवतिकिल्विषी ॥१३॥
यत्रधर्म्मोह्यधर्म्मेणसत्यंयत्रानृतेनच ।
हन्यतेप्रेक्ष्यमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥१४॥
धर्म्मएवहतोहन्तिधर्म्मोरक्षतिरक्षितः ।
तस्माद्धर्म्मोनहन्तव्योमानोधर्म्मोहतोऽवधीत् ॥१५॥
वृषोहिभगवान्धर्म्मस्तस्ययःकुरुतेह्यलम् ।
वृषलन्तंविदुर्देवास्तस्माद्धर्म्मन्नलोपयेत् ॥१६॥

एकएवसुहृद्धर्म्मोनिधनेऽप्यनुयातियः ।
शरीरेणसमन्नाशंसर्वमन्यद्धिगच्छति ॥१७॥
पादोऽधर्म्मस्यकर्त्तारंपादःसाक्षिणमृच्छति ।
पादस्सभासदस्सर्वान्पादोराजानमृच्छति ॥१८॥
राजाभवत्यनेनास्तुमुच्यन्तेचसभासदः ।
एनोगच्छतिकर्त्तारन्निन्दार्होयत्रनिन्द्यते ॥१९॥
जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।
धर्म्मप्रवक्तानृपतेर्नतुशूद्रःकथंचन ॥२०॥
यस्यशूद्रस्तुकुरुतेराज्ञोधर्म्मविवेचनम् ।
तस्यसीदतितद्राष्ट्रम्पंकेगौरिवपश्यतः ॥२१॥
यद्राष्ट्रंशूद्रभूयिष्ठंनास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ।
विनश्यत्याशुतत्कृत्स्नन्दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् ॥२२॥
धर्मासनमधिष्ठायसंवीतांगःसमाहितः ।
प्रणम्यलोकपालेभ्यःकार्य्यदर्शनमारभेत् ॥२३॥
अर्थानर्थावुभौबुद्ध्वाधर्म्माधर्म्मौचकेवलौ ।
वर्णक्रमेणसर्वाणिपश्येत्कार्य्याणिकार्य्यिणाम् ॥२४॥
बाह्यैर्विभावयेल्लिंगैर्भावमन्तर्गतंनृणाम् ।
स्वरवर्णेंगिताकारैश्चक्षुषाचेष्टितेनच ॥२५॥

आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतम्मनः ॥२६॥
बालदायादिकंरिक्थन्तावद्राजाऽनुपालयेत् ।
यावत्सस्यात्समावृत्तोयावच्चातीतशैशवः ॥२७॥
वशाऽपुत्रासुचैवंस्याद्रक्षणन्निष्कुलासुच ।
पतिव्रतासुचस्त्रीषुविधवास्वातुरासुच ॥२८॥
जीवन्तीनान्तुतासांयेतद्धरेयुःस्वबान्धवाः ।
ताञ्छिष्याच्चौरदण्डेनधार्मिकःपृथिवीपतिः ॥२९॥
प्रणष्टस्वामिकंरिक्थंराजात्र्यब्दन्निधापयेत् ।
अर्वाक्त्र्यब्दाद्धरेत्स्वामीपरेणनृपतिर्हरेत् ॥३०॥
ममेदमितियोब्रूयात्सोऽनुयोज्योयथाविधि ।
संवाद्यरूपसंख्यादीन्स्वामीतद्द्रव्यमर्हति ॥३१॥
अवेदयानोनष्टस्यदेशंकालंचतत्त्वतः ।
वर्णंरूपम्प्रमाणंचतत्समन्दण्डमर्हति ॥३२॥
आददीताथषड्भागम्प्रणष्टाधिगतान्नृपः ।
दशमन्द्वादशंवाऽपिसतांधर्ममनुस्मरन् ॥३३॥
प्रणष्टाधिगतन्द्रव्यन्तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् ।
यांस्तत्रचौरान्गृह्णीयातान्राजेभेनघातयेत् ॥३४॥

ममायमितियोब्रूयान्निधिंसत्येनमानवः ।
तस्याददीतषड्भागंराजाद्वादशमेववा ॥३५॥
अनृतन्तुवदन्दण्ड्यःस्ववित्तस्यांशमष्टमम् ।
तस्यैववानिधानस्यसंख्यायाल्पीयसींकलाम् ॥३६॥
विद्वांस्तुब्राह्मणोदृष्ट्वापूर्वोपनिहितन्निधिम् ।
अशेषतोऽप्याददीतसर्वस्याधिपतिर्हिसः ॥३७॥
यन्तुपश्येन्निधिंराजापुराणंनिहितंक्षितौ ।
तस्माद्द्विजेभ्योदत्वार्द्धमर्द्धंकोषेप्रवेशयेत् ॥३८॥
निधीनान्तुपुराणानान्धातूनामेवचक्षितौ ।
अर्द्धभाग्रक्षणाद्राजाभूमेरधिपतिर्हिसः ॥३९॥
दातव्यंसर्ववर्णेभ्योराज्ञाचौरैर्हृतन्धनम् ।
राजातदुपयुंजानश्चौरस्याप्नोतिकिल्विषम् ॥४०॥
जातिजानपदान्धर्माञ्छ्रेणीधर्मांश्चधर्मवित् ।
समीक्ष्यकुलधर्मांश्चस्वधर्मम्प्रतिपादयेत् ॥४१॥
स्वानिकर्माणिकुर्वाणादूरेसन्तोऽपिमानवाः ।
प्रियाभवन्तिलोकस्यस्वेस्वेकर्मण्यवस्थिताः ॥४२॥
नोत्पादयेत्स्वयंकार्य्यंराजानाप्यस्यपूरुषः ।
नचप्रापितमन्येनग्रसेदर्थंकथंचन ॥४३॥

यथानयत्यसृक्पातैर्मृगस्यमृगयुःपदम् ।
नयेत्तथाऽनुमानेनधर्मस्यनृपतिःपदम् ॥४४॥
सत्यमर्थंचसम्पश्येदात्मानमथसाक्षिणः ।
देशंरूपंचकालंचव्यवहारविधौस्थितः ॥४५॥
सद्भिराचरितंयत्स्याद्धार्मिकैश्चद्विजातिभिः ।
तद्देशकुलजातीनामविरुद्धम्प्रकल्पयेत् ॥४६॥
अधमर्णार्थसिद्ध्यर्थमुत्तमर्णेनचोदितः ।
दापयेद्धनिकस्यार्थमधमर्णाद्विभावितम् ॥४७॥
यैर्यैरुपायैरर्थंस्वम्प्राप्नुयादुत्तमर्णिकः ।
तैस्तैरुपायैःसंगृह्यदापयेदधमर्णिकम् ॥४८॥
धर्म्मेणव्यवहारेणच्छलेनाचरितेनच ।
प्रयुक्तंसाधयेदर्थम्पंचमेनबलेनच ॥४९॥
यःस्वयंसाधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् ।
नसराज्ञाऽभियोक्तव्यःस्वकंसंसाधयन्धनम् ॥५०॥
अर्थेऽपव्ययमानन्तुकरणेनविभावितम् ।
दापयेद्धनिकस्यार्थन्दण्डलेशंचशक्तितः ॥५१॥
अपह्नवेऽधमर्णस्यदेहीत्युक्तस्यसंसदि ।
अभियोक्तादिशेद्देश्यंकरणंवाऽन्यदुद्दिशेत् ॥५२॥

अदेश्यंयश्चदिशतिनिर्दिश्यापह्नुतेचयः ।
यश्चाधरोत्तरानर्थान्विगीतान्नावबुध्यते ॥५३॥
अपदिश्यापदेश्यंचपुनर्यस्त्वपधावति ।
सम्यक्प्रणिहितंचार्थम्पृष्टःसन्नाभिनन्दति ॥५४॥
असम्भाष्येसाक्षिभिश्चदेशेसम्भाषतेमिथः ।
निरुच्यमानम्प्रश्नंचनेच्छेद्यश्चापिनिष्पतेत् ॥५५॥
ब्रूहीत्युक्तश्चनब्रूयादुक्तंचनविभावयेत् ।
नचपूर्वापरंविद्यात्तस्मादर्थात्सहीयते ॥५६॥
साक्षिणःसन्तिमेत्युक्त्वादिशेत्युक्तोदिशेन्नयः ।
धर्मस्थःकारणैरेतैर्हीनन्तमपिनिर्दिशेत् ॥५७॥
अभियोक्तानचेद्ब्रूयाद्बध्योदण्ड्यश्चधर्मतः ।
नचेत्त्रिपक्षात्प्रब्रूयाद्धर्मम्प्रतिपराजितः ॥५८॥
योयावन्निह्नुवीतार्थंमिथ्यायावतिवावदेत् ।
तौनृपेणह्यधर्मज्ञौदाप्यौतद्द्विगुणन्दमम् ॥५९॥
पृष्टोऽपव्ययमानस्तुकृतावस्थोधनैषिणा ।
त्र्यवरैःसाक्षिभिर्भाव्योनृपब्राह्मणसन्निधौ ॥६०॥
यादृशाधनिभिःकार्याव्यवहारेषुसाक्षिणः ।
तादृशान्सम्प्रवक्ष्यामियथावाच्यमृतंचतैः ॥६१॥

गृहिणःपुत्रिणोमौलाःक्षत्रविट्शूद्रयोनयः ।
अर्थ्युक्ताःसाक्ष्यमर्हन्तिनयेकेचिदनापदि ॥६२॥
आप्ताःसर्वेषुवर्णेषुकार्य्याःकार्य्येषुसाक्षिणः ।
सर्वधर्मविदोऽलुब्धाविपरीतांस्तुवर्जयेत् ॥६३॥
नार्थसम्बन्धिनोनाप्तानसहायानवैरिणः ।
नदृष्टदोषाःकर्त्तव्यानव्याध्यार्त्तानदूषिताः ॥६४॥
नसाक्षीनृपतिःकार्य्योनकारुककुशीलवौ ।
नश्रोत्रियोनलिंगस्थोनसंगेभ्योविनिर्गतः ॥६५॥
नाध्यधीनोनवक्तव्योनदस्युर्नविकर्मकृत् ।
नवृद्धोनशिशुर्नैकोनान्त्योनविकलेन्द्रियः ॥६६॥
नार्त्तोनिमत्तोनोन्मत्तोनक्षुत्तृष्णोपपीडितः ।
नश्रमार्त्तोनकामार्त्तोनक्रुद्धोनापितस्करः ॥६७॥
स्त्रीणांसाक्ष्यंस्त्रियःकुर्य्युर्द्विजानांसदृशाद्विजाः ।
शूद्राश्चसन्तःशूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥६८॥
अनुभावीतुयःकश्चित्कुर्य्यात्साक्ष्यंविवादिनाम् ।
अन्तर्वेश्मन्यरण्येवाशरीरस्यापिचात्यये ॥६९॥
स्त्रियाऽप्यसम्भवेकार्य्यम्बालेनस्थविरेणवा ।
शिष्येणबन्धुनावाऽपिदासेनभृतकेनवा ॥७०॥

बालवृद्धातुराणांचसाक्ष्येषुवदताम्मृषा ।
जानीयादस्थिरांवाचमुत्सिक्तमनसान्तथा ॥७१॥
साहसेषुचसर्वेषुस्तेयसंग्रहणेषुच ।
वाग्दण्डयोश्चपारुष्येनपरीक्षेतसाक्षिणः ॥७२॥
बहुत्वम्परिगृह्णीयात्साक्षिद्वैधेनराधिपः ।
समेषुतुगुणोत्कृष्टान्गुणिद्वैधेद्विजोत्तमान् ॥७३॥
समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चैवसिध्यति ।
तत्रसत्यंब्रुवन्साक्षीधर्म्मार्थाभ्यान्नहीयते ॥७४॥
साक्षीदृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्य्यसंसदि ।
अवाङ्नरकमभ्येतिप्रेत्यस्वर्गाच्चहीयते ॥७५॥
यत्रानिबद्धोऽपीक्षेतशृणुयाद्वाऽपिकिंचन ।
पृष्टस्तत्रापितद्ब्रूयाद्यथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥७६॥
एकोऽलुब्धस्तुसाक्षीस्याद्बह्व्यःशुच्योऽपिनस्त्रियः ।
स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तुदोषैश्चान्येऽपियेवृताः ॥७७॥
स्वभावेनैवयद्ब्रूयुस्तद्ग्राह्यंव्यावहारिकम् ।
अतोयदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थन्तदपार्थकम् ॥७८॥
सभान्तःसाक्षिणःप्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसन्निधौ ।
प्राड्विवाकोऽनुयुंजीतविधिनाऽनेनसान्त्वयन् ॥७९॥

यद्द्वयोरनयोर्वेत्थकार्य्येऽस्मिन्चेष्टितम्मिथः ।
तद्ब्रूतसर्वंसत्येनयुष्माकंह्यत्रसाक्षिता ॥८०॥
सत्यंसाक्ष्येब्रुवन्साक्षीलोकानाप्नोतिपुष्कलान् ।
इहचानुत्तमांकीर्त्तिंवागेषाब्रह्मपूजिता ॥८१॥
साक्ष्येऽनृतंवदन्पाशैर्बध्यतेवारुणैर्भृशम् ।
विवशःशतमाजातीस्तस्मात्साक्ष्यंवदेदृतम् ॥८२॥
सत्येनपूयतेसाक्षीधर्म्मःसत्येनवर्द्धते ।
तस्मात्सत्यंहिवक्तव्यंसर्ववर्णेषुसाक्षिभिः ॥८३॥
आत्मैवह्यात्मनःसाक्षीगतिरात्मातथात्मनः ।
माऽवमंस्थाःस्वमात्मानंनृणांसाक्षिणमुत्तमम् ॥८४॥
मन्यन्तेवैपापकृतोनकश्चित्पश्यतीतिनः ।
तांस्तुदेवाःप्रपश्यन्तिस्वस्यैवान्तरपूरुषः ॥८५॥
द्यौर्भूमिरापोहृदयंचन्द्रार्काग्नियमानिलाः ।
रात्रिःसन्ध्येचधर्म्मश्चवृत्तज्ञाःसर्वदेहिनाम् ॥८६॥
देवब्राह्मणसान्निध्येसाक्ष्यम्पृच्छेदृतंद्विजान् ।
उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वापूर्वाह्णेवैशुचिःशुचीन् ॥८७॥
ब्रूहीतिब्राह्मणम्पृच्छेत्सत्यम्ब्रूहीतिपार्थिवम् ।
गोवीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रंसर्वैस्तुपातकैः ॥८८॥

ब्रह्मघ्नोयेस्मृतालोकायेचस्त्रीबालघातिनः ।
मित्रद्रुहःकृतघ्नस्यतेतेस्युर्ब्रुवतोमृषा ॥८९॥
जन्मप्रभृतियत्किंचित्पुण्यम्भद्रत्वयाकृतम् ।
ततेसर्वंशुनोगच्छेद्यदिब्रूयास्त्वमन्यथा ॥९०॥
एकोऽहमस्मीत्यात्मानंयत्त्वंकल्याणमन्यसे ।
नित्यंस्थितस्तेहृद्येषपुण्यपापेक्षितामुनिः ॥९१॥
यमोवैवस्वतोदेवोयस्तवैषहृदिस्थितः ।
तेनचेदविवादस्तेमागंगाम्माकुरूनगमः ॥९२॥
नग्नोमुण्डःकपालेनभिक्षार्थीक्षुत्पिपासितः ।
अन्धःशत्रुकुलंगच्छेद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ॥९३॥
अवाक्शिरास्तमस्यन्धेकिल्विषीनरकंव्रजेत् ।
यःप्रश्नंवितथम्ब्रूयात्पृष्टःसन्धर्मनिश्चये ॥९४॥
अन्धोमत्स्यानिवाश्नातिसनरःकंटकैःसह ।
योभाषतेऽर्थवैकल्पमप्रत्यक्षंसभांगतः ॥९५॥
यस्यविद्वान्हिवदतःक्षेत्रज्ञोनाभिशंकते ।
तस्मान्नदेवाःश्रेयांसंलोकेऽन्यम्पुरुषंविदुः ॥९६॥
यावतोबान्धवान्यस्मिन्हन्तिसाक्ष्येऽनृतंवदन् ।
तावतःसंख्ययातस्मिन्शृणुसौम्यानुपूर्वशः ॥९७॥

पंचपश्वनृतेहन्तिदशहन्तिगवानृते ।
शतमश्वानृतेहन्तिसहस्रम्पुरुषानृते ॥९८॥
हन्तिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेऽनृतंवदन् ।
सर्वम्भूम्यनृतेहन्तिमास्मभूम्यनृतंवदीः ॥९९॥
अप्सुभूमिवदित्याहुःस्त्रीणाम्भोगेचमैथुने ।
अब्जेषुचैवरत्नेषुसर्वेष्वश्ममयेषुच ॥१००॥
एतान्दोषानवेक्ष्यत्वंसर्वाननृतभाषणे ।
यथाश्रुतंयथादृष्टंसर्वमेवांजसावद ॥१०१॥
गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथाकारुकुशीलवान् ।
प्रेष्यान्वार्द्धुषिकांश्चैवविप्रान्शूद्रवदाचरेत् ॥१०२॥
तद्वदन्धर्मतोऽर्थेषुजानन्नप्यन्यथानरः ।
नस्वर्गाच्च्यवतेलोकाद्दैवींवाचंवदन्तिताम् ॥१०३॥
शूद्रविट्क्षत्रविप्राणांयत्रर्तोक्तौभवेद्वधः ।
तत्रवक्तव्यमनृतन्तद्धिसत्याद्विशिष्यते ॥१०४॥
वाग्दैवत्यैश्चचरुभिर्यजेरंस्तेसरस्वतीम् ।
अनृतस्यैनसस्तस्यकुर्वाणानिष्कृतिम्पराम् ॥१०५॥
कूष्माण्डैर्वाऽपिजुहुयाद्घृतमग्नौयथाविधि ।
उदित्यृचावावारुण्यात्र्यृचेनाब्दैवतेनवा ॥१०६॥

त्रिपक्षादब्रुवन्साक्ष्यमृणादिषु नरोऽगदः ।
तदृणम्प्राप्नुयात्सर्वन्दशबन्धंच सर्वतः ॥१०७॥
यस्य दृश्येत सप्ताहादुक्तवाक्यस्य साक्षिणः ।
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणमृणन्दाप्योदमंच सः ॥१०८॥
असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः ।
अविन्दंस्तत्त्वतस्सत्यंशपथेनापिलम्भयेत् ॥१०९॥
महर्षिभिश्च देवैश्च कार्यार्थं शपथाः कृताः ।
वसिष्ठश्चापि शपथं शेपे पैयवने नृपे ॥११०॥
न वृथा शपथं कुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थे नरो बुधः ।
वृथा हि शपथं कुर्वन्प्रेत्य चेह च नश्यति ॥१११॥
कामिनीषु विवाहेषु गवाम्भक्ष्ये तथेन्धने ।
ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् ॥११२॥
सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः ।
गोवीजकांचनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैस्तु पातकैः ॥११३॥
अग्निं वाहारयेदेनमप्सु चैनन्निमज्जयेत् ।
पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत्पृथक् ॥११४॥
यमिद्धो न दहत्यग्निरापो नोन्मज्जयन्ति च ।
न चार्तिमृच्छति क्षिप्रं स ज्ञेयः शपथे शुचिः ॥११५॥

वत्सस्यह्यभिशस्तस्यपुराभ्रात्रायवीयसा ।
नाग्निर्द्ददाहरोमापिसत्येनजगतःस्पृशः ॥११६॥
यस्मिन्यस्मिन्विवादेतुकौटसाक्ष्यंकृतम्भवेत् ।
ततत्कार्य्यंनिवर्त्तेतकृतंचाप्यकृतम्भवेत् ॥११७॥
लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात्कामात्क्रोधात्तथैवच ।
अज्ञानाद्बालभावाच्चसाक्ष्यंवितथमुच्यते ॥११८॥
एषामन्यतमेस्थानेयःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ।
तस्यदण्डविशेषांस्तुप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥११९॥
लोभात्सहस्रन्दण्ड्यस्तुमोहात्पूर्वन्तुसाहसम् ।
भयाद्द्वौमध्यमौदण्डौमैत्रात्पूर्वंचतुर्गुणम् ॥१२०॥
कामाद्दशगुणम्पूर्वंक्रोधात्तुत्रिगुणम्परम् ।
अज्ञानाद्द्वेशतेपूर्णेबालिश्याच्छतमेवतु ॥१२१॥
एतानाहुःकौटसाक्ष्येप्रोक्तान्दण्डान्मनीषिभिः ।
धर्म्मस्याव्यभिचारार्थमधर्म्मनियमायच ॥१२२॥
कौटसाक्ष्यंतुकुर्वाणास्त्रीन्वर्णान्धार्मिकोनृपः ।
प्रवासयेद्दण्डयित्वाब्राह्मणन्तुविवासयेत् ॥१२३॥
दशस्थानानिदण्डस्यमनुःस्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
त्रिषुवर्णेषुयानिस्युरक्षतोब्राह्मणोव्रजेत् ॥१२४॥

उपस्थमुदरंजिह्वाहस्तौपादौचपंचमम् ।
चक्षुर्नासाचकर्णौचधनन्देहस्तथैवच ॥१२५॥
अनुबन्धम्परिज्ञायदेशकालौचतत्त्वतः ।
सारापराधौचालोक्यदण्डंदण्ड्येषुपातयेत् ॥१२६॥
अधर्म्मदण्डनंलोकेयशोघ्नंकीर्त्तिनाशनम् ।
अस्वर्ग्यंचपरत्रापितस्मात्तत्परिवर्ज्जयेत् ॥१२७॥
अदण्ड्यान्दण्डयन्राजादण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशोमहदाप्नोतिनरकंचैवगच्छति ॥१२८॥
वाग्दण्डम्प्रथमंकुर्य्याद्धिग्दण्डन्तदनन्तरम् ।
तृतीयन्धनदण्डन्तुबधदण्डमतःपरम् ॥१२९॥
बधेनापियदात्वेतान्निग्रहीतुन्नशक्नुयात् ।
तदेषुसर्वमप्येतत्प्रयुंजीतचतुष्टयम् ॥१३०॥
लोकसंव्यवहारार्थंयाःसंज्ञाःप्रथिताभुवि ।
ताम्ररूप्यसुवर्णानान्ताःप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१३१॥
जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मन्दृश्यतेरजः ।
प्रथमन्तत्प्रमाणानांत्रसरेणुम्प्रचक्षते ॥१३२॥
त्रसरेणवोऽष्टौविज्ञेयालिक्षैकापरिमाणतः ।
ताराजसर्षपस्तिस्रस्तेत्रयोगौरसर्षपः ॥१३३॥

सर्षपाःषड्यवोमध्यस्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् ।
पंचकृष्णलकोमाषस्तेसुवर्णस्तुषोडश ॥१३४॥
पलंसुवर्णाश्चत्वारःपलानिधरणन्दश ।
द्वेकृष्णलेसमधृतेविज्ञेयोरौप्यमाषकः ॥१३५॥
तेषोडशस्याद्धरणम्पुराणश्चैवराजतः ।
कार्षापणस्तुविज्ञेयस्ताम्रिकःकार्षिकःपणः ॥१३६॥
धरणानिदशज्ञेयःशतमानस्तुराजतः ।
चतुःसौवर्णिकोनिष्कोविज्ञेयस्तुप्रमाणतः ॥१३७॥
पणानान्द्वेशतेसार्द्धेप्रथमःसाहसःस्मृतः ।
मध्यमःपंचविज्ञेयःसहस्रन्त्वेवचोत्तमः ॥१३८॥
ऋणेदेयेप्रतिज्ञातेपंचकंशतमर्हति ।
अपह्नवेतद्द्विगुणन्तन्मनोरनुशासनम् ॥१३९॥
वसिष्ठविहितांवृद्धिंसृजेद्वित्तविवर्द्धिनीम् ।
अशीतिभागंगृह्णीयान्मासाद्वार्द्धुषिकःशते ॥१४०॥
द्विकंशतंवागृह्णीयात्सतान्धर्ममनुस्मरन् ।
द्विकंशतंहिगृह्णानोनभवत्यर्थकिल्बिषी ॥१४१॥
द्विकंत्रिकंचतुष्कंचपंचकंचशतंसमम् ।
मासस्यवृद्धिंगृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥१४२॥

नत्वेवाधौसोपकारेकौसीदींवृद्धिमाप्नुयात् ।
नचाधेःकालसंरोधान्निसर्गोऽस्तिनविक्रयः ॥१४३॥
नभोक्तव्योबलादाधिर्भुंजानोवृद्धिमुत्सृजेत् ।
मूल्येनतोषयेच्चैनमाधिस्तेनोऽन्यथाभवेत् ॥१४४॥
आधिश्चोपनिधिश्चोभौनकालात्ययमर्हतः ।
अवहार्यौभवेतान्तौदीर्घकालमवस्थितौ ॥१४५॥
सम्प्रीत्याभुज्यमानानिननश्यन्तिकदाचन ।
धेनुरुष्ट्रोवहन्नश्वोयश्चदम्यःप्रयुज्यते ॥१४६॥
यत्किंचिद्दशवर्षाणिसन्निधौप्रेक्षतेधनी ।
भुज्यमानम्परैस्तूष्णीन्नसतल्लब्धुमर्हति ॥१४७॥
अजडश्चेदपोगण्डोविषयेचास्यभुज्यते ।
भग्नन्तद्व्यवहारेणभोक्तातद्द्रव्यमर्हति ॥१४८॥
आधिःसीमाबालधनंनिक्षेपोपनिधिःस्त्रियः ।
राजस्वंश्रोत्रियस्वंचनभोगेनप्रणश्यति ॥१४९॥
यःस्वामिनाऽननुज्ञातमाधिम्भुंक्तेऽविचक्षणः ।
तेनार्द्धवृद्धिर्मोक्तव्यातस्यभोगस्यनिष्कृतिः ॥१५०॥
कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यंनात्येतिसकृदाहृता ।
धान्येसदेलवेवाह्येनातिक्रामतिपंचताम् ॥१५१॥

कृतानुसारादधिकाव्यतिरिक्तानसिध्यति ।
कुसीदपथमाहुस्तम्पंचकंशतमर्हति ॥१५२॥
नातिसांवत्सरींवृद्धिन्नचादृष्टाम्पुनर्हरेत् ।
चक्रवृद्धिःकालवृद्धिःकारिताकायिकाचयां ॥१५३॥
ऋणन्दातुमशक्तोयःकर्तुमिच्छेत्पुनःक्रियाम् ।
सदत्वानिर्जितांवृद्धिंकरणम्परिवर्तयेत् ॥१५४॥
अदर्शयित्वातत्रैवहिरण्यम्परिवर्तयेत् ।
यावतीसम्भवेद्वृद्धिस्तावतीन्दातुमर्हति ॥१५५॥
चक्रवृद्धिंसमारूढोदेशकालव्यवस्थितः ।
अतिक्रामन्देशकालौनतत्फलमवाप्नुयात् ॥१५६॥
समुद्रयानकुशलादेशकालार्थदर्शिनः ।
स्थापयन्तितुयांवृद्धिंसातत्राधिगमम्प्रति ॥१५७॥
योयस्यप्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेहमानवः ।
अदर्शयन्सतन्तस्यप्रयच्छेत्स्वधनादृणम् ॥१५८॥
प्रातिभाव्यंवृथादानमाक्षिकंसौरिकंचयत् ।
दण्डशुल्कावशेषंचनपुत्रोदातुमर्हति ॥१५९॥
दर्शनप्रातिभाव्येतुविधिःस्यात्पूर्वचोदितः ।
दानप्रतिभुविप्रेतेदायादानपिदापयेत् ॥१६०॥

अदातरिपुनर्दाताविज्ञातप्रकृतावृणम् ।
पश्चात्प्रतिभुविप्रेतेपरीप्सेत्केनहेतुना ॥१६१॥
निरादिष्टधनश्चेत्तुप्रतिभूःस्यादलन्धनः ।
स्वधनादेवतद्दद्यान्निरादिष्टइतिस्थितिः ॥१६२॥
मत्तोन्मत्तार्त्ताध्यधीनैर्बालेनस्थविरेणवा ।
असम्बद्धकृतश्चैवव्यवहारोनासध्यति ॥१६३॥
सत्यानभाषाभवतियद्यपिस्यात्प्रतिष्ठिता ।
वहिश्चेद्भाषतेधर्म्मान्नियताद्व्यावहारिकात् ॥१६४॥
योगाधमनविक्रीतंयोगदानप्रतिग्रहम् ।
यत्रवाऽप्युपधिम्पश्येत्तत्सर्वंविनिवर्त्तयेत् ॥१६५॥
ग्रहीतायदिनष्टःस्यात्कुटुम्बार्थेकृतोव्ययः ।
दातव्यम्बान्धवैस्तत्स्यात्प्रविभक्तैरपिस्वतः ॥१६६॥
कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपिव्यवहारंयमाचरेत् ।
स्वदेशेवाविदेशेवातंज्यायान्नविचालयेत् ॥१६७॥
बलाद्दत्तम्बलाद्भुक्तम्बलाद्यच्चापिलेखितम् ।
सर्वान्बलकृतानर्थानकृतान्मनुरब्रवीत् ॥१६८॥
त्रयःपरार्थेक्लिश्यन्तिसाक्षिणःप्रतिभूःकुलम् ।
चत्वारस्तूपचीयन्तेविप्रआढ्योवणिङ्नृपः ॥१६९॥

अनादेयन्नाददीतपरिक्षीणोऽपिपार्थिवः ।
नचादेयंसमृद्धोऽपिसूक्ष्ममप्यर्थमुत्सृजेत् ॥१७०॥
अनादेयस्यचादानादादेयस्यचवर्जनात् ।
दौर्बल्यंख्याप्यतेराज्ञःसप्रेत्येहचनश्यति ॥१७१॥
स्वादानाद्वर्णसंसर्गात्त्वबलानाचरक्षणात् ।
बलंसंजायतेराज्ञःसप्रेत्येहचवर्द्धते ॥१७२॥
तस्माद्यमइवस्वामीस्वयंहित्वाप्रियाप्रिये ।
वर्त्तेतयाम्ययावृत्त्याजितक्रोधोजितेन्द्रियः ॥१७३॥
यस्त्वधर्मेणकार्याणिमोहात्कुर्यान्नराधिपः ।
अचिरात्तन्दुरात्मानंवशेकुर्वन्तिशत्रवः ॥१७४॥
कामक्रोधौतुसंयम्ययोऽर्थान्धर्मेणपश्यति ।
प्रजास्तमनुवर्त्तन्तेसमुद्रमिवसिन्धवः ॥१७५॥
यःसाधयन्तंछन्देनवेदयेद्धनिकंनृपे ।
सराज्ञातच्चतुर्भागन्दाप्यस्तस्यचतद्धनम् ॥१७६॥
कर्म्मणाऽपिसमंकुर्याद्धनिकायाधमर्णिकः ।
समोऽवकृष्टजातिस्तुदद्याच्छ्रेयांस्तुतच्छनैः ॥१७७॥
अनेनविधिनाराजामिथोविवदतान्नृणाम् ।
साक्षिप्रत्ययसिद्धानिकार्याणिसमतान्नयेत् ॥१७८॥

कुलजेवृत्तसम्पन्नेधर्मज्ञेसत्यवादिनि ।
महापक्षेधनिन्यार्य्येनिक्षेपन्निक्षिपेद्बुधः ॥१७९॥
योयथानिक्षिपेद्धस्तेयमर्थंयस्यमानवः ।
सतथैवग्रहीतव्योयथादायस्तथाग्रहः ॥१८०॥
योनिक्षेपंयाच्यमानोनिक्षेप्तुर्नप्रयच्छति ।
सयाच्यःप्राड्विवाकेनतन्निःक्षेप्तुरसन्निधौ ॥१८१॥
साक्ष्यभावेप्रणिधिभिर्वयोरूपसमन्वितैः ।
अपदेशैश्वसंन्यस्यहिरण्यन्तस्यतत्वतः ॥१८२॥
सयदिप्रतिपद्येतयथान्यस्तंयथाकृतम् ।
नतत्रविद्यतेकिंचिद्यत्परैरभियुज्यते ॥१८३॥
तेषान्नदद्याद्यदितुतद्धिरण्यंयथाविधि ।
उभौनिगृह्यदाप्यःस्यादितिधर्मस्यधारणा ॥१८४॥
निक्षेपोपनिधीनित्यंनदेयौप्रत्यनन्तरे ।
नश्यतोविनिपातेतावनिपातेत्वनाशिनौ ॥१८५॥
स्वयमेवतुयोदद्यान्मृतस्यप्रत्यनन्तरे ।
नसराज्ञानियोक्तव्योननिक्षेप्तुश्चबन्धुभिः ॥१८६॥
अच्छलेनैवचान्विच्छेत्तमर्थम्प्रीतिपूर्वकम् ।
विचार्य्यतस्यवावृत्तंसाम्नैवपरिसाधयेत् ॥१८७॥

निक्षेपेष्वेषुसर्वेषुविधिःस्यात्परिसाधने ।
समुद्रेनाप्नुयात्किंचिद्यदितस्मान्नसंहरेत् ॥१८८॥
चौरैर्हृतंजलेमोढमग्निनादग्धमेववा ।
नदद्याद्यदितस्मात्सनसंहरतिकिंचन ॥१८९॥
निक्षेपस्यापहर्त्तारमनिक्षेप्तारमेवच ।
सर्वैरुपायैरन्विच्छेच्छपथैश्चैववैदिकैः ॥१९०॥
योनिक्षेपन्नार्पयतियश्चानिक्षिप्ययाचते ।
तावुभौचौरवच्छास्यौदाप्यौवातत्समन्दमम् ॥१९१॥
निक्षेपस्यापहर्त्तारन्तत्समन्दापयेद्दमम् ।
तथोपनिधिहर्त्तारमविशेषेणपार्थिवः ॥१९२॥
उपधाभिश्चयःकश्चित्परद्रव्यंहरेन्नरः ।
ससहायःसहन्तव्यःप्रकाशंविविधैर्बधैः ॥१९३॥
निक्षेपोयःकृतोयेनयावांश्चकुलसन्निधौ ।
तावानेवसविज्ञेयोविब्रुवन्दण्डमर्हति ॥१९४॥
मिथोदायःकृतोयेनगृहीतोमिथएववा ।
मिथएवप्रदातव्योयथादायस्तथाग्रहः ॥१९५॥
निक्षिप्तस्यधनस्यैवम्प्रीत्योपनिहितस्यच ।
राजाविनिर्णयंकुर्यादक्षिण्वन्न्यासधारिणम् ॥१९६॥

विक्रीणीतेपरस्यस्वंयोऽस्वामीस्वाम्यसम्मतः ।
नतन्नयेतसाक्ष्यन्तुस्तेनमस्तेनमानिनम् ॥१९७॥
अवहार्य्योभवेच्चैवसान्वयःषट्शतन्दमम् ।
निरन्वयोऽनपसरःप्राप्तःस्याच्चौरकिल्बिषम् ॥१९८॥
अस्वामिनाकृतोयस्तुदायोविक्रयएववा ।
अकृतःसतुविज्ञेयोव्यवहारेयथास्थितिः ॥१९९॥
सम्भोगोदृश्यतेयत्रनदृश्येतागमःक्वचित् ।
आगमःकारणन्तत्रनसम्भोगइतिस्थितिः ॥२००॥
विक्रयाद्योधनंकिंचिद्गृह्णीयात्कुलसन्निधौ ।
क्रयेणसविशुद्धंहिन्यायतोलभतेधनम् ॥२०१॥
अथमूलमनाहार्य्यम्प्रकाशक्रयशोधितः ।
अदण्ड्योमुच्यतेराज्ञानाष्टिकोलभतेधनम् ॥२०२॥
नान्यदन्येनसंसृष्टरूपंविक्रयमर्हति ।
नचासारंनचन्यूनन्नदूरेनतिरोहितम् ॥२०३॥
अन्यांचेद्दर्शयित्वाऽन्यावोढुःकन्याप्रदीयते ।
उभेतेएकशुल्केनवहेदित्यब्रवीन्मनुः ॥२०४॥
नोन्मत्तायानकुष्ठिन्यानचयास्पृष्टमैथुना ।
पूर्वंदोषानभिख्याप्यप्रदातादण्डमर्हति ॥२०५॥

ऋत्विग्यदिवृतोयज्ञेस्वकर्मपरिहापयेत् ।
तस्यकर्म्मानुरूपेणदेयोंऽशःसहकर्तृभिः ॥२०६॥
दक्षिणासुचदत्तासुस्वकर्म्मपरिहापयन् ।
कृत्स्नमेवलभेतांशमन्येनैवचकारयेत् ॥२०७॥
यस्मिन्कर्मणियास्तुस्युरुक्ताःप्रत्यंगदक्षिणाः ।
सएवताआददीतभजेरन्सर्वएववा ॥२०८॥
रथंहरेतचाध्वर्य्युर्ब्रह्माधानेचवाजिनम् ।
होतावाऽपिहरेदश्वमुद्गाताचाप्यनःक्रये ॥२०९॥
सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे ।
तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिनः ॥२१०॥
सम्भूयस्वानिकर्माणिकुर्वद्भिरिहमानवैः ।
अनेनविधियोगेनकर्त्तव्यांशप्रकल्पना ॥२११॥
धर्मार्थंयेनदत्तंस्यात्कस्मैचिद्याचतेधनम् ।
पश्चाच्चनतथातत्स्यान्नदेयन्तस्यतद्भवेत् ॥२१२॥
यदिसंसाधयेत्तत्तुदर्पाल्लोभेनवापुनः ।
राज्ञादाप्यःसुवर्णंस्यात्तस्यस्तेयस्यनिष्कृतिः ॥२१३॥
दत्तस्यैषोदिताधर्म्यायथावद्दनपक्रिया ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिवेतनस्यानपक्रियाम् ॥२१४॥

भृतोनार्त्तोनकुर्य्याद्योदर्पात्कर्मयथोदितम् ।
सदण्ड्यःकृष्णलान्यष्टौनदेयंचास्यवेतनम् ॥२१५॥
आर्त्तस्तुकुर्यात्सुस्थःसन्यथाभाषितमादितः ।
सदीर्घस्यापिकालस्यतल्लभेतैववेतनम् ॥२१६॥
यथोक्तमार्त्तःसुस्थोवायस्तत्कर्मनकारयेत् ।
नतस्यवेतनन्देयमल्पोनस्यापिकर्मणः ॥२१७॥
एषधर्म्मोऽखिलेनोक्तोवेतनादानकर्म्मणः ॥
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिधर्म्मसमयभेदिनाम् ॥२१८॥
योग्रामदेशसंघानांकृत्वासत्येनसंविदम् ।
विसंवदेन्नरोलोभात्तंराष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥२१९॥
निगृह्यदापयेच्चैनंसमयव्यभिचारिणम् ।
चतुःसुवर्णान्षण्णिष्कान्छतमानंचराजतम् ॥२२०॥
एतद्दण्डविधिंकुर्य्याद्धार्मिकःपृथिवीपतिः ।
ग्रामजातिसमूहेषुसमयव्यभिचारिणाम् ॥२२१॥
क्रीत्वाविक्रीयवाकिंचिद्यस्येहानुशयोभवेत् ।
सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यन्दद्याच्चैवाददीतच ॥२२२॥
परेणतुदशाहस्यनदद्यान्नापिदापयेत् ।
आददानोददच्चैवराज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥२२३॥

यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायप्रयच्छति ।
तस्यकुर्य्यान्नृपोदण्डंस्वयंषण्णवतिम्पणान् ॥२२४॥
अकन्येतितुयःकन्याम्ब्रूयाद्द्वेषेणमानवः ।
सशतम्प्राप्नुयाद्दण्डन्तस्यादोषमदर्शयम् ॥२२५॥
पाणिग्रहणिकामंत्राःकन्यास्वेवप्रतिष्ठिताः ।
नाकन्यासुक्वचिन्नृणांलुप्तधर्मक्रियाहिताः ॥२२६॥
पाणिग्रहणिकामंत्रानियतन्दारलक्षणम ।
तेषान्निष्ठातुविज्ञेयाविद्वद्भिःसप्तमेपदे ॥२२७॥
यस्मिन्यस्मिन्कृतेकार्य्येयस्येहानुशयोभवेत् ।
तमनेनविधानेनधर्म्येपथिनिवेशयेत् ॥२२८॥
पशुषुस्वामिनांचैवपालानांचव्यतिक्रमे ।
विवादंसम्प्रवक्ष्यामियथावद्धर्म्मतत्त्वतः ॥२२९॥
दिवावक्तव्यतापालेरात्रौस्वामिनितद्गृहे ।
योगक्षेमेऽन्यथाचेत्तुपालोवक्तव्यतामियात् ॥२३०॥
गोपःक्षीरभृतोयस्तुसदुह्याद्दशतोवराम् ।
गोस्वाम्यनुमतेभृत्यःसास्यात्पालेऽभृतेभृतिः ॥२३१॥
नष्टंविनष्टंकृमिभिःश्वहतंविषमेमृतम् ।
हीनम्पुरुषकारेणप्रदद्यात्पालएवतु ॥२३२॥

विघुष्यतुहृतंचौरैर्नपालोदातुमर्हति ।
यदिदेशेचकालेचस्वामिनःस्वस्यशंसति ॥२३३॥
कर्णौचर्म्मचबालांश्चवस्तिंस्नायुंचरोचनाम् ।
पशुषुस्वामिनान्दद्यान्मृतेष्वंगानिदर्शयेत् ॥२३४॥
अजाविकेतुसंरुद्धेवृकैःपालेत्वनायति ।
याम्प्रसह्यवृकोहन्यात्पालेतत्किल्बिषम्भवेत् ॥२३५॥
तासांचेदवरुद्धानांचरन्तीनाम्मिथोवने ।
यामुत्प्लुत्यवृकोहन्यान्नपालस्तत्रकिल्बिषी ॥२३६॥
धनुःशतम्परीहारोग्रामस्यस्यात्समन्ततः ।
शम्यापातास्त्रयोवाऽपित्रिगुणोनगरस्यतु ॥२३७॥
तत्रापरिवृतन्धान्यंविहिंस्युःपशवोयदि ।
नतत्रप्रणयेद्दण्डन्नृपतिःपशुरक्षिणाम् ॥२३८॥
वृतिन्तत्रप्रकुर्वीतयामुष्ट्रोनविलोकयेत् ।
छिद्रंचवारयेत्सर्वंश्वशूकरमुखानुगम् ॥२३९॥
पथिक्षेत्रेपरिवृतेग्रामान्तीयेऽथवापुनः ।
सपालःशतदण्डार्होविपालान्वारयेत्पशून् ॥२४०॥
क्षेत्रेष्वन्येषुतुपशुःसपादम्पणमर्हति ।
सर्वत्रतुसदोदेयःक्षेत्रिकस्येतिधारणा ॥२४१॥

अनिर्दशाहांगांसूतांवृषान्देवपशूंस्तथा ।
सपालान्वाविपालान्वानदण्ड्यान्मनुरब्रवीत् ॥२४२॥
क्षेत्रिकस्यात्ययेदण्डोभागाद्दशगुणोभवेत् ।
ततोऽर्द्धदण्डोभृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रिकस्यतु ॥२४३॥
एतद्विधानमातिष्ठेद्धार्मिकःपृथिवीपतिः ।
स्वामिनांचपशूनांचपालानांचव्यतिक्रमे ॥२४४॥
सीमाम्प्रतिसमुत्पन्नेविवादेग्रामयोर्द्वयोः ।
ज्यैष्ठेमासिनयेत्सीमांसुप्रकाशेषुसेतुषु ॥२४५॥
सीमावृक्षांश्चकुर्वीतन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकान् ।
शाल्मलीन्सालतालांश्चक्षीरिणश्चैवपादपान् ॥२४६॥
गुल्मान्वेणूंश्चविविधाञ्छमीवल्लीस्थलानिच ।
शरान्कुब्जकगुल्मांश्चतथासीमाननश्यति ॥२४७॥
तडागान्युदपानानिवाप्यःप्रस्रवणानिच ।
सीमासन्धिषुकार्य्याणिदेवतायतनानिच ॥२४८॥
उपच्छन्नानिचान्यानिसीमालिंगानिकारयेत् ।
सीमाज्ञानेनृणांवीक्ष्यनित्यंलोकेविपर्ययम् ॥२४९॥
अश्मनोऽस्थीनिगोबालांस्तुषान्भस्मकपालिकाः ।
करीषमिष्टकांगाराञ्छर्कराबालुकांस्तथा ॥२५०॥

यानिचैवम्प्रकाराणिकालाद्भूमिर्नभक्षयेत् ।
तानिसन्धिषुसीमायामप्रकाशानिकारयेत् ॥२५१॥
एतैर्लिंगैर्नयेत्सीमांराजाविवदमानयोः ।
पूर्वभुक्त्याचसततमुदकस्यागमेनच ॥२५२॥
यदिसंशयएवस्याल्लिंगानामपिदर्शने ।
साक्षिप्रत्ययएवस्यात्सीमावादविनिर्णयः ॥२५३॥
ग्रामीयककुलानांचसमक्षंसीम्निसाक्षिणः ।
प्रष्टव्याःसीमलिंगानितयोश्चैवविवादिनोः ॥२५४॥
तेपृष्टास्तुयथाब्रूयुःसमस्ताःसीम्निनिश्चयम् ।
निबध्नीयात्तथासीमांसर्वांस्तांश्चैवनामतः ॥२५५॥
शिरोभिस्तेगृहीत्वोर्वीस्त्रग्विणोरक्तवाससः ।
सुकृतैःशापिताःस्वैःस्वैर्नयेयुस्तेसमंजसम् ॥२५६॥
यथोक्तेननयन्तस्तेपूयन्तेसत्यसाक्षिणः ।
विपरीतंनयन्तस्तुदाप्याःस्युर्द्विशतन्दमम् ॥२५७॥
साक्ष्यभावेतुचत्वारोग्रामाःसामन्तवासिनः ।
सीमाविनिर्णयंकुर्युःप्रयताराजसन्निधौ ॥२५८॥
सामन्तानामभावेतुमौलानांसीम्निसाक्षिणाम् ।
इमानप्यनुयुंजीतपुरुषान्वनगोचरान् ॥२५९॥

व्याधाञ्छाकुनिकान्गोपान्कैवर्त्तान्मूलखानकान् ।
व्यालग्राहानुंच्छवृत्तीनन्यांश्चवनचारिणः ॥२६०॥
तेपृष्टास्तुयथाब्रूयुःसीमासन्धिषुलक्षणम् ।
तत्तथास्थापयेद्राजाधर्मेणग्रामयोर्द्वयोः ॥२६१॥
क्षेत्रकूपतडागानामारामस्यगृहस्यच ।
सामन्तप्रत्ययोज्ञेयःसीमासेतुविनिर्णयः ॥२६२॥
सामन्ताश्चेन्मृषाब्रूयुःसेतौविवदतान्नृणाम् ।
सर्वेपृथक्पृथग्दण्ड्याराज्ञामध्यमसाहसम् ॥२६३॥
गृहन्तडागमारामंक्षेत्रंवाभीषयाहरन् ।
शतानिपंचदण्ड्यःस्यादज्ञानाद्विशतोदमः ॥२६४॥
सीमायामविषह्यायांस्वयंराजैवधर्मवित् ।
प्रदिशेद्भूमिमेतेषामुपकारादितिस्थितिः ॥२६५॥
एषोऽखिलेनाभिहितोधर्मःसीमाविनिर्णये ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिवाक्पारुष्यविनिर्णयम् ॥२६६॥
शतम्ब्राह्मणमाक्रुश्यक्षत्रियोदण्डमर्हति ।
वैश्योऽप्यर्द्धशतंद्वेवाशूद्रस्तुबधमर्हति ॥२६७॥
पंचाशद्ब्राह्मणोदण्ड्यःक्षत्रियस्याभिशंसने ।
वैश्येस्यादर्द्धपंचाशच्छूद्रेद्वादशकोदमः ॥२६८॥

समवर्णेद्विजातीनान्द्वादशैवव्यतिक्रमे ।
वादेष्ववचनीयेषुतदेवद्विगुणम्भवेत् ॥२६९॥
एकजातिर्द्विजातींस्तुवाचादारुणयाक्षिपन् ।
जिह्वायाःप्राप्नुयाच्छेदंजघन्यप्रभवोहिसः ॥२७०॥
नामजातिग्रहन्त्वेषामभिद्रोहेणकुर्वतः ।
निक्षेप्योऽयोमयःशंकुर्ज्वलन्नास्येदशांगुलः ॥२७१॥
धर्मोपदेशन्दर्पेणविप्राणामस्यकुर्वतः ।
तप्तमासेचयेत्तैलंवक्त्रेश्रोत्रेचपार्थिवः ॥२७२॥
श्रुतन्देशंचजातिंचकर्मशारीरमेवच ।
वितथेनब्रुवन्दर्पाद्दाप्यःस्याद्द्विशतन्दमम् ॥२७३॥
काणंवाऽप्यथवाखंजमन्यंवाऽपितथाविधम् ।
तथ्येनापिब्रुवन्दाप्योदण्डंकार्षापणावरम् ॥२७४॥
मातरम्पितरंजायाम्भ्रातरन्तनयंगुरुम् ।
आक्षारयञ्छतन्दाप्यःपन्थानंचाददद्गुरोः ॥२७५॥
ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यान्तुदण्डःकार्योविजानता ।
ब्राह्मणेसाहसःपूर्वःक्षत्रियेत्वेवमध्यमः ॥२७६॥
विट्शूद्रयोरेवमेवस्वजातिम्प्रतितत्त्वतः ।
छेदवर्जम्प्रणयनन्दण्डस्येतिविनिश्चयः ॥२७७॥

एषदण्डविधिःप्रोक्तोवाक्पारुष्यस्यतत्त्वतः ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिदण्डपारुष्यनिर्णयम् ॥२७८॥
येनकेनचिदंगेनहिंस्याच्चेच्छ्रेष्ठमन्त्यजः ।
छेत्तव्यन्तत्तदेवास्यतन्मनोरनुशासनम् ॥२७९॥
पाणिमुद्यम्यदण्डंवापाणिच्छेदनमर्हति ।
पादेनप्रहरन्कोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥२८०॥
सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्यापकृष्टजः ।
कट्यांकृतांकोनिर्वास्यःस्फिचंवाऽस्यावकर्त्तयेत् ॥२८१॥
अवनिष्ठीवतोदर्पाद्द्वावोष्ठौछेदयेन्नृपः ।
अवमूत्रयतोमेढ्रमवशर्द्धयतोगुदम् ॥२८२॥
केशेषुगृह्णतोहस्तौछेदयेदविचारयन् ।
पादयोर्द्दाढिकायांचग्रीवायांवृषणेषुच ॥२८३॥
त्वग्भेदकःशतन्दण्ड्योलोहितस्यचदर्शकः ।
मांसभेत्तातुषण्णिष्कान्प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥२८४॥
वनस्पतीनांसर्वेषामुपभोगोयथायथा ।
तथातथादमःकार्य्योहिंसायामितिधारणा ॥२८५॥
मनुष्याणाम्पशूनांचदुःखायप्रहृतेसति ।
यथायथामहद्दुःखन्दण्डंकुर्य्यात्तथातथा ॥२८६॥

अंगावपीडनायांचव्रणशोणितयोस्तथा ।
समुत्थानव्ययन्दाप्यःसर्वदण्डमथापिवा ॥२८७॥
द्रव्याणिहिंस्याद्योयस्यज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा ।
सतस्योत्पादयेत्तुष्टिंराज्ञोदद्याच्चतत्समम् ॥२८८॥
चर्मचार्मिकभाण्डेषुकाष्ठलोष्टमयेषुच ।
मूल्यात्पंचगुणोदण्डःपुष्पमूलफलेषुच ॥२८९॥
यानस्यचैवयातुश्चयानस्वामिनएवच ।
दशातिवर्तनान्याहुःशेषेदण्डोविधीयते ॥२९०॥
छिन्ननास्येभग्नयुगेतिर्यक्प्रतिमुखागते ।
अक्षभंगेचयानस्यचक्रभंगेतथैवच ॥२९१॥
छेदनेचैवयंत्राणांयोक्त्ररश्म्योस्तथैवच ।
आक्रन्देचाप्यपैहीतिनदण्डम्मनुरब्रवीत् ॥२९२॥
यत्रापवर्ततेयुग्मंवैगुण्यात्प्राजकस्यतु ।
तत्रस्वामीभवेद्दण्ड्योहिंसायान्द्विशतन्दमम् ॥२९३॥
प्राजकश्चेद्भवेदाप्तःप्राजकोदण्डमर्हति ।
युग्यस्थाःप्राजकेऽनाप्तेसर्वेदण्ड्याःशतंशतम् ॥२९४॥
सचेत्तुपथिसंरुद्धःपशुभिर्वारथेनवा ।
प्रमापयेत्प्राणभृतस्तत्रदण्डोऽविचारितः ॥२९५॥

मनुष्यमारणेक्षिप्रंचौरवत्किल्विषम्भवेत् ।
प्राणभृत्सुमहत्स्वर्द्धंगोगजोष्ट्रहयादिषु ॥२९६॥
क्षुद्रकाणाम्पशूनान्तुहिंसायान्द्विशतोदमः ।
पंचाशत्तुभवेद्दण्डःशुभेषुमृगपक्षिषु ॥२९७॥
गर्दभाजाविकानान्तुदण्डःस्यात्पंचमाषिकः ।
माषकस्तुभवेद्दण्डःश्वशूकरनिपातने ॥२९८॥
भार्य्यापुत्रश्चदासश्चशिष्योभ्रातावसोदरः ।
प्राप्तापराधास्ताड्याःस्यूरज्ज्वावेणुदलेनवा ॥२९९॥
पृष्ठतस्तुशरीरस्यनोत्तमांगेकथंचन ।
अतोऽन्यथातुप्रहरन्प्राप्तःस्याच्चौरकिल्विषम् ॥३००॥
एषोऽखिलेनाभिहितोदण्डपारुष्यनिर्णयः ।
स्तेनस्यातःप्रवक्ष्यामिविधिन्दण्डविनिर्णये ॥३०१॥
परमंयत्नमातिष्ठेत्स्तेनानान्निग्रहेनृपः ।
स्तेनानान्निग्रहादस्ययशोराष्ट्रंचवर्द्धते ॥३०२॥
अभयस्यहियोदातासपूज्यःसततन्नृपः ।
सत्रंहिवर्द्धतेतस्यसदैवाभयदक्षिणम् ॥३०३॥
सर्वतोधर्मषड्भागोराज्ञोभवतिरक्षतः ।
अधर्मादपिषड्भागोभवत्यस्यह्यरक्षतः ॥३०४॥

यदधीतेयद्यजतेयद्ददातियदर्चति ।
तस्यषड्भागभाग्राजासम्यग्भवतिरक्षणात् ॥३०५॥
रक्षन्धर्मेणभूतानिराजावध्यांश्चघातयन् ।
यजतेऽहरहर्यज्ञैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥३०६॥
योऽरक्षन्बलिमादत्तेकरंशुल्कंचपार्थिवः ।
प्रतिभागंचदण्डंचससद्योनरकंव्रजेत् ॥३०७॥
अरक्षितारंराजानम्बलिषड्भागहारिणम् ।
तमाहुःसर्वलोकस्यसमग्रमलहारकम् ॥३०८॥
अनपेक्षितमर्य्यादंनास्तिकंविप्रलुम्पकम् ।
अरक्षितारमत्तारंनृपंविद्यादधोगतिम् ॥३०९॥
अधार्म्मिकंत्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः ।
निरोधनेनबन्धेनविविधेनवधेनच ॥३१०॥
निग्रहेणहिपापानांसाधूनांसंग्रहेणच ।
द्विजातयइवेज्याभिःपूयन्तेसततंनृपाः ॥३११॥
क्षन्तव्यम्प्रभुणानित्यंक्षिपतांकार्य्यिणान्नृणाम् ।
बालवृद्धातुराणांचकुर्वताहितमात्मनः ॥३१२॥
यःक्षिप्तोमर्षयत्यार्त्तैस्तेनस्वर्गेमहीयते ।
यस्त्वैश्वर्य्यान्नक्षमतेनरकन्तेनगच्छति ॥३१३॥

राजास्तेनेनगन्तथोमुक्तकेशेनधावता ।
आचक्षाणेनतत्स्तेयमेवंकर्म्मास्मिशाधिमाम् ॥३१४॥
स्कन्धेनादायमुसलंलगुडंवाऽपिखादिरम् ।
शक्तिंचोभयतस्तीक्ष्णामायसन्दण्डमेववा ॥३१५॥
शासनाद्वाविमोक्षाद्वास्तेनःस्तेयाद्विमुच्यते ।
अशासित्वातुतंराजास्तेनस्याप्नोतिकिल्विषम् ॥३१६॥
अन्नादेभ्रूणहामार्ष्टिपत्यौभार्य्याऽपचारिणी ।
गुरौशिष्यश्चयाज्यश्चस्तेनोराजनिकिल्विषम् ॥३१७॥
राजनिर्धूतदण्डास्तुकृत्वापापानिमानवाः ।
निर्मलाःस्वर्गमायान्तिसन्तःसुकृतिनोयथा ॥३१८॥
यस्तुरज्जुंघटंकूपाद्धरेद्भिन्द्याच्चयःप्रपाम् ।
सदण्डम्प्राप्नुयान्माषन्तच्चतस्मिन्समाहरेत् ॥३१९॥
धान्यन्दशभ्यःकुम्भेभ्योहरतोऽभ्यधिकम्बधः ।
शेषेऽप्येकादशगुणन्दाप्यस्तस्यचतद्धनम् ॥३२०॥
तथाधरिममेयानांशतादभ्यधिकेबधः ।
सुवर्णरजतादीनामुत्तमानांचवाससाम् ॥३२१॥
पंचाशतस्त्वभ्यधिकेहस्तच्छेदनमिष्यते ।
शेषेत्वेकादशगुणम्मूल्याद्दण्डम्प्रकल्पयेत् ॥३२२॥

पुरुषाणांकुलीनानान्नारीणांचविशेषतः ।
मुख्यानांचैवरत्नानांहरणेबधमर्हति ॥३२३॥
महापशूनांहरणेशस्त्राणामौषधस्यच ।
कालमासाद्यकार्य्यंचदण्डंराजाप्रकल्पयेत् ॥३२४॥
गोषुब्राह्मणसंस्थासुक्षुरिकायाश्चभेदने ।
पशूनांहरणेचैवसद्यःकार्य्योऽर्द्धपादिकः ॥३२५॥
सूत्रकार्पासकिण्वानांगोमयस्यगुडस्यच ।
दध्नःक्षीरस्यतक्रस्यपानीयस्यतृणस्यच ॥३२६॥
वेणुवैदलभाण्डानांलवणानान्तथैवच ।
मृन्मयानांचहरणेमृदोभस्मनएवच ॥३२७॥
मत्स्यानाम्पक्षिणांचैवतैलस्यचघृतस्यच ।
मांसस्यमधुनश्चैवयच्चान्यत्पशुसम्भवम् ॥३२८॥
अन्येषांचैवमादीनाम्मद्यानामोदनस्यच ।
पक्वान्नानांचसर्वेषान्तन्मूल्याद्द्विगुणोदमः ॥३२९॥
पुष्पेषुहरितेधान्येगुल्मवल्लीनगेषुच ।
अन्येष्वपरिपूतेषुदण्डःस्यात्पंचकृष्णलः ॥३३०॥
परिपूतेषुधान्येषुशाकमूलफलेषुच ।
निरन्वयेशतन्दण्डःसान्वयेऽर्द्धशतन्दमः ॥३३१॥

स्यात्साहसन्त्वन्वयवत्प्रसभंकर्मयत्कृतम् ।
निरन्वयम्भवेत्स्तेयंहृत्वाऽपव्ययतेचयत् ॥३३२॥
यस्त्वेतान्युपक्लृप्तानिद्रव्याणिस्तेनयेन्नरः ।
तमाद्यन्दण्डयेद्राजायश्चाग्निंचोरयेद्गृहात् ॥३३३॥
येनयेनयथाऽङ्गेनस्तेनोनृषुविचेष्टते ।
तत्तदेवहरेत्तस्यप्रत्यादेशायपार्थिवः ॥३३४॥
पिताचार्यःसुहृन्माताभार्य्यापुत्रःपुरोहितः ।
नादण्ड्योनामराज्ञोऽस्तियःस्वधर्मेनतिष्ठति ॥३३५॥
कार्षापणम्भवेद्दण्ड्योयत्रान्यःप्राकृतोजनः ।
तत्रराजाभवेद्दण्ड्यःसहस्रमितिधारणा ॥३३६॥
अष्टापाद्यन्तुशूद्रस्यस्तेयेभवतिकिल्विषम् ।
षोडशैवतुवैश्यस्यद्वात्रिंशत्क्षत्रियस्यच ॥३३७॥
ब्राह्मणस्यचतुःषष्टिःपूर्णंवाऽपिशतम्भवेत् ।
द्विगुणावाचतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविद्धिसः ॥३३८॥
वानस्पत्यम्मूलफलन्दार्वग्न्यर्थन्तथैवच ।
तृणंचगोभ्योग्रासार्थमस्तेयम्मनुरब्रवीत् ॥३३९॥
योऽदत्तादायिनोहस्ताल्लिप्सेतब्राह्मणोधनम् ।
याजनाध्यापनेनापियथास्तेनस्तथैवसः ॥३४०॥

द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्वाविक्षूद्वेचमूलके ।
आददानः परक्षेत्रान्नदण्डन्दातुमर्हति ॥३४१॥
असन्धितानांसन्ध्यातासन्धितानांचमोक्षकः ।
दासाश्वरथहर्त्ताचप्राप्तःस्याच्चौरकिल्विषम् ॥३४२॥
अनेनविधिनाराजाकुर्वाणःस्तेननिग्रहम् ।
यशोऽस्मिन्प्राप्नुयाल्लोकेप्रेत्यचानुत्तमंसुखम् ॥३४३॥
ऐन्द्रंस्थानमभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम् ।
नोपेक्षेतक्षणमपिराजासाहसिकन्नरम् ॥३४४॥
वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैवदण्डेनैवचहिंसतः ।
साहसस्यनरःकर्त्ताविज्ञेयःपापकृत्तमः ॥३४५॥
साहसेवर्त्तमानन्तुयोमर्षयतिपार्थिवः ।
सविनाशंव्रजत्याशुविद्वेषंचाधिगच्छति ॥३४६॥
नमित्रकारणाद्राजाविपुलाद्वाधनागमात् ।
समुत्सृजेत्साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ॥३४७॥
शस्त्रन्द्विजातिभिर्ग्राह्यन्धर्मोयत्रोपरुध्यते ।
द्विजातीनांचवर्णानांविप्लवेकालकारिते ॥३४८॥
आत्मनश्चपरित्राणेदक्षिणानांचसंगरे ।
स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौचघ्नन्धर्मेणनदुष्यति ॥३४९॥

गुरुंवाबालवृद्धौवाब्राह्मणंवाबहुश्रुतम् ।
आततायिनमायान्तंहन्यादेवाविचारयन् ॥३५०॥
नाततायिवधेदोषोहन्तुर्भवतिकश्चन ।
प्रकाशंवाऽप्रकाशंवामन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥३५१॥
परदाराभिमर्षेषुप्रवृत्तान्नॄन्महीपतिः ।
उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिह्नयित्वाप्रवासयेत् ॥३५२॥
तत्समुत्थोहिलोकस्यजायतेवर्णसंकरः ।
येनमूलहरोऽधर्मःसर्वनाशायकल्पते ॥३५३॥
परस्यपत्न्यापुरुषःसम्भाषांयोजयन्रहः ।
पूर्वमाक्षारितोदोषैःप्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥३५४॥
यस्त्वनाक्षारितःपूर्वमभिभाषेतकारणात् ।
नदोषम्प्राप्नुयात्किंचिन्नहितस्यव्यतिक्रमः ॥३५५॥
परस्त्रियंयोऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्येवनेऽपिवा ।
नदीनांवाऽपिसम्भेदेससंग्रहणमाप्नुयात् ॥३५६॥
उपचारक्रियाकेलिःस्पर्शोभूषणवाससाम् ।
सहखट्वासनंचैवसर्वंसंग्रहणंस्मृतम् ॥३५७॥
स्त्रियंस्पृशेददेशेयःस्पृष्टोवामर्षयेत्तया ।
परस्परस्यानुमतेसर्वंसंग्रहणंस्मृतं ॥३५८॥

अब्राह्मणःसंग्रहणेप्राणान्तन्दण्डमर्हति ।
चतुर्णामपिवर्णानान्दारारक्ष्यतमाःसदा ॥३५९॥
भिक्षुकावन्दिनश्चैवदीक्षिताःकारवस्तथा ।
सम्भाषणंसहस्त्रीभिःकुर्य्युरप्रतिवारिताः ॥३६०॥
नसम्भाषाम्परस्त्रीभिःप्रतिषिद्धःसमाचरेत् ।
निषिद्धोभाषमाणस्तुसुवर्णन्दण्डमर्हति ॥३६१॥
नैषचारणदारेषुविधिर्नात्मोपजीविषु ।
सज्जयन्तिहितेनारीर्निगूढाश्चारयन्तिच ॥३६२॥
किंचिदेवतुदाप्यःस्यात्सम्भाषान्ताभिराचरन् ।
प्रैष्यासुचैकभक्तासुरहःप्रव्रजितासुच ॥३६३॥
योऽकामान्दूषयेत्कन्यांससद्योबधमर्हति ।
सकामान्दूषयंस्तुल्योनबधम्प्राप्नुयान्नरः ॥३६४॥
कन्याम्भजन्तीमुत्कृष्टन्नकिंचिदपिदापयेत् ।
जघन्यंसेवमानान्तुसंयतांवासयेद्गृहे ॥३६५॥
उत्तमांसेवमानस्तुजघन्योबधमर्हति ।
शुल्कन्दद्यात्सेवमानःसमामिच्छेत्पितायदि ॥३६६॥
अभिषह्यतुयःकन्यांकुर्य्याद्दर्पेणमानवः ।
तस्याशुकर्त्येअंगुल्यौदण्डंचार्हतिषट्शतम् ॥३६७॥

सकामान्दूषयंस्तुल्योनांगुलिच्छेदमाप्नुयात् ।
द्विशतन्तुदमन्दाप्यःप्रसंगविनिवृत्तये ॥३६८॥
कन्यैवकन्यांयाकुर्य्यात्तस्याःस्याद्द्विशतोदमः ।
शुल्कंचद्विगुणन्दद्याच्छिफाश्चैवाप्नुयाद्दश ॥३६९॥
यातुकन्याम्प्रकुर्यात्स्त्रीसासद्योमौण्ड्यमर्हति ।
अंगुल्योरेववाच्छेदंखरेणोद्वहनन्तथा ॥३७०॥
भर्त्तारंलंघयेद्यातुस्त्रीज्ञातिगुणदर्पिता ।
तांश्वभिःखादयेद्राजासंस्थानेबहुसंस्थिते ॥३७१॥
पुमांसन्दाहयेत्पापंशयनेतप्तआयसे ।
अभ्यादध्युश्चकाष्ठानितत्रदह्येतपापकृत् ॥३७२॥
संवत्सराभिशस्तस्यदुष्टस्यद्विगुणोदमः ।
व्रात्ययासहसंवासेचाण्डाल्यातावदेवतु ॥३७३॥
शूद्रोगुप्तमगुप्तंवाद्वैजातंवर्णमावसन् ।
अगुप्तमंगसर्वस्वैर्गुप्तंसर्वेणहीयते ॥३७४॥
वैश्यःसर्वस्वदण्डःस्यात्संवत्सरनिरोधतः ।
सहस्रंक्षत्रियोदण्ड्योमौण्ड्यंमूत्रेणचार्हति ॥३७५॥
ब्राह्मणींयद्यगुप्तान्तुगच्छेतांवैश्यपार्थिवौ ।
वैश्यम्पंचशतंकुर्य्यात्क्षत्रियन्तुसहस्रिणम् ॥३७६॥

उभावपितुतावेवब्राह्मण्यागुप्तयासह ।
विप्लुतौशूद्रवद्दण्ड्यौदग्धव्यौवाकटाग्निना ॥३७७॥
सहस्रम्ब्राह्मणोदण्ड्योगुप्तांविप्राम्बलाद्व्रजन् ।
शतानिपंचदण्ड्यःस्यादिच्छन्त्यासहसंगतः ॥३७८॥
मौण्ड्यम्प्राणान्तिकोदण्डोब्राह्मणस्यविधीयते ।
इतरेषान्तुवर्णानान्दण्डःप्राणान्तिकोभवेत् ॥३७९॥
नजातुब्राह्मणंहन्यात्सर्वपापेष्वपिस्थितम् ।
राष्ट्रादेनंवहिःकुर्य्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥३८०॥
नब्राह्मणबधाद्भूयानधर्मोविद्यतेभुवि ।
तस्मादस्यबधंराजामनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥३८१॥
वैश्यश्चेत्क्षत्रियांगुप्तांवैश्यांवाक्षत्रियोव्रजेत ।
योब्राह्मण्यामगुप्तायान्तावुभौदण्डमर्हतः ॥३८२॥
सहस्रम्ब्राह्मणोदण्डन्दाप्योगुप्तेतुतेव्रजन् ।
शूद्रायांक्षत्रियविशोःसाहस्रोवैभवेद्दमः ॥३८३॥
क्षत्रियायामगुप्तायांवैश्येपंचशतन्दमः ।
मूत्रेणमौण्ड्यमिच्छेत्तुक्षत्रियोदण्डमेववा ॥३८४॥
अगुप्तेक्षत्रियावैश्येशूद्रांवाब्राह्मणोव्रजन् ।
शतानिपंचदण्ड्यःस्यात्सहस्रन्त्वन्त्यजस्त्रियम ॥३८५॥

यस्यस्तेनःपुरेनास्तिनान्यस्त्रीगोनदुष्टवाक् ।
नसाहसिकदण्डघ्नौसराजाशक्रलोकभाक् ॥३८६॥
एतेषान्निग्रहोराज्ञःपंचानांविषयेस्वके ।
साम्राज्यकृत्सजात्येषुलोकेचैवयशस्करः ॥३८७॥
ऋत्विजंयस्त्यजेद्याज्योयाज्यंचर्त्विक्त्यजेद्यदि ।
शक्तंकर्मण्यदुष्टंचतयोर्दण्डःशतंशतम् ॥३८८॥
नमातानपितानस्त्रीनपुत्रस्त्यागमर्हति ।
त्यजन्नपतितानेतान्राज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥३८९॥
आश्रमेषुद्विजातीनांकार्य्येविवदतांमिथः ।
नविब्रूयान्नृपोधर्मंचिकीर्षन्हितमात्मनः ॥३९०॥
यथार्हमेतानभ्यर्च्यब्राह्मणैःसहपार्थिवः ।
सान्त्वेनप्रशमय्यादौस्वधर्मम्प्रतिपादयेत् ॥३९१॥
प्रातिवेश्यानुवेश्यौचकल्याणेविंशतिद्विजे ।
अर्हावभोजयन्विप्रोदण्डमर्हतिमाषकम् ॥३९२॥
श्रोत्रियःश्रोत्रियंसाधुम्भूतिकृत्येष्वभोजयन् ।
तदन्नन्द्विगुणन्दाप्योहिरण्यंचैवमाषकम् ॥३९३॥
अन्धोजडःपीठसर्पीसप्तत्यास्थविरश्चयः ।
श्रोत्रियेषूपकुर्वंश्चनदाप्याःकेनचित्करम् ॥३९४॥

श्रोत्रियंव्याधितार्त्तौचबालवृद्धावकिंचनम् ।
महाकुलीनमार्य्यंचराजासम्पूजयेत्सदा ॥३९५॥
शाल्मलीफलकेश्लक्ष्णेनेनिज्यान्नेजकःशनैः ।
नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥३९६॥
तन्तुवायोदशपलन्दद्यादेकपलाधिकम् ।
अतोऽन्यथावर्त्तमानोदाप्योद्वादशकन्दमम् ॥३९७॥
शुल्कस्थानेषुकुशलाःसर्वपण्यविचक्षणाः ।
कुर्य्युरर्घंयथापण्यन्ततोविंशंनृपोहरेत् ॥३९८॥
राज्ञःप्रख्यातभाण्डानिप्रतिषिद्धानियानिच ।
तानिनिर्हरतोलोभात्सर्वहारंहरेन्नृपः ॥३९९॥
शुल्कस्थानम्परिहरन्नकालेक्रयविक्रयी ।
मिथ्यावादीचसंख्यानेदाप्योऽष्टगुणमत्ययम् ॥४००॥
आगमंनिर्गमंस्थानन्तथावृद्धिक्षयावुभौ ।
विचार्य्यसर्वपण्यानांकारयेत्क्रयविक्रयौ ॥४०१॥
पंचरात्रेपंचरात्रेपक्षेपक्षेऽथवागते ।
कुर्वीतचैषाम्प्रत्यक्षमर्घसंस्थापनन्नृपः ॥४०२॥
तुलामानम्प्रतीमानंसर्वंचस्यात्सुलक्षितम् ।
षट्सुषट्सुचमासेषुपुनरेवपरीक्षयेत् ॥४०३॥

पणंयानन्तरेदाप्यम्पौरुषोऽर्द्धपणन्तरे ।
पादम्पशुश्चयोषिच्चपादार्द्धंरिक्तकःपुमान् ॥४०४॥
भाण्डपूर्णानियानानितार्य्यन्दाप्यानिसारतः ।
रिक्तभाण्डानियत्किंचित्पुमांसश्चापरिच्छदाः ॥४०५॥
दीर्घाध्वनियथादेशंयथाकालन्तरोभवेत् ।
नदीतीरेषुतद्विद्यात्समुद्रेनास्तिलक्षणम् ॥४०६॥
गर्भिणीतुद्विमासादिस्तथाप्रव्रजितोमुनिः ।
ब्राह्मणालिंगिनश्चैवनदाप्यास्तारिकन्तरे ॥४०७॥
यन्नाविकिंचिद्दासानांविशीर्य्येतापराधतः ।
तद्दासैरेवदातव्यंसमागम्यस्वतोंऽशतः ॥४०८॥
एषनौयायिनामुक्तोव्यवहारस्यनिर्णयः ।
दाशापराधतस्तोयेदैविकेनास्तिनिग्रहः ॥४०९॥
वाणिज्यंकारयेद्वैश्यंकुशीदंकृषिमेवच ।
पशूनांरक्षणंचैवदास्यंशूद्रंद्विजन्मनाम् ॥४१०॥
क्षत्रियंचैववैश्यंचब्राह्मणोवृत्तिकर्षितौ ।
बिभृयादानृशंस्येनस्वानिकर्माणिकारयन् ॥४११॥
दास्यन्तुकारयँल्लोभाद्ब्राह्मणःसंस्कृतान्द्विजान् ।
अनिच्छतःप्राभवत्याद्राज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥४१२॥

3 H

शूद्रन्तुकारयेद्दास्यंक्रीतमक्रीतमेववा ।
दास्यायैवहिसृष्टोऽसौब्राह्मणस्यस्वयम्भुवा ॥४१३॥
नस्वामिनानिसृष्टोऽपिशूद्रोदास्याद्विमुच्यते ।
निसर्गजंहितत्तस्यकस्तस्मात्तदपोहति ॥४१४॥
ध्वजाहृतोभक्तदासोगृहजःक्रीतदत्त्रिमौ ।
पैत्रिकोदण्डदासश्चसप्तैतेदासयोनयः ॥४१५॥
भार्यापुत्रश्चदासश्चत्रयएवाधनाःस्मृताः ।
यत्तेसमधिगच्छन्तियस्यतेतस्यतद्धनम् ॥४१६॥
विस्रब्धम्ब्राह्मणःशूद्राद्द्रव्योपादानमाचरेत् ।
नहितस्यास्तिकिंचित्स्वंभर्तृहार्य्यधनोहिसः ॥४१७॥
वैश्यशूद्रौप्रयत्नेनस्वानिकर्माणिकारयेत् ।
तौहिच्युतौस्वकर्मभ्यःक्षोभयेतामिदंजगत् ॥४१८॥
अहन्यहन्यवेक्षेतकर्मान्तान्वाहनानिच ।
आयव्ययौचनियतावाकरान्कोषमेवच ॥४१९॥
एवंसर्वानिमान्राजाव्यवहारान्समापयन् ।
व्यपोह्यकिल्विषंसर्वम्प्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥४२०॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांनवमोऽध्यायः ॥

पुरुषस्यस्त्रियाश्चैवधर्म्येवर्त्मनितिष्ठतोः ।
संयोगेविप्रयोगेचधर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ॥१॥
अस्वतंत्राःस्त्रियःकार्याःपुरुषैःस्वैर्दिवानिशम् ।
विषयेषुचसज्जन्त्यःसंस्थाप्याआत्मनोवशे ॥२॥
पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौवने ।
रक्षन्तिस्थाविरेपुत्रानस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति ॥३॥
कालेऽदातापितावाच्योवाच्यश्चानुपयन्पतिः ।
मृतेभर्त्तरिपुत्रस्तुवाच्योमातुररक्षिता ॥४॥
सूक्ष्मेभ्योऽपिप्रसंगेभ्यःस्त्रियोरक्ष्याविशेषतः ।
द्वयोर्हिकुलयोःशोकमावहेयुररक्षिताः ॥५॥
इमंहिसर्ववर्णानाम्पश्यन्तोधर्म्ममुत्तमम् ।
यतन्तेरक्षितुम्भार्य्याम्भर्त्तारोदुर्बलाअपि ॥६॥
स्वाम्प्रसूतिंचरित्रंचकुलमात्मानमेवच ।
स्वंचधर्म्मम्प्रयत्नेनजायांरक्षन्हिरक्षति ॥७॥

पतिर्भार्य्यांसम्प्रविश्यगर्भोभूत्वेहजायते ।
जायायास्तद्धिजायात्वंयदस्यांजायतेपुनः ॥८॥
यादृशम्भजतेहिस्त्रीसुतंसूतेतथाविधम् ।
तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थंस्त्रियंरक्षेत्प्रयत्नतः ॥९॥
नकश्चिद्योषितःशक्तःप्रसह्यपरिरक्षितुम् ।
एतैरुपाययोगैस्तुशक्यास्ताःपरिरक्षितुम् ॥१०॥
अर्थस्यसंग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् ।
शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्यचेक्षणे ॥११॥
अरक्षितागृहेरुद्धाःपुरुषैराप्तकारिभिः ।
आत्मानमात्मनायास्तुरक्षेयुस्ताःसुरक्षिताः ॥१२॥
पानन्दुर्ज्जनसंसर्गःपत्याचविरहोऽटनम् ।
स्वप्नोऽन्यगेहवासश्चनारीसन्दूषणानिषट् ॥१३॥
नैतारूपम्परीक्षन्तेनासांवयसिसंस्थितिः ।
सुरूपंवाविरूपंवापुमानित्येवभुंजते ॥१४॥
पौंश्चल्याच्चलचित्ताच्चनैस्नेह्याच्चस्वभावतः ।
रक्षितायत्नतोऽपीहभर्तृष्वेताविकुर्वते ॥१५॥
एवंस्वभावंज्ञात्वासाम्प्रजापतिनिसर्गजम् ।
परमंयत्नमातिष्ठेत्पुरुषोरक्षणम्प्रति ॥१६॥

शय्यासनमलंकारंकामंक्रोधमनार्जवम् ।
द्रोहभावंकुचर्यांचस्त्रीभ्योमनुरकल्पयत् ॥१७॥
नास्तिस्त्रीणांक्रियामंत्रैरितिधर्मेव्यवस्थितः ।
निरिन्द्रियाह्यमंत्राश्चस्त्रियोऽनृतमितिस्थितिः ॥१८॥
तथाचश्रुतयोबह्व्योनिगीतानिगमेष्वपि ।
स्वालक्षण्यपरीक्षार्थन्तासांशृणुतनिष्कृतीः ॥१९॥
यन्मेमाताप्रलुलुभेविचरन्त्यऽपतिव्रता ।
तन्मेरेतःपितावृङ्क्तामित्यस्यैतन्निदर्शनम् ॥२०॥
ध्यायत्यनिष्टंयत्किंचित्पाणिग्राहस्यचेतसा ।
तस्यैषव्यभिचारस्यनिह्नवःसम्यगुच्यते ॥२१॥
यादृग्गुणेनभर्त्रास्त्रीसंयुज्येतयथाविधि ।
तादृग्गुणासाभवतिसमुद्रेणेवनिम्नगा ॥२२॥
अक्षमालावशिष्ठेनसंयुक्ताऽधमयोनिजा ।
शारंगीमन्दपालेनजगामाभ्यर्हणीयताम् ॥२३॥
एताश्चान्याश्चलोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ।
उत्कर्षंयोषितःप्राप्ताःस्वैःस्वैर्भर्तृगुणैःशुभैः ॥२४॥
एषोदितालोकयात्रानित्यंस्त्रीपुंसयोःशुभा ।
प्रेत्येहचसुखोदर्कान्प्रजाधर्मान्निबोधत ॥२५॥

प्रजनार्थम्महाभागाःपूजार्हागृहदीप्तयः ।
स्त्रियःश्रियश्चगेहेषुनविशेषोऽस्तिकश्चन ॥२६॥
उत्पादनमपत्यस्यजातस्यपरिपालनम् ।
प्रत्यहंलोकयात्रायाःप्रत्यक्षंस्त्रीनिबन्धनम् ॥२७॥
अपत्यन्धर्मकार्याणिशुश्रूषारतिरुत्तमा ।
दाराधीनस्तथास्वर्गःपितॄणामात्मनश्चह ॥२८॥
पतिंयानाभिचरतिमनोवाग्देहसंयता ।
साभर्तृलोकानाप्नोतिसद्भिःसाध्वीतिचोच्यते ॥२९॥
व्यभिचारात्तुभर्तुःस्त्रीलोकेप्राप्नोतिनिन्द्यताम् ।
शृगालयोनिंचाप्नोतिपापरोगैश्चपीड्यते ॥३०॥
पुत्रम्प्रत्युदितंसद्भिःपूर्वजैश्चमहर्षिभिः ।
विश्वजन्यमिमम्पुण्यमुपन्यासन्निबोधत ॥३१॥
भर्तुःपुत्रंविजानन्तिश्रुतिद्वैधन्तुभर्तरि ।
आहुरुत्पादकंकेचिदपरेक्षेत्रिणंविदुः ॥३२॥
क्षेत्रभूतास्मृतानारीवीजभूतःस्मृतःपुमान् ।
क्षेत्रवीजसमायोगात्सम्भवःसर्वदेहिनाम् ॥३३॥
विशिष्टंकुत्रचिद्वीजंस्त्रीयोनिस्त्वेवकुत्रचित् ।
उभयन्तुसमंयत्रसाप्रसूतिःप्रशस्यते ॥३४॥

वीजस्यचैवयोन्याश्चवीजमुत्कृष्टमुच्यते ।
सर्वभूतप्रसूतिर्हिवीजलक्षणलक्षिता ॥३५॥
यादृशन्तूप्यतेवीजंक्षेत्रेकालोपपादिते ।
तादृग्रोहतितत्तस्मिन्वीजंस्वैर्व्यंजितंगुणैः ॥३६॥
इयम्भूमिर्हिभूतानांशाश्वतीयोनिरुच्यते ।
नचयोनिगुणान्कांश्चिद्वीजम्पुष्पतिपुष्टिषु ॥३७॥
भूमावप्येककेदारेकालोप्तानिकृषीबलैः ।
नानारूपाणिजायन्तेवीजानीहस्वभावतः ॥३८॥
व्रीहयःशालयोमुद्गास्तिलामाषास्तथायवाः ।
यथावीजम्प्ररोहन्तिलशुनानीक्षवस्तथा ॥३९॥
अन्यदुप्तंजातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
उप्यतेयद्धियद्वीजन्तत्तदेवप्ररोहति ॥४०॥
तत्प्राज्ञेनविनीतेनज्ञानविज्ञानवेदिना ।
आयुष्कामेनवप्तव्यन्नजातुपरयोषिति ॥४१॥
अत्रगाथावायुगीताःकीर्त्तयन्तिपुराविदः ।
यथावीजन्नवप्तव्यम्पुंसापरपरिग्रहे ॥४२॥
नश्यतीषुर्यथाविद्धःखेविद्धमनुविध्यतः ।
तथानश्यतिवैक्षिप्रंवीजम्परपरिग्रहे ॥४३॥

पृथोरपीमाम्पृथिवीम्भार्य्याम्पूर्वविदोविदुः ।
स्थाणुच्छेदस्यकेदारमाहुःशल्यवतोमृगम् ॥४४॥
एतावानेवपुरुषोयज्जायात्माप्रजेतिह ।
विप्राःप्राहुस्तथाचैतद्योभर्त्तासास्मृताङ्गना ॥४५॥
ननिष्क्रयविसर्गाभ्याम्भर्त्तुर्भार्य्याविमुच्यते ।
एवंधर्म्मंविजानीमःप्राक्प्रजापतिनिर्मितम् ॥४६॥
सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्याप्रदीयते ।
सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसतांसकृत् ॥४७॥
यथागोऽश्वोष्ट्रदासीषुमहिष्यजाविकासुच ।
नोत्पादकःप्रजाभागीतथैवान्यांगनास्वपि ॥४८॥
येऽक्षेत्रिणोवीजवन्तःपरक्षेत्रप्रवापिणः ।
तेवैसस्यस्यजातस्यनलभन्तेफलंक्वचित् ॥४९॥
यदन्यगोषुवृषभोवत्सानांजनयेच्छतम् ।
गोमिनामेवतेवत्सामोघंस्कन्दितमार्षभम् ॥५०॥
तथैवाक्षेत्रिणोवीजम्परक्षेत्रप्रवापिणः ।
कुर्वन्तिक्षेत्रिणामर्थंनवीजीलभतेफलम् ॥५१॥
फलन्त्वनभिसन्धायक्षेत्रिणांवीजिनान्तथा ।
प्रत्यक्षंक्षेत्रिणामर्थोवीजाद्योनिर्गरीयसी ॥५२॥

क्रियाऽभ्युपगमात्त्वेतद्बीजार्थंयत्प्रदीयते ।
तस्येहभागिनौदृष्टौबीजीक्षेत्रिकएवच ॥५३॥
ओघवाताहृतंबीजंयस्यक्षेत्रेप्ररोहति ।
क्षेत्रिकस्यैवतद्बीजन्नवप्तालभतेफलम् ॥५४॥
एषधर्म्मोगवाश्वस्यदास्युष्ट्राजाविकस्यच ।
विहंगमहिषीणांचविज्ञेयःप्रसवम्प्रति ॥५५॥
एतद्वःसारफल्गुत्वंबीजयोन्योःप्रकीर्त्तितम् ।
अतःपरम्प्रवक्ष्यामियोषितान्धर्म्ममापदि ॥५६॥
भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्य्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा ।
यवीयसस्तुयाभार्य्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥५७॥
ज्येष्ठोयवीयसोभार्य्यांयवीयान्वाऽग्रजस्त्रियम् ।
पतितौभवतोगत्वानियुक्तावप्यनापदि ॥५८॥
देवराद्वासपिण्डाद्वास्त्रियासम्यङ्नियुक्तया ।
प्रजेप्सिताऽधिगन्तव्यासन्तानस्यपरिक्षये ॥५९॥
विधवायान्नियुक्तस्तुघृताक्तोवाग्यतोनिशि ।
एकमुत्पादयेत्पुत्रन्नद्वितीयंकथंचन ॥६०॥
द्वितीयमेकेप्रजनम्मन्यन्तेस्त्रीषुतद्विदः ।
अनिर्वृतन्नियोगार्थम्पश्यन्तोधर्म्मतस्तयोः ॥६१॥

विधवायान्नियोगार्थेनिर्वृतेतुयथाविधि ।
गुरुवच्चस्नुषावच्चवर्त्तेयातांपरस्परम् ॥६२॥
नियुक्तौयौविधिंहित्वावर्त्तेयातान्तुकामतः ।
तावुभौपतितौस्यातांस्नुषागगुरुतल्पगौ ॥६३॥
नान्यस्मिन्विधवानारीनियोक्तव्याद्विजातिभिः ।
अन्यस्मिन्हिनियुंजानाधर्म्मंहन्युःसनातनम् ॥६४॥
नोद्वाहिकेषुमंत्रेषुनियोगःकीर्त्यतेक्वचित् ।
नविवाहविधावुक्तंविधवावेदनम्पुनः ॥६५॥
अयंद्विजैर्हिविद्वद्भिःपशुधर्म्मोविगर्हितः ।
मनुष्याणामपिप्रोक्तोवेणेराज्यम्प्रशासति ॥६६॥
समहीमखिलाम्भुंजन्राजर्षिप्रवरःपुरा ।
वर्णानांसंकरंचक्रेकामोपहतचेतनः ॥६७॥
ततःप्रभृतियोमोहात्प्रमीतपतिकांस्त्रियम् ।
नियोजयत्यपत्यार्थन्तंविगर्हन्तिसाधवः ॥६८॥
यस्याम्रियेतकन्यायावाचासत्येकृतेपतिः ।
तामनेनविधानेननिजोविन्देतदेवरः ॥६९॥
यथाविध्यधिगम्यैनांशुक्लवस्त्रांशुचिव्रताम् ।
मिथोभजेताप्रसवात्सकृत्सकृदृतावृतौ ॥७०॥

नदत्वाकस्यचित्कन्याम्पुनर्दद्याद्विचक्षणः १
दत्वापुनःप्रयच्छन्हिप्राप्नोतिपुरुषानृतम् ॥७१॥
विधिवत्प्रतिगृह्यापित्यजेत्कन्यांविगर्हिताम् १
व्याधितांविप्रदुष्टांवाछद्मनाचोपपादिताम् ॥७२॥
यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायोपपादयेत् १
तस्यतद्वितथंकुर्य्यात्कन्यादातुर्दुरात्मनः ॥७३॥
विधायवृत्तिम्भार्य्यायाःप्रवसेत्कार्यवान्नरः १
अवृत्तिकर्षिताहिस्त्रीप्रदुष्येत्स्थितिमत्यपि ॥७४॥
विधायप्रोषितेवृत्तिंजीवेन्नियममास्थिता १
प्रोषितेत्वविधायैवजीवेच्छिल्पैरगर्हितैः ॥७५॥
प्रोषितोधर्मकार्यार्थम्प्रतीक्ष्योऽष्टौनरःसमाः १
विद्यार्थंषड्यशोऽर्थंवाकामार्थंत्रींस्तुवत्सरान् ॥७६॥
संवत्सरम्प्रतीक्षेतद्विषन्तींयोषितम्पतिः १
ऊर्द्ध्वंसंवत्सरात्त्वेनान्दायंहृत्वानसंवसेत् ॥७७॥
अतिक्रामेत्प्रमत्तंयामत्तंरोगार्त्तमेववा १
सात्रीन्मासान्परित्याज्याविभूषणपरिच्छदा ॥७८॥
उन्मत्तम्पतितंक्लीवमबीजम्पापरोगिणम् १
नत्यागोऽस्तिद्विषन्त्याश्चनचदायापवर्त्तनम् ॥७९॥

मद्यपाऽसाधुवृत्ताचप्रतिकूलाचयाभवेत् ।
व्याधितावाऽधिवेत्तव्याहिंस्राऽर्थघ्नीचसर्वदा ॥८०॥
बन्ध्याऽष्टमेऽधिवेद्याऽब्देदशमेतुमृतप्रजा ।
एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥८१॥
यारोगिणीस्यात्तुहितासम्पन्नाचैवशीलतः ।
साऽनुज्ञाप्याधिवेत्तव्यानावमान्याचकर्हिचित् ॥८२॥
अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रुषितागृहात् ।
सासद्यःसन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधौ ॥८३॥
प्रतिषिद्धाऽपिचेद्यातुमद्यमभ्युदयेष्वपि ।
प्रेक्षासमाजंगच्छेद्वासादण्ड्याकृष्णलानिषट् ॥८४॥
यदिस्वाश्चापराश्चैवविन्देरन्योषितोद्विजाः ।
तासांवर्णक्रमेणस्याज्ज्यैष्ठ्यम्पूजाचवेश्मच ॥८५॥
भर्तुःशरीरशुश्रूषान्धर्मकार्यंचनैत्यिकम् ।
स्वाचैवकुर्यात्सर्वेषान्नास्वजातिःकथंचन ॥८६॥
यस्तुतत्कारयेन्मोहात्सजात्यास्थितयाऽन्यया ।
यथाब्राह्मणचाण्डालःपूर्वदृष्टस्तथैवसः ॥८७॥
उत्कृष्टायाभिरूपायवरायसदृशायच ।
अप्राप्तामपितान्तस्मैकन्यान्दद्याद्यथाविधि ॥८८॥

काममामरणात्तिष्ठेद्गृहेकन्यर्त्तुमत्यपि ।
नचैवैनाम्प्रयच्छेत्तुगुणहीनायकर्हिचित् ॥८९॥
त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकुमार्य्यृतुमतीसती ।
ऊर्द्ध्वन्तुकालादेतस्माद्विन्देतसदृशम्पतिम् ॥९०॥
अदीयमानाभर्त्तारमधिगच्छेद्यदिस्वयम् ।
नैनःकिंचिदवाप्नोतिनचयंसाऽधिगच्छति ॥९१॥
अलंकारंनाददीतपित्र्यंकन्यास्वयंवरा ।
मातृकम्भ्रातृदत्तंवास्तेनास्याद्यदितंहरेत् ॥९२॥
पित्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्यामृतुमतींहरन् ।
सहिस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनाम्प्रतिरोधनात् ॥९३॥
त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यांहृद्यान्द्वादशवार्षिकीम् ।
त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः ॥९४॥
देवदत्ताम्पतिर्भार्यांविन्दतेनेच्छयात्मनः ।
तांसाध्वीम्बिभृयान्नित्यन्देवानाम्प्रियमाचरन् ॥९५॥
प्रजनार्थंस्त्रियःसृष्टाःसन्तानार्थंचमानवाः ।
तस्मात्साधारणोधर्मःश्रुतौपत्न्यासहोदितः ॥९६॥
कन्यायान्दत्तशुल्कायाम्म्रियेतयदिशुल्कदः ।
देवरायप्रदातव्यायदिकन्याऽनुमन्यते ॥९७॥

आददीतनशूद्रोऽपिशुल्कंदुहितरन्ददन् ।
शुल्कंहिगृह्णन्कुरुतेछन्नन्दुहितृविक्रयम् ॥९८॥
एतत्तुनपरेचक्रुर्नापरेजातुसाधवः ।
यदन्यस्यप्रतिज्ञायपुनरन्यस्यदीयते ॥९९॥
नानुशुश्रुमजात्वेतत्पूर्वेष्वपिहिजन्मसु ।
शुल्कसंज्ञेनमूल्येनछन्नन्दुहितृविक्रयम् ॥१००॥
अन्योन्यस्याव्यभिचारोभवेदामरणान्तिकः ।
एषधर्मःसमासेनज्ञेयःस्त्रीपुंसयोःपरः ॥१०१॥
तथानित्यंयतेयातांस्त्रीपुंसौतुकृतक्रियौ ।
यथानाभिचरेतान्तौवियुक्तावितरेतरम् ॥१०२॥
एषस्त्रीपुंसयोरुक्तोधर्मोवोरतिसंहितः ।
आपद्यपत्यप्राप्तिश्चदायभागन्निबोधत ॥१०३॥
ऊर्द्ध्वम्पितुश्चमातुश्चसमेत्यभ्रातरःसमम् ।
भजेरन्पैतृकंरिक्थमनीशास्तेहिजीवतोः ॥१०४॥
ज्येष्ठएवतुगृह्णीयात्पित्र्यन्धनमशेषतः ।
शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैवपितरन्तथा ॥१०५॥
ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ।
पितॄणामनृणश्चैवसतस्मात्सर्वमर्हति ॥१०६॥

यस्मिन्नृणंसन्नयतियेनचानन्त्यमश्नुते ।
सएवधर्मजःपुत्रःकामजानितरान्विदुः ॥१०७॥
पितेवपालयेत्पुत्रान्ज्येष्ठोभ्रातॄन्यवीयसः ।
पुत्रवच्चापिवर्त्तेरन्ज्येष्ठेभ्रातरिधर्मतः ॥१०८॥
ज्येष्ठःकुलंवर्द्धयतिविनाशयतिवापुनः ।
ज्येष्ठःपूज्यतमोलोकेज्येष्ठःसद्भिरगर्हितः ॥१०९॥
योज्येष्ठोज्येष्ठवृत्तिःस्यान्मातेवसपितेवसः ।
अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तुस्यात्ससम्पूज्यस्तुबन्धुवत् ॥११०॥
एवंसहवसेयुर्वापृथग्वाधर्म्मकाम्यया ।
पृथग्विवर्द्धतेधर्मस्तस्माद्धर्म्यापृथक्क्रिया ॥१११॥
ज्येष्ठस्यविंशउद्धारःसर्वद्रव्याच्चयद्वरम् ।
ततोर्द्धम्मध्यमस्यस्यात्तुरीयन्तुयवीयसः ॥११२॥
ज्येष्ठश्चैवकनिष्ठश्चसंहरेतांयथोदितम् ।
येन्येज्येष्ठकनिष्ठाभ्यांतेषांस्यान्मध्यमन्धनम् ॥११३॥
सर्वेषान्धनजातानामाददीताग्र्यमग्रजः ।
यच्चसातिशयंकिंचिद्दशतश्चाप्नुयाद्वरम् ॥११४॥
उद्धारोनदशस्वस्तिसम्पन्नानांस्वकर्म्मसु ।
यत्किंचिदेवदेयन्तुज्यायसेमानवर्द्धनम् ॥११५॥

एवंसमुद्धृतोद्धारेसमानंशान्प्रकल्पयेत् ।
उद्धारेऽनुद्धृतेत्वेषामियंस्यादंशकल्पना ॥११६॥
एकाधिकंहरेज्ज्येष्ठःपुत्रोऽध्यर्द्धन्ततोऽनुजः ।
अंशमंशंयवीयांसइतिधर्म्मोव्यवस्थितः ॥११७॥
स्वेभ्योंऽशेभ्यस्तुकन्याभ्यःप्रदद्युर्भ्रातरःपृथक् ।
स्वात्स्वादंशाच्चतुर्भागम्पतिताःस्युरदित्सवः ॥११८॥
अजाविकंसैकशफन्नजातुविषमम्भजेत् ।
अजाविकन्तुविषमंज्येष्ठस्यैवविधीयते ॥११९॥
यवीयान्ज्येष्ठभार्यायाम्पुत्रमुत्पादयेद्यदि ।
समस्तत्रविभागःस्यादितिधर्मोव्यवस्थितः ॥१२०॥
उपसर्ज्जनम्प्रधानस्यधर्मतोनोपपद्यते ।
पिताप्रधानम्प्रजनेतस्माद्धर्म्मेणतम्भजेत् ॥१२१॥
पुत्रःकनिष्ठोज्येष्ठायांकनिष्ठायांचपूर्वजः ।
कथन्तत्रविभागःस्यादितिचेत्संशयोभवेत् ॥१२२॥
एकंवृषभमुद्धारंसंहरेतसपूर्वजः ।
ततोऽपरेज्येष्ठवृषास्तदूनानांस्वमातृतः ॥१२३॥
ज्येष्ठस्तुजातोज्येष्ठा   ऋषभषोडश ।
ततःस्वमातृतःशेषाभजेरन्नितिधारणा ॥१२४॥

सदृशस्त्रीषुजातानाम्पुत्राणामविशेषतः ।
नमातृतोज्यैष्ठ्यमस्तिजन्मतोज्यैष्ठ्यमुच्यते ॥१२५॥
जन्मज्येष्ठेनचाह्वानंस्वब्राह्मण्यास्वपिस्मृतम् ।
यमयोश्चैवगर्भेषुजन्मतोज्येष्ठतास्मृता ॥१२६॥
अपुत्रोऽनेनविधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् ।
यदपत्यम्भवेदस्यान्तन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥१२७॥
अनेनतुविधानेनपुराचक्रेऽथपुत्रिकाः ।
विवृद्ध्यर्थंस्ववंशस्यस्वयन्दक्षःप्रजापतिः ॥१२८॥
ददौसदशधर्मायकश्यपायत्रयोदश ।
सोमायराज्ञेसत्कृत्यप्रीतात्मासप्तविंशतिम् ॥१२९॥
यथैवात्मातथापुत्रःपुत्रेणदुहितासमा ।
तस्यामात्मनितिष्ठन्त्यांकथमन्योधनंहरेत् ॥१३०॥
मातुस्तुयौतकंयत्स्यात्कुमारीभागएवसः ।
दौहित्रएवचहरेदपुत्रस्याखिलन्धनम् ॥१३१॥
दौहित्रोह्यखिलंऋक्थमपुत्रस्यपितुर्हरेत् ।
सएवदद्याद्द्वौपिण्डौपित्रेमातामहायच ॥१३२॥
पौत्रदौहित्रयोर्लोकेनविशेषोऽस्तिधर्मतः ।
तयोर्हिमातापितरौसम्भूतौतस्यदेहतः ॥१३३॥

पुत्रिकायांकृतायान्तुयदिपुत्रोऽनुजायते ।
समस्तत्रविभागःस्याज्ज्येष्ठतानास्तिहिस्त्रियाः ॥१३४॥
अपुत्रायाम्मृतायान्तुपुत्रिकायांकथंचन ।
धनन्तत्पुत्रिकाभर्त्ताहरेतैवाविचारयन् ॥१३५॥
अकृतावाकृतावाऽपियंविन्देत्सदृशात्सुतम् ।
पौत्रीमातामहस्तेनदद्यात्पिण्डंहरेद्धनम् ॥१३६॥
पुत्रेणलोकाञ्जयतिपौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।
अथपुत्रस्यपौत्रेणब्रध्नस्याप्नोतिविष्टपम् ॥१३७॥
पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्त्रायतेपितरंसुतः ।
तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयम्भुवा ॥१३८॥
पौत्रदौहित्रयोर्लोकेविशेषोनोपपद्यते ।
दौहित्रोऽपिह्यमुत्रैनंसन्तारयतिपौत्रवत् ॥१३९॥
मातुःप्रथमतःपिण्डंनिर्वपेत्पुत्रिकासुतः ।
द्वितीयन्तुपितुस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुःपितुः ॥१४०॥
उपपन्नोगुणैःसर्वैःपुत्रोयस्यतुदत्रिमः ।
सहरेतैवतद्रिक्थंसम्प्राप्तोऽप्यन्यगोत्रतः ॥१४१॥
गोत्ररिक्थेजनयितुर्नहरेद्दत्रिमःक्वचित् ।
गोत्ररिक्थानुगःपिण्डोव्यपैतिददतःस्वधा ॥१४२॥

अनियुक्तासुतश्चैवपुत्रिण्याप्तश्चदेवरात् ।
उभौतौनार्हतोभागंजारजातककामजौ ॥१४३॥
नियुक्तायामपिपुमान्नार्य्यांजातोऽविधानतः ।
नैवार्हःपैतृकंऋक्थम्पतितोत्पादितोहिसः ॥१४४॥
हरेत्तत्रनियुक्तायांजातःपुत्रोयथौरसः ।
क्षेत्रिकस्यतुतद्बीजन्धर्मतःप्रसवश्चसः ॥१४५॥
धनंयोबिभृयाद्भ्रातुर्मृतस्यस्त्रियमेवच ।
सोऽपत्यम्भ्रातुरुत्पाद्यदद्यात्तस्यैवतद्धनम् ॥१४६॥
यानियुक्ताऽन्यतःपुत्रन्देवराद्वाऽप्यवाप्नुयात् ।
तंकामजमरिक्थीयंवृथोत्पन्नम्प्रचक्षते ॥१४७॥
एतद्विधानंविज्ञेयंविभागस्यैकयोनिषु ।
बह्वीषुचैकजातानान्नानास्त्रीषुनिबोधत ॥१४८॥
ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येणचतस्रस्तुयदिस्त्रियः ।
तासाम्पुत्रेषुजातेषुविभागेऽयंविधिःस्मृतः ॥१४९॥
कीनाशोगोवृषोयानमलंकारश्चवेश्मच ।
विप्रस्योद्धारिकन्देयमेकांशश्चप्रधानतः ॥१५०॥
त्र्यंशन्दायाद्धरेद्विप्रोद्वावंशौक्षत्रियासुतः ।
वैश्याजःसार्द्धमेवांशमंशंशूद्रासुतोहरेत् ॥१५१॥

सर्वंवाऽऽक्थजातन्तद्दशधापरिकल्प्यच ।
धर्म्यंविभागंकुर्वीतविधिनाऽनेनधर्मवित् ॥१५२॥
चतुरोंऽशान्हरेद्विप्रस्त्रीनंशान्क्षत्रियासुतः ।
वैश्यापुत्रोहरेद्द्व्यंशमंशंशूद्रासुतोहरेत् ॥१५३॥
यद्यपिस्यात्तुसत्पुत्रोऽप्यसत्पुत्रोऽपिवाभवेत् ।
नाधिकन्दशमाद्दद्याच्छूद्रापुत्रायधर्मतः ॥१५४॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्रापुत्रोनरिक्थभाक् ।
यदेवास्यपितादद्यात्तदेवास्यधनम्भवेत् ॥१५५॥
समवर्णासुयेजाताःसर्वेपुत्राद्विजन्मनाम् ।
उद्धारंज्यायसेदत्वाभजेरन्नितरेसमम् ॥१५६॥
शूद्रस्यतुसवर्णैवनान्याभार्य्याविधीयते ।
तस्यांजाताःसमांशाःस्युर्यदिपुत्रशतम्भवेत् ॥१५७॥
पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवोमनुः ।
तेषांषड्बन्धुदायादाःषडदायादबान्धवाः ॥१५८॥
औरसःक्षेत्रजश्चैवदत्तःकृत्रिमएवच ।
गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥१५९॥
कानीनश्चसहोढश्चक्रीतःपौनर्भवस्तथा ।
स्वयन्दत्तश्चशौद्रश्चषडदायादबान्धवाः ॥१६०॥

याद्दशम्फलमाप्नोतिकुप्लवैःसन्तरन्जलम् ।
ताद्दशम्फलमाप्नोतिकुपुत्रैःसन्तरंस्तमः ॥१६१॥
यद्येकऋक्थिनौस्यातामौरसक्षेत्रजौसुतौ ।
यस्ययत्पैतृकंऋक्थंसतद्गृह्णीतनेतरः ॥१६२॥
एकएवौरसःपुत्रःपित्र्यस्यवसुनःप्रभुः ।
शेषाणामानृशंस्यार्थम्प्रदद्यात्तुप्रजीवनम् ॥१६३॥
षष्ठन्तुक्षेत्रजस्यांशम्प्रदद्यात्पैतृकाद्धनात् ।
औरसोविभजन्दायम्पित्र्यम्पंचममेववा ॥१६४॥
औरसक्षेत्रजौपुत्रौपितृऋक्थस्यभागिनौ ।
दशापरेतुक्रमशोगोत्रऋक्थांशभागिनः ॥१६५॥
स्वेक्षेत्रेसंस्कृतायान्तुस्वयमुत्पादयेद्धियम् ।
तमौरसंविजानीयात्पुत्रम्प्रथमकल्पितम् ॥१६६॥
यस्तल्पजःप्रमीतस्यक्लीवस्यव्याधितस्यवा ।
स्वधर्मेणनियुक्तायांसपुत्रःक्षेत्रजःस्मृतः ॥१६७॥
मातापितावादद्यातांयमद्भिःपुत्रमापदि ।
सद्दशम्प्रीतिसंयुक्तंसज्ञेयोदत्रिमःसुतः ॥१६८॥
सद्दशन्तुप्रकुर्याद्यंगुणदोषविचक्षणम् ।
पुत्रम्पुत्रगुणैर्युक्तंसविज्ञेयश्चकृत्रिमः ॥१६९॥

उत्पद्यतेगृहेयस्यनचज्ञायेतकस्यसः ।
सगृहेगूढउत्पन्नस्तस्यस्याद्यस्यतल्पजः ॥१७०॥
मातापितृभ्यामुत्सृष्टन्तयोरन्यतरेणवा ।
यम्पुत्रम्परिगृह्णीयादपविद्धःसउच्यते ॥१७१॥
पितृवेश्मनिकन्यातुयम्पुत्रंजनयेद्रहः ।
तंकानीनंवदेन्नाम्नावोढुःकन्यासमुद्भवम् ॥१७२॥
यागर्भिणीसंस्क्रियतेज्ञाताऽज्ञाताऽपिवासती ।
वोढुःसगर्भोभवतिसहोढइतिचोच्यते ॥१७३॥
क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थम्मातापित्रोर्यमन्तिकात् ।
सक्रीतकःसुतस्तस्यसदृशोऽसदृशोऽपिवा ॥१७४॥
यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया ।
उत्पादयेत्पुनर्भूत्वासपौनर्भवउच्यते ॥१७५॥
साचेदक्षतयोनिःस्याद्गतप्रत्यागताऽपिवा ।
पौनर्भवेनभर्त्रासापुनःसंस्कारमर्हति ॥१७६॥
मातापितृविहीनोयस्त्यक्तोवास्यादकारणात् ।
आत्मानंस्पर्शयेद्यस्मैस्वयन्दत्तस्तुसःस्मृतः ॥१७७॥
यम्ब्राह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम् ।
सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवःस्मृतः ॥१७८॥

दास्यांवादासदास्यांवायःशूद्रस्यसुतोभवेत् ।
सोऽनुज्ञातोहरेदंशमितिधर्मोव्यवस्थितः ॥१७९॥
क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादशयथोदितान् ।
पुत्रप्रतिनिधीनाहुःक्रियालोपान्मनीषिणः ॥१८०॥
यएतेऽभिहिताःपुत्राःप्रसंगादन्यबीजजाः ।
यस्यतेबीजतोजातास्तस्यतेनेतरस्यतु ॥१८१॥
भ्रातॄणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् ।
सर्वांस्तांस्तेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीत् ॥१८२॥
सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् ।
सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनुः ॥१८३॥
श्रेयसःश्रेयसोऽलाभेपापीयान्रिक्थमर्हति ।
बहवश्चेत्तुसदृशाःसर्वेरिक्थस्यभागिनः ॥१८४॥
नभ्रातरोनपितरःपुत्रारिक्थहराःपितुः ।
पिताहरेदपुत्रस्यरिक्थम्भ्रातरएवच ॥१८५॥
त्रयाणामुदकंकार्यंत्रिषुपिण्डःप्रवर्त्तते ।
चतुर्थःसम्प्रदातैषाम्पंचमोनोपपद्यते ॥१८६॥
अनन्तरःसपिण्डाद्यस्तस्यतस्यधनम्भवेत् ।
अतऊर्द्ध्वंसकुल्यःस्यादाचार्य्यःशिष्यएववा ॥१८७॥

सर्वेषामप्यभावेतुब्राह्मणाऋक्थभागिनः ।
त्रैविद्याःशूचयोदान्तास्तथाधर्मोनहीयते ॥१८८॥
अहार्य्यम्ब्राह्मणद्रव्यंराज्ञानित्यमितिस्थितिः ।
इतरेषान्तुवर्णानांसर्वाभावेहरेन्नृपः ॥१८९॥
संस्थितस्यानपत्यस्यसगोत्रात्पुत्रमाहरेत् ।
तत्रयदृक्थजातंस्यात्तत्तस्मिन्प्रतिपादयेत् ॥१९०॥
द्वौतुयौविवदेयातान्द्वाभ्यांजातौस्त्रियाधने ।
तयोर्यद्यस्यपित्र्यंस्यात्तत्सगृह्णीतनेतरः ॥१९१॥
जनन्यांसंस्थितायान्तुसमंसर्वेसहोदराः ।
भजेरन्मातृकंऋक्थम्भगिन्यश्चसनाभयः ॥१९२॥
यास्तासांस्युर्दुहितरस्तासामपियथार्हतः ।
मातामह्याधनात्किंचित्प्रदेयम्प्रीतिपूर्वकम् ॥१९३॥
अध्यग्न्यध्यावाहनिकन्दत्तंचप्रीतिकर्मणि ।
भ्रातृमातृपितृप्राप्तंषड्विधंस्त्रीधनंस्मृतम् ॥१९४॥
अन्वाधेयंचयद्दत्तम्पत्याप्रीतेनचैवयत् ।
पत्यौजीवतिवृत्तायाःप्रजायास्तद्धनम्भवेत् ॥१९५॥
ब्राह्मदैवार्षगान्धर्वप्राजापत्येषुयद्वसु ।
अप्रजायामतीतायाम्भर्तुरेवतदिष्यते ॥१९६॥

यत्त्वस्याःस्याद्धनन्दत्तंविवाहेष्वासुरादिषु ।
अप्रजायामतीतायाम्मातापित्रोस्तदिष्यते ॥१९७॥
स्त्रियान्तुयद्भवेद्वित्तम्पित्रादत्तंकथंचन ।
ब्राह्मणीतद्धरेत्कन्यातदपत्यस्यवाभवेत् ॥१९८॥
ननिर्हारंस्त्रियःकुर्युःकुटुम्बाद्बहुमध्यगात् ।
स्वकादपिचवित्ताद्धिस्वस्यभर्तुरनाज्ञया ॥१९९॥
पत्यौजीवतियःस्त्रीभिरलंकारोधृतोभवेत् ।
नतम्भजेरन्दायादाभजमानाःपतन्तिते ॥२००॥
अनंशौक्लीवपतितौजात्यन्धबधिरौतथा ।
उन्मत्तजडमूकाश्चयेचकेचिन्निरिन्द्रियाः ॥२०१॥
सर्वेषामपितुन्याय्यन्दातुंशक्त्यामनीषिणा ।
ग्रासाच्छादनमत्यन्तम्पतितोह्यददद्भवेत् ॥२०२॥
यद्यर्थितातुदारैःस्यात्क्लीवादीनांकथंचन ।
तेषामुत्पन्नतन्तूनामपत्यन्दायमर्हति ॥२०३॥
यत्किंचित्पितरिप्रेतेधनंज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
भागोयवीयसान्तत्रयदिविद्यानुपालिनः ॥२०४॥
अविद्यानान्तुसर्वेषामीहातश्चेद्धनम्भवेत् ।
समस्तत्रविभागःस्यादपित्र्यइतिधारणा ॥२०५॥

विद्याधनन्तुयद्यस्यतत्तस्यैवधनम्भवेत् ।
मैत्र्यमौद्वाहिकंचैवमाधुपर्किकमेवच ॥२०६॥
भ्रातॄणांयस्तुनेहेतधनंशक्तःस्वकर्मणा ।
सनिर्भाज्यःस्वकादंशात्किंचिद्दत्त्वोपजीवनम् ॥२०७॥
अनुपघ्नन्पितृद्रव्यंश्रमेणयदुपार्ज्जितम् ।
स्वयमीहितलब्धन्तन्नाकामोदातुमर्हति ॥२०८॥
पैतृकन्तुपिताद्रव्यमनवाप्तंयदाप्नुयात् ।
नतत्पुत्रैर्भजेत्सार्द्धमकामःस्वयमर्ज्जितम् ॥२०९॥
विभक्ताःसहजीवन्तोविभजेरन्पुनर्यदि ।
समस्तत्रविभागःस्याज्ज्यैष्ठ्यन्तत्रनविद्यते ॥२१०॥
येषांज्येष्ठःकनिष्ठोवाहीयेतांशप्रदानतः ।
म्रियेतान्यतरोवाऽपितस्यभागोनलुप्यते ॥२११॥
सोदर्य्याविभजेरंस्तंसमेत्यसहिताःसमम् ।
भ्रातरोयेचसंसृष्टाभगिन्यश्चसनाभयः ॥२१२॥
योज्येष्ठोविनिकुर्वीतलोभाद्भ्रातॄन्यवीयसः ।
सोऽज्येष्ठःस्यादभागश्चनियन्तव्यश्चराजभिः ॥२१३॥
सर्वएवविकर्म्मस्थानार्हन्तिभ्रातरोधनम् ।
नचादत्त्वाकनिष्ठेभ्योज्येष्ठःकुर्वीतयौतकम् ॥२१४॥

भ्रातॄणामविभक्तानांयद्युत्थानम्भवेत्सह ।
नपुत्रभागंविषमम्पिताद्द्यात्कथंचन ॥२१५॥
ऊर्द्ध्वंविभागाज्जातस्तुपित्र्यमेवहरेद्धनम् ।
संसृष्टास्तेनवायेस्युर्विभजेतसतैःसह ॥२१६॥
अनपत्यस्यपुत्रस्यमातादायमवाप्नुयात् ।
मातर्यपिचवृत्तायाम्पितुर्माताहरेद्धनम् ॥२१७॥
ऋणेधनेचसर्वस्मिन्प्रविभक्तेयथाविधि ।
पश्चाद्दृश्येतयत्किंचित्तत्सर्वंसमतान्नयेत् ॥२१८॥
वस्त्रम्पत्रमलंकारंकृतान्नमुदकंस्त्रियः ।
योगक्षेमम्प्रचारंचनविभाज्यम्प्रचक्षते ॥२१९॥
अयमुक्तोविभागोवःपुत्राणांचक्रियाविधिः ।
क्रमशःक्षेत्रजादीनान्द्यूतधर्मन्निबोधत ॥२२०॥
द्यूतंसमाह्वयंचैवराजाराष्ट्रान्निवारयेत् ।
राजान्तकरणावेतौद्वौदोषौपृथिवीक्षिताम् ॥२२१॥
प्रकाशमेततास्कर्यंयद्देवनसमाह्वयौ ।
तयोर्नित्यम्प्रतीघातेनृपतिर्यत्नवान्भवेत् ॥२२२॥
अप्राणिभिर्यत्क्रियतेतल्लोकेद्यूतमुच्यते ।
प्राणिभिःक्रियतेयस्तुसविज्ञेयःसमाह्वयः ॥२२३॥

द्यूतंसमाह्वयंचैवयःकुर्य्यात्कारयेतवा ।
तान्सर्वान्घातयेद्राजाशूद्रांश्चद्विजलिंगिनः ॥२२४॥
कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषंडस्थांश्चमानवान् ।
विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्चक्षिप्रन्निर्वासयेत्पुरात् ॥२२५॥
एतेराष्ट्रेवर्त्तमानाराज्ञःप्रच्छन्नतस्कराः ।
विकर्मक्रिययानित्यम्बाधन्तेभद्रिकाःप्रजाः ॥२२६॥
द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टंवैरकरम्महत् ।
तस्माद्द्यूतन्नसेवेतहास्यार्थमपिबुद्धिमान् ॥२२७॥
प्रच्छन्नंवाप्रकाशंवातन्निषेवेतयोनरः ।
तस्यदण्डविकल्पःस्याद्यथेष्टंनृपतेस्तथा ॥२२८॥
क्षत्रविट्शूद्रयोनिस्तुदण्डन्दातुमशक्नुवन् ।
आनृण्यंकर्मणागच्छेद्विप्रोदद्याच्छनैःशनैः ॥२२९॥
स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानान्दरिद्राणांचरोगिणाम् ।
शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्नृपतिर्दमम् ॥२३०॥
येनियुक्तास्तुकार्य्येषुहन्युःकार्य्याणिकार्यिणाम् ।
धनोष्मणापच्यमानास्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः ॥२३१॥
कूटशासनकर्तॄंश्चप्रकृतीनांचदूषकान् ।
स्त्रीबालब्राह्मणघ्नांश्चहन्याद्द्विट्सेविनस्तथा ॥२३२॥

तीरितंचानुशिष्टंचयत्रक्वचनयद्भवेत् ।
कृतन्तद्धर्मतोविद्यान्नतद्भूयोनिवर्त्तयेत् ॥२३३॥
अमात्याःप्राड्विवाकोवायत्कुर्युःकार्यमन्यथा ।
तत्स्वयंनृपतिःकुर्यान्तान्सहस्रंचदण्डयेत् ॥२३४॥
ब्रह्महाचसुरापश्चस्तेयीचगुरुतल्पगः ।
एतेसर्वेपृथग्ज्ञेयामहापातकिनोनराः ॥२३५॥
चतुर्णामपिचैतेषाम्प्रायश्चित्तमकुर्वताम् ।
शारीरन्धनसंयुक्तन्दण्डन्धर्म्यम्प्रकल्पयेत् ॥२३६॥
गुरुतल्पेभगःकार्य्यःसुरापानेसुराध्वजः ।
स्तेयेचश्ववपदंकार्य्यम्ब्रह्महण्यशिराःपुमान ॥२३७॥
असम्भोज्याह्यसंयाज्याअसंपाठ्याऽविवाहिनः ।
चरेयुःपृथिवीन्दीनाःसर्वधर्म्मवहिष्कृताः ॥२३८॥
ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेतेत्यक्तव्याःकृतलक्षणाः ।
निर्दयानिर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥२३९॥
प्रायश्चित्तन्तुकुर्वाणाःसर्ववर्णायथोदितम् ।
नांक्याराज्ञाललाटेस्युर्दाप्यास्तूत्तमसाहसम् ॥२४०॥
आगःसुब्राह्मणस्यैवकार्योमध्यमसाहसः ।
विवास्योवाभवेद्राष्ट्रात्सद्रव्यःसपरिच्छदः ॥२४१॥

इतरेकृतवन्तस्तुपापान्येतान्यकामतः ।
सर्वस्वहारमर्हन्तिकामतस्तुप्रवासनम् ॥२४२॥
नाददीतनृपःसाधुर्महापातकिनोधनम् ।
आददानस्तुतल्लोभात्तेनदोषेणलिप्यते ॥२४३॥
अप्सुप्रवेश्यतन्दण्डंवरुणायोपपादयेत् ।
श्रुतवृत्तोपपन्नेवाब्राह्मणेप्रतिपादयेत् ॥२४४॥
ईशोदण्डस्यवरुणोराज्ञान्दण्डधरोहिसः ।
ईशःसर्वस्यजगतोब्राह्मणोवेदपारगः ॥२४५॥
यत्रवर्जयतेराजापापकृद्भ्योधनागमम् ।
तत्रकालेनजायन्तेमानवादीर्घजीविनः ॥२४६॥
निष्पद्यन्तेचसस्यानियथोप्तानिविशाम्पृथक् ।
बालाश्चनप्रमीयन्तेविकृतन्नचजायते ॥२४७॥
ब्राह्मणान्बाधमानन्तुकामादवरवर्णजम् ।
हन्याच्चित्रैर्बधोपायैरुद्वेजनकरैर्नृपः ॥२४८॥
यावानबध्यस्यबधेतावानूबध्यस्यमोक्षणे ।
अधर्मोनृपतेर्दृष्टोधर्मस्तुविनियच्छतः ॥२४९॥
उदितोऽयंविस्तरशोमिथोविवदमानयोः ।
अष्टादशसुमार्गेषुव्यवहारस्यनिर्णयः ॥२५०॥

एवंधर्म्याणिकार्य्याणिसम्यक्कुर्वन्महीपतिः ।
देशानलब्धाँल्लिप्सेतलब्धांश्चपरिपालयेत् ॥२५१॥
सम्यङ्निविष्टदेशस्तुकृतदुर्गश्चशास्त्रतः ।
कंटकोद्धरणेनित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ॥२५२॥
रक्षणादार्य्यवृत्तानांकंटकानांचशोधनात् ।
नरेन्द्रास्त्रिदिवंयान्तिप्रजापालनतत्पराः ॥२५३॥
अशासंस्तस्करान्यस्तुबलिंगृह्णातिपार्थिवः ।
तस्यप्रक्षुभ्यतेराष्ट्रंस्वर्गाच्चपरिहीयते ॥२५४॥
निर्भयन्तुभवेद्यस्यराष्ट्रम्बाहुबलाश्रितम् ।
तस्यतद्वर्द्धतेनित्यंसिच्यमानइवद्रुमः ॥२५५॥
द्विविधांस्तस्करान्विद्यात्परद्रव्यापहारकान् ।
प्रकाशांश्चाप्रकाशांश्चचारचक्षुर्महीपतिः ॥२५६॥
प्रकाशवंचकास्तेषांनानापण्योपजीविनः ।
प्रच्छन्नवंचकास्त्वेतेयेस्तेनाटविकादयः ॥२५७॥
उत्कोचकाश्चोपधिकावंचकाःकितवास्तथा ।
मंगलादेशवृत्ताश्चभद्राश्चेक्षणिकैःसह ॥२५८॥
असम्यक्कारिणश्चैवमहामात्राश्चिकित्सकाः ।
शिल्पोपचारयुक्ताश्चनिपुणाःपण्ययोषितः ॥२५९॥

एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशाँल्लोककंटकान् ।
निगूढचारिणश्चान्याननार्य्यानार्य्यलिंगिनः ॥२६०॥
तान्विदित्वासुचरितैर्गूढैस्तत्कर्म्मकारिभिः ।
चारैश्चानेकसंस्थानैःप्रोत्साद्यवशमानयेत् ॥२६१॥
तेषान्दोषानभिख्याप्यस्वेस्वेकर्म्मणितत्वतः ।
कुर्वीतशासनंराजासम्यक्सारापराधतः ॥२६२॥
नहिदण्डादृतेशक्यःकर्तुम्पापविनिग्रहः ।
स्तेनानाम्पापबुद्धीनान्निभृतंचरतांक्षितौ ॥२६३॥
सभाप्रपापूपशालावेशमद्यान्नविक्रयाः ।
चतुष्पथाश्चैत्यवृक्षाःसमाजाःप्रेक्षणानिच ॥२६४॥
जीर्णोद्यानान्यरण्यानिकारुकावेशनानिच ।
शून्यानिचाप्यगाराणिवनान्युपवनानिच ॥२६५॥
एवंविधान्नृपोदेशान्गुल्मैःस्थावरजङ्गमैः ।
तस्करप्रतिषेधार्थंचारैश्चाप्यनुचारयेत ॥२६६॥
तत्सहायैरनुगतैर्नानाकर्म्मप्रवेदिभिः ।
विद्यादुत्सादयेच्चैवनिपुणैःपूर्वतस्करैः ॥२६७॥
भक्ष्यभोज्योपदेशैश्चब्राह्मणानांचदर्शनैः ।
शौर्य्यकर्म्मापदेशैश्चकुर्युस्तेषांसमागमम् ॥२६८॥

येतत्रनोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताश्चये ।
तान्प्रसह्यनृपोहन्यात्समित्रज्ञातिबान्धवान् ॥२६९॥
नहोढेनविनाचौरंघातयेद्धार्म्मिकोनृपः ।
सहोढंसोपकरणंघातयेदविचारयन् ॥२७०॥
ग्रामेष्वपिचयेकेचिच्चौराणाम्भक्तदायकाः ।
भाण्डावकाशदाश्चैवसर्वांस्तानपिघातयेत् ॥२७१॥
राष्ट्रेषुरक्षाधिकृतान्सामन्तांश्चैवचोदितान् ।
अभ्याघातेषुमध्यस्थाञ्छिष्याच्चौरानिवद्रुतम् ॥२७२॥
यश्चापिधर्मसमयात्प्रच्युतोधर्मजीवनः ।
दण्डेनैवतमप्योषेत्स्वकाद्धर्माद्धिविच्युतम् ॥२७३॥
ग्रामघातेहिताभंगेपथिमोषाभिदर्शने ।
शक्तितोनाभिधावन्तोनिर्वास्याःसपरिच्छदाः ॥२७४॥
राज्ञःकोषापहर्तॄंश्चप्रतिकूलेषुचस्थितान् ।
घातयेद्विविधैर्दण्डैररीणांचोपजापकान् ॥२७५॥
सन्धिंछित्वातुयेचौर्य्यंरात्रौकुर्वन्तितस्कराः ।
तेषाञ्छित्वानृपोहस्तौतीक्ष्णेशूलेनिवेशयेत् ॥२७६॥
अंगुलीग्रंथिभेदस्यच्छेदयेत्प्रथमेग्रहे ।
द्वितीयेहस्तचरणौतृतीयेबधमर्हति ॥२७७॥

अग्निदान्भक्तदांश्चैवतथाशस्त्रावकाशदान् ।
सन्निधातॄंश्चमोषस्यहन्याच्चोरमिवेश्वरः ॥२७८॥
तडागभेदकंहन्यादप्सुशुद्धबधेनवा ।
तद्वाऽपिप्रतिसंस्कुर्य्याद्दाप्यस्तूत्तमसाहसम् ॥२७९॥
कोष्ठागारायुधागारदेवतागारभेदकान् ।
हस्त्यश्वरथहर्तॄंश्चहन्यादेवाविचारयन् ॥२८०॥
यस्तुपूर्वनिविष्टस्यतडागस्योदकंहरेत् ।
आगमंवाऽप्यपाम्भिन्द्यात्सदाप्यःपूर्वसाहसम् ॥२८१॥
समुत्सृजेद्राजमार्गेयस्त्वमेध्यमनापदि ।
सद्वौकार्षापणौदद्यादमेध्यंचाशुशोधयेत् ॥२८२॥
आपद्गतोऽथवावृद्धोगर्भिणीबालएववा ।
परिभाषणमर्हन्तितच्चशोध्यमितिस्थितिः ॥२८३॥
चिकित्सकानांसर्वेषाम्मिथ्याप्रचरतान्दमः ।
अमानुषेषुप्रथमोमानुषेषुतुमध्यमः ॥२८४॥
संक्रमध्वजयष्टीनाम्प्रतिमानांचभेदकः ।
प्रतिकुर्य्याच्चतत्सर्वम्पंचदद्याच्छतानिच ॥२८५॥
अदूषितानान्द्रव्याणान्दूषणेभेदनेतथा ।
मणीनामपवेधेचदण्डःप्रथमसाहसः ॥२८६॥

समैर्हिविषमंयस्तुचरेद्वैमूल्यतो-पिवा ।
सप्राप्नुयाद्दमम्पूर्वन्नरोमध्यममेववा ॥२८७॥
बन्धनानिचसर्वाणिराजामार्गेनिवेशयेत् ।
दुःखितायत्रदृश्येरन्विकृताःपापकारिणः ॥२८८॥
प्राकारस्यचभेत्तारम्परिखाणांचपूरकम् ।
द्वाराणांचैवभंक्तारंक्षिप्रमेवप्रवासयेत् ॥२८९॥
अभिचारेषुसर्वेषुकर्त्तव्योद्विशतोदमः ।
मूलकर्म्मणिचानाप्तेःकृत्यासुविविधासुच ॥२९०॥
अवीजविक्रयीचैववीजोत्कृष्टन्तथैवच ।
मर्य्यादाभेदकश्चैवविकृतम्प्राप्नुयाद्वधम् ॥२९१॥
सर्वकण्टकपापिष्ठंहेमकारन्तुपार्थिवः ।
प्रवर्त्तमानमन्यायेच्छेदयेल्लवशःक्षुरैः ॥२९२॥
सीताद्रव्यापहरणेशस्त्राणामौषधस्यच ।
कालमासाद्यकार्य्यंचराजादण्डंप्रकल्पयेत् ॥२९३॥
स्वाम्यमात्यौपुरंराष्ट्रंकोषदण्डौसुहृत्तथा ।
सप्तप्रकृतयोह्येताःसप्तांगंराज्यमुच्यते ॥२९४॥
सप्तानाम्प्रकृतीनान्तुराज्यस्यासांयथाक्रमम् ।
पूर्वम्पूर्वंगुरुतरंजानीयाद्व्यसनम्महत् ॥२९५॥

सप्तांगस्येहराज्यस्यविष्टब्धस्यत्रिदण्डवत् ।
अन्योऽन्यगुणवैशेष्यान्नकिंचिदतिरिच्यते ॥२९६॥
तेषुतेषुतुकृत्येषुतत्तदंगंविशिष्यते ।
येनयत्साध्यतेकार्यन्तत्तस्मिन्श्रेष्ठमुच्यते ॥२९७॥
चारेणोत्साहयोगेनक्रिययैवचकर्मणाम् ।
स्वशक्तिम्परशक्तिंचनित्यंविद्यान्महीपतिः ॥२९८॥
पीडनानिचसर्वाणिव्यसनानितथैवच ।
आरभेततत:कार्यसंचिन्त्यगुरुलाघवम् ॥२९९॥
आरभेतैवकर्माणिश्रान्त:श्रान्त:पुन:पुन: ।
कर्माण्यारभमाणंहिपुरुषंश्रीर्निषेवते ॥३००॥
कृतंत्रेतायुगंचैवद्वापरंकलिरेवच ।
राज्ञोवृत्तानिसर्वाणिराजाहियुगमुच्यते ॥३०१॥
कलिःप्रसुप्तोभवतिसजाग्रद्द्वापरंयुगम् ।
कर्मस्वभ्युद्यतस्त्रेताविचरंस्तुकृतंयुगम् ॥३०२॥
इन्द्रस्यार्कस्यवायोश्चयमस्यवरुणस्यच ।
चन्द्रस्याग्नेःपृथिव्याश्चतेजोवृत्तन्नृपश्चरेत् ॥३०३॥
वार्षिकांश्चतुरोमासान्यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति ।
तथाऽभिवर्षेत्स्वंराष्ट्रंकामैरिन्द्रव्रतंचरन् ॥३०४॥

अष्टौमासान्यथादित्यस्तोयंहरतिरश्मिभिः ।
तथाहरेत्करंराष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतंहितत् ॥३०५॥
प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुतः ।
तथाचारैःप्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥३०६॥
यथायमःप्रियद्वेष्यौप्राप्तेकालेनियच्छति ।
तथाराज्ञानियन्तव्याःप्रजास्तद्धियमव्रतम् ॥३०७॥
वरुणेनयथापाशैर्बद्धएवाभिदृश्यते ।
तथापापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धिवारुणम् ॥३०८॥
परिपूर्णंयथाचन्द्रंदृष्ट्वाहृष्यन्तिमानवाः ।
तथाप्रकृतयोयस्मिन्सचान्द्रव्रतिकोनृपः ॥३०९॥
प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यंस्यात्पापकर्मसु ।
दुष्टसामन्तहिंस्रश्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतम् ॥३१०॥
यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् ।
तथासर्वाणिभूतानिबिभ्रतःपार्थिवंव्रतम् ॥३११॥
एतैरुपायैरन्यैश्चयुक्तोनित्यमतन्द्रितः ।
स्तेनान्राजानिगृह्णीयात्स्वराष्ट्रेपरएवच ॥३१२॥
परामप्यापदम्प्राप्तोब्राह्मणान्नप्रकोपयेत् ।
तेह्येनंकुपिताहन्युःसद्यःसबलवाहनम् ॥३१३॥

यैःकृतःसर्वभक्ष्योऽग्निरपेयश्चमहोदधिः ।
क्षयीचाप्यायितःसोमःकोननश्येत्प्रकोप्यतान् ॥३१४॥
लोकानन्यान्सृजेयुर्येलोकपालांश्चकोपिताः ।
देवान्कुर्युरदेवांश्चकःक्षिण्वंस्तान्समृध्नुयात् ॥३१५॥
यानुपाश्रित्यतिष्ठन्तिलोकादेवाश्चसर्वदा ।
ब्रह्मचैवधनंयेषांकोहिंस्यात्तान्जिजीविषुः ॥३१६॥
अविद्वांश्चैवविद्वांश्चब्राह्मणोदैवतम्महत् ।
प्रणीतश्चाप्रणीतश्चयथाऽग्निर्दैवतम्महत् ॥३१७॥
श्मशानेष्वपितेजस्वीपावकोनैवदुष्यति ।
हूयमानश्चयज्ञेषुभूयएवाभिवर्द्धते ॥३१८॥
एवंयद्यप्यनिष्टेषुवर्त्तन्तेसर्वकर्म्मसु ।
सर्वथाब्राह्मणाःपूज्याःपरमन्दैवतंहितत् ॥३१९॥
क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्यब्राह्मणान्प्रतिसर्वशः ।
ब्रह्मैवसन्नियन्तृस्यात्क्षत्रंहिब्रह्मसम्भवम् ॥३२०॥
अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितम् ।
तेषांसर्वत्रगन्तेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥३२१॥
नाब्रह्मक्षत्रमृध्नोतिनाक्षत्रम्ब्रह्मवर्द्धते ।
ब्रह्मक्षत्रंचसम्पृक्तमिहचामुत्रवर्द्धते ॥३२२॥

दत्वाधनन्तुविप्रेभ्यःसर्वंदण्डसमुत्थितम् ।
पुत्रेराज्यंसमासृज्यकुर्वीतप्रायणंरणे ॥३२३॥
एवंचरन्सदायुक्तोराजधर्मेषुपार्थिवः ।
हितेषुचैवलोकस्यसर्वान्भृत्यान्नियोजयेत् ॥३२४॥
एषो ऽखिलःकर्मविधिरुक्तोराज्ञःसनातनः ।
इमंकर्मविधिंविद्यात्क्रमशोवैश्यशूद्रयोः ॥३२५॥
वैश्यस्तुकृतसंस्कारःकृत्वादारपरिग्रहम् ।
वार्तायान्नित्ययुक्तःस्यात्पशूनांचैवरक्षणे ॥३२६॥
प्रजापतिर्हिवैश्यायसृष्ट्वापरिददेपशून् ।
ब्राह्मणायचराज्ञेचसर्वाःपरिददेप्रजाः ॥३२७॥
नचवैश्यस्यकामःस्यान्नरक्षेयम्पशूनिति ।
वैश्येचेच्छतिनान्येनरक्षितव्याःकथंचन ॥३२८॥
मणिमुक्ताप्रवालानांलोहानान्तान्तवस्यच ।
गन्धानांचरसानांचविद्यादर्घबलाबलम् ॥३२९॥
वीजानामुप्तिविच्चस्यात्क्षेत्रदोषगुणस्यच ।
मानयोगंचजानीयात्तुलायोगांश्चसर्वशः ॥३३०॥
सारासारंचभाण्डानान्देशानांचगुणागुणान् ।
लाभालाभंचपण्यानांपशूनाम्परिवर्द्धनम् ॥३३१॥

भृत्यानांचभृतिंविद्याद्भाषाश्चविविधानृणाम् ।
द्रव्याणांस्थानयोगांश्चक्रयविक्रयमेवच ॥३३२॥
धर्मेणचद्रव्यवृद्धावातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ।
दद्याच्चसर्वभूतानामन्नमेवप्रयत्नतः ॥३३३॥
विप्राणांवेदविदुषांगृहस्थानांयशस्विनाम् ।
शुश्रूषैवतुशूद्रस्यधर्मोनैःश्रेयसःपरः ॥३३४॥
शुचिरुत्कृष्टशुश्रूषुर्मृदुवागनहंकृतः ।
ब्राह्मणाद्याश्रयोनित्यमुत्कृष्टांजातिमश्नुते ॥३३५॥
एषोऽनापदिवर्णानामुक्तःकर्मविधिःशुभः ।
आपद्यपिहियस्तेषांक्रमशस्तन्निबोधत ॥३३६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ नवमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायान्दशमोऽध्यायः ॥

अधीयीरंस्त्रयोवर्णाःस्वकर्म्मस्थाद्विजातयः ।
प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषान्नेतरावितिनिश्चयः ॥१॥
सर्वेषाम्ब्राह्मणोविद्याद्वृत्त्युपायान्यथाविधि ।
प्रब्रूयादितरेभ्यश्चस्वयंचैवतथाभवेत् ॥२॥
वैशेष्यात्प्रकृतिश्रैष्ठ्यान्नियमस्यचधारणात् ।
संस्कारस्यविशेषाच्चवर्णानाम्ब्राह्मणःप्रभुः ॥३॥
ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातयः ।
चतुर्थएकजातिस्तुशूद्रोनास्तितुपंचमः ॥४॥
सर्ववर्णेषुतुल्यासुपत्नीष्वक्षतयोनिषु ।
आनुलोम्येनसम्भूताजात्याज्ञेयास्तएवते ॥५॥
स्त्रीष्वनन्तरजातासुद्विजैरुत्पादितान्सुतान् ।
सदृशानेवतानाहुर्मातृदोषविगर्हितान् ॥६॥
अनन्तरासुजातानांविधिरेषसनातनः ।
द्व्येकान्तरासुजातानान्धर्म्यंविद्यादिमंविधिम् ॥७॥

ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामम्बष्ठोनामजायते ।
निषादःशूद्रकन्यायांयःपारशवउच्यते ॥८॥
क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांक्रूराचारविहारवान् ।
क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रोनामप्रजायते ॥९॥
विप्रस्यत्रिषुवर्णेषुनृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः ।
वैश्यस्यवर्णेचैकस्मिन्षडेतेऽपसदाःस्मृताः ॥१०॥
क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजातितः ।
वैश्यान्मागधवैदेहौराजविप्रांगनासुतौ ॥११॥
शूद्रादायोगवःक्षत्ताचण्डालश्चाधमोनृणाम् ।
वैश्यराजन्यविप्रासुजायन्तेवर्णसंकराः ॥१२॥
एकान्तरेत्वानुलोम्यादम्बष्ठोग्रौयथास्मृतौ ।
क्षत्तृवैदेहकौतद्वत्प्रातिलोम्येऽपिजन्मनि ॥१३॥
पुत्रायेऽनन्तरस्त्रीजाःक्रमेणोक्ताद्विजन्मनाम् ।
ताननन्तरनाम्नस्तुमातृदोषात्प्रचक्षते ॥१४॥
ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतोनामजायते ।
आभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगव्यान्तुधिग्वणः ॥१५॥
आयोगवश्चक्षत्ताचचण्डालश्चाधमोनृणाम् ।
प्रातिलोम्येनजायन्तेशूद्रादपसदास्त्रयः ॥१६॥

वैश्यान्मागधवैदेहौक्षत्रियात्सूतएवतु ।
प्रतीपमेतेजायन्तेपरेऽप्यपसदास्त्रयः ॥१७॥
जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवतिपुक्कसः ।
शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटकःस्मृतः ॥१८॥
क्षत्तुर्जातस्तथोग्रायांश्वपाकइतिकीर्त्यते ।
वैदेहकेनत्वम्बष्ठ्यामुत्पन्नोवेणउच्यते ॥१९॥
द्विजातयःसवर्णासुजनयन्त्यव्रतांस्तुयान् ।
तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्व्रात्यानितिविनिर्दिशेत् ॥२०॥
व्रात्यात्तुजायतेविप्रात्पापात्माभूर्जकण्टकः ।
आवन्त्यवाटधानौचपुष्पधःशैखएवच ॥२१॥
झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच ।
नटश्चकरणश्चैवखसोद्रविडएवच ॥२२॥
वैश्यात्तुजायतेव्रात्यात्सुधन्वाचार्य्यएवच ।
कारूषश्चविजन्माचमैत्रःसात्वतएवच ॥२३॥
व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावेदनेनच ।
स्वकर्मणांचत्यागेनजायन्तेवर्णसंकराः ॥२४॥
संकीर्णयोनयोयेतुप्रतिलोमानुलोमजाः ।
अन्योऽन्यव्यतिषक्ताश्चतान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२५॥

सूतोवैदेहकश्चैवचण्डालश्चनराधमः ।
मागधःक्षत्तृजातिश्चतथाऽयोगवएवच ॥२६॥
एतेषट्सदृशान्वर्णान्जनयन्तिस्वयोनिषु ।
मातृजात्याम्प्रसूयन्तेप्रवरासुचयोनिषु ॥२७॥
यथात्रयाणांवर्णानान्द्वयोरात्मास्यजायते ।
आनन्तर्यात्स्वयोन्यान्तुतथावाह्येष्वपिक्रमात् ॥२८
तेचापिवाह्यान्सुबहूंस्ततोऽप्यधिकदूषितान् ।
परस्परस्यदारेषुजनयन्तिविगर्हितान् ॥२९॥
यथैवशूद्रोब्राह्मण्यांवाह्यंजन्तुम्प्रसूयते ।
तथावाह्यतरंवाह्यश्चातुर्वर्ण्येप्रसूयते ॥३०॥
प्रतिकूलंवर्त्तमानावाह्यावाह्यतरान्पुनः ।
हीनाहीनान्प्रसूयन्तेवर्णान्पंचदशैवतु ॥३१॥
प्रसाधनोपचारज्ञमदासन्दासजीवनम् ।
सैरिन्ध्रंवागुरावृत्तिंसूतेदस्युरयोगवे ॥३२॥
मैत्रेयकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते ।
नृन्प्रशंसत्यजस्रंयोघण्टाताडोऽरुणोदये ॥३३॥
निषादोमार्गवंसूतेदासन्नौकर्मजीविनम् ।
कैवर्त्तमितियम्प्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥३४॥

मृतवस्त्रभृत्स्वनार्यासुगर्हितान्नाशनासुच ।
भवन्त्यायोगवीष्वेतेजातिहीनाःपृथक्त्रयः ॥३५॥
कारावरोनिषादात्तुचर्म्मकारःप्रसूयते ।
वैदेहिकादन्ध्रमेदौवहिर्ग्रामप्रतिश्रयौ ॥३६॥
चण्डालात्पाण्डुसोपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् ।
आहिण्डिकोनिषादेनवैदेह्यामेवजायते ॥३७॥
चण्डालेनतुसोपाकोमूलव्यसनवृत्तिमान् ।
पुक्कस्यांजायतेपापःसदासज्जनगर्हितः ॥३८॥
निषादस्त्रीतुचण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम् ।
श्मशानगोचरंसूतेवाह्यानामपिगर्हितम् ॥३९॥
संकरेजातयस्त्वेताःपितृमातृप्रदर्शिताः ।
प्रच्छन्नावाप्रकाशांवावेदितव्याःस्वकर्मभिः ॥४०॥
सजातिजानन्तरजाःषट्सुताद्विजधर्मिणः ।
शूद्राणान्तुसधर्माणःसर्वेऽपध्वंसजाःस्मृताः ॥४१॥
तपोवीजप्रभावैस्तुतेगच्छन्तियुगेयुगे ।
उत्कर्षंचापकर्षंचमनुष्येष्विहजन्मतः ॥४२॥
शनकैस्तुक्रियालोपादिमाःक्षत्रियजातयः ।
वृषलत्वंगतालोकेब्राह्मणादर्शनेनच ॥४३॥

पौण्ड्रकाश्चौड्रद्रविडाःकाम्बोजायवनाःशकाः ।
पारदापह्लवाश्चीनाःकिरातादरदाःखशाः ॥४४॥
मुखबाहूरूपज्जानांयालोकेजातयोवहिः ।
म्लेच्छवाचश्चार्य्यवाचःसर्वेतेदस्यवःस्मृताः ॥४५॥
येद्विजानामपसदायेचापध्वंसजाःस्मृताः ।
तेनिन्दितैर्वर्त्तयेयुर्द्विजानामेवकर्म्मभिः ॥४६॥
सूतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानांचिकित्सनम् ।
वैदेहकानांस्त्रीकार्य्यम्मागधानांवणिक्पथः ॥४७॥
मत्स्यघातोनिषादानान्त्वष्टिस्त्वायोगवस्यच ।
मेदान्ध्रचुंचुमद्गूनामारण्यपशुहिंसनम् ॥४८॥
क्षत्त्रुग्रपुक्कसानान्तुविलौकोबधबन्धनम् ।
धिग्वणानांचर्म्मकार्य्यंवेणानाम्भाण्डवादनम् ॥४९॥
चैत्यद्रुमश्मशानेषुशैलेषूपवनेषुच ।
वसेयुरेतेविज्ञानावर्त्तयन्तःस्वकर्म्मभिः ॥५०॥
चण्डालश्वपचानान्तुवहिर्ग्रामात्प्रतिश्रयः ।
अपपात्राश्चकर्त्तव्याधनमेषांश्वगर्दभम् ॥५१॥
वासांसिमृतचेलानिभिन्नभाण्डेषुभोजनम् ।
कार्ष्णायसमलंकारःपरिव्रज्याचनित्यशः ॥५२॥

नतैःसमयमन्विच्छेत्पुरुषोधर्ममाचरन् ।
व्यवहारोमिथस्तेषांविवाहःसदृशैःसह ॥५३॥
अन्नमेषाम्पराधीनन्देयंस्याद्भिन्नभाजने ।
रात्रौनविचरेयुस्तेग्रामेषुनगरेषुच ॥५४॥
दिवाचरेयुःकार्य्यार्थंचिह्निताराजशासनैः ।
अबान्धवंशवंचैवनिर्हरेयुरितिस्थितिः ॥५५॥
बध्यांश्चहन्युःसततंयथाशास्त्रंनृपाज्ञया ।
बध्यवासांसिगृह्णीयुःशय्याश्चाभरणानिच ॥५६॥
वर्णापेतमविज्ञातन्नरंकलुषयोनिजम् ।
आर्य्यरूपमिवानार्य्यंकर्म्मभिःस्वैर्विभावयेत् ॥५७॥
अनार्य्यतानिष्ठुरताक्रूरतानिष्क्रियात्मता ।
पुरुषंव्यंजयन्तीहलोकेकलुषयोनिजम् ॥५८॥
पित्र्यंवाभजतेशीलम्मातुर्वोभयमेववा ।
नकथंचनदुर्योनिःप्रकृतिंस्वान्नियच्छति ॥५९॥
कुलेमुख्येऽपिजातस्ययस्यस्याद्योनिसंकरः ।
संश्रयत्येवतच्छीलन्नरोऽल्पमपिवाबहु ॥६०॥
यत्रत्वेतेपरिध्वंसाजायन्तेवर्णदूषकाः ।
राष्ट्रिकैःसहतद्राष्ट्रंक्षिप्रमेवविनश्यति ॥६१॥

ब्राह्मणार्थेगवार्थेवादेहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
स्त्रीबालाभ्युपपत्तौचवाह्यानांसिद्धिकारणम् ॥६२॥
अहिंसासत्यमस्तेयंशौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
एतंसामासिकन्धर्मंचातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥६३॥
शूद्रायाम्ब्राह्मणाज्जातःश्रेयसाचेत्प्रजायते ।
अश्रेयाञ्छ्रेयसींजातिंगच्छत्यासप्तमाद्युगात् ॥६४॥
शूद्रोब्राह्मणतामेतिब्राह्मणश्चैतिशूद्रताम् ।
क्षत्रियाज्जातमेवन्तुविद्याद्वैश्यात्तथैवच ॥६५॥
अनार्यायांसमुत्पन्नोब्राह्मणात्तुयदृच्छया ।
ब्राह्मण्यामप्यनार्यात्तुश्रेयस्त्वंक्वेतिचेद्भवेत् ॥६६॥
जातोनार्य्यामनार्यायामार्य्यादार्योभवेद्गुणैः ।
जातोऽप्यनार्य्यादार्यायामनार्यइतिनिश्चयः ॥६७॥
तावुभावप्यसंस्कार्याविंतिधर्मोव्यवस्थितः ।
वैगुण्याज्जन्मनःपूर्वउत्तरःप्रतिलोमतः ॥६८॥
सुवीजंचैवसुक्षेत्रेजातंसम्पद्यतेयथा ।
तथार्य्याज्जातआर्यायांसर्वंसंस्कारमर्हति ॥६९॥
वीजमेकेप्रशंसन्तिक्षेत्रमन्येमनीषिणः ।
वीजक्षेत्रेतथैवान्येतत्रेयन्तुव्यवस्थितिः ॥७०॥

अक्षेत्रेबीजमुत्सृष्टमन्तरैवविनश्यति ।
अबीजकमपिक्षेत्रंकेवलंस्थण्डिलम्भवेत् ॥७१॥
यस्माद्बीजप्रभावेणतिर्य्यग्जाऋषयोऽभवन् ।
पूजिताश्चप्रशंस्ताश्चतस्माद्बीजम्प्रशस्यते ॥७२॥
अनार्य्यमार्यकर्म्माणमार्य्यंचानार्य्यकर्म्मिणम् ।
सम्प्रधार्य्याब्रवीद्धातानसमौनासमाविति ॥७३॥
ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थायेस्वकर्मण्यवस्थिताः ।
तेसम्यगुपजीवेयुःषट्कर्माणियथाक्रमम् ॥७४॥
अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा ।
दानम्प्रतिग्रहश्चैवषट्कर्माण्यग्रजन्मनः ॥७५॥
षणान्तुकर्म्मणामस्यत्रीणिकर्माणिजीविका ।
याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रहः ॥७६॥
त्रयोधर्मानिवर्त्तन्तेब्राह्मणात्क्षत्रियम्प्रति ।
अध्यापनंयाजनंचतृतीयश्चप्रतिग्रहः ॥७७॥
वैश्यम्प्रतितथैवैतेनिवर्त्तेरन्निितिस्थितिः ।
नतौप्रतिहितान्धर्म्मान्मनुराहप्रजापतिः ॥७८॥
शस्त्रास्त्रभृत्त्वंक्षत्रस्यवणिक्पशुकृषिर्विशः ।
आजीवनार्थन्धर्म्मस्तुदानमध्ययनंयजिः ॥७९॥

वेदाभ्यासोब्राह्मणस्यक्षत्रियस्यचरक्षणम् ।
वार्त्ताकर्मैववैश्यस्यविशिष्टानिस्वकर्मसु ॥८०॥
अजीवंस्तुयथोक्तेनब्राह्मणःस्वेनकर्मणा ।
जीवेत्क्षत्रियधर्म्मेणसह्यस्यप्रत्यनन्तरः ॥८१॥
उभाभ्यामप्यजीवंस्तुकथंस्यादितिचेद्भवेत् ।
कृषिगोरक्षमास्थायजीवेद्वैश्यस्यजीविकाम् ॥८२॥
वैश्यवृत्त्याऽपिजीवंस्तुब्राह्मणःक्षत्रियोऽपिवा ।
हिंसाप्रायाम्पराधीनांकृषिंयत्नेनवर्जयेत् ॥८३॥
कृषिंसाध्वितिमन्यन्तेसावृत्तिःसद्विगर्हिता ।
भूमिम्भूमिशयांश्चैवहन्तिकाष्ठमयोमुखम् ॥८४॥
इदन्तुवृत्तिवैकल्यात्त्यजतोधर्मनैपुणम् ।
विट्पण्यमुद्धृतोद्धारंविक्रेयंवित्तवर्द्धनम् ॥८५॥
सर्वान्रसानपोहेतकृतान्नंचतिलैःसह ।
अश्मनोलवणंचैवपशवोयेचमानुषाः ॥८६॥
सर्वंचतान्तवंरक्तंशाणक्षौमाविकानिच ।
अपिचेत्स्युररक्तानिफलमूलेतथौषधीः ॥८७॥
अपःशस्त्रंविषम्मांसंसोमंगन्धांश्चसर्वशः ।
क्षीरंक्षौद्रन्दधिघृतन्तैलम्मधुगुडंकुशान् ॥८८॥

आरण्यांश्चपशून्सर्वान्दंष्ट्रिणश्चवयांसिच ।
मद्यन्नीलिंचलाक्षांचसर्वांश्चैकशफांस्तथा ॥८९॥
काममुत्पाद्यकृष्यातुस्वयमेवकृषीबलः ।
विक्रीणीततिलाञ्छुद्धान्धर्मार्थमचिरस्थितान् ॥९०॥
भोजनाभ्यंजनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुतेतिलैः ।
कृमिभूतःश्वविष्ठायाम्पितृभिःसहमज्जति ॥९१॥
सद्यःपततिमांसेनलाक्षयालवणेनच ।
त्र्यहेणशूद्रीभवतिब्राह्मणःक्षीरविक्रयात् ॥९२॥
इतरेषान्तुपण्यानांविक्रयादिहकामतः ।
ब्राह्मणःसप्तरात्रेणवैश्यभावन्नियच्छति ॥९३॥
रसारसैर्निमातव्यानत्वेवलवणंरसैः ।
कृतान्नंचाकृतान्नेनतिलाधान्येनतत्समाः ॥९४॥
जीवेदेतेनराजन्यःसर्वेणाप्यनयंगतः ।
नत्वेवज्यायसींवृत्तिमभिमन्येतकर्हिचित् ॥९५॥
योलोभादधमोजात्याजीवेदुत्कृष्टकर्म्मभिः ।
तंराजानिर्धनंकृत्वाक्षिप्रमेवप्रवासयेत् ॥९६॥
वरंस्वधर्मोविगुणोनपारक्यःस्वनुष्ठितः ।
परधर्म्मेणजीवन्हिसद्यःपततिजातितः ॥९७॥

वैश्योऽजीवन्स्वधर्मेणशूद्रवृत्त्याऽपिवर्त्तयेत् ।
अनाचरन्नकार्य्याणिनिवर्त्तेतचशक्तिमान् ॥९८॥
अशक्नुवंस्तुशुश्रूषांशूद्रःकर्त्तुंद्विजन्मनाम् ।
पुत्रदारात्ययम्प्राप्तोजीवेत्कारुककर्मभिः ॥९९॥
यैःकर्म्मभिःप्रचरितैःशुश्रूषन्तेद्विजातयः ।
तानिकारुककर्माणिशिल्पानिविविधानिच ॥१००॥
वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणःस्वेपथिस्थितः ।
अवृत्तिकर्षितःसीदन्निमन्धर्मंसमाचरेत् ॥१०१॥
सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयंगतः ।
पवित्रन्दुष्यतीत्येतद्धर्मतोनोपपद्यते ॥१०२॥
नाध्यापनाद्याजनाद्वागर्हिताद्वाप्रतिग्रहात् ।
दोषोभवतिविप्राणांज्वलनाम्बुसमाहिते ॥१०३॥
जीवितात्ययमापन्नोयोऽन्नमत्तियतस्ततः ।
आकाशमिवपंकेननसपापेनलिप्यते ॥१०४॥
अजीगर्त्तःसुतंहन्तुमुपासर्पद्बुभुक्षितः ।
नचालिप्यतपापेनक्षुत्प्रतीकारमाचरन् ॥१०५॥
श्वमांसमिच्छन्नार्त्तोऽत्तुन्धर्माधर्मविचक्षणः ।
प्राणानाम्परिरक्षार्थंवामदेवोनलिप्तवान् ॥१०६॥

भरद्वाजःक्षुधार्त्तस्तुसपुत्रोविजनेवने ।
बह्वीर्गाःप्रतिजग्राहवृधोस्तक्ष्णोमहातपाः ॥१०७॥
क्षुधार्त्तश्चात्तुमभ्यागाद्विश्वामित्रःश्वजाघनीम् ।
चण्डालहस्तादादायधर्माधर्मविचक्षणः ॥१०८॥
प्रतिग्रहाद्याजनाद्वातथैवाध्यापनादपि ।
प्रतिग्रहःप्रत्यवरःप्रेत्यविप्रस्यगर्हितः ॥१०९॥
याजनाध्यापनेनित्यंक्रियेतेसंस्कृतात्मनाम् ।
प्रतिग्रहस्तुक्रियतेशूद्रस्यप्यन्त्यजन्मनः ॥११०॥
जपहोमैरपैत्येनोयाजनाध्यापनैःकृतम् ।
प्रतिग्रहनिमित्तन्तुत्यागेनतपसैवच ॥१११॥
शिलोञ्छमप्याददीतविप्रोऽजीवन्यतस्ततः ।
प्रतिग्रहाच्छिलःश्रेयांस्ततोऽप्युञ्छःप्रशस्यते ॥११२॥
सीदद्भिःकुप्यमिच्छद्भिर्धनंवापृथिवीपतिः ।
याच्यःस्यात्स्नातकैर्विप्रैरदित्संस्त्यागमर्हति ॥११३॥
अकृतंचकृतात्क्षेत्राद्गौरजाविकमेवच ।
हिरण्यन्धान्यमन्नंचपूर्वम्पूर्वमदोषवत् ॥११४॥
सप्तवित्तागमाधर्म्यादायोलाभःक्रयोजयः ।
प्रयोगःकर्मयोगश्चसत्प्रतिग्रहएवच ॥११५॥

विद्याशिल्पम्भृतिःसेवागोरक्ष्यंविपणिःकृषिः ।
धृत्तिर्भैक्षंकुसीदंचदशजीवनहेतवः ॥११६॥
ब्राह्मणःक्षत्रियोवाऽपिवृद्धिन्नैवप्रयोजयेत् ।
कामन्तुखलुधर्मार्थन्दद्यात्पापीयसेऽल्पिकाम् ॥११७॥
चतुर्थमाददानोऽपिक्षत्रियोभागमापदि ।
प्रजारक्षन्परंशक्त्याकिल्विषात्प्रतिमुच्यते ॥११८॥
स्वधर्मोविजयस्तस्यनाहवेस्यात्पराङ्मुखः ।
शस्त्रेणवैश्यान्रक्षित्वाधर्म्यमाहारयेद्बलिम् ॥११९॥
धान्येऽष्टमंविंशंशुल्कंविंशंकार्षापणावरम् ।
कर्मोपकरणाःशूद्राःकारवःशिल्पिनस्तथा ॥१२०॥
शूद्रस्तुवृत्तिमाकांक्षन्क्षत्रमाराधयेद्यदि ।
धनिनंवाऽप्युपाराध्यवैश्यंशूद्रोजिजीविषेत ॥१२१॥
स्वर्गार्थमुभयार्थंवाविप्रानाराधयेत्तुसः ।
जातब्राह्मणशब्दस्यसाह्यस्यकृतकृत्यता ॥१२२॥
विप्रसेवैवशूद्रस्यविशिष्टंकर्मकीर्त्यते ।
यदतोऽन्यद्धिकुरुतेतद्भवत्यस्यनिष्फलम् ॥१२३॥
प्रकल्प्यातस्यतैर्वृत्तिःस्वकुटुम्बाद्यथार्हतः ।
शक्तिंचावेक्ष्यदाक्ष्यंचभृत्यानांचपरिग्रहम् ॥१२४॥

उच्छिष्टमन्नन्दातव्यंजीर्णानिवसनानिच ।
पुलाकाश्चैवधान्यानांजीर्णाश्चैवपरिच्छदाः ॥१२५॥
नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हति ।
नास्याधिकारोधर्मेऽस्तिनधर्मात्प्रतिषेधनम् ॥१२६॥
धर्मेप्सवस्तुधर्मज्ञाःसतांवृत्तमनुष्ठिताः ।
मंत्रवर्ज्जन्नदुष्यन्तिप्रशंसाम्प्राप्नुवन्तिच ॥१२७॥
यथायथाहिसद्वृत्तमातिष्ठत्यनसूयकः ।
तथातथेमंचामुंचलोकम्प्राप्नोत्यनिन्दितः ॥१२८॥
शक्तेनापिहिशूद्रेणनकार्य्योधनसंचयः ।
शूद्रोहिधनमासाद्यब्राह्मणानेवबाधते ॥१२९॥
एतेचतुर्णांवर्णानामापद्धर्माःप्रकीर्त्तिताः ।
यान्सम्यगनुतिष्ठन्तोव्रजन्तिपरमांगतिम् ॥१३०॥
एषधर्मविधिःकृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्यकीर्त्तितः ।
अतःपरम्प्रवक्ष्यामिप्रायश्चित्तविधिंशुभम् ॥१३१॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ दशमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांएकादशोऽध्यायः ॥

सान्तानिकंयक्ष्यमाणमध्वगंसार्ववेदसम् ।
गुर्वर्थम्पितृमात्रर्थंस्वाध्यायार्थ्युपतापिनः ॥१॥
नवैतान्स्नातकान्विद्याद्ब्राह्मणान्धर्मभिक्षुकान् ।
निःस्वेभ्योदेयमेतेभ्योदानंविद्याविशेषतः ॥२॥
एतेभ्योहिद्विजाग्र्येभ्योदेयमन्नंसदक्षिणम् ।
इतरेभ्योवहिर्वेदिकृतान्नन्देयमुच्यते ॥३॥
सर्वरत्नानिराजातुयथार्हम्प्रतिपादयेत् ।
ब्राह्मणान्वेदविदुषोयज्ञार्थंचैवदक्षिणाम् ॥४॥
कृतदारोऽपरान्दारान्भिक्षित्वायोऽधिगच्छति
रतिमात्रम्फलन्तस्यद्रव्यदातुस्तुसन्ततिः ॥५॥
धनानितुयथाशक्तिविप्रेषुप्रतिपादयेत् ।
वेदवित्सुविविक्तेषुप्रेत्यस्वर्गंसमश्नुते ॥६॥
यस्यत्रैवार्षिकम्भक्तम्पर्य्याप्तम्भृत्यवृत्तये ।
अधिकंवाऽपिविद्येतससोमम्पातुमर्हति ॥७॥

अतःस्वल्पीयसिद्रव्येयःसोमम्पिवतिद्विजः ।
सपीतसोमपूर्वोऽपिनतस्याप्नोतितत्फलम् ॥८॥
शक्तःपरजनेदातास्वजनेदुःखजीविनि ।
मध्वापातोविषास्वादःसधर्मप्रतिरूपकः ॥९॥
भृत्यानामुपरोधेनयत्करोत्यौर्द्ध्वदेहिकम् ।
तद्भवत्यसुखोदर्कंजीवतश्चमृतस्यच ॥१०॥
यज्ञश्चेत्प्रतिरुद्धःस्यादेकेनांगेनयज्वनः ।
ब्राह्मणस्यविशेषेणधार्मिकेसतिराजनि ॥११॥
योवैश्यःस्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः ।
कुटुम्बात्तस्यतद्द्रव्यमाहरेद्यज्ञसिद्धये ॥१२॥
आहरेत्त्रीणिवाद्वेवाकामंशूद्रस्यवेश्मनः ।
नहिशूद्रस्ययज्ञेषुकश्चिदस्तिपरिग्रहः ॥१३॥
योऽनाहिताग्निःशतगुरयज्वाचसहस्रगुः ।
तयोरपिकुटुम्बाभ्यामाहरेदविचारयन् ॥१४॥
आदाननित्याच्चादातुराहरेदप्रयच्छतः ।
तथायशोऽस्यप्रथतेधर्म्मश्चैवप्रवर्द्धते ॥१५॥
तथैवसप्तमेभक्तेभक्तानिषडनश्नता ।
अश्वस्तनविधानेनहर्त्तव्यंहीनकर्म्मणः ॥१६॥

खलात्क्षेत्रादगाराद्वायतोवाऽप्युपलभ्यते ।
आख्यातव्यन्तुतत्तस्मैपृच्छतेयदिपृच्छति ॥१७॥
ब्राह्मणस्वंनहर्त्तव्यंक्षत्रियेणकदाचन ।
दस्युनिष्क्रिययोस्तुस्वमजीवन्हर्त्तुमर्हति ॥१८॥
योऽसाधुभ्योऽर्थमादायसाधुभ्यःसम्प्रयच्छति ।
सकृत्वाप्लवमात्मानंसन्तारयतिताबुभौ ॥१९॥
यज्ञनंयज्ञशीलानान्देवस्वन्तद्विदुर्बुधाः ।
अयज्वनान्तुयद्वित्तमासुरस्वन्तदुच्यते ॥२०॥
नतस्मिन्धारयेद्दण्डन्धार्म्मिकःपृथिवीपतिः ।
क्षत्रियस्यहिबालिश्याद्ब्राह्मणःसीदतिक्षुधा ॥२१॥
तस्यभृत्यजनंज्ञात्वास्वकुटुम्बान्महीपतिः ।
श्रुतशीलेचविज्ञायवृत्तिन्धर्म्याम्प्रकल्पयेत् ॥२२॥
कल्पयित्वाऽस्यवृत्तिंचरक्षेदेनंसमन्ततः ।
राजाहिधर्म्मषड्भागन्तस्मात्प्राप्नोतिरक्षितात् ॥२३॥
नयज्ञार्थन्धनंशूद्राद्विप्रोभिक्षेतकर्हिचित् ।
यजमानोहिभिक्षित्वाचण्डालःप्रेत्यजायते ॥२४॥
यज्ञार्थमर्थम्भिक्षित्वायोनसर्वम्प्रयच्छति ।
सयातिभासतांविप्रःकाकतांवाशतंसमाः ॥२५॥

देवस्वम्ब्राह्मणस्वंवालोभेनोपहिनस्तियः ।
सपापात्मापरेलोकेगृध्रोच्छिष्टेनजीवति ॥२६॥
इष्टिंवैश्वानरींनित्यन्निर्वपेदब्दपर्य्यये ।
कॢप्तानाम्पशुसोमानान्निष्कृत्यर्थमसम्भवे ॥२७॥
आपत्कल्पेनयोधर्म्मंकुरुतेऽनापदिद्विजः ।
सनाप्नोतिफलन्तस्यपरत्रेतिविचारितम् ॥२८॥
विश्वैश्चदेवैःसाध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ।
आपत्सुमरणाद्भीतैर्विधेःप्रतिनिधिःकृतः ॥२९॥
प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोऽनुकल्पेनवर्त्तते ।
नसाम्परायिकन्तस्यदुर्म्मतेर्विद्यतेफलम् ॥३०॥
नब्राह्मणोवेदयेतकिंचिद्राजनिधर्मवित् ।
स्ववीर्य्येणैवताञ्छिष्यान्मानवानपकारिणः ॥३१॥
स्ववीर्य्याद्राजवीर्य्याच्चस्ववीर्य्यम्बलवत्तरम् ।
तस्मात्स्वेनैववीर्य्येणनिगृह्णीयादरीन्द्विजः ॥३२॥
श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीःकुर्य्यादित्यविचारयन् ।
वाक्शस्त्रंवैब्राह्मणस्यतेनहन्यादरीन्द्विजः ॥३३॥
क्षत्रियोबाहुवीर्य्येणतरेदापदमात्मनः ।
धनेनवैश्यशूद्रौतुजपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥३४॥

विधाताशासितावक्तामैत्रोब्राह्मणउच्यते ।
तस्मैनाकुशलम्ब्रूयान्नशुष्कांगिरमीरयेत् ॥३५॥
नवैकन्यानयुवतिर्नाल्पविद्योनबालिशः ।
होतास्यादग्निहोत्रस्यनार्त्तोनासंस्कृतस्तथा ॥३६॥
नरकेहिपतन्त्येतेजुह्वतःसचयस्यतत् ।
तस्माद्वैतानकुशलोहोतास्याद्वेदपारगः ॥३७॥
प्राजापत्यमदत्वाश्वमग्न्याधेयस्यदक्षिणाम् ।
अनाहिताग्निर्भवतिब्राह्मणोविभवेसति ॥३८॥
पुण्यान्यन्यानिकुर्वीतश्रद्दधानोजितेन्द्रियः ।
नत्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेतेहकथंचन ॥३९॥
इन्द्रियाणियशःस्वर्गमायुःकीर्तिम्प्रजाःपशून् ।
हन्त्यल्पदक्षिणोयज्ञस्तस्मान्नाल्पधनोयजेत् ॥४०॥
अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन्ब्राह्मणःकामकारतः ।
चान्द्रायणंचरेन्मासंवीरहत्यासमंहितत् ॥४१॥
येशूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते ।
ऋत्विजस्तेहिशूद्राणाम्ब्रह्मवादिषुगर्हिताः ॥४२॥
तेषांसततमज्ञानांवृषलाग्न्युपसेविनाम् ।
पदामस्तकमाक्रम्यदातादुर्गाणिसन्तरेत् ॥४३॥

अकुर्वन्विहितंकर्मनिन्दितंचसमाचरन् ।
प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषुप्रायश्चित्तीयतेनरः ॥४४॥
अकामतःकृतेपापेप्रायश्चित्तंविदुर्बुधाः ।
कामकारकृतेऽप्याहुरेकेश्रुतिनिदर्शनात् ॥४५॥
अकामतःकृतम्पापंवेदाभ्यासेनशुध्यति ।
कामतस्तुकृतम्मोहात्प्रायश्चित्तैःपृथग्विधैः ॥४६॥
प्रायश्चित्तीयताम्प्राप्यदैवात्पूर्वकृतेनवा ।
नसंसर्गंव्रजेत्सद्भिःप्रायश्चित्तेऽकृतेद्विजः ॥४७॥
इहदुश्चरितैःकेचित्केचित्पूर्वकृतैस्तथा ।
प्राप्नुवन्तिदुरात्मानोनराऱूपविपर्ययम् ॥४८॥
सुवर्णचौरःकौनख्यंसुरापःश्यावदन्तताम् ।
ब्रह्महाक्षयरोगित्वन्दौश्चर्म्यंगुरुतल्पगः ॥४९॥
पिशुनःपौतिनासिक्यंसूचकःपूतिवक्त्रताम् ।
धान्यचौरोऽङ्गहीनत्वमातिरैक्यन्तुमिश्रकः ॥५०॥
अन्नहर्तामयावित्वम्मौक्यंवागपहारकः ।
वस्त्रापहारकःश्वैत्र्यम्पंगुतामश्वहारकः ॥५१॥
एवंकर्मविशेषेणजायन्तेसद्विगर्हिताः ।
जडमूकान्धबधिराविकृताकृतयस्तथा ॥५२॥

चरितव्यमतोनित्यम्प्रायश्चित्तंविशुद्धये ।
निन्द्यैर्हिलक्षणैर्युक्ताजायन्तेऽनिष्कृतैनसः ॥५३॥
ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वंगनागमः ।
महान्तिपातकान्याहुःसंसर्गश्चापितैःसह ॥५४॥
अनृतंचसमुत्कर्षेराजगामिचपैशुनम् ।
गुरोश्चालीकनिर्बन्धःसमानिब्रह्महत्यया ॥५५॥
ब्रह्मोज्झतावेदनिन्दाकौटसाक्ष्यंसुहृद्बधः ।
गर्हितानाद्ययोर्जग्धिःसुरापानसमानिषट् ॥५६॥
निक्षेपस्यापहरणंनराश्वरजतस्यच ।
भूमिवज्रमणीनांचरुक्मस्तेयसमंस्मृतम् ॥५७॥
रेतःसेकःस्वयोनीषुकुमारीष्वन्त्यजासुच ।
सख्युःपुत्रस्यचस्त्रीषुगुरुतल्पसमंविदुः ॥५८॥
गोबधोऽयाज्यसंयाज्यंपारदार्यात्मविक्रयम् ।
गुरुमातृपितृत्यागःस्वाध्यायाग्न्योःसुतस्यच ॥५९॥
परिवित्तिताऽनुजेनपरिवेदनमेवच ।
तयोर्दानंचकन्यायास्तयोरेवचयाजनम् ॥६०॥
कन्यायादूषणंचैववार्धुष्यंव्रतलोपनम् ।
तडागारामदाराणामपत्यस्यचविक्रयः ॥६१॥

व्रात्यताबान्धवत्यागोभृत्याध्यापनमेवच ।
भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानांचविक्रयः ॥६२॥
सर्वाकरेष्वधीकारोमहायंत्रप्रवर्त्तनम् ।
हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽभिचारोमूलकर्मच ॥६३॥
इन्धनार्थमशुष्काणान्द्रुमाणामवपातनम् ।
आत्मार्थंचक्रियारम्भोनिन्दितान्नादनन्तथा ॥६४॥
अनाहिताग्नितास्तेयमृणानामनपक्रिया ।
असच्छास्त्राधिगमनंकौशीलव्यस्यचक्रिया ॥६५॥
धान्यकुप्यपशुस्तेयम्मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधोनास्तिक्यंचोपपातकम् ॥६६॥
ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः ।
जैह्म्यंचमैथुनम्पुंसिजातिभ्रंशकरंस्मृतम् ॥६७॥
खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकबधस्तथा ।
संकरीकरणंज्ञेयम्मीनाहिमहिषस्यच ॥६८॥
निन्दितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् ।
अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम् ॥६९॥
कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् ।
फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यंचमलावहम् ॥७०॥

एतान्येनांसिसर्वाणियथोक्तानिपृथक्पृथक् ।
यैर्यैर्व्रतैरपोह्यन्तेतानिसम्यङ्निबोधत ॥७१॥
ब्रह्महाद्वादशसमाःकुटींकृत्वावनेवसेत् ।
भैक्षाश्यात्मविशुद्ध्यर्थंकृत्वाशवशिरोध्वजम् ॥७२॥
लक्ष्यंशस्त्रभृतांवास्याद्विदुषामिच्छयात्मनः ।
प्रास्येदात्मानमग्नौवासमिद्धेत्रिरवाक्शिराः ॥७३॥
यजेतवाऽश्वमेधेनस्वर्जितागोसवेनवा ।
अभिजिद्विश्वजिद्भ्यांवात्रिवृताग्निष्टुताऽपिवा ॥७४॥
जपन्वाऽन्यतमंवेदंयोजनानांशतंव्रजेत् ।
ब्रह्महत्याऽपनोदायमितभुङ्नियतेन्द्रियः ॥७५॥
सर्वस्वंवेदविदुषेब्राह्मणायोपपादयेत् ।
धनंवाजीवनायालंगृहंवासपरिच्छदम् ॥७६॥
हविष्यभुग्वाऽनुसरेत्प्रतिस्रोतःसरस्वतीम् ।
जपेद्वानियताहारस्त्रिर्वैवेदस्यसंहिताम् ॥७७॥
कृतवापनोनिवसेद्ग्रामान्तेगोव्रजेऽपिवा ।
आश्रमेवृक्षमूलेवागोब्राह्मणहितेरतः ॥७८॥
ब्राह्मणार्थेगवार्थेवासद्यःप्राणान्परित्यजेत् ।
मुच्यतेब्रह्महत्यायागोप्तागोब्राह्मणस्यच ॥७९॥

अथवरम्प्रतिरोद्धावासर्वस्वमवजित्यवा ।
विप्रस्यतन्निमित्तेवाप्राणालाभेविमुच्यते ॥८०॥
एवंदृढव्रतोनित्यम्ब्रह्मचारीसमाहितः ।
समाप्तेद्वादशेवर्षेब्रह्महत्यांव्यपोहति ॥८१॥
शिष्ट्वावाभूमिदेवानान्नरदेवसमागमे ।
स्वमेनोऽवभृथस्नातोहयमेधेविमुच्यते ॥८२॥
धर्मस्यब्राह्मणोमूलमग्रंराजन्यउच्यते ।
तस्मात्समागमेतेषामेनोविख्याप्यशुध्यति ॥८३॥
ब्राह्मणःसम्भवेनैवदेवानामपिदैवतम् ।
प्रमाणंचैवलोकस्यब्रह्मात्रैवहिकारणम् ॥८४॥
तेषांवेदविदोब्रूयुस्त्रयोऽप्येनःसुनिष्कृतिम् ।
सातेषाम्पावनायस्यात्पवित्राविदुषांहिवाक् ॥८५॥
अतोऽन्यतममास्थायविधिंविप्रःसमाहितः ।
ब्रह्महत्याकृतम्पापंव्यपोहत्यात्मवत्तया ॥८६॥
हत्वागर्भमविज्ञातमेतदेवव्रतंचरेत् ।
राजन्यवैश्यौचेजानावात्रेयीमेवचस्त्रियम् ॥८७॥
उक्त्वाचैवानृतंसाक्ष्येप्रतिरुध्यगुरुन्तथा ।
अपहृत्यचनिक्षेपंकृत्वाचस्त्रीसुहृद्वधम् ॥८८॥

इयंविशुद्धिरुदिताप्रमाप्याकामतोद्विजम् ।
कामतोब्राह्मणबधेनिष्कृतिर्नविधीयते ॥८९॥
सुराम्पीत्वाद्विजोमोहादग्निवर्णांसुराम्पिवेत् ।
तयासकायेनिर्दग्धेमुच्यतेकिल्विषात्ततः ॥९०॥
गोमूत्रमग्निवर्णंवापिवेदुदकमेववा ।
पयोघृतंवामरणाद्गोशकृद्रसमेववा ॥९१॥
कणान्वाभक्षयेदब्दम्पिण्याकंवासकृन्निशि ।
सुरापानापनुत्त्यर्थंबालवासाजटीध्वजी ॥९२॥
सुरावैमलमन्नानाम्पाप्माचमलमुच्यते ।
तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौवैश्यश्चनसुराम्पिवेत् ॥९३॥
गौडीपैष्टीचमाध्वीचविज्ञेयात्रिविधासुरा ।
यथैवैकातथासर्वानपातव्याद्विजोत्तमैः ॥९४॥
यक्षरक्षःपिशाचान्नम्मद्यम्मांसंसुरासवम् ।
तद्ब्राह्मणेननात्तव्यन्देवानामश्नताहविः ॥९५॥
अमेध्येवापतेन्मत्तोवैदिकंवाऽप्युदाहरेत् ।
अकार्य्यमन्यत्कुर्य्याद्वाब्राह्मणोमदमोहितः ॥९६॥
यस्यकायगतम्ब्रह्ममद्येनाप्लाव्यतेसकृत् ।
तस्यव्यपैतिब्राह्मण्यंशूद्रत्वंचसगच्छति ॥९७॥

एषाविचित्राऽभिहितासुरापानस्यनिष्कृतिः ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिसुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥९८॥
सुवर्णस्तेयकृद्विप्रोराजानमभिगम्यतु ।
स्वकर्म्मख्यापयन्ब्रूयान्माम्भवाननुशास्त्विति ॥९९॥
गृहीत्वामुसलंराजासकृद्धन्यात्तुतंस्वयम् ।
बधेनशुध्यतिस्तेनोब्राह्मणस्तपसैवतु ॥१००॥
तपसाऽपनुनुत्सुस्तुसुवर्णस्तेयजम्मलम् ।
चीरवासाद्विजोऽरण्येचरेद्ब्रह्महणोव्रतम् ॥१०१॥
एतैर्व्रतैरपोहेतपापंस्तेयकृतन्द्विजः ।
गुरुस्त्रीगमनीयन्तुव्रतैरेभिरपानुदेत् ॥१०२॥
गुरुतल्प्यभिभाष्यैनस्तप्तेस्वप्यादयोमये ।
सूर्मींज्वलन्तींस्वाश्लिष्येन्मृत्युनासविशुध्यति ॥१०३॥
स्वयंवाशिश्नवृषणावुत्कृत्याधायचांजलौ ।
नैर्ऋतीन्दिशमातिष्ठेदानिपातादजिह्मगः ॥१०४॥
खट्वांगीचीरवासावाश्मश्रुलोविजनेवने ।
प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रमब्दमेकंसमाहितः ॥१०५॥
चान्द्रायणंवात्रीन्मासानभ्यस्येन्नियतेन्द्रियः ।
हविष्येणयवाग्वावागुरुतल्पापनुत्तये ॥१०६॥

एतैर्व्रतैरपोहेयुर्महापातकिनोमलम् ।
उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः ॥१०७॥
उपपातकसंयुक्तोगोघ्नोमासंयवान्पिवेत् ।
कृतवापोवसेद्गोष्ठेचर्म्मणातेनसंवृतः ॥१०८॥
चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणम्मितम् ।
गोमूत्रेणाचरेत्स्नानन्द्वौमासौनियतेन्द्रियः ॥१०९॥
दिवाऽनुगच्छेद्गास्तास्तुतिष्ठन्नूर्द्ध्वंरजःपिवेत् ।
शुश्रूषित्वानमस्कृत्यरात्रौवीरासनंवसेत् ॥११०॥
तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तुव्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् ।
आसीनासुतथासीनोनियतोवीतमत्सरः ॥१११॥
आतुरामभिशस्तांवाचौरव्याघ्रादिभिर्भयैः ।
पतिताम्पंकलग्नांवासर्वोपायैर्विमोचयेत् ॥११२॥
उष्णेवर्षतिशीतेवामारुतेवातिवाभृशम् ।
नकुर्वीतात्मनस्त्राणंगोरकृत्वातुशक्तितः ॥११३॥
आत्मनोयदिवाऽन्येषांगृहेक्षेत्रेऽथवाखले ।
भक्षयन्तीन्नकथयेत्पिवन्तंचैववत्सकम् ॥११४॥
अनेनविधिनायस्तुगोघ्नोगामनुगच्छति ।
सगोहत्याकृतम्पापंत्रिभिर्मासैर्व्यपोहति ॥११५॥

वृषभैकादशागाश्चदद्यात्सुचरितव्रतः ।
अविद्यमानेसर्वस्वंवेदविद्भ्योनिवेदयेत् ॥११६॥
एतदेवव्रतंकुर्य्युरुपपातकिनोद्विजाः ।
अवकीर्णिवर्ज्जंशुद्ध्यर्थंचान्द्रायणमथापिवा ॥११७॥
अवकीर्णीतुकाणेनगर्दभेनचतुष्पथे ।
पाकयज्ञविधानेनयजेतनिर्ऋतिन्निशि ॥११८॥
हुत्वाऽग्नौविधिवद्धोमानन्ततश्चसमित्यृचा ।
वातेन्द्रगुरुवह्नीनांजुहुयात्सर्पिषाहुतीः ॥११९॥
कामतोरेतसःसेकंव्रतस्थस्यद्विजन्मनः ।
अतिक्रमंव्रतस्याहुर्धर्म्मज्ञाब्रह्मवादिनः ॥१२०॥
मारुतम्पुरुहूतंचगुरुम्पावकमेवच ।
चतुरोव्रतिनोऽभ्येतिब्राह्मन्तेजोऽवकीर्णिनः ॥१२१॥
एतस्मिन्नेनसिप्राप्तेवसित्वागर्द्दभाजिनम् ।
सप्तागारांश्चरेद्भैक्षंस्वकर्म्मपरिकीर्त्तयन् ॥१२२॥
तेभ्योलब्धेनभैक्षेणवर्त्तयन्नेककालिकम् ।
उपस्पृशंस्त्रिषवणत्वब्देनसविशुध्यति ॥१२३॥
जातिभ्रंशकरंकर्मकृत्वाऽन्यतममिच्छया ।
चरेत्सान्तपनंकृच्छ्रम्प्राजापत्यमनिच्छया ॥१२४॥

संकरापात्रकृत्यासुमासंशोधनमैन्दवम् ।
मलिनीकरणीयेषुतप्तःस्याद्यावकत्र्यहम् ॥१२५॥
तुरीयोब्रह्महत्यायाःक्षत्रियस्यबधेस्मृतः ।
वैश्येऽष्टमांशोवृत्तस्थेशूद्रेज्ञेयस्तुषोडशः ॥१२६॥
अकामतस्तुराजन्यंविनिपात्यद्विजोत्तमः ।
वृषभैकसहस्रागाद्द्यात्सुचरितव्रतः ॥१२७॥
त्र्यब्दंचरेद्वानियतोजटीब्रह्महणोव्रतम् ।
वसन्दूरतरेग्रामाद्वृक्षमूलनिकेतनः ॥१२८॥
एतदेवचरेदब्दम्प्रायश्चित्तन्द्विजोत्तमः ।
प्रमाप्यवैश्यंवृत्तस्थन्दद्याच्चैकशतंगवाम् ॥१२९॥
एतदेवव्रतंकृत्स्नंषण्मासाञ्छूद्रहाचरेत् ।
वृषभैकादशावाऽपिदद्याद्विप्रायगाःसिताः ॥१३०॥
मार्जीरनकुलौहत्वाचाषम्मण्डूकमेवच ।
श्वगोधोलूककाकांश्चशूद्रहत्याव्रतंचरेत् ॥१३१॥
पयःपिवेत्त्रिरात्रंवायोजनंवाऽध्वनोव्रजेत् ।
उपस्पृशेत्स्रवन्त्यांवासूक्तंवाऽब्दैवतंजपेत् ॥१३२॥
अभ्रिंकार्ष्णायसीन्दद्यात्सर्पंहत्वाद्विजोत्तमः ।
पलालभारकंषंढेसैसकंचैकमाषकम् ॥१३३॥

घृतकुम्भंवराहेतुतिलद्रोणन्तुतित्तिरौ ।
शुकेद्विहायनंवत्संक्रौंचंहत्वात्रिहायनम् ॥१३४॥
हत्वाहंसंवलाकांचवकंवर्हिणमेवच ।
वानरंश्येनभासौचस्पर्शयेद्ब्राह्मणायगाम् ॥१३५॥
वासोदद्याद्धयंहत्वापंचनीलान्वृषान्गजम् ।
अजमेषावनड्वाहंखरंहत्वैकहायनम् ॥१३६॥
क्रव्यादांस्तुमृगान्हत्वाधेनुन्दद्यात्पयस्विनीम् ।
अक्रव्यादान्वत्सतरीमुष्ट्रंहत्वातुकृष्णलम् ॥१३७॥
जीनकार्मुकवस्तावीन्पृथग्दद्याद्विशुद्धये ।
चतुर्णामपिवर्णानान्नारीर्हत्वाऽनवस्थिताः ॥१३८॥
दानेनबधनिर्णेकंसर्पादीनामशक्नुवन् ।
एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रन्द्विजःपापापनुत्तये ॥१३९॥
अस्थिमतान्तुसत्त्वानांसहस्रस्यप्रमापणे ।
पूर्णेचानस्यनस्थ्नान्तुशूद्रहत्याव्रतंचरेत् ॥१४०॥
किंचिदेवतुविप्रायदद्यादस्थिमताम्बधे ।
अनस्थ्नांचैवहिंसायाम्प्राणायामेनशुध्यति ॥१४१॥
फलदानान्तुवृक्षाणाञ्छेदनेजप्यमृक्शतम् ।
गुल्मवल्लीलतानांचपुष्पितानांचवीरुधाम् ॥१४२॥

अन्नाद्यजानांसत्वानांरसजानांचसर्वशः ।
फलपुष्पोद्भवानांचघृतप्राशोविशोधनम् ॥१४३॥
कृष्टजानामोषधीनांजातानांचस्वयंवने ।
वृथालम्भेऽनुगच्छेद्गान्दिनमेकम्पयोव्रतः ॥१४४॥
एतैर्व्रतैरपोह्यंस्यादेनोहिंसासमुद्भवम् ।
ज्ञानाज्ञानकृतंकृत्स्नंशृणुतानाद्यभक्षणे ॥१४५॥
अज्ञानाद्वारुणीम्पीत्वासंस्कारेणैवशुध्यति ।
मतिपूर्वमनिर्देश्यम्प्राणान्तिकमितिस्थितिः ॥१४६॥
अपःसुराभाजनस्थामद्यभाण्डस्थितास्तथा ।
पंचरात्रम्पिवेत्पीत्वाशंखपुष्पीशृतम्पयः ॥१४७॥
स्पृष्ट्वादत्वाचमदिरांविधिवत्प्रतिगृह्यच ।
शूद्रोच्छिष्टाश्चपीत्वाऽपःकुशवारिपिवेत्त्र्यहम् ॥१४८॥
ब्राह्मणस्तुसुरापस्यगन्धमाघ्रायसोमपः ।
प्राणानप्सुत्रिरायम्यघृतम्प्राश्यविशुध्यति ॥१४९॥
अज्ञानात्प्राश्यविण्मूत्रंसुरासंस्पृष्टमेवच ।
पुनःसंस्कारमर्हन्तित्रयोवर्णाद्विजातयः ॥१५०॥
वपनम्मेखलादण्डोभैक्ष्यचर्य्याव्रतानिच ।
निवर्त्तन्तेद्विजातीनाम्पुनःसंस्कारकर्मणि ॥१५१॥

अभोज्यानान्तुभुक्त्वाऽन्नंस्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेवच ।
जग्ध्वामांसमभक्ष्यंचसप्तरात्रंयवान्पिबेत् ॥१५२॥
शुक्तानिचकषायांश्चपीत्वामेध्यान्यपिद्विजः ।
तावद्भवत्यप्रयतोयावत्तन्नव्रजत्यधः ॥१५३॥
विड्वराहखरोष्ट्राणांगोमायोःकपिकाकयोः ।
प्राश्यमूत्रपुरीषाणिद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥१५४॥
शुष्काणिभुक्त्वामांसानिभौमानिकवकानिच ।
अज्ञातंचैवशूनास्थमेतदेवव्रतंचरेत् ॥१५५॥
क्रव्यादशूकरोष्ट्राणांकुक्कुटाणांचभक्षणे ।
नरकाकखराणांचतप्तकृच्छ्रंविशोधनम् ॥१५६॥
मासिकान्नन्तुयोऽश्नीयादसमावर्त्तकोद्विजः ।
सर्व्वाण्यहान्युपवसेदेकाहंचोदकेवसेत् ॥१५७॥
ब्रह्मचारीतुयोऽश्नीयान्मधुमांसंकथंचन ।
सकृत्वाप्राकृतंकृच्छ्रंव्रतशेषंसमापयेत् ॥१५८॥
विडालकाकाखूच्छिष्टंजग्ध्वाश्वनकुलस्यच ।
केशकीटावपन्नंचपिबेद्ब्रह्मसुवर्च्चलाम् ॥१५९॥
अभोज्यमन्नन्नात्तव्यमात्मनःशुद्धिमिच्छता ।
अज्ञानभुक्तन्तूत्तार्य्यंशोध्यंवाऽप्याशुशोधनैः ॥१६०॥

एषोऽन्नाद्यादनस्योक्तोव्रतानांविविधोविधिः ।
स्तेयदोषापहर्तॄणांव्रतानांश्रूयतांविधिः ॥१६१॥
धान्यान्नधनचौर्याणिकृत्वाकामाद्द्विजोत्तमः ।
स्वजातीयगृहादेवंकृच्छ्राब्देनविशुध्यति ॥१६२॥
मनुष्याणान्तुहरणेस्त्रीणांक्षेत्रगृहस्यच ।
कूपवापीजलानांचशुद्धिश्चान्द्रायणंस्मृतम् ॥१६३॥
द्रव्याणामल्पसाराणांस्तेयंकृत्वाऽन्यवेश्मतः ।
चरेत्सान्तपनंकृच्छ्रन्तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥१६४॥
भक्ष्यभोज्यापहरणेयानशय्यासनस्यच ।
पुष्पमूलफलानांचपंचगव्यंविशोधनम् ॥१६५॥
तृणकाष्ठद्रुमाणांचशुष्कान्नस्यगुडस्यच ।
चेलचर्मामिषाणांचत्रिरात्रंस्यादभोजनम् ॥१६६॥
मणिमुक्ताप्रवालानान्ताम्रस्यरजतस्यच ।
अयःकांस्योपलानांचद्वादशाहंकणान्नता ॥१६७॥
कार्पासकीटजोर्णाणान्द्विशफैकशफस्यच ।
पक्षिगन्धौषधीनांचरज्ज्वाश्चैवत्र्यहम्पय ॥१६८॥
एतैर्व्रतैरपोहेतपापंस्तेयकृतन्द्विज ।
अगम्यागमनीयन्तुव्रतैरेभिरपानुदेत् ॥१६९॥

गुरुतल्पव्रतंकुर्याद्रेतःसिक्त्वास्वयोनिषु ।
सख्युःपुत्रस्यचस्त्रीषुकुमारीष्वन्त्यजासुच ॥१७०॥
पैतृष्वसेयीम्भगिनींस्वस्त्रीयाम्मातुरेवच ।
मातुश्चभ्रातुस्तनयांगत्वाचान्द्रायणंचरेत् ॥१७१॥
एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थेनोपयच्छेत्तुबुद्धिमान् ।
ज्ञातित्वेनानुपेयास्ताःपततिह्युपयन्नधः ॥१७२॥
अमानुषीषुपुरुषउदक्यायामयोनिषु ।
रेतःसिक्त्वाजलेचैवकृच्छ्रंसान्तंपनंचरेत् ॥१७३॥
मैथुनन्तुसमासेव्यपुंसियोषितिवाद्विजः ।
गोयानेप्सुदिवाचैवसवासाःस्नानमाचरेत् ॥१७४॥
चण्डालान्त्यस्त्रियोगत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच ।
पतत्यज्ञानतोविप्रोज्ञानात्साम्यन्तुगच्छति ॥१७५॥
विप्रदुष्टांस्त्रियम्भर्त्तानिरुन्ध्यादेकवेश्मनि ।
यत्पुंसःपरदारेषुतच्चैनांचारयेद्व्रतम् ॥१७६॥
साचेत्पुनःप्रदुष्येत्तुसदृशेनोपयंत्रिता ।
कृच्छ्रंचान्द्रायणंचैवतदस्याःपावनंस्मृतम् ॥१७७॥
यत्करोत्येकरात्रेणवृषलीसेवनाद्द्विजः ।
तद्भैक्षभुग्जपन्नित्यंत्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥१७८॥

एषाम्पापकृतामुक्ताचतुर्णामपिनिष्कृतिः ।
पतितैःसम्प्रयुक्तानामिमाःशृणुतनिष्कृतीः ॥१७९॥
संवत्सरेणपततिपतितेनसहाचरन् ।
याजनाध्यापनाद्यौनान्नतुयानासनाशनात् ॥१८०॥
योयेनपतितेनैषांसंसर्गंयातिमानवः ।
सतस्यैवव्रतंकुर्यात्तत्संसर्गविशुद्धये ॥१८१॥
पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः ।
निन्दितेऽहनिसायाह्नेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥१८२॥
दासीघटमपाम्पूर्णम्पर्यस्येत्प्रेतवत्पदा ।
अहोरात्रमुपासीरन्नशौचम्बान्धवैःसह ॥१८३॥
निवर्तेरंश्चतस्मात्तुसम्भाषणसहासने ।
दायाद्यस्यप्रदानंचयात्राचैवहिलौकिकी ॥१८४॥
ज्येष्ठताचनिवर्तेतज्येष्ठावाप्यंचयद्धनम् ।
ज्येष्ठांशम्प्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोऽधिकः ॥१८५॥
प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णकुम्भमपान्नवम् ।
तेनैवसार्द्धम्प्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशये ॥१८६॥
सत्वप्सुतंघटम्प्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् ।
सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥१८७॥

एतमेवविधिंकुर्याद्योषित्सुपतितास्वपि ।
वस्त्रान्नपानन्देयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥१८८॥
एनस्विभिरनिर्णिक्तैर्नार्थंकिंचित्सहाचरेत् ।
कृतनिर्णेजनांश्चैवनजुगुप्सेतकर्हिचित् ॥१८९॥
बालघ्नांश्चकृतघ्नांश्चविशुद्धानपिधर्म्मतः ।
शरणागतहन्तॄंश्चस्त्रीहन्तॄंश्चनसंवसेत् ॥१९०॥
येषान्द्विजानांसावित्रीनानूच्येतयथाविधि ।
तांश्चारयित्वात्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत् ॥१९१॥
प्रायश्चित्तंचिकीर्षन्तिविकर्मस्थास्तुयेद्विजाः ।
ब्रह्मणाचपरित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥१९२॥
यद्गर्हितेनार्ज्जयन्तिकर्मणाब्राह्मणाधनम् ।
तस्योत्सर्गेणशुध्यन्तिजप्येनतपसैवच ॥१९३॥
जपित्वात्रीणिसावित्र्याःसहस्राणिसमाहितः ।
मासंगोष्ठेपयःपीत्वामुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥१९४॥
उपवासकृशन्तन्तुगोव्रजात्पुनरागतम् ।
प्रणतम्परिपृच्छेयुःसाम्यंसौम्येच्छसीतिकिम् ॥१९५॥
सत्यमुक्त्वातुविप्रेषुविकिरेद्यवसंगवाम् ।
गोभिःप्रवर्त्तितेतीर्थेकुर्य्युस्तस्यपरिग्रहम् ॥१९६॥

व्रात्यानांयाजनंकृत्वापरेषामन्त्यकर्मच ।
अभिचारमहीनंचत्रिभिःकृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥१९७॥
शरणागतम्परित्यज्यवेदंविप्लाव्यचद्विजः ।
संवत्सरंयवाहारस्तत्पापमपसेधति ॥१९८॥
श्वशृगालखरैर्दष्टोग्राम्यैःक्रव्याद्भिरेवच ।
नराश्वोष्ट्रवराहैश्चप्राणायामेनशुध्यति ॥१९९॥
षष्ठान्नकालतामासंसंहिताजपएववा ।
होमाश्चसाकलानित्यमपांक्त्यानांविशोधनम् ॥२००॥
उष्ट्रयानंसमारुह्यखरयानन्तुकामतः ।
स्नात्वातुविप्रोदिग्वासाःप्राणायामेनशुध्यति ॥२०१॥
विनाऽद्भिरप्सुवाऽप्यार्त्तःशारीरंसन्निवेश्यच ।
सचेलोवहिराप्लुत्यगामालभ्यविशुध्यति ॥२०२॥
वेदोदितानांनित्यानांकर्मणांसमतिक्रमे ।
स्नातकव्रतलोपेचप्रायश्चित्तमभोजनम् ॥२०३॥
हूंकारम्ब्राह्मणस्योक्त्वात्वंकारंचगरीयसः ।
स्नात्वाऽनश्नन्नहःशेषमभिवाद्यप्रसादयेत् ॥२०४॥
ताडयित्वातृणेनापिकण्ठेवाबध्यवाससा ।
विवादेवाविनिर्जित्यप्रणिपत्यप्रसादयेत् ॥२०५॥

अवगूर्य्यत्वब्दशतंसहस्रमभिहत्यच ।
जिघांसयाब्राह्मणस्यनरकम्प्रतिपद्यते ॥२०६॥
शोणितंयावतःपांशून्संगृह्णातिमहीतले ।
तावन्त्यब्दसहस्राणितत्कर्तानरकेवसेत् ॥२०७॥
अवगूर्य्यचरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रन्निपातने ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौकुर्वीतविप्रस्योत्पाद्यशोणितम् ॥२०८॥
अनुक्तनिष्कृतीनान्तुपापानामपनुत्तये ।
शक्तिंचावेक्ष्यपापंचप्रायश्चित्तम्प्रकल्पयेत् ॥२०९॥
यैरभ्युपायैरेनांसिमानवोव्यपकर्षति ।
तान्वोऽभ्युपायान्वक्ष्यामिदेवर्षिपितृसेवितान् ॥२१०॥
त्र्यहम्प्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् ।
त्र्यहम्परंचनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजः ॥२११॥
गोमूत्रंगोमयंक्षीरन्दधिसर्पिःकुशोदकम् ।
एकरात्रोपवासश्चकृच्छ्रंसान्तपनंस्मृतम् ॥२१२॥
एकैकंग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणित्रीणिपूर्ववत् ।
त्र्यहंचोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रंचरन्द्विजः ॥२१३॥
तप्तकृच्छ्रंचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान् ।
प्रतित्र्यहम्पिवेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः ॥२१४॥

यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् ।
पराकोनामकृच्छ्रोऽयंसर्वपापापनोदनः ॥२१५॥
एकैकंह्रासयेत्पिण्डंकृष्णेशुक्लेचवर्द्धयेत् ।
उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रायणंस्मृतम् ॥२१६॥
एतमेवविधिंकृत्स्नमाचरेद्यवमध्यमे ।
शुक्लपक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणंव्रतम् ॥२१७॥
अष्टावष्टौसमश्नीयात्पिण्डान्मध्यन्दिनेस्थिते ।
नियतात्माहविष्याशीयतिचान्द्रायणंचरन् ॥२१८॥
चतुरःप्रातरश्नीयात्पिण्डान्विप्रःसमाहितः ।
चतुरोऽस्तमितेसूर्येशिशुचान्द्रायणंस्मृतम् ॥२१९॥
यथाकथंचित्पिण्डानान्तिस्रोऽशीतीःसमाहितः ।
मासेनाश्नन्हविष्यस्यचन्द्रस्यैतिसलोकताम् ॥२२०॥
एतद्रुद्रास्तथादित्यावसवश्चाचरन्व्रतम् ।
सर्वाकुशलमोक्षायमरुतश्चमहर्षिभिः ॥२२१॥
महाव्याहृतिभिर्होमःकर्तव्यःस्वयमन्वहम् ।
अहिंसासत्यमक्रोधमार्जवंचसमाचरेत् ॥२२२॥
त्रिरह्नस्त्रिर्निशायाश्चसवासाजलमाविशेत् ।
स्त्रीशूद्रपतितांश्चैवनाभिभाषेतकर्हिचित् ॥२२३॥

स्थानासनाभ्यांविहरेदशक्तोऽधःशयीतवा ।
ब्रह्मचारीव्रतीचस्याद्गुरुदेवद्विजार्चकः ॥२२४॥
सावित्रींचजपेन्नित्यम्पवित्राणिचशक्तितः ।
सर्वेष्वेवव्रतेष्वेवम्प्रायश्चित्तार्थमादृतः ॥२२५॥
एतैर्द्विजातयःशोध्याव्रतैराविष्कृतैनसः ।
अनाविष्कृतपापांस्तुमंत्रैर्होमैश्चशोधयेत् ॥२२६॥
ख्यापनेनानुतापेनतपसाऽध्ययनेनच ।
पापकृन्मुच्यतेपापात्तथादानेनचापदि ॥२२७॥
यथायथानरोऽधर्मंस्वयंकृत्वाऽनुभाषते ।
तथातथात्वचेवाहिस्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥२२८॥
यथायथामनस्तस्यदुष्कृतंकर्मगर्हति ।
तथातथाशरीरन्तत्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥२२९॥
कृत्वापापंहिसन्तप्यतस्मात्पापात्प्रमुच्यते ।
नैवंकुर्याम्पुनरितिनिवृत्त्यापूयतेतुसः ॥२३०॥
एवंसंचिन्त्यमनसाप्रेत्यकर्मफलोदयम् ।
मनोवाङ्मूर्त्तिभिर्नित्यंशुभंकर्मसमाचरेत् ॥२३१॥
अज्ञानाद्यदिवाज्ञानात्कृत्वाकर्मविगर्हितम् ।
तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्द्वितीयन्नसमाचरेत् ॥२३२॥

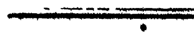
यस्मिन्कर्मण्यस्यकृतेमनसःस्यादलाघवम् ।
तस्मिंस्तावत्तपःकुर्याद्यावत्तुष्टिकरम्भवेत् ॥२३३॥
तपोमूलमिदंसर्वन्दैवमानुषकंसुखम् ।
तपोमध्यम्बुधैःप्रोक्तन्तपोऽन्तंवेददर्शिभिः ॥२३४॥
ब्राह्मणस्यतपोज्ञानन्तपःक्षत्रस्यरक्षणम् ।
वैश्यस्यतुतपोवार्तातपःशूद्रस्यसेवनम् ॥२३५॥
ऋषयःसंयतात्मानःफलमूलानिलाशनाः ।
तपसैवप्रपश्यन्तित्रैलोक्यंसचराचरम् ॥२३६॥
औषधान्यगदोविद्यादैवीचविविधास्थितिः ।
तपसैवप्रसिध्यन्तितपस्तेषांहिसाधनम् ॥२३७॥
यद्दुस्तरंयद्दुरापंयद्दुर्गंयच्चदुष्करम् ।
सर्वन्तुतपसासाध्यन्तपोहिदुरतिक्रमम् ॥२३८॥
महापातकिनश्चैवशेषाश्चाकार्य्यकारिणः ।
तपसैवसुतप्तेनमुच्यन्तेकिल्विषात्ततः ॥२३९॥
कीटाश्चाहिपतंगाश्चपशवश्चवयांसिच ।
स्थावराणिचभूतानिदिवंयान्तितपोबलात् ॥२४०॥
यत्किंचिदेनःकुर्वन्तिमनोवाङ्मूर्त्तिभिर्जनाः ।
तत्सर्वंनिर्दहन्त्याशुतपसैवतपोधनाः ॥२४१॥

तपसैवविशुद्धस्यब्राह्मणस्यदिवौकसः ।
इज्याश्चप्रतिगृह्णन्तिकामान्संवर्द्धयन्तिच ॥२४२॥
प्रजापतिरिदंशास्त्रन्तपसैवासृजत्प्रभुः ।
तथैववेदानृषयस्तपसाप्रतिपेदिरे ॥२४३॥
इत्येतत्तपसोदेवामहाभाग्यम्प्रचक्षते ।
सर्वस्यास्यप्रपश्यन्तस्तपसःपुण्यमुत्तमम् ॥२४४॥
वेदाभ्यासोऽन्वहंशक्त्यामहायज्ञक्रियाक्षमा ।
नाशयन्त्याशुपापानिमहापातकजान्यपि ॥२४५॥
यथैधस्तेजसावह्निःप्राप्तन्निर्दहतिक्षणात् ।
तथाज्ञानाग्निनापापंसर्वन्दहतिवेदवित् ॥२४६॥
इत्येतदेनसामुक्तम्प्रायश्चित्तंयथाविधि ।
अतऊर्द्ध्वंरहस्यानाम्प्रायश्चित्तंनिबोधत ॥२४७॥
सव्याहृतिप्रणवकाःप्राणायामास्तुषोडश ।
अपिभ्रूणहणम्मासात्पुनन्त्यहरहःकृताः ॥२४८॥
कौत्संजप्त्वाऽपइत्येतद्वासिष्ठंचप्रतीत्यृचम् ।
माहित्रंशुद्धवत्यश्चसुरापोऽपिविशुध्यति ॥२४९॥
सकृज्जप्त्वास्यवामीयंशिवसंकल्पमेवच ।
अपहृत्यसुवर्णन्तुक्षणाद्भवतिनिर्मलः ॥२५०॥

हविष्यन्तीयमभ्यस्यनतमंहइतीतिच ।
जपित्वापौरुषंसूक्तम्मुच्यतेगुरुतल्पगः ॥२५१॥
एनसांस्थूलसूक्ष्माणांचिकीर्षन्नपनोदनम् ।
अवेत्यृचंजपेदब्दंयत्किंचिदमितीतिवा ॥२५२॥
प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यम्भुक्त्वाचान्नंविगर्हितम् ।
जपंस्तरत्समन्दीयम्पूयतेमानवस्त्र्यहात् ॥२५३॥
सोमारौद्रन्तुबह्वेनामासमभ्यस्यशुध्यति ।
स्रवन्त्यामाचरन्स्नानमर्य्यम्णामितिचत्र्यृचम् ॥२५४॥
अब्दार्द्धमिन्द्रमित्येतदेनस्वीसप्तकंजपेत् ।
अप्रशस्तन्तुकृत्वाऽप्सुमासमासीतभैक्षभुक् ॥२५५॥
मंत्रैःशाकलहोमीयैरब्दंहुत्वाघृतंद्विजः ।
सुगुर्वप्यपहन्त्येनोजप्त्वावानमइत्यृचम् ॥२५६॥
महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्गाःसमाहितः ।
अभ्यस्याब्दम्पावमानीर्भैक्षाहारोविशुध्यति ॥२५७॥
अरण्येवात्रिरभ्यस्यप्रयतोवेदसंहिताम् ।
मुच्यतेपातकैःसर्वैःपराकैःशोधितस्त्रिभिः ॥२५८॥
त्र्यहन्तूपवसेद्युक्तस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः ।
मुच्यतेपातकैःसर्वैस्त्रिर्जपित्वाऽघमर्षणम् ॥२५९॥

यथाऽश्वमेधःक्रतुराट्सर्वपापापनोदनः ।
तथाऽघमर्षणंसूक्तंसर्वपापापनोदनम् ॥२६०॥
हत्वालोकानपीमांस्त्रीनश्नन्नपियतस्ततः ।
ऋग्वेदन्धारयन्विप्रोनैनःप्राप्नोतिकिंचन ॥२६१॥
ऋक्संहितांत्रिरभ्यस्ययजुषांवासमाहितः ।
साम्नांवासरहस्यानांसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥२६२॥
यथामहाह्रदम्प्राप्यक्षिप्तंलोष्टंविनश्यति ।
तथादुश्चरितंसर्वंवेदेत्रिवृतिमज्जति ॥२६३॥
ऋचोयजूंषिचान्यानिसामानिविविधानिच ।
एषज्ञेयस्त्रिवृद्वेदोयोवेदैनंसवेदवित् ॥२६४॥
आद्यंयत्त्र्यक्षरम्ब्रह्मत्रयीयस्मिन्प्रतिष्ठिता ।
सगुह्योऽन्यस्त्रिवृद्वेदोयस्तंवेदसवेदवित् ॥२६५॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ एकादशोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांद्वादशोऽध्यायः ॥

चातुर्वर्ण्यस्यकृत्स्नोऽयमुक्तोधर्मस्त्वयाऽनघ ।
कर्मणाम्फलनिर्वृत्तिंशंसनस्तत्त्वतःपराम् ॥१॥
सतानुवाचधर्मात्मामहर्षीन्मानवोभृगुः ।
अस्यसर्वस्यशृणुतकर्मयोगस्यनिर्णयम् ॥२॥
शुभाशुभफलंकर्ममनोवाग्देहसम्भवम् ।
कर्मजागतयोनृणामुत्तमाधममध्यमाः ॥३॥
तस्येहत्रिविधस्यापित्र्यधिष्ठानस्यदेहिनः ।
दशलक्षणयुक्तस्यमनोविद्यात्प्रवर्त्तकम् ॥४॥
परद्रव्येष्वभिध्यानम्मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।
वितथाऽभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् ॥५॥
पारुष्यमनृतंचैवपैशुन्यंचापिसर्वशः ।
असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् ॥६॥
अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः ।
परदारोपसेवाचशारीरंत्रिविधंस्मृतम् ॥७॥

मानसम्मनसैवायमुपभुंक्तेशुभाशुभम् ।
वाचावाचाकृतंकर्मकायेनैवचकायिकम् ॥८॥
शरीरजैःकर्म्मदोषैर्यातिस्थावरतान्नरः ।
वाचिकैःपक्षिमृगताम्मानसैरन्त्यजातिताम् ॥९॥
वाग्दण्डोऽथमनोदण्डःकायदण्डस्तथैवच ।
यस्यैतेनिहिताबुद्धौत्रिदण्डीतिसउच्यते ॥१०॥
त्रिदण्डमेतन्निक्षिप्यसर्वभूतेषुमानवः ।
कामक्रोधौतुसंयम्यततःसिद्धिन्नियच्छति ॥११॥
योऽस्यात्मनःकारयितातंक्षेत्रज्ञम्प्रचक्षते ।
यःकरोतितुकर्म्माणिसभूतात्मोच्यतेबुधैः ॥१२॥
जीवसंज्ञोऽन्तरात्माऽन्यःसहजःसर्वदेहिनाम् ।
येनवेदयतेसर्वंसुखन्दुःखंचजन्मसु ॥१३॥
तावुभौभूतसम्पृक्तौमहान्क्षेत्रज्ञएवच ।
उच्चावचेषुभूतेषुस्थितन्तंव्याप्यतिष्ठतः ॥१४॥
असंख्यामूर्तयस्तस्यनिष्पतन्तिशरीरतः ।
उच्चावचानिभूतानिसततंचेष्टयन्तियाः ॥१५॥
पंचभ्यएवमात्राभ्यःप्रेत्यदुष्कृतिनान्नृणाम् ।
शरीरंयातनार्थीयमन्यदुत्पद्यतेध्रुवम् ॥१६॥

तेनानुभूयतायामीःशरीरेणेहयातनाः ।
तास्वेवभूतमात्रासुप्रलीयन्तेविभागशः ॥१७॥
सोऽनुभूयासुखोदर्कान्दोषान्विषयसंगजान् ।
व्यपेतकल्मषोऽभ्येतिताबेवोभौमहौजसौ ॥१८॥
तौधर्मम्पश्यतस्तस्यपापंचातन्द्रितौसह ।
याभ्याम्प्राप्नोतिसम्पृक्तःप्रेत्येहचसुखासुखम् ॥१९॥
यद्याचरतिधर्मंसप्रायशोऽधर्ममल्पशः ।
तैरेवचावृतोभूतैःस्वर्गेसुखमुपाश्नुते ॥२०॥
यदितुप्रायशोऽधर्मंसेवतेधर्म्ममल्पशः ।
तैर्भूतैःसपरित्यक्तोयामीःप्राप्नोतियातनाः ॥२१॥
यामीस्तायातनाःप्राप्यसजीवोवीतकल्मषः ।
तान्येवपंचभूतानिपुनरभ्येतिभागशः ॥२२॥
एतादृष्ट्वाऽस्यजीवस्यगतीःस्वेनैवचेतसा ।
धर्मतोऽधर्मतश्चैवधर्मेदध्यात्सदामनः ॥२३॥
सत्त्वंरजस्तमश्चैवत्रीन्विद्यादात्मनोगुणान् ।
यैर्व्याप्येमान्स्थितोभावान्महान्सर्वानशेषतः ॥२४॥
योयदैषांगुणोदेहेसाकल्येनातिरिच्यते ।
सतदातद्गुणप्रायन्तंकरोतिशरीरिणम ॥२५॥

सत्त्वंज्ञानन्तमोऽज्ञानंरागद्वेषौरजःस्मृतम् ।
एतद्व्याप्तिमदेतेषांसर्वभूताश्रितंवपुः ॥२६॥
तत्रयत्प्रीतिसंयुक्तंकिंचिदात्मनिलक्षयेत् ।
प्रशान्तमिवशुद्धाभंसत्त्वन्तदुपधारयेत् ॥२७॥
यत्तुदुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।
तद्रजोप्रतिघंविद्यात्सततंहारिदेहिनाम् ॥२८॥
यत्तुस्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तंविषयात्मकम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयन्तमस्तदुपधारयेत् ॥२९॥
त्रयाणामपिचैतेषांगुणानांयःफलोदयः ।
अग्र्योमध्योजघन्यश्चतम्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥३०॥
वेदाभ्यासस्तपोज्ञानंशौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धर्मक्रियात्मचिन्ताचसात्त्विकंगुणलक्षणम् ॥३१॥
आरम्भरुचिताऽधैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः ।
विषयोपसेवाचाजस्रंराजसंगुणलक्षणम् ॥३२॥
लोभःस्वप्नोऽधृतिःक्रौर्यन्नास्तिक्यम्भिन्नवृत्तिता
याचिष्णुताप्रमादश्चतामसंगुणलक्षणम् ॥३३॥
त्रयाणामपिचैतेषांगुणानांत्रिषुतिष्ठताम् ।
इदंसामासिकंज्ञेयंक्रमशोगुणलक्षणम् ॥३४॥

यत्कर्मकृत्वाकुर्वंश्चकरिष्यंश्चैवलज्जति ।
तज्ज्ञेयंविदुषासर्वन्तामसंगुणलक्षणम् ॥३५॥
येनास्मिन्कर्मणालोकेख्यातिमिच्छतिपुष्कलाम् ।
नचशोचत्यसंपत्तौतद्विज्ञेयन्तुराजसम् ॥३६॥
यत्सर्वेणेच्छतिज्ञातुंयन्नलज्जतिचाचरन् ।
येनतुष्यतिचात्माऽस्यतत्सत्वगुणलक्षणम् ॥३७॥
तमसोलक्षणंकामोरजसस्त्वर्थउच्यते ।
सत्वस्यलक्षणन्धर्म्मःश्रैष्ठ्यमेषांयथोत्तरम् ॥३८॥
येनयांस्तुगुणेनैषांसंसारान्प्रतिपद्यते ।
तान्समासेनवक्ष्यामिसर्वस्यास्ययथाक्रमम् ॥३९॥
देवत्वंसात्विकायान्तिमनुष्यत्वंचराजसाः ।
तिर्यक्त्वंतामसानित्यमित्येषात्रिविधागतिः ॥४०॥
त्रिविधात्रिविधैषांतुविज्ञेयागौणिकीगतिः ।
अधमामध्यमाऽग्र्याचकर्म्मविद्याविशेषतः ॥४१॥
स्थावराःकृमिकीटाश्चमत्स्याःसर्पाःसकच्छपाः ।
पशवश्चमृगाश्चैवजघन्यातामसीगतिः ॥४२॥
हस्तिनश्चतुरंगाश्चशूद्राम्लेच्छाश्चगर्हिताः ।
सिंहाव्याघ्रावराहाश्चमध्यमातामसीगतिः ॥४३॥

चारणाश्चसुपर्णाश्चपुरुषाश्चैवदाम्भिकाः ।
रक्षांसिचपिशाचाश्चतामसीषूत्तमागतिः ॥४४॥
झल्लामल्लानटाश्चैवपुरुषाःशस्त्रवृत्तयः ।
द्यूतपानप्रसक्ताश्चजघन्याराजसीगतिः ॥४५॥
राजानःक्षत्रियाश्चैवराज्ञांचैवपुरोहिताः ।
वादयुद्धप्रधानाश्चमध्यमाराजसीगतिः ॥४६॥
गन्धर्वागुह्यकायक्षाविबुधानुचराश्चये ।
तथैवाप्सरसःसर्वाराजसीषूत्तमागतिः ॥४७॥
तापसायतयोविप्रायेचवैमानिकागणाः ।
नक्षत्राणिचदैत्याश्चप्रथमासात्विकीगतिः ॥४८॥
यज्वानऋषयोदेवावेदाज्योतींषिवत्सराः ।
पितरश्चैवसाध्याश्चद्वितीयासात्विकीगतिः ॥४९॥
ब्रह्माविश्वसृजोधर्मोमहानव्यक्तमेवच ।
उत्तमांसात्विकीमेतांगतिमाहुर्मनीषिणः ॥५०॥
एषसर्वःसमुद्दिष्टस्त्रिप्रकारस्यकर्मणः ।
त्रिविधस्त्रिविधःकृत्स्नःसंसारःसार्वभौतिकः ॥५१॥
इन्द्रियाणाम्प्रसंगेनधर्म्मस्यासेवनेनच ।
पापान्संयान्तिसंसारानविद्वांसोनराधमाः ॥५२॥

यंयांयोनिन्तुजीवोऽयंयेनयेनेहकर्म्मणा ।
क्रमशोयातिलोकेऽस्मिंस्ततत्तत्सर्वन्निबोधत ॥५३॥
बहून्वर्षगणांन्घोरान्नरकान्प्राप्यतत्क्षयात् ।
संसारान्प्रतिपद्यन्तेमहापातकिनस्त्विमान् ॥५४॥
श्वशूकरखरोष्ट्राणांगोऽजाविमृगपक्षिणाम् ।
चण्डालपुक्कशानांचब्रह्महायोनिमृच्छति ॥५५॥
कृमिकीटपतंगानांविड्भुजांचैवपक्षिणाम् ।
हिंस्राणांचैवसत्वानांसुरापोब्राह्मणोव्रजेत् ॥५६॥
लूताऽहिसरटानांचतिरश्चांचाम्बुचारिणाम् ।
हिंस्राणांचपिशाचानांस्तेनोविप्रःसहस्रशः ॥५७॥
तृणगुल्मलतानांचक्रव्यादान्दंष्ट्रिणामपि ।
क्रूरकर्मकृतांचैवशतशोगुरुतल्पगः ॥५८॥
हिंस्राभवन्तिक्रव्यादाःकृमयोऽभक्ष्यभक्षिणः ।
परस्परादिनःस्तेनाःप्रेताऽन्त्यस्त्रीनिषेविणः ॥५९॥
संयोगम्पतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् ।
अपहृत्यचविप्रस्वम्भवतिब्रह्मराक्षसः ॥६०॥
मणिमुक्ताप्रबालानिहृत्वालोभेनमानवः ।
विविधानिचरत्नानिजायतेहेमकर्तृषु ॥६१॥

धान्यंहृत्वाभवत्याखुःकांस्यंहंसोजलंप्लवः ।
मधुदंशःपयःकाकोरसंश्वानकुलोघृतम् ॥६२॥
मांसंगृध्रोवपाम्मद्गुस्तैलन्तैलपयःखगः ।
चीरीवाकस्तुलवणम्बलाकाशकुनिर्दधि ॥६३॥
कौशेयन्तित्तिरिर्हृत्वाक्षौमंहृत्वातुदर्दुरः ।
कार्पासतान्तवंक्रौंचोगोधागांवाग्गुदोगुडम् ॥६४॥
छुच्छुन्दरिःशुभान्गन्धान्पत्रशाकन्तुबर्हिणः ।
श्वावित्कृतान्नंविविधमकृतान्नन्तुशल्यकः ॥६५॥
वकोभवतिहृत्वाऽग्निंगृहकारीह्युपस्करम् ।
रक्तानिहृत्वावासांसिजायतेजीवजीवकः ॥६६॥
वृकोमृगेभंव्याघ्रोऽश्वम्फलमूलन्तुमर्कटः ।
स्त्रीमृक्षःस्तोककोवारियानान्युष्ट्रःपशूनजः ॥६७॥
यद्वातद्वापरद्रव्यमपहृत्यबलान्नरः ।
अवश्यंयातितिर्य्यक्त्वंजग्ध्वाचैवाहुतंहविः ॥६८॥
स्त्रियोऽप्येतेनकल्पेनहृत्वादोषमवाप्नुयुः ।
एतेषामेवजन्तूनाम्भार्यात्वमुपयान्तिताः ॥६९॥
स्वेभ्यःस्वेभ्यस्तुकर्मभ्यश्च्युतावर्णाह्यनापदि ।
पापान्संसृत्यसंसारान्प्रेष्यतांयान्तिशत्रुषु ॥७०॥

वान्ताश्युल्कामुखः प्रेतोविप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युतः ।
अमेध्यकुणपाशीचक्षत्रियःकटपूतनः ॥७१॥
मैत्राक्षज्योतिकःप्रेतोवैश्योभवतिपूयभुक् ।
चैलाशकश्चभवतिशूद्रोधर्मात्स्वकाच्च्युतः ॥७२॥
यथायथानिषेवन्तेविषयान्विषयात्मकाः ।
तथातथाकुशलतातेषान्तेषूपजायते ॥७३॥
तेऽभ्यासात्कर्मणान्तेषाम्पापानामल्पबुद्धयः ।
सम्प्राप्नुवन्तिदुःखाणितामुतास्विहयोनिषु ॥७४॥
तामिस्रादिषुचोग्रेषुनरकेषुविवर्त्तनम् ।
असिपत्रवनादीनिबन्धनच्छेदनानिच ॥७५॥
विविधाश्चैवसम्पीडाःकाकोलूकैश्चभक्षणम् ।
करम्भबालुकातापान्कुम्भीपाकांश्चदारुणान् ॥७६॥
सम्भवांश्चवियोनीषुदुःखप्रायासुनित्यशः ।
शीतातपाभिघातांश्चविविधानिभयानिच ॥७७॥
असकृद्गर्भवासेषुवासंजन्मचदारुणम् ।
बन्धनानिचकष्टानिपरप्रेष्यत्वमेवच ॥७८॥
बन्धुप्रियवियोगांश्चसंवासंचैवदुर्ज्जनैः ।
द्रव्यार्ज्जनंचनाशंचमित्रामित्रस्यचार्ज्जनम् ॥७९॥

जरांचैवाप्रतीकारांव्याधिभिश्चोपपीडनम् ।
क्लेशांश्चविविधांस्तांस्तान्मृत्युमेवचदुर्जयम् ॥८०॥
यादृशेनतुभावेनयद्यत्कर्म्मनिषेवते ।
तादृशेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाश्नुते ॥८१॥
एषसर्वःसमुद्दिष्टःकर्मणांवःफलोदयः ।
नैःश्रेयसंकर्म्मविधिंविप्रस्येमन्निबोधत ॥८२॥
वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणांचसंयमः ।
अहिंसागुरुसेवाचनिःश्रेयसकरम्परम् ॥८३॥
सर्वेषामपिचैतेषांशुभानामिहकर्म्मणाम् ।
किंचिच्छ्रेयस्करतरंकर्मोक्तम्पुरुषम्प्रति ॥८४॥
सर्वेषामपिचैतेषामात्मज्ञानम्परंस्मृतम् ।
तद्ध्यग्र्यंसर्वविद्यानाम्प्राप्यतेह्यमृतन्ततः ॥८५॥
षण्णामेषान्तुसर्वेषांकर्म्मणाम्प्रेत्यचेहच ।
श्रेयस्करतरंज्ञेयंसर्वदाकर्म्मवैदिकम् ॥८६॥
वैदिकेकर्म्मयोगेतुसर्वाण्येतान्यशेषतः ।
अन्तर्भवन्तिक्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ ॥८७॥
सुखाभ्युदयिकंचैवनैःश्रेयसिकमेवच ।
प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् ॥८८॥

इहचामुत्रवाकाम्यम्प्रवृत्तंकर्मकीर्त्यते ।
निष्कामंज्ञानपूर्वन्तुनिवृत्तमुपदिश्यते ॥८९॥
प्रवृत्तंकर्मसंसेव्यदेवानामेतिसाम्यताम् ।
निवृत्तंसेवमानंस्तुभूतान्यत्येतिपंचवै ॥९०॥
सर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि ।
समम्पश्यन्नात्मयाजीस्वाराज्यमधिगच्छति ॥९१॥
यथोक्तान्यपिकर्माणिपरिहायद्विजोत्तमः ।
आत्मज्ञानेशमेचस्याद्वेदाभ्यासेचयत्नवान् ॥९२॥
एतद्विजन्मसाफल्यम्ब्राह्मणस्यविशेषतः ।
प्राप्यैतत्कृतकृत्योहिद्विजोभवतिनान्यथा ॥९३॥
पितृदेवमनुष्याणांवेदश्चक्षुःसनातनम् ।
अशक्यंचाप्रमेयंचवेदशास्त्रमितिस्थितिः ॥९४॥
यावेदबाह्याःस्मृतयोयाश्चकाश्चकुदृष्टयः ।
सर्वास्तानिष्फलाःप्रेत्यतमोनिष्ठाहिताःस्मृताः ॥९५॥
उत्पद्यन्तेच्यवन्तेचयान्यतोऽन्यानिकानिचित् ।
तान्यर्वाक्कालिकतयानिष्फलान्यनृतानिच ॥९६॥
चातुर्वर्ण्यंत्रयोलोकाश्चत्वारश्चाश्रमाःपृथक् ।
भूतम्भवद्भविष्यच्चसर्वंवेदात्प्रसिध्यति ॥९७॥

शब्दःस्पर्शश्चरूपश्चरसोगन्धश्चपंचमः ।
वेदादेवप्रसूयन्तेप्रसूतिगुणकर्मतः ॥९८॥
बिभर्त्तिसर्वभूतानिवेदशास्त्रंसनातनम् ।
तस्मादेतत्परम्मन्येयज्जन्तोरस्यसाधनम् ॥९९॥
सैनापत्यंचराज्यंचदण्डनेतृत्वमेवच ।
सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ॥१००॥
यथाजातबलोवह्निर्दहत्यार्द्रानपिद्रुमान् ।
तथादहतिवेदज्ञःकर्मजन्दोषमात्मनः ॥१०१॥
वेदशास्त्रार्थतत्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसन् ।
इहैवलोकेतिष्ठन्सब्रह्मभूयायकल्पते ॥१०२॥
अज्ञेभ्योग्रन्थिनःश्रेष्ठाग्रन्थिभ्योधारिणोवराः ।
धारिभ्योज्ञानिनःश्रेष्ठाज्ञानिभ्योव्यवसायिनः ॥१०३॥
तपोविद्याचविप्रस्यनिःश्रेयसकरम्परम् ।
तपसाकिल्विषंहन्तिविद्ययाऽमृतमश्नुते ॥१०४॥
प्रत्यक्षंचानुमानंचशास्त्रंचविविधागमम् ।
त्रयंसुविदितंकार्यन्धर्मशुद्धिमभीप्सता ॥१०५॥
आर्षन्धर्मोपदेशंचवेदशास्त्राविरोधिना ।
यस्तर्केणानुसन्धत्तेसधर्मंवेदनेतरः ॥१०६॥

नैःश्रेयसमिदंकर्मयथोदितमशेषतः ।
मानवस्यास्यशास्त्रस्यरहस्यमुपदिश्यते ॥१०७॥
अनाम्नातेषुधर्मेषुकथंस्यादितिचेद्भवेत् ।
यंशिष्टाब्राह्मणाब्रूयुःसधर्मःस्यादशंकितः ॥१०८॥
धर्मेणाधिगतोयैस्तुवेदःसपरिवृंहणः ।
तेशिष्टाब्राह्मणाज्ञेयाःश्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥१०९॥
दशावरावापरिषद्यन्धर्मम्परिकल्पयेत् ।
त्र्यवरावाऽपिवृत्तस्थातन्धर्मंनविचालयेत् ॥११०॥
त्रैविद्योहेतुकस्तर्कीनैरुक्तोधर्मपाठकः ।
त्रयश्चाश्रमिणःपूर्वेपरिषत्स्याद्दशावरा ॥१११॥
ऋग्वेदविद्यजुर्विच्चसामवेदविदेवच ।
त्र्यवरापरिषज्ज्ञेयाधर्मसंशयनिर्णये ॥११२॥
एकोऽपिवेदविद्धर्मंयंव्यवस्येद्द्विजोत्तमः ।
सविज्ञेयःपरोधर्मोनाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥११३॥
अव्रतानाममंत्राणांजातिमात्रोपजीविनाम् ।
सहस्रशःसमेतानाम्परिषत्वंनविद्यते ॥११४॥
यंवदन्तितमोभूतामूर्खाधर्म्ममतद्विदः ।
तत्पापंशतधाभूत्वातद्वक्तॄननुगच्छति ॥११५॥

एतद्वोऽभिहितंसर्वन्निःश्रेयसकरम्परम् ।
अस्मादप्रच्युतोविप्रःप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥११६॥
एवंसभगवान्देवोलोकानांहितकाम्यया ।
धर्मस्यपरमंगुह्यम्ममेदंसर्वमुक्तवान् ॥११७॥
सर्वमात्मनिसम्पश्येत्सच्चासच्चसमाहितः ।
सर्वंह्यात्मनिसम्पश्यन्नाधर्म्मेकुरुतेमनः ॥११८॥
आत्मैवदेवताःसर्वाःसर्वमात्मन्यवस्थितम् ।
आत्माहिजनयत्येषांकर्मयोगंशरीरिणाम् ॥११९॥
खंसन्निवेशयेत्खेषुचेष्टनस्पर्शनेऽनिलम् ।
पक्तिदृष्ट्योःपरन्तेजःस्नेहेऽपोगांचमूर्त्तिषु ॥१२०॥
मनसीन्दुन्दिशःश्रोत्रेक्रान्तेविष्णुम्बलेहरम् ।
वाच्यग्निम्मित्रमुत्सर्गेप्रजनेचप्रजापतिम् ॥१२१॥
प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि ।
रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तम्पुरुषम्परम् ॥१२२॥
एतमेकेवदन्त्यग्निम्मनुमन्येप्रजापतिम् ।
इन्द्रमेकेऽपरेप्राणमपरेब्रह्मशाश्वतम् ॥१२३॥
एषसर्वाणिभूतानिपंचभिर्व्याप्यमूर्त्तिभिः ।
जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यंसंसारयतिचक्रवत् ॥१२४॥

एवंयःसर्वभूतेषुपश्यत्यात्मानमात्मना ।
ससर्वसमतामेत्यब्रह्माभ्येतिपरम्पदम् ॥१२५॥
इत्येतन्मानवंशास्त्रम्भृगुप्रोक्तम्पठन्द्विजः ।
भवत्याचारवान्नित्यंयथेष्टाम्प्राप्नुयाद्गतिम् ॥१२६॥

॥ इतिमानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ द्वादशोऽध्यायः ॥

॥ इतिमनुसंहितासमाप्ता ॥

॥ शुभम्भूयात् ॥

NOTES ON THE TEXT.

GENERAL NOTICE OF THE TEXT.

In undertaking to print the Institutes of Menu in their original language, it became a matter of the first importance to collect as many manuscripts as could be obtained, and to have the power of collating the rest at pleasure. The difficulties attendant upon such an enterprise were, it will be evident, much enhanced by the distance, which my regular duties at this College forced me to be at from the press, during the printing of the greatest portion of the work. In editing Oriental works in the East, much aid is derived from native assistants: but in this country, every deficiency found in the compositor must be supplied by the editor; for the former is often ignorant of the very names and powers of the letters of the language in which the work is to be printed. Errours of the gravest nature must consequently be the result without the most unceasing watchfulness; and more particularly at the commencement of the undertaking. At length something like a language of the nursery arises between the editor and the compositor, which in the course of the progress of the work enables them to come to a mutual understanding of what is required. This answers on all common occasions; but is insufficient, and often useless,

in

in all anomalous cases. To remedy an evil of such magnitude, and which seemed to set all hope of accuracy at defiance, I contrived the following plan. All the *Déva Nágarí* types were arranged according to their classes and combinations, and every character, whether single or compound, was numbered. A copy of the alphabet thus arranged was put into the hands of the compositor, and, when any correction was to be made, the shape and number of the letter were specified in the margin of the proof-sheet. The result I trust will be found to be, that the present work will bear a fair comparison, for typographical accuracy, with most Oriental publications.

As my object was to make the text as clear and easy for the student as was consistent with the rules laid down by native grammarians, I have introduced the *ardd'hácára*, or apostrophe (ऽ), in every instance where the strict rule of grammar would authorise its insertion; namely, wherever a final आ, ए, or ओ was followed by an initial अ. At the same time it is right to state that, from an inspection of different MSS. as well as of the Sanscrit works printed in India, it seems to be introduced at pleasure, wherever any final vowel is followed by an initial अ. To have imitated the native copyists in this deviation from grammar, would have been to introduce confusion instead of clearness into the text. Its admission being simply to point out that an initial vowel अ had been elided, we cannot, with any pretension to accuracy, allow its being inserted where two vowels are in a state of coalescence, or where an initial अ is preceded by a dissimilar vowel; as in the following instances,

instances, which are taken from the Calcutta edition of MENU, *viz.* ब्राह्मणस्याऽसृगम् Chap. iv. v. 167, स्रवत्यऽनोंकृतम् Chap. ii. v. 74, and elsewhere.

Though the Calcutta edition has been made the foundation for the present text, I have, after a careful comparison with several MSS. assumed to myself, the right of an editor, to substitute whatever I conceived a better reading. As often as this has been the case, I have stated my reasons for making the emendation in the notes. Perhaps some scholars will be of opinion, that this power ought to have been exercised more frequently than has been done. It appears to me, however, that very considerable caution should be shewn in altering the texts of ancient works. Anomalous forms of grammar and diction may have been admissible at the period in which they were composed, of which grammars make no record, or with which we are unacquainted from our imperfect knowledge of original treatises on the subject. I refer to the notes for many particulars that will elucidate and support this remark.

The Calcutta edition of MENU, published by BA'BU' RA'M, though perhaps the most accurate of the works printed at his press, has many errours. Some relate to the text itself, others arise from the slovenly and indistinct manner in which the natives of Bengal Proper sound certain letters, and which consequently extends to the indifferent use of one for the other in writing, as a ज for a य, and a ब for a व, and *vice versa.* The irregular use of the last two letters for one another extends, nearly, to every verse in that edition. Many errours result from careless-

 ness

ness in the correction of the press. A list of them is subjoined to that edition; but it is so defective, that it might have been omitted without any essential loss to the work.

Having made the above remarks upon the Calcutta edition, it is but just to state, that that work is, for a native publication, very respectably edited. This latter remark, when contrasted with what has been before observed, conveys no inconsistency or contradiction; for it will be obvious that the business of collating, emending, and printing MSS. is too novel in its nature in India, to have formed those habits in the inferior scholars, who would have the charge of preparing them for the press, to admit even a reasonable presumption, that that degree of skill has been yet attained which is essential to the restoration of the text of an ancient author. Having stated this, I feel it but due to myself, to say, that I mean not by such a remark to be supposed to infer that the present text is faultless. Much I have no doubt remains to be done; and a comparison with other MSS. will help to clear up any difficulties that still remain.

From the good sense displayed by CULLU'CA BHATTA in his comment on MENU, styled *Menwart'ha Muctávalí*, it is much to be regretted, that we have not a copy containing the undoubted text as restored by him. Had we this, little I am convinced would then be required in the way of emendation; for it appears to me that there is much reason to believe, that self-conceited and ignorant transcribers have occasionally tampered with the text as printed in the Calcutta edition. Thus the manuscript No. II., does

does not always agree with that edition about certain words, though there is a perfect conformity between them in the *dicta* of the legislator. A reference to the remarks made upon No. II. will explain this subject:

In conformity with the mode practised in Bengal, the exact and definite nasal character, suitable to the case, has been occasionally printed. This has been more particularly attended to at the end of a hemistich, where the definite letter म् has been uniformly printed instead of the *anuswára* (ं), as often as the verse ended with it. We are very nearly placed, with regard to Oriental printing, in the same situation as the first inventors of the art; and it appears to me that the editors of the works printed in Calcutta have shewn their good sense in making use of the proper and definite nasal letter, wherever their space would admit it. The unequalled perfection of the Sanscrit alphabet consists in its containing a definite representative of every sound in the language; and it would be to show ourselves insensible of its merits over every other system of orthography, if we did not take advantage of its exactness, whenever there was no other reason to be adduced against it, but the careless habits of copyists. In following the plan of the Calcutta editors no rule of grammar is violated, and we are thereby enabled to bring the opinions of the natives themselves in support of the mode adopted in this work.

NOTES.

NOTES.

THE following description is designed to explain the nature of the authorities consulted in the course of printing this work.

No. I.

The Calcutta edition of the text of MENU, accompanied by the admirable comment of CULLU'CA BHATTA, styled *Menwart'ha Muctávalí.* The preceding GENERAL NOTICE contains every remark I have thought necessary to make upon this edition.

No. II.

A very valuable manuscript of the text of MENU, accompanied by the comment of CULLU'CA BHATTA. This is one of the numerous MSS. presented by H. T. Colebrooke Esq. to the East-India Company. It is marked J. $\frac{D.}{177}$, in the catalogue of their library. This manuscript appears to me to be that which was followed by the editors of the Calcutta edition. The agreement between them is too remarkable; not to have arisen from the one having been subservient to the other; either the Calcutta edition has been printed from this, or the latter has

been corrected subsequently from it. In many cases where this copy agreed with the other MSS. it has been altered, and these changes agree entirely with the text in the Calcutta edition; though it occasionally happens that such alterations are not emendations of the text. As they have been made with a very glossy ink they are easily detected.

It is not an ancient copy, and will be quoted as No. II.

No. III.

For this valuable copy I am indebted to the kindness of Mr. Charles Wilkins, who lent it to me out of his private collection. He had it copied for him by a Maharatta *pandit*, who was afterwards employed by Sir William Jones. The large and beautiful copy of the *Rámáyana*, which is now in the library of the Royal Society, was transcribed by this copyist. The work in question is written in a very handsome and elegant hand. The words are released from their *sandhi*, and stand apart. It contains only the text; but I do not think it was copied from that established by CULLU'CA BHATTA; neither are its readings the same as those given by ME'D'HA'TITHI. There are many redundant verses, and frequent substitution of synonimous terms for those found in the Calcutta edition; but with these exceptions there is a general agreement with the latter work. When quoted, it will be called "Mr. Wilkins' manuscript, or copy."

No.

No. IV.

I consider this manuscript as the most valuable check upon the Calcutta edition it has been in my power to consult. It is one of those presented to the East-India Company by the GAIKAWA'R, and was evidently copied out for that purpose. Hence it has not had the advantage of being corrected and collated in the course of perusal; but its errours are merely those of a man who did not understand what he was copying, though careful in the execution of his work. The mistakes are confined to obscure compound letters, which are easily understood by the help of the Calcutta edition itself. There is often a surprising agreement between it and that work, even when all other authorities differ; an agreement so remarkable, that it would almost lead to a suspicion that it had been copied from it, if there were not occasionally the most remarkable discrepancies. Very often it has served to point out that an *anuswára* had been omitted in the Calcutta edition. But its chief use, as being an independent text from the Western side of India, will be obvious, when it is remembered, that all the other copies were written on the Bengal or Eastern side of the peninsula, and may possibly have been copied in regular succession from one another; thereby perpetuating and multiplying errours of the most serious nature. It contains some verses that are not adopted by CULLU'CA BHATTA; and there are occasionally some couplets deficient: it has no comment. Whenever alluded to in the

the notes, it will be quoted as the "Bombay copy, or manuscript."

No. V.

This is one of the MSS. presented by Mr. H. T. Colebrooke to the East-India Company, and is included in two volumes: the first, marked J. $\frac{D.}{1}$, contains the first six chapters, and the second, J. $\frac{D.}{2}$, comprises the last six chapters. It is a very carefully written manuscript, in a singularly compact and mature hand. The diphthongs are written like those of the provincial alphabet of Bengal; and the shape of the letters may be considered an approximation between the *Déva Nágarí* and the *Bengálí*. I conjecture that it may have been written on the Western or North-Western side of India, as the letters ख and ष are frequently substituted for each other. Its date, which was written at the same time with the rest of the work, and found at the end of the ninth chapter, is 1648 of the *Sanvat*; which makes it 232 years old (A. D. 1824).

This work contains the text and comment of ME'D'HA'-TITHI, the son of VI'RA SWA'MI', whose name is written at the end of each chapter. It is a very valuable manuscript, though deficient in many places, owing to its having been copied from an incomplete or defaced work. Its deficiencies are marked by blanks. Its readings are in general very good; but it, in common with the other two copies of ME'D'HA'TITHI, differs extremely in the eighth chapter from the other MSS. But these differences, and the deficiencies, will be best observed in the course of

of perusing the notes. It likewise contains in several places redundant verses.

If a conjecture might be offered, with regard to ME'D'HA'TITHI's comment and text, as appearing in this copy and in Nos. VI. and VII. it would be, that in the frequent transcriptions the work had undergone, (a proof of its antiquity), the labours of CULLUC'A BHATTA were rendered necessary, not merely for the purpose of giving a more clear and concise explanation of the text of MENU, but in reality to re-establish its true readings. No two comments of any authors can vary more in manner, and perhaps, in merit, than those of ME'D'HA'TITHI and CULLU'CA BHATTA. The prolixity and obscurity of the former, and the conciseness, clearness, and precision of the latter, quite justify the high eulogium pronounced upon it by Sir William Jones, in his preface to the English translation. It is sometimes very curious to observe how CULLU'CA BHATTA follows his predecessor; very often adopting his particular terms, when he agrees with him, and condensing in an admirably clear and masterly style, the jut of the other's remarks. His good sense is equally shewn in entering into detailed explanations of any obscure expression, though ME'D'HA'TITHI had, perhaps, been extremely concise in its elucidation, or altogether silent. Yet it very often happens that the prolixity of ME'D'HA'TITHI explains a technical or local expression, of which the *European* student might seek for in vain in the Dictionaries; and which CULLU'CA has left unnoticed, from conceiving, perhaps,

 that

that it was familiarly understood, and required no interpretation.

These two volumes will be quoted as No. V.

No. VI.

I have under this number classed two volumes, the first containing the first six chapters, and the latter the remaining six. They are of those presented to the East-India Company by Mr. H. T. Colebrooke. The first volume is marked in the catalogue of the East-India Company's Library, J. 233; the second J. 201. They contain the text and comment of ME'D'HA'TITHI. Though I have ranged them together for the sake of reference, the first volume is a much older and better written work than the second; yet there is a great resemblance between them. They form together a valuable work: when quoted here they will be called No. VI.

No. VII.

Under this head I have included four volumes, the first of which, marked J. 198, contains the three first chapters, the second, numbered J. 199, comprises the fourth, fifth, sixth and seventh. In the third volume, J. $\frac{D.}{200}$, are the eighth, tenth and eleventh chapters. The ninth chapter, marked J. 142, forms a distinct volume, and the twelfth is altogether wanting. It is one of those presented by Mr. H. T. Colebrooke, to the East-India Company. When copied originally, this work was extremely faulty, but it has been collated, and there is not

not a page without a dozen obliterations, often of whole lines. It is very frequently imperfect. This likewise contains the text and gloss of MÉ'D'HA'TITHI, and will be quoted as No. VII.

No. VIII.

This manuscript contains only the last six chapters, with the exception of the ninth, of the text and comment of MÉ'D'HA'TITHI, and was presented to the East-India Company by Mr. H. T. Colebrooke, and is marked J, 149. It has been of little or no use, being destitute of any marks or divisions to distinguish the text from the comment. By occasional marginal insertions, it would seem to have been collated, but, like No. VII., it is full of obliterations.

N. B. I had not possession of Nos. V., VI., VII. and VIII., till the fifth chapter was printed off; but Mr. C. J. Mickle of the East-India Company's library, with the most obliging readiness, occasionally consulted them for me, and sent a transcript of any reading I was desirous of comparing with the authorities I had by me.

No. IX.

A manuscript belonging to the collection of the late Sir William Jones, and now in the possession of the Royal Society, containing but the text of MENU. It is marked *a* 37, and has occasionally the meaning of a word in latin, apparently in the hand-writing of its former possessor. It is noted as "*imperfect*" in the catalogue made out

out by Mr. Wilkins. It, as well the next (*b* 37), was occasionally consulted, when I happened to be in town, but neither of them was of any essential use.

No. X.

This is in the same collection as the foregoing, and is marked *b* 37. It is described as "*very imperfect*" by Mr. Wilkins. This and the former, when quoted, will be alluded to as *a* or *b* 37. R. S., or of the Royal Society's library.

When the text of the Calcutta edition agreed with Mr. Wilkins' manuscript and Sir W. Jones' translation, it was considered to be good, and generally no further collation took place; except in cases where there was reason to doubt of the grammatical form of a word; but when there appeared a disagreement, further reference was made to the other authorities, and the differences discovered are recorded in the following notes.

CHAP.

CHAP. I.

Verse 4, hemistich 2. In the Calcutta edition the strict grammatical forms, deducible from the rules of euphony, are generally printed; in such cases I have preferred following it to copying the more popular and familiar modes. Thus, in this hemistich we find in that edition महर्षींच्छ्रूयताम् compounded of महर्षीन् श्रूयताम्. CHAP. I.

V. 20, h. 2. The form यावतिथः is not found, as a derivative, among the terminations in Mr. Wilkins' grammar; but it occurs in Forster's Essay, pages 584, 596, and 648, as an irregular suffix to form nouns of number, weight, and measure. The technical termination is termed तिथ. The final त् of the words ending in वत् is dropped. This termination may be subjoined to the following words, *viz.* एतावत्, गण, तावत्, पूग, यावत्, बहु, and संघ.

V. 38, h. 1. I have not deviated from the Calcutta edition in the form मेघाँश्च, in which the ँ seems indifferently used for the *anuswára,* when followed by a sibilant. Perhaps it may be here employed on account of the preceding heavy letter.

V. 55, h. 1. The Bombay MS. and that of Mr. Wilkins, read तमोयदा instead of तमोयं; but Nos. II. V. VI. and VII. agree with the Calcutta, and the present, text.

V. 59, h. 2. All other authorities differ from the text, the Calcutta edition, and No. II. in giving सर्वमेव instead

 of

CHAP. I. of सर्वमेष:; but I have preserved the reading in the Calcutta edition, taking it for granted, that when the sense was good, and agreed with Sir William Jones' translation, such readings would be, most likely, those that were sanctioned by the authority of CULLU'CA BHATTA. It is only when I have had reason to think that *his* text had been altered that I have ventured to make an emendation.

V. 64, h. 2. The Bombay MS. agrees with Mr. Wilkins' in reading तावता in the second hemistich for तावत:. Nos. II. V. and VII. however, agree with the present text.

V. 72, h. 2. The Calcutta edition reads तावतीरात्रिमेवच, thus making a false concord. All the other authorities agree with our text. The MS. No. II. was originally the same as the rest; but has subsequently been altered to तावतींरात्रिमेवच which would be more correct than the Calcutta edition, if the accusative were required. But it will be clear that the last half of the hemistich is not under the same government as अहन्, but is quite independent, being merely supplied, as is remarked by CULLU'CA, to complete the verse. The reader will notice, that in the measure of sixteen syllables to the hemistich, in which this work is composed, the foot which contains eight syllables generally comprises a complete sense in itself. This peculiarity has often been of use in ascertaining the sense and genuineness of the text.

V. 81, h. 2. The Calcutta edition, and the MS. No. II. agree in reading प्रतिवर्त्तते while all the other authorities

give उपवर्त्तते. The former reading seems most analogous, as the idea of a *return* conveyed by प्रति seems peculiarly apt for the sense of the verse, "*No advantage reverts to man by iniquity.*" It will be seen in the course of the notes, that the prepositions are frequently interchanged in the Calcutta edition; and the editors of that work have often made mistakes in substituting निः for नि. This has not been from oversight, because the same alteration had been previously made in No. II., but fortunately (as has been already stated) in a glossy ink, which admits of their being easily observed.

V. 83, h. 2. All the authorities differ from the Calcutta edition and No. II. They all read त्वेषांवयः in the second hemistich, for ह्येषामायुः; the difference, however, is quite immaterial.

V. 89, h. 2. I have put the word प्रसक्तिः as found in all the authorities, in the accusative case, it being clearly under the government of अकल्पयत् in the preceding verse. In the Calcutta edition and in No. II. it is spelt as if derived from शक् "*be able,*" but it will be evident that it should be from the root षंज् "*adhere,*" (see Chap. IV. v. 16 and elsewhere); the passage implying "*non-attachment to sensualities.*" The other authorities likewise give समादिशत् for समासतः.

V. 106, h. 2. All the other MSS. differ from the Calcutta edition and No. II. and give सततं for आयुष्यं; but Nos. V. VI. and VII. agree with those two in reading निःश्रेयसं, while the Bombay and Mr. Wilkins' MS. read नैःश्रेयसं. In verses 334 of Chap. IX., and 82, 83, and 107 of

CHAP. I. of Chap. XII. may be seen similar phrases: both forms are correct.

V. 112, h. 2. The Calcutta edition, contrary to No. II. reads कल्प: in the nominative case, and puts its adjective in the same case to agree with it; but it is clearly an errour, for कल्प: in common with all the other things enumerated, is in the accusative case, and is governed by उक्तवान् of v. 118. The Bombay and Mr. Wilkins' MS. support No. II. This verse, and several more at the end of this chapter, are wanting in the copies of ME'D'HA'TITHI's text and comment.

CHAP. II.

CHAP. II. Verse 33, hemistich 2. The Bombay copy gives मनोरमं for मनोहरं; in this it is supported by that of Mr. Wilkins, but all the others agree with the text. The latter epithet is extremely common, pervading the dialects; but the former is less frequent.

V. 44, h. 2. In Mr. Wilkins' MS. and in Nos. V. VI. and VII. सूत्रिकं occurs for सौत्रिकं, but the Bombay copy has सूत्रकं. Frequent variations of a similar nature will be observed to occur in the course of the notes. The other authorities agree with the text.

V. 63, h. 2. Mr. Wilson's dictionary gives प्राचीनावीती instead of प्राचीनआवीती. Mr. Wilkins' and the Bombay MS. Nos. V. and VII. read प्राचीनमावीती, thus interposing

a म to eke out the measure, which is effected in the text by the inherent vowel अ. Nos. II. and VI. agree with the Calcutta edition and the text. CHAP. II.

V. 74, h. 2. The Calcutta edition and No. II., from which that work was most probably printed, read the last word of this couplet विशिर्य्यति in the *parasmaipada*, or active form, as if it belonged to the fourth conjugation, while the other authorities have विशीर्य्यते. All the lists of roots in my possession, *viz.* those of Mr. Wilkins, Mr. Wilson, Foster, and those of Dr. Carey in the *Bengáli* and *Déva Nágarí* characters, state the root शृ "*injure*" to be of the ninth conjugation. To suppose the Calcutta edition and No. II. to be right, we must allow the root to belong to the fourth conjugation, and the lists to be defective. I have followed the other authorities; first, because they are the most numerous, and harmonize with the lists of roots and the grammars; and secondly, because if the root should eventually be found to be of the fourth conjugation, the form विशीर्य्यते will still be correct, as there is not the least difference of form between the *átmanépada,* or middle voice, of the fourth conjugation and the passive voice. It must not be omitted, that the form विशीर्य्यति, as if it belonged to the fourth conjugation, is found in the comment of the Calcutta edition and in No. II., Chap. III. v. 226. The sense too seems to require a neuter, and not a passive verb.

It is to be remarked, that the fourth conjugation contains the great body of the neuter verbs, while at the same time it is that which in its middle voice is iden-

CHAP. II. tical, in form, with the passive. My object is now to shew, that whatever purpose is effected by the letter य, which is the distinctive sign of the passive voice, is equally accomplished by the same letter for the fourth conjugation. In all languages there are certain verbs that might be almost indifferently classed under the passive or neuter voice; and such instances frequently occur in MENU, the elucidation of which has led me to lengthen this note.

The verb जायते "*he is born*," is classed by the Sanscrit grammarians in the fourth conjugation, though, had they ranged it with the passive verbs, it would not have been changed in the slightest degree in form. That they have not done so shews the correctness of their notions of grammar. Dr. Johnson, in his Dictionary of the English Language, states that the verb "*to be born*" is neuter-passive. The verb is originally passive, for when all its parts are supplied, it means "*to be borne by a mother;*" but in its popular and elliptical use, being employed without any reference to its agent, as when we say, "*he was born last year*," it becomes truly a neuter verb, for it then merely affirms the first appearance of a child in the world. The verb *nascor*, in latin, may be contested as belonging to the passive by its form, and to the neuter by it use; for it answers the stipulations of a deponent verb, which requires a *passive* form without a passive signification. The French derivative of *nascor*, i. e. *naître*, is laid down to be neuter in the dictionory of the French Academy. In *Hindustáni* the passive and some other verbs are conjugated with *jáná* "*to go*," and none but

neuter

neuter ones with *hóná* "*to be*;" and in that language "*to be born*" is *paidá hóná*, and therefore *neuter*. Thus we see that we have the analogy of language for considering "*to be born*" as neuter by its use, whatever may be the conclusion we come to by a reference to its derivation. CHAP. II.

Perhaps the following reason for the solution of the equivocal nature of some neuter verbs may be of service, as affording a clue for determining their classification, and to shew *why* there is that similarity between the fourth conjugation and the passive voice in Sanscrit.

Both the subject in the passive and neuter voice have no *will* or *choice* in the action implied by the verb: thus, in the sentence "*he dies*," the subject is affected by a STATE over which he has no controul, and which he would resist if he could; and in that of "*he is killed*," he suffers from an ACTION he cannot avoid. In both these instances the subject is exposed to but one result, independant of his *will*; the having or not having which, constitutes the real distinction in all animal sufferings and actions. Hence I conceive it is, that there is such a similarity between the fourth conjugation and the passive voice, for whether the subject of the verb be exposed to a *state*, or to an *action*, which is unavoidable, he must be the *object*. If a conjecture might be offered as to the sense of the increment य्, which forms the passive and the fourth conjugation, I would say, that it is connected with या or इ "*go*," and that it fills the same office in Sanscrit which is done by the derivative *jáná* "*to go*," in *Hindustání* and the other dialects.

To

CHAP. II. To define the distinction in doubtful cases between a neuter and a passive verb, we have therefore only to consider whether the subject suffers from a *state* or an *action;* that is, whether there is the agency of an individual, or of natural causes, in producing the effect implied by the verb.

But if it be necessary, on the one hand, to distinguish accurately between the passive and the neuter, it is equally important to discriminate between the neuter and the intransitive verb, in nice and doubtful cases; for the neuter verb holds an intermediate place between the passive and the intransitive: and here again the same test will give us the true definition; namely, if the action implied by the verb depends upon its subject, we may be certain it is not neuter, and that the verb is consequently either transitive or intransitive. Had a rule of this kind, which would afford a logical arrangement, been kept in view, we should not have our grammarians differing about the nature of neuter verbs. That they have been much perplexed in making distinctions, upon imperfect grounds of judgment, may be seen by referring to Mr. Lindley Murray's English Grammar, on the Verb. The presence or absence of volition in the nominative can alone enable us to determine the nature of the verb, and consequently by that test are we to be guided whether the nominative is the *agent* or the *object*. Upon this view of the matter I have arranged the different verbs as follows: and have given examples, lest any doubt should arise as to their classes.

VOLUNTARY.

VOLUNTARY.

The Nominative THE AGENT.	Intransitive,	as *He runs, stands, sits,*
	Transitive,	— *He kills, strikes, &c.*
	Reflective,	— *He kills, &c. (himself).*
	Causal,	— *He causes to kill, strike, &c.*

INVOLUNTARY.

The Nominative THE OBJECT.	Impersonal,	as *It rains, thunders, snows, &c.*
	Neuter,	— *He dies, sleeps, drowns, &c.*
	Passive,	— *He is killed, struck, &c.*
	Causal Passive,	— *He is caused to be killed, &c.*

V. 84, h. 2. A considerable difficulty presented itself in selecting the proper reading in the second hemistich of this verse, owing to the disagreement of authorities. I have, in consequence, followed the Calcutta edition. For the word दुष्करं Mr. Wilkins' MS. Nos. II. V. VI. and VII. give अक्षरं, but the Bombay MS. has अक्षयं. I did not venture to alter the Calcutta text, because its very dissimilarity made me doubtful whether the editors of that work had not referred to some decisive authority by which they had been guided. If a conjecture might be allowed as to the true reading, it would be for अक्षरं, because it makes a sort of pun; which the scholar will often observe in similar passages in MENU; though the comment of CULLU'CA BHATTA, in NO. II. seems rather to support अक्षयं.

V. 101, h. 2. I was kindly favoured by Mr. A. W.

CHAP. II. Von Schlegel with critical remarks on the first portion of this work: they extend to the end of v. 93 of the fourth chapter. The mistakes of the press which he noted, had been previously discovered; in some cases, even the leaves in which they occurred had been cancelled before the receipt of his letter containing his remarks. These, therefore will be unnoticed; but such as relate to emendations of the text I shall quote in their proper places, with the exception of one or two, which from their nature very naturally led him into errour, as he had no comment to consult. The first of that gentleman's critical remarks relates to the expression सम्यगृक्षविभावनात्, which he suggests should be सम्यगर्क्षविभावनात्. I quote his own words: "Car la fin du second vers doit répondre à celle du premier: l'une et l'autrefois l'ablatif gouverné par la preposition आङ् doit exprimer ici le *terminus ad quem*, et आ + ऋ fait अर्." This remark is perfectly grammatical in principle; and the reading approved of by Mr. Schlegel is found in Mr. Wilkins' MS. Nos. VI. and VII.: but, on the other hand, the reading of our text is confirmed by the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, and the very ancient copy No. V. What causes me to hesitate in at once adopting Mr. Schlegel's emendation is the circumstance of so many authorities reading the other way, and the possibility of सम्यक् itself governing the fifth case, like other words of similar formation ending in अंच्, as प्राक् in प्राङ्नाभिवर्द्धनात् MENU, Chap. II. v. 29, h. 1. This part of grammar requires

quires much elucidation, and a list of particles, with the cases they govern would be of great service to the scholar.

V. 115, h. 1. A mistake is made in the Calcutta edition, where विद्यान्नियत is printed, but all the authorities give विद्यानियत, "*thou mayest know of subdued organs;*" thus agreeing with the translation.

V. 120, h. 1. There seems to be a little uncertainty whether there are two modes of spelling ऊर्द्ध्व. Some MSS. give ऊर्ध्व, but very rarely. The first form is alone found in Mr. Wilson's dictionary. I think the former mode most classical, and it is found in several MSS. particularly in the Bombay copy.

V. 136, h. 2. An *arka* was omitted in the Calcutta edition, after बन्धुः which is in the nominative case, in common with all the other things enumerated. No. II. has it written subsequently in a different ink and handwriting. It is found in all the others.

V. 156, h. 2. The learned translator has rendered विदुः "*they considered;*" but the sense rather requires a present signification, for which this fifth tense is commonly employed. See Mr. Wilkins' Gram. p. 174.

V. 163, h. 1. बुध्यते is the form commonly adopted in the Calcutta edition for बुध्यते; but as the form ध्य is equally good and more simple than the ध्य, it has been invariably adopted. The form ध्य is found in all the authorities except the Calcutta edition and No. II.

V. 169, h. 1.} V. 171, h. 2.} The reader will observe that the last vowel of the word मौञ्जी has been made short

CHAP. II. short in these two verses to answer the measure. This circumstance is noticed by CULLU'CA BHATTA in his comment.

V. 177, h. 2. In the Calcutta edition and in No. II. we find शुक्लानि for शुक्तानि, both in the text and comment. The Bombay MS. would seem to support the Calcutta edition, if it were not remembered, that in compound letters, from their equivocal nature in manuscripts, no dependence can be placed upon them, when they are not supported by the sense and the etymology. But in many cases the letter त in that and other MSS. is written very like ल, when compounded with another letter. The other authorities give शुक्तानि, which is confirmed by the sense of the comment, by Mr. Wilson's Dictionary, and by Sir William Jones' translation. If further proof were required, we have that of the Calcutta edition itself, and of No. II., with all the others in Chap v. v. 10, and elsewhere.

V. 204, h. 1. I cannot find any authority for नस्तर, as found in the Calcutta edition and in No. II., and the same orthography is gven in the comment. Whether it is an errour of the press cannot be easily determined; but the text has been printed प्रस्तर, to agree with every other authority and the dictionaries.

V. 206, h. 2. The Calcutta edition has चाधर्म्मान् instead of चाधर्म्मात्. The latter reading has been adopted, being supported by all the MSS.

V. 223, h. 1. समाचारेत् in the Calcutta edition is decidedly an errour, being both contrary to grammar and

and to the measure of the verse; I have therefore printed समाचरेत्. CHAP. II.

V. 249, h. 2. Mr. Schlegel suggests that नचेहाजायते should be न चेह् जायते. All the MSS. however agree with our text.

CHAP. III.

Verse 10, hemistich 2. Mr. Schlegel has very correctly remarked, that the first foot of this verse contains *nine* syllables; and that the reading must therefore be false. He is supported by Nos. V. VI. and VII., which read तन्वोष्ठकेशदशनाम्. It is remarkable, that the very words of the text have been adopted by CULLU'CA in his comment: the same have been translated by Sir W. Jones, and are found in the Calcutta edition, No. II., Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy. The reading of Nos. V. VI. and VII. would afford a different sense; namely, "*of delicate lips, hair and teeth.*" At the time this passage was printed I was not in possession of the three last authorities; and if I had, I should have been perplexed to know which reading to have followed; as my intention has been to restore the text as established by CULLU'CA BHATTA. May we not suppose that a false quantity or a redundant syllable may have been made by the original compiler? CHAP. III.

V. 30, h. 1. An errour of the press occurs in the

CHAP. III. first part of this couplet in the Calcutta edition, which causes a doubt as to the real reading intended by its editors. If we suppose that सहृतौ "*they two together*," was meant instead of सहृनौ which makes no sense, then this emendation will be unsupported by any other authority; for all read सहोभौ "*both together*," not even excepting No. II. I have in consequence adopted the latter reading.

V. 33, h. 1. It is worthy of remark, that छित्वा is found with only one त in all the authorities. This is undoubtedly an errour, as the root is छिद् "*to cut in two.*" The same reason cannot be urged for this anomaly which can be advanced for सत्व, which appears to be by long use, as correct as सत्त्व. The latter word has such a common use that it would be natural to write it in a contracted form; but छित्वा being a participle of only casual application, the rejection of the second त can only have arisen from the wish of transcribers to save themselves trouble. In one other place in MENU, where it occurs, it is equally contracted.

V. 57, h. 1. Contrary to all the other MSS. and Sir W. Jones' translation, both No. II. and the Calcutta edition read विनश्यन्ति in the plural, though the sense requires the verb in the singular number to agree with its own nominative. The necessary correction has therefore been made in this work.

V. 67, h. 2. Mr. Schlegel suggests that चान्वाह्निकीं would be preferable to चान्वाहिकीं; but the latter reading is found in every MS. The former mode of spelling applies to आह्निकी as derived from अहन्, "*a day;*" but the

present word is apparently the attributive of अन्वहं "*daily*," and is I think quite correct. The form अन्वहं, may be seen in Chap. II. v. 167, h. 2., and elsewhere. CHAP. III.

V. 68, h. 1. The word which is printed in the text चुह्ली is done so in conformity with the Calcutta edition, No. II. V. and the Bombay MS.; but Nos. VI. VII. and Mr. Wilkins' MS. read चुल्ली, which is supported by the *Amera Cósha*, and Mr. Wilson, and is preferred by Mr. Schlegel. Though the form which has been adopted is not in either of those collections, I believe it to be admissable and perhaps more ancient than the other, which is merely its less gutteral sound. It occurs in the dialects with the aspirate after the ल, as if it were spelt *chulhá*, a proof of the former existence of the aspirate, and strongly supporting the Calcutta edition. Thus we find the word चिह्न *chihna* always written and sounded *chinha* in the dialects. We should very speedily curtail and limit the words in this language if we allowed no forms to be correct but those found in the *Cóshas;* I have therefore, on the above authorities, retained this variety in the orthography. In the same hemistich Mr. Schlegel suggests that अपस्कर might be preferable to उपस्कर; but all the authorities support the latter word.

V. 81, h. 1. Mr. Schlegel has very accurately shewn that there is a false quantity in the first foot, which as it now stands ends thus ˘ ¯ ˘ ¯, and must therefore be wrong; and he very happily suggests that it may be right to read अर्चयेतर्षीन्. In this emendation he is supported by Nos. V. VI. and VII. and the Bombay copy seems to have intended

CHAP. III. intended the same reading, but there is a fault in the passage*: a न being given instead of त, and the *arka* not being very clear. No. II. had, originally, the same reading, but has been corrected into अर्चयेतॄषीन् by the same hand and in the same ink as the rest of the work. Mr. Wilkins' MS. confirms this last reading. In the present text we have a mistake, which is likewise found in the Calcutta edition, where the passage reads as with us अर्चयेतृषीन्, with a short for a long, agreeably to the usual orthography of the word ऋषिः. To allow Mr. Wilkins' MS. and the correction in No. II. to be right, we must suppose that ऋषिः may have its first syllable long, either by right, or by poetical licence; and we at once settle the question that अर्च् may be of the common form, which Mr. Wilkins (in his list of roots) states is allowed to be so only by some authorities. I very much incline to Mr. Schlegel's emendation, and the reading of Nos. V. VI. and VII.

V. 83, h. 2. The word किंचित् in the neuter is found in this verse in the Calcutta edition, and in Nos. II. and VII. The verse is wanting in No. V., but all the others agree in giving कंचित्, which is the right reading, as it agrees in the accusative with the masculine noun द्विजं. It has been corrected in No. VI.

V. 93, h. 2. Considerable discrepancies prevail with regard to the word मूर्त्तिः which the Calcutta edition and all the authorities except the Bombay copy and No. VI. read without the *visarga*. It has subsequently been inserted in Mr. Wilkins' MS., and is clearly required by the sense, as तेजोमूर्त्तिः is a *bahuvrihi* or compound epithet.

V.

V. 100, h. 1. The word शिल being only found in the neuter in the Dictionaries, Mr. Schlegel proposes that we should probably read शिलानि instead of शिलान्. All the authorities read as it is printed, except No. II. which has शिलाम्, which it again repeats as the catch-word to the comment. CHAP. III.

V. 105, h. 2. The Calcutta edition is unsupported by the context or by any of the authorities in reading प्राप्ताः in the plural: it should be प्राप्तः. वसन् by mistake has been printed for वसेत्, which is the reading of every authority except the Calcutta edition. This errour is likewise noticed by Mr. Schlegel.

V. 106, h. 2. An errour has crept into the Calcutta edition, in giving वा in the second hemistich of this verse. The sense so clearly requires that we should read च with all the authorities, that this substitution in the Calcutta edition must be by an oversight.

V. 107, h. 1. In substituting उपासनम् for उपासनाम् I have only followed every authority except the Calcutta edition. No. II. was the same as the others originally, but has been altered to agree with the Calcutta edition. Though both forms are admissible, yet it will be allowed, that, in authorities which have no decided preference over one another, it will be safest to go with the greatest number, particularly when the majority is so overpowering as in the present instance.

V. 114, h. 1. The readings with regard to the first hemistich of this couplet vary so much, that perhaps

CHAP. III. it will be best to give them in full. Mr. Wilkins' MS. reads,

सुवासिनीः कुमारांश्च रोगिणो गर्भिणीस्तथा

The Bombay copy agrees with this reading exactly, except in the first syllable, for which it substitutes स्व. No. V. agrees with Mr. Wilkins too, except in the words कुमारांश्च "*and boys,*" in place of which it reads कुमारींश्च "*and girls.*" Nos. V. and VI. substitute सुवासिनी without *visarga;* but in every other respect agree with Mr. Wilkins' manuscript. In all the copies except the Calcutta edition and No. II. the word तथा is found for स्त्रियः: I have preserved the entire reading of the Calcutta edition and No. II. because of their exact agreement, and the extreme differences that prevail in the rest. Yet if a conjecture might be offered with regard to the true reading, it would be for that of Mr. Wilkins' MS. for the following reasons; first, that the other persons enumerated are in the plural; and secondly, that in CULLU'CA's comment, as well as in that of ME'DHA'TITHI, the word is repeated in the plural form सुवासिन्यः and explained नवोढाः स्त्रियः "*newly married women*" or "*brides.*" Mr. Wilson, in his Dictionary, following Mr. Colebrooke, differs from the comment in assigning the sense of सुवासिनी and स्ववासिनी to be "*a woman, married or unmarried, residing in her father's house.*" Mr. Schlegel suggests that the form गर्भिणीस्त्रियः should be गर्भिणीःस्त्रियः.

V. 129, h. 1. The sense of the second hemistich seems to be suspended upon that of the first, and would apparently

parently require the present participle भोजयन्, as suggested by Mr. Schlegel; but every authority reads भोजयेत् as with our text.

V. 122, h. 2. The word चन्द्र has been substituted for चेन्दु in conformity with all the authorities except the Calcutta edition and No. II. because the sense does not seem to require the particle च which precedes इन्दु in these two.

V. 123, h. 2. It is not easy to explain why the word समन्ततः has been substituted for प्रयत्नतः which is required by the context, and is supported by every other authority. Even No. II., between which and the Calcutta edition there is such an identity of text, in general, does not support it in this instance.

V. 125, h. 2. In the first hemistich कृत्ये is substituted for कार्ये in all the authorities, except No. II. and the Calcutta edition. I have followed these two, because I think the word कार्यः is more usual in the sense required.

The word प्रसज्जेत in the second hemistich, is rather perplexing. All the authorities except No. II. differ from the Calcutta edition, and read प्रसज्येत. But the Calcutta edition and No. II. support themselves, in reading exactly the same in Chap. VI. v. 55, h. 1 and 2, where a similar expression occurs. Yet both these two agree with all the others in Chap. IV. v. 16, h. 1. where we find प्रसज्येत and not प्रसज्जेत. As no root from which either can be derived is found in the fourth conjugation, we must understand the Calcutta edition and No. II. to employ the word in a neuter sense, while the others must be conceived to be passive,

CHAP. III. passive, and derived here, as well as Chap. IV. v. 16, h. 1. from षंज् "*attach.*" The proofs given in the note on v. 55, Chap. VI. will shew that I have done right to follow No. II. and the Calcutta edition. In Mr. Wilkins' list of roots षंज् "*go, move*" is given as the root of सज्जति and सज्जते; but Mr. Wilson in his Dictionary gives षस्ज् "*move, go.*"

V. 148, h. 2. Mr. Schlegel thinks that we should read याज्जौ in the dual for याज्यौ in the same case; but though the word याज्यः does not occur in Mr. Wilson's Dictionary as an agent, it is so used again in MENU, Chap. VIII. v. 338, h. 1.

V. 185, h. 1. In Mr. Wilson's Dictionary, the word which we have printed त्रिणाचिकेतः occurs in the form त्रिणात्रिकेतः; as no authority is quoted by which the true reading might be traced out, it is most likely one of those words which that gentleman mentions in his preface to have been taken from MENU, and collected in his private reading. The letter च is so like the letters त्र in the character in which his Dictionary is printed, that I have but little doubt that the त्र occurs for च by a mistake of the press. Had he suggested an etymology of the word, we might have formed a tolerably accurate conjecture on the subject. The latter portion of the compound appears to be a volitive form of कित् "*know.*" No. II. in the comment, reads त्रिणाचिकेतः; and in the text for च we have a व. Mr. Wilkins' MS. has तृणाचिकेतः but formerly had the first syllable त्रि. The Bombay copy has तृणाविकेतुः. No. V. and VI. agree with Mr. Wilkins' MS. and No. VII. with

with our text. Mr. Schlegel had likewise remarked the difference between the orthography of the word in the text, and that in Mr. Wilson's Dictionary. CHAP. III.

V. 106, h. 2. The manuscripts are divided about the reading of the second hemistich. The Calcutta edition is supported in अतिथिपूजनम् by Nos. II. VI. and VII. while Mr. Wilkins, the Bombay MS. and No. V. agree in giving अतिथिभोजनम्. All, however, accord in reading अतिथिपूजनम् in verse 70; I have in consequence followed the Calcutta edition.

V. 133, h. 2. In reading दीप्त instead of दीप्तान् I have followed the Calcutta edition and No. II.; both make equally good sense and metre.

V. 169, h. 1. अपंक्त of the Calcutta edition has been altered to अपंक्त्य to make the word agree with v. 176, 182, and 183, and all the MSS. except No. II. in which the letter य has apparently been obliterated.

V. 201, h. 1. The Calcutta edition, contrary to every authority, reads देवमानवः for देवदानवः; but, independently of these, the sense of v. 194, 199, and the remaining portion of this very verse forbids it. The phrase may be again seen in Chap. VII. v. 23, h. 1: it has become proverbial in the dialects, and implies "*gods and dæmons.*"

V. 202, h. 2. All the authorities give उपकल्पते and not उपकल्प्यते as is found both in No. II. and the Calcutta edition. The root कॢप is not of the fourth conjugation; and, from its apparently having a neuter sense, it cannot have a passive voice (See v. 74, Chap. II.). But in some other passages in the Calcutta edition even, it

CHAP. III. it should clearly be without the यं. See Chap. III. v. 266 and 272.

V. 214, h. 1. This verse is altogether deficient in Nos. VI. and VII. In the Bombay MS., in Mr. Wilkins' copy, and in No. V. सर्वमावृत्परिक्रमम् is found instead of सर्वमावृत्यविक्राम. This reading does not seem to give such good sense as the first.

V. 221, h. 1. Mr. Wilson, among many other senses of the word वृत्तः gives "*dead*," being that which is required by the context, if we read with all the authorities except the Calcutta edition. To establish its text it will be necessary to reverse the meaning, and translate the word "*alive*." For तुवृत्तः which is found in every authority, and even in No. II. by a correction, (for it had नु originally), the Calcutta edition gives नवृत्तः.

V. 228, h. 2. It is singular that No. II. should have altered परिवेषयेत् into परिवेषयेत, as if it were in the middle voice, for it destroys the measure, giving a syllable more than it should to the foot. The Calcutta edition has the same errour. This is a further instance of the connexion between those two works. No. V. is faulty in this verse; but has the word in the common form. No. VI. has the letter त् obliterated, but the correction has been omitted. No. VI. confirms the text in this word, but varies in other respects. In place of the vowel introduced by the others, at the end of the pontential, it has the particle च, and it further varies from all but No. VII. in substituting प्रणोदयन् for प्रचोदयन्. It is quite clear that all these alterations have been made under the idea that the first foot

foot was a syllable short, which can hardly be accounted for in so many works. Mr. Wilkins' and the Bombay MS. are correct. CHAP. III.

V. 229, h. 1. Some copies read पातयेत् for आपातयेत्, and interpose a च to complete the measure. No. II. and the Bombay copy support the text.

V. 234, h. 2. The following reasons have guided me in putting आसनम् for आसने. In Nos. V. and VII., the Bombay MS. and Mr. Wilkins' copy it is so found. In No. VI. the case appears to have been added in a less glossy ink than the rest. The verb दद्यात् does not seem applicable for the sense requisite, if we read the word in the seventh case, with the Calcutta edition, Nos. II. and VI. दध्यात् would be more suitable. Is it not possible that in the time of CULLU'CA the practice of giving the *Népál*-blanket had been changed into merely covering the ground with it? Sir W. Jones has followed the meaning as given by CULLU'CA in his text and comment.

V. 237, h. 1. A reference to the verse preceding this will be sufficient to shew that अश्नातिवाग्यतः in the singular, as printed in the Calcutta edition, must be wrong, and that it should be in the plural to agree with the sense, and with every other authority except No. II.

V. 240, h. 2. In No. II. there is a mark over the word गच्छति which seems to have been mistaken by the Calcutta editors for an *anuswára*, otherwise it seems difficult to conceive how they could have read this word in the plural, contrary to the sense, and to every other manuscript.

V.

CHAP. III. V. 251, h. 1. Both No. II.* and the Calcutta edition differ from the other MSS. and the grammar in reading आचमयेत् for आचामयेत्. It is true that roots in the causal form ending in अम् do not generally augment their penult vowel, by R. 460 of Mr. Wilkins' grammar; but that very rule contains an exception in favour of चम्, कम् and अम्. This exception is confirmed by Dr. Carey, p. 486. The root चम्, even in the first conjugation, when preceded by the preposition आङ् augments its vowel, See Mr. Wilson's Dictionary, Forster's Essay, p. 448, rule 101, and Dr. Carey's Grammar, page 201.

V. 259, h. 2. The rule regarding the negative or interdictory particle मा seems somewhat obscure. Mr. Wilkins, in his grammar, Rule 1310, lays down, that the augment of the first preterite should be rejected when preceded by मास्म; but by an errour, the word भवेत् of the potential is given as the example. In Rule 1313, the fifth tense has an example of the use of मा in the expression मा भूत् where the elision of the augment is implied by the manner in which it is printed. Dr. Carey is still more express as to its use. He states that "अम् (the augment) is constantly prefixed to the *Dhatoo*, in the fourth, fifth, and tenth tenses, unless it be constructed with the privative मा." In Forster's Essay, page 684, Rule 677 *b*, and 678 *a*, two examples are given of the employment of मा and मास्म before the tenses घी and टी, in both of which the augment is dropped. For the purpose of more clearly seeing the differences of the various readings upon this point, the following extracts have been made. In the present

present couplet we have in our text and in the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and in Mr. Wilkins' MS. as follows: CHAP. III.

।अद्यावनोमाध्यगमद्दहृदेयंवनोऽस्त्विति।

No. VII. at present agrees with these: but it originally was the same as the Bombay manuscript, and read माविगमत्. The celebrated verse in the *Rámáyana*, Book I. Section ii. v. 18, which it is there asserted is the first that was ever uttered, supports the text.

।मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः।
।यत् क्रौंचमिथुनादेकमवधीः काममोहितम्॥

In Chap. VIII. of MENU, verse 84, we read

। मावमंस्थाःस्वमात्मानंनृणांसाक्षिणमुत्तमम्।

which is supported by every authority; and again in the same book, v. 92.

। तेनचेद्विवादस्तेमागंगांमाकुरून्गमः॥

This reading is confirmed by the other copies. The second Chap. v. 116, contains another instance of the use of मा before the third preterite. No argument can be founded upon it, as it will support either opinion, and may, or may not, be said to have its initial vowel, owing to its being immediately preceded by the long आ. But this cannot be said of the first of the two last examples which would have मावामंस्थाः instead of मावमंस्थाः if it had not rejected its augment. The example in Chap. II v. 114, is this ।असूयकायमांमादाः। "*give me not to the scorner.*" Under all these difficulties I have not ventured to differ from the Calcutta edition.

 Another

CHAP. III. Another example may be quoted from v. 15, h. 2, Chap. VIII., but it is too equivocal to say what was originally intended. Either अ or ब would cause the preceding *visarga* to be changed into ओ; but the apostrophe (ऽ) has been retained agreeably to the Calcutta edition.

V. 266, h. 1. It has been before remarked in the note on v. 202 of this Chapter, that the root क्लृप् seems to be a neuter noun, and that it is consequently incapable of becoming passive (See v. 74, Chap. II.), and being of the first conjugation, the य of that voice is inadmissible. All the authorities except No. V. in which the verse is wanting, and No. II., read उपकल्पते and not उपकल्प्यते as in the Calcutta edition.

V. 271, h. 2. In proportion as the words are of rare occurrence or obsolete is the variation of the readings of the MSS. Thus वार्ध्रीणस which is so spelt in Mr. Wilson's Dictionary, and is there rendered "*rhinoceros,*" Sir W. Jones translates "*the long eared white goat,*" In ME'D'HA'TITHI's comment, this word is interpreted जरच्छागः "*an aged goat;*" and is there supported by the following quotation from the *Véda*:

। त्रिपिवंत्विन्द्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम् ।
। वार्ध्रीणसन्तुतम्प्राहुर्याज्ञिकाःपितृकर्मणि ॥

An explanation of the meaning of त्रिपिवः follows; but I select that given by CULLU'CA, (who quotes the same passage), as the shortest. । नद्यादौपयःपिवतोयस्यत्रीणि जलंस्पृशन्तिकर्णौजिह्वाचत्रिभिःपिवतीतित्रिपिवः ॥ Perhaps a translation of both may be of service to the young scholar.

Verse.

Verse.

"The white lord (of the herd) of goats, decrepid with age, who takes a triple-draught, him those skilled in sacrifice call *várdd'hrínasa* in the (solemnization of) rites to the manes."

Comment.

"Of him drinking water in a stream &c. (these) three, (*viz.*) the two ears and the tongue, touch the fluid, and he imbibes with the three: this (is the sense of) *tripiva*, or he who takes a triple-draught."

Hence we see the propriety of Sir W. Jones' translation. Respecting the orthography of this word there is some doubt, Mr. Wilson spells it वार्ध्रीणस; No. II. the Calcutta edition, Mr. Wilkins' copy and No. VI. by correction in the text, read वार्द्धीणस. The Bombay MS. has वाध्रीणस and in this is supported by No. VI. in one place. No. V. seems to confirm Mr. Wilson; but it is not very clear, from the manner in which that ancient copy is written, whether there is an *arka* over the ध or not. I have printed the word वार्ध्रीणसः after the orthography given in Mr. Wilson's Dictionary, which was approved of by Mr. Colebrooke, whom I consulted upon it. I forgot to mention that No. V. reads व्राणीणसः.

V. 272, h. 2. Here even No. II. gives उपकल्पते without the य which is found in the Calcutta edition, and is supported by the other MSS. See Chap. III. v. 202 and 266.

V. 274, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins'

CHAP. III. Wilkins' copy all agree in reading जायात् in the first hemistich, while all the others give भूयात्. The forms जायात् and जन्यात् in the precative of the common form are both recorded in Foster's Essay, but are omitted in Mr. Wilkins' Grammar.

V. 275, h. 2. It should be noticed, that आनन्त्यम् instead of अनन्तम् is found in the Bombay MS. and that of Mr. Wilkins. All the other MSS. agree with the text.

V. 281, h. 2. A little variety is found in the different authorities. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, read with us पांचयज्ञिकम्, while Nos. V. VI. and VII. (by a correction), give पांचयाज्ञिकम्. Mr. Wilkins' MS. has पांचयज्ञियम्.

V. 282, h. 1. The same difference is found in this couplet, where Nos. V. VI. and VII. read पैतृयाज्ञिकः instead of पैतृयज्ञियः. The Bombay MS. has पैतृयज्ञिकः. Mr. Wilkins' copy varies from all in reading पैत्रयज्ञियः but the word पैत्र for पैतृ appears to be so by a subsequent alteration. Mr. Wilson's Dictionary supports the latter form.

V. 284, h. 2. Every authority, including *a* and *b* 37 R. S. make the first foot of the second hemistich a syllable too long; but the measure is easily mended, as it has been suggested by Mr. Colebrooke, (who kindly afforded his opinion on the subject), if in place of तथा we substitute either तु or च when the foot will be प्रपितामहांस्त्वदित्यान्. This gentleman remarks that the measure is not good; neither is it so in the first *páda* of the same *slóca.* The measure

measure being the *Vipulá vactra,* admits a tribrachys, amphimacer, molossus, &c. &c. in the first and third *páda.* The unusual length of the verse had been remarked by Mr. Schlegel. CHAP. III.

In the Asiatick Researches, Vol. x. pages 440 and 462; every information regarding *Sanscrit* and *Prácrit* prosody will be found in an admirable essay, by Mr. Colebrooke; and that portion which relates to the admissible varieties of the *Anustubh sloca* or *vactra* I have subjoined, as the original essay may not be accessible to every one.

" The most common *Sanscrit* metre is the stanza of four " verses, containing eight syllables each; and denomi- " nated from the name of the class, *Anushtubh.* Several " species of it have been described. Two very simple " kinds of it occur, consisting of iambic, or trochaic feet " exclusively.* The rest are included in one general desig- " nation.† But several analogous species are compre- " hended under the denomination of *Vactra.* Here the " laws of the metre, leaving only the first and eighth " syllables indeterminate, require either a bacchius " or an amphibrachys‡ before the eighth syllable, and " forbid

* " The first termed *Pramáni,* the other *Samáni.* Considered as a species of uni- " form metre, the first is also named *Nagaswarupíní* or *Matallicá*; and the second is " denominated *Mallicá.* There is also a regular measure which alternates trochees " and iambics, and is denominated *Manavacácrídá:* and another, named *Chitrapadá,* " consisting of two dactyls and a spondee."

† " *Vitána.*"

‡ " The metre is named *Pathyá* when an ambphibrachys is introduced in the 2d " and 4th verses; some say in the 1st and 3d."

CHAP. III. " forbid an anapaest or tribrachys after the first; as also " in the 2d and 4th verses of the stanza, an amphimacer. " A variety of this metre introduces a tribachys before " the eighth syllable in the 1st and 3d verses, and a " bacchius in the 2d and 4th.* And another sort,† which " admits five varieties, requires the penultimate syllable to " be short in the 2d and 4th verses; and introduces before " the 8th syllable of the 1st and 3d verses, a dactyl, " anapæst, tribrachys, amphimacer, or molossus.

" The metre, which is most in use, is one of the species " now described, in which the number of syllables is de- " terminate (*viz.* 8); but the quantity variable. CA'LI- " DA'SA appropriates to this metre the term *S'loca* (abbre- " viated from *Anushtubh s'loca*); and directs, that the fifth " syllable of each verse be short; the sixth, long; and " the seventh alternately long and short. The mythologi- " cal poems under the title of *Purán'a*, and the metrical " treatises on law and other sciences, are almost entirely " composed in this easy verse; with a sparing intermix- " ture of other analogous sorts, and with the still rarer " introduction of other kinds of metre. The varieties of " the *Anushtubh S'loca*, which most frequently occur, " make the 5th, 6th, and 7th syllables of the 1st and 3d " verses all long or all short; or else the 5th long with the " 6th and 7th short. Thus varied, it is much used by the " best poets. CA'LIDA'SA has employed it in the 2d and " 6th cantos of his poem, entitled *Cumára sambhava;* and

" in

* "*Chapalá.*" † "*Vipulá.*"

" in the 1st, 4th, and several others of the *Raghuvans'a*. CHAP. III.
" The 2d and 19th cantos of MA'G'HA's poems are in this " metre, and so is the 11th of the *Cirátárjuníya*." *Asiatick Researches, Vol. X. p.* 440.

V. 285, h. 1. I have followed the Calcutta edition, No. II. and the Bombay MS. in reading वा, as it appears to me the option afforded by that particle is preferable to the simple copulative sense of च; which is found in Mr. Wilkins' copy, and Nos. V. VI. and VII. Sir W. Jones' translation favours the latter, and not the former reading.

V. 286, h. 1. Every thing said with regard to 281 may be again repeated here; except that No. V. reads पंचयज्ञिकम्.

CHAP. IV.

Verse 15, hemistich 2. The expression कल्पमानेषु is CHAP. IV. found in every authority except the Calcutta edition and No. II., and I have accordingly adopted it, because the more familiar term विद्यमानेषु seems to have been substituted as more familiarly intelligible.

V. 16, h. 1. See the remarks, Chap. III. v. 125, on प्रसज्येत.

V. 37, h. 2. The Calcutta edition differs, most likely by an errour of the press, from all the authorities, in omitting

CHAP. IV. omitting the *anuswára* of मध्यं which is required by the sense.

V. 48, h. 1. Mr. Schlegel thinks that we should read वाय्वग्नी in the dual form, instead of वाय्वग्निं; but all the authorities agree in reading the compound as it is printed. I regret to say that I am not able to quote Mr. Schlegel's critical remarks beyond this note.

V. 52, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads प्रतिगु in the second hemistich, as if it were in composition. No. V. has it प्रतिगुं while all the others, with the exception of No. VII. in which the couplet is wanting, agree with the text in reading प्रतिगां. The reader can refer to Rule 1061 of Mr. Wilkins' Grammar for the form when in composition.

V. 57, h. 1. In the first hemistich of this couplet, as in the last of 99, the form स्वपेत् is found in both the Calcutta edition and No. II. According to all the authorities ष्वप् is of the second conjugation, common form, and should therefore take the termination यात् in the first person of the potential. All the other MSS. read स्वप्यात्; but Nos. V. VI. and VII. make it follow and not precede शून्यगृहे. The text has in consequence been made to agree with the grammar.

V. 61, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition and No. II. agree in reading जन, in the second hemistich, and not गण; yet I have preserved the latter, because it is again repeated in other texts of CULLU'CA BHATTA.

V. 64, h. 2. There is much variety in the readings of the last word in this couplet. Mr. Wilkins' copy has विरामयेत्

विरामयेत् the Bombay MS. reads विराजयेत्. No. V. gives विरोध्यन् perhaps for विरोध्येत्. No. VI. affords another variety, *viz.* विवारयेत, with which No. VII. agrees by a subsequent obliteration, as it formerly stood विवारोधयेत्. No. II. and the Calcutta text both accord in reading विरावयेत्.

V. 89, h. 2. Sir William Jones, in enumerating the various places of torment, agrees with the text, the Calcutta edition, and No. II. in reading संहात instead of संघात as is found in every other authority. Again, as he coincides with every authority except the Calcutta edition and No. II. in reading पूतिमृत्तिक instead of प्रतिमूर्त्तिक. I have made the text to conform to his reading.

V. 90, h. 2. The Calcutta edition and No. II., which I have followed, both read लोहदारक; while Sir William Jones is supported by Mr. Wilkins' MS. in reading लोहांगारक. No. V. has लोहभारक, with which No. VII. formerly agreed, but has been altered to लोहचारक, which is likewise the reading of No. VI. and the Bombay MS. Under so many varying authorities I have not ventured to differ from the Calcutta edition. CULLU'CA in his comment merely states, generally, that the account of these various places of punishment, is to be found in the *Márcandéya*, and other *purúnas.* A reference to these would no doubt satisfactorily establish the proper reading.

V. 92, h. 1. The word ब्राह्म of the first hemistich is so written in the Calcutta edition and No. II.; but in No.

 VII.

CHAP. IV. VII. the Bombay MS. and that of Mr. Wilkins it is spelt ब्रह्म्ये, and No. VI. is so by a subsequent correction. No. V. reads ब्रह्म. The comment supports the text.

V. 99, h. 1. An errour of the press occurs in the first hemistich of the Calcutta edition, in reading जन्निधौ for सन्निधौ. In the second hemistich, likewise, परिश्रान्तौ should be read for परिश्रान्ते.

V. 99, h. 2. It has been already remarked in the note on v. 57, that the root ष्वप् is only recorded as being of the second conjugation. I have ventured to alter स्वपेत् into स्वप्यात् for the same reasons as in the former instance, yet it is proper to state that every authority reads in this hemistich स्वपेत्.

V. 125, h. 2. The Calcutta edition differs from every authority in reading क्रमतः for क्रमशः. The variation is trifling, but I have restored what I conceive the right termination.

V. 128, h. 1. According to Mr. Wilkins' Grammar, page 429, either अमावास्या or अमावस्या is good; but all the authorities except the Calcutta edition, read the penultimate syllable long. The difference is however so trifling, that I have not made any alteration.

V. 130, h. 2. In the second hemistich we find बभ्रुणः the sixth case of बभ्रुः declined as if it were a neuter, and not as a masculine noun, ending in उ, which if according to rule would be बभ्रोः.

V. 147, h. 1. All the authorities agree in reading जपेत् and not आभ्यसेत्, as is found in the Calcutta edition and No. II.; yet I have not altered it, because in the very next

next two verses, in continuation of the same subject, they all employ the word आभ्यास. CHAP. IV.

V. 149, h. 2. The form आनन्त्य, is found in every authority, except the Calcutta edition and No. II. where we read in the second hemistich अनन्त. As this last form is likewise an adjective, and has already been supported by many of the authorities, (See note on Chap. III. v. 275), I have not ventured to alter it. The form आनन्त्य will be found in Chap. III. v. 272, where there can be no doubt of its correctness.

V. 152, h. 1. The correctness of the word मैत्र in so unusual a sense might be doubted, if it were not supported by the comment, which is here quoted to establish its genuineness.

॥ मित्रदेवताकत्वान्मैत्रःपायुःतद्भवत्वान्मैत्रंपुरीषोत्सर्गं ॥

But for this explanation it might fairly be conjectured to be misprinted for मौत्र. See मित्रं Chap. XII. v. 121, h 2.

V. 164, h. 1. In the Calcutta edition नैनं is read for नैव, and in No. II. we have the same by a subsequent alteration. No. II. appears, however, to have formerly read नैनं, and in this it is supported by every other authority, including Sir William Jones' translation, and the MSS. in the Royal Society's library marked *a* and *b* 37. I have therefore corrected the text to नैनं.

V. 168, h. 2. The expression अमुत्रत्यैः of the Calcutta edition seems to afford no satisfactory sense. In adopting अमुत्रान्यैः I have followed Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy. No. V. has अमुत्रात्यैः. No. VI. was the same, but now agrees with Mr. Wilkins, &c. No. VII. has

CHAP. IV. has undergone some alteration, but at present agrees with No. V. In selecting the present reading, I have been guided by the comment, Sir W. Jones' translation, and the force of verse 38 of Chap. v.

V. 185, h. 1. In venturing to read छायास्वा, instead of छायास्व:, as it is found in the Calcutta edition and No. II. I have been guided by the apparent sense of the passage and the authority of Mr. Wilkins' MS., the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. The two MSS. of the Royal Society's library likewise read स्वा. Some of these authorities put स्वा before, and some after छाया.

V. 205, h. 1. Mr. Wilkins' MS. reads हुते for तते in the first hemistich; the others accord with the last reading. But though all agree in reading हुते for कृते in the same hemistich, I have not made any alteration, as it is supported by the Calcutta edition and No. II.

V. 208, h. 2. An errour has crept into the Calcutta edition, where वेक्षितश्च is found for वेक्षितंच. This last reading is supported by every other authority, and is required by the sense.

V. 209, h. 2. From the frequency with which the *anuswára* is omitted in the MSS. there is some difficulty in ascertaining the true reading in such forms as विदुषा and विदुषां, particularly when both afford equally good sense. The Calcutta edition reads the word in the genitive case, and this is supported (I think by a subsequent correction) by Nos. II. and VI. and by the two MSS. marked *a* and *b* 37 of the Royal Society's library. All the others read the word in the third case. Owing to these discrepancies

I have followed the Calcutta edition, Sir William Jones' translation, and the most obvious sense.

V. 215, h. 2. Sir William Jones, following the comment of CULLU'CA, considers the second class of prohibited persons, mentioned in the last hemistich, to be workers in cane. ME'D'HA'TITHI, on the contrary, considers the class in question to be players on musical instruments, and consequently reads the word वेण. But if "*a splitter or worker in cane*" be intended, we must read वैणः a derivative of वेणु "*a cane or bambu.*" The Calcutta edition, therefore, appears to be wrong in reading वेण "*a musician.*" No. II. is imperfect, the word not being legible, though some alteration has been attempted; its comment is likewise faulty. I have followed the Bombay MS. in reading वैण, which is supported by Mr. Wilson's Dictionary. No. V. has वर्णि, which must be faulty.

V. 221, h. 1. The sense of the commencement of this couplet does not seem clear, as it stands in the Calcutta edition, Nos. II. and V. *viz.* यएतेन्येत्वभोज्यान्नाः. The Bombay MS. is evidently incorrect, being moreover a syllable short; it has एतोन्यत्वभोज्यान्नाः. Nos. VI. and VII. have a syllable too much, and read यएतेभ्योन्येत्वभोज्यान्नाः yet they rather support Mr. Wilkins' MS., which I have followed, the difference being almost confined between एभ्यः and एतेभ्यः. The reading adopted seems corroborated by CULLU'CA's comment.

V. 231, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' copy, read विष्टपं in the

CHAP. IV. the last hemistich, the *others have* पिष्टपं. *According to* Mr. Wilson's Dictionary, both forms are good.

V. 232, h. 2. The reading सार्ष्टिताम् is confirmed by the Calcutta edition, the text of No. II. the Bombay MS. Mr. Wilkins' copy, and that marked *a* 37 in the Royal Society's library. The following copies give साम्वतं *viz.* Nos. V. VI. VII. The MS. marked *b* 37 R.S. has by an errour साम्वदं and No. II. in the comment reads साष्टर्त्रितां·

V. 250, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have निर्नुदेत् contrary to the rules of euphony, which require निर्णुदेत्. The proper reading is supported by the Bombay MS. Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' copy reads निर्वदेत्.

V. 258, h. 2. It should be recorded here, that all the authorities as well as the measure support चिन्तयानः as it is found in the second hemistich. The root चित् (इ), being of the tenth conjugation, should make, according to rule, चिन्तयमानः in the active participle of the proper form. If we suppose the latter to have been the true reading, originally, it will be necessary to leave out the particle हि, otherwise there will be a syllable too much. I incline, however, for the first reading, as I think I remember to have met it in other works; and because in Chap. VIII. v. 32, there is a similar anomaly in the use of अवेदयानः.

Note.—Since printing page 358, v. 99, I feel reason to doubt whether the form स्वप्यात् be admissible or not at the end of a second or fourth *páda;* even though the last letter of the double consonant be a liquid. If this doubt be valid we must read स्वपेत्.

CHAP. V.

Verse 25, hemistich 2. The word विक्रियाः has no visarga in the Calcutta edition, nor in No. II.; but it is found with it in all the other MSS. CHAP. V.

V. 28, h. 1. Mr. Wilkins' MS. affords a solitary instance, in reading प्राणस्यार्थं for प्राणस्यान्नं.

V. 38, h. 1. An important difference occurs about the words कृत्वोह, which I have preserved because it is expressly countenanced by CULLU'CA's comment, and the Bombay MS. Mr. Wilkins' copy formerly had the same, but it has subsequently been altered to कृत्वेह (कृत्वा + इह). This latter form is that of Nos. V. VI. and VII. The affix कृत्वस् is employed to modify the sense of words relating to portions of time, as is known to every scholar. See Mr. Wilkins' grammar, Rule 1040. The expletive ह is merely an ornamental adjunct to complete the sound and metre. It is singular that notwithstanding this express notice in the comment, No. II. reads कृत्वेह in the text.

V. 40, h. 2. The word उत्सृती: is found in the last hemistich of the Calcutta edition, and it is spelt उत्श्रिती: in No. II. This latter form of the word, if spelt according to rule, would make उच्छ्रिती: which is the mode in which it is found in Mr. Wilkins' MS. in the Bombay copy, and in b 37 R. S. Mr. Wilson's Dictionary, and v. 170 of Chap. VII. confirm this, as we there find उच्छ्रित the perfect participle

CHAP. V. participle of the same etymon. Nos. V. VI. and VII. read उच्छृती:. *a* 37 R. S. has उत्थितां.

V. 41, h. 2. The Calcutta edition, contrary to the sense and every other authority, reads हिंस्यान्न instead of हिंस्यान (हिंस्या: + न) of the second hemistich.

V. 42, h. 2. The Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. and *a* and *b* 37 R. S. read पशून् in the accusative plural, contrary to the Calcutta edition and No. II. which have the accusative singular. Sir W. Jones' translation supports the plural form, which is further required to complete the sense of the first hemistich. The 42d and 43d couplets are not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 47, h. 1. I have ventured to restore धृतिं into रतिं in the first hemistich, because it was so in No. II. and is so in the Bombay copy, in Mr. Wilkins' MS. and in Nos. V. VI. VII. and *a* and *b* 37 R. S. It is true that CULLU'CA mentions the word धृति; but this may be merely explanatory of the general idea, and owing to his often adopting a different word to convey the sense of the text with clearness.

V. 59, h. 2. Owing to the Calcutta edition and No. II. reading the first word आर्वाक् with the first vowel long, to the Bombay copy having आर्चा, and to Mr. Wilkins' MS. reading आपा, and my not being at the time of printing in possession of Nos. V. VI. and VII. the word has been so printed instead of अर्वाक्; for though Mr. Wilson's Dictionary supports the last form, there appeared to me reason to doubt whether the word आर्वाक् might not be equally

equally good, particularly as even the two copies, namely, the Bombay MS. and Mr. Wilkins', though faulty in the rest of the word, agreed with the Calcutta edition in reading the first vowel long. However, Nos. V. VI. and VII. have it short, and in Chap. VIII. v. 30. the word again occurs, where it is short in all. It is likewise so written in Mr. Wilkins' Sanscrit Grammar, p. 545, and in Dr. Carey's, p. 764. The manuscript *a* 37 R. S. agrees with Mr. Wilkins' copy; and *b* 37 R. S. reads with our text, the Calcutta edition, and No II. *viz.* आर्वाक्. CHAP. V.

V. 67, h. 2. Great discrepancies are found in the MSS. when the prepositions नि or निर् occur, one being continually substituted for the other, though reversing the sense. The same observations will hold with regard to the derivatives from the roots वृ and वृत्. The Calcutta edition, No. II. (by a subsequent correction of नि into निर्) and No. VII. agree in reading निर्वृत्त, which is supported by Mr. Wilson's Dictionary and the etymology of the term. No. VI. nearly confirms this reading, as it has निर्वृत. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and *b* 37 R. S. read निवृत्त, while No. V. and *a* 37 R. S. differ from all in reading निवृत्ति. Nos. V. VI. and VII. all substitute मुंडकानां for चूडकानां.

V. 69, h. 2. Mr. Wilkins' MS. in the second hemistich reads क्षेपेयुः for क्षपेयुः. The Bombay copy has क्षिपेत. *b* 37 R. S. on the contrary gives क्षपेत, and No. V. reads क्षेपेत, while क्षपेयुः is supported by the Calcutta edition, Nos. II. VI. VII. and by *a* 37 R. S.

V. 73, h. 1. The Calcutta edition, and No. II. (by a subsequent alteration), read निर्मज्ञ्युः instead of निमज्ञ्युः; for the latter reading we have the authority of the Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. No. V. and *a* 37 R. S.; while for the former we have in addition Nos. VI. and VII. The two last are decidedly so, for the letter म is doubled under the *arka*. Yet I have ventured to read with the greater number of authorities.

V. 84, h. 1. Instead of अघाह्वानि (अघ + अह्वानि) of the first hemistich, which is supported by the Bombay MS. and Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' copy reads, by subsequent alteration, अघत्त्रानि, which has not to my knowledge any sense. No. II. was right, but the last आ in the word has been obliterated with yellow orpiment, the usual pigment employed for this purpose. *a* 37 R. S. has अशाह्वानि, and *b* 37 R. S. अह्वानि. In proportion as a term is obscure will the MSS. be found to be defective.

V. 84, h. 2. Mr. Wilson only gives the form सनाभिः in his Dictionary. All the authorities agree in reading सनाभ्यः.

V. 94, h. 2. From the indistinctness with which the MSS. are generally written, there would be no possibility of discovering the true reading but for the comments. The very equivocal shape of the words चान्न (च + अन्न) is the probable cause why in every MS. even including No. II. we find चात्र substituted in the last hemistich.

V. 97, h. 2. No verse in the work has given more trouble than this, in the hope of reconciling the syntax, etymology, and sense. The difficulty lies in reading प्रभवाप्ययम् as it

it is found in the Calcutta edition, and in Mr. Wilkins' MS. The sense required is very clear. The idea is the "*beginning* and *end*," "*commencement* and *cessation*," or any similar opposition of terms. प्रभव answers for the first very well; but अप्यय is not found in any Dictionary, and does not seem to admit of derivation. The word is expressly countenanced by CULLU'CA's comment, where it is said to imply विनाश: "*destruction*." No. II. reads by an errour in the text प्रभवप्यियं, but agrees with the Calcutta edition in the comment. Under such express authority I have not ventured to make any alteration or emendation, but I think it is not the true reading, and I state the following reasons for this belief. Nos. VI. and VII. in both text and comment, read प्रभवाप्ययौ. Now this cannot be right, because the term must be considered as an epithet qualifying शौचाशौचं, and consequently should agree with the latter in number, case, and gender, as it is found to do in the Calcutta edition. No. V. has, both in the text and comment, प्रभवाव्ययौ and agrees with Nos. VI. and VII. in explaining the passage to mean प्रवृत्तिनिवृत्ती, "*beginning and end*." The Bombay MS. has प्रभवोत्ययं, which I have little doubt is misspelt for प्रभवोत्ययं, as it is found in *b* 37 R. S. This last, in my opinion, approaches the true reading (प्रभवात्ययं), as the sense of अत्ययं, "*end, death*," contrasts exactly with प्रभव, "*beginning, birth*." *a* 37 R. S. is two syllables short, and reads प्रभयम्.

V. 103, h. 1. Though the Calcutta edition is supported by Nos. V. VI. and VII. in reading एवच in the last hemistich

CHAP. V. hemistich instead of इववा, I have ventured to substitute the last, which is required by the sense, and is supported by the comment of the Calcutta edition. Both text and comment of No. II. had इववा originally. This reading is further supported by Mr. Wilkins' copy and the Bombay MS.

V. 103, h. 2. Though सचेल be found in the Calcutta edition, Mr. Wilkins' copy, and Mr. Wilson's Dictionary, yet I have preferred सचैल, which is supported by the Bombay copy, Nos. II. V. VI. and VII. *a* 37 R. S. reads the same, and Mr. Wilkins gives चैल as an example when explaining the root चिल्, in his list of roots. चैल is not noticed by Mr. Wilson in his Dictionary.

V. 113, h. 1. I think the Calcutta edition and No. II. are decidedly in errour in reading हैमंरौप्यं for हैमरूप्यं which is the reading in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. The last three, likewise, read अग्नेश्च before अपाम् at the commencement of the couplet.

V. 114, h. 1. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy read ताम्रायस्कांस्य, all the others ताम्रायःकांस्य. The difference is trifling.

V. 115, h. 1. The Calcutta edition reads आप्लवन in the text, and उप्लवन (उत्प्लवन?) in the comment. No. II. has उत्प्लवन in the text, and प्लवन in the comment. Mr. Wilkins' MS. reads उत्पवन, but formerly had उत्प्लवन. This last is likewise the reading of *b* 37 R. S. The Bombay copy, Nos. VI. and VII. read उत्पवन; but No. V. reads उत्पावन by an evident errour of the copyist, for in the

the comment of that MS. as well as in that of Nos. VI, and VII. the word is spelt उत्पवन. Mr. Wilson, in his Dictionary, states that उत्पवन implies the "*straining of fluids before using them for religious purposes.*" That उत्पवन is the word intended is clear, because the sense required is the act of purifying liquids; but according to CULLU'CA's comment this is effected by stirring them with a couple of blades of *cusa*-grass, and not by straining them. CHAP. V.

V. 117, h. 2. The word स्फ्य is neither found in any Dictionary nor is it mentioned in any of the comments, simply because it must be of the most popular use. In Mr. Wilkins' MS. there is only स, but it is found in every other MS. But for Sir W. Jones' translation its meaning would be unknown, he describes it as an instrument for collecting grain. It may not be out of place here to mention that the word उलूखल is spelt उलूषल in No. V. which tends to shew that that ancient copy comes from the Western or North-Western side of India, where ष is popularly used indifferently for ख, and with the same sound, viz. *kha*.

V. 119, h. 1. I have altered चेलवत् into चैलवत् for the same reason as already given in the note on v. 103.

V. 122, h. 2. The letter त् of the compound मृन्मयं is changed into न् by Rule 35th. of Mr. Wilkins' Grammar; but I am not aware whether, in a casual compound, the rules of euphony must be carried so much further as to require the न् being changed into ण्, because of its following the letter ऋ. In the Calcutta edition in this couplet, and in the next verse, as well as in other places, however,

CHAP. V. ever, the compound is written मृण्मयं. In No. II. it is likewise so spelled, v. 123, but it is written मृन्मयं in this couplet. In all the other authorities, including *a* and *b* 37 R. S. the term is spelt मृन्मयं. Both the comment of the Calcutta edition and of No. II. read मृन्मय in this distich.

V. 124, h. 1. Mr. Wilkins' MS. is supported by Nos. V. VI. VII. and by *b* 37 R. S. in reading संमार्जनेनांजनेन, while the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, and *a* 37 R. S. read with us संमार्जनोपांजनेन. The word उपांजन is explained in the comment of ME'D'HA'TITHI on v. 122, to mean, "*the coating or smearing the ground or floor with a plaster of cow-dung, &c.*" The word is not found in Mr. Wilson's Dictionary.

V. 128, h. 1. The Calcutta edition has तृष्यं in the first hemistich, which I have altered into तृष्ण्यं, as it is found in Mr. Wilkins' copy. No. II. reads तृष्ण्यं, and *b* 37 R. S. तृप्त्यै, apparently for the 4th case of तृप्तिः. The other MSS. seem to read तृष्यं; but there is little reliance to be placed upon them in the case of compound letters.

V. 129, h. 1. The word पण्यं is put पण्ये in the Calcutta edition, but the first mode is supported by Nos. II. V. VI. VII. the Bombay copy and Mr. Wilkins' MS.

V. 129, h. 2. भैक्षं is found for भैक्ष्यं in the Bombay copy and in Mr. Wilkins' MS.; but Nos. II. V. VI. and VII. read भैक्ष्यं.

V. 135, h. 1. Supported by Sir William Jones' translation, Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and Nos. V. VI.

VI. and VII. I have ventured to substitute कर्णविघ्नखा: for घ्राणकर्णविद्. The Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. read मूत्रं in the nominative, all the others make it to form part of the compound. CHAP. V.

V. 136, h. 1. Mr. Wilkins' MS. reads वामकरे instead of एकत्रकरे; but this last reading is supported by the Calcutta edition, Nos. II. V. the Bombay MS. and *b* 37 R. S. In No. VI. the word करे was alone written, but वाम has since been inserted in the margin. No. VI. had एकत्रकरे but it has been altered into वामकरे. This last is the reading of *a* 37 R. S.

V. 138, h. 2. Though Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy agree in चाप्यन्नं (च + अपि + अन्नं instead of चअन्नं I have adhered to the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. The cæsura is made by च.

V. 142, h. 2. An important typographical errour has crept into the Calcutta edition, in the second hemistich, where आप्रयत: is printed for अप्रयत:.

V. 146, h. 2. In Mr. Wilkins' MS. धर्मं and not धर्मान् is found in the second hemistich. The Bombay copy and No. V. read धर्म without the *anuswára*, which is an errour of the copyists, and therefore supports Mr. Wilkin's MS. The comment of the Calcutta edition and No. II. both read धर्मं; but the text of those two, as well as of Nos. VI. and VII. read धर्मान्. The difference is not of much consequence, and I have not ventured on any alteration, because the plural form is supported by Sir William Jones' version.

V.

CHAP. V. V. 151, h. 1. The Calcutta edition, contrary to every authority and the plain context of the injunction contained in this couplet, reads च for वा in the first hemistich.

V. 165.} These two couplets are not found in the three
V. 166.} copies of ME'D'HA'TITHI.

CHAP. VI.

CHAP. VI. Verse 5, hemistich 2. It must be by an errour of the press that एतान्येव, and not, as the sense requires, एतानेव, is found in the Calcutta edition; for every other authority reads the last.

V. 7, h. 1. Instead of भद्यं Mr. Wilkins' MS. has भैद्यं The Bombay copy reads भद्यः and Nos. VI. and VII. have भक्षः. No. V. reads भक्ष without any case by errour. I have adhered to the Calcutta edition in reading भद्यं.

V. 14, h. 2. Sir William Jones is supported by Nos. II. and VII. and by Mr. Wilson's Dictionary, in reading श्लेष्मातक. The Calcutta edition, the Bombay copy and No. V. read श्लेष्मान्तक, and No. VI. has श्लेष्मान्तिक. I have conformed to the reading supported by Sir W. Jones and Mr. Wilson, which is confirmed by *a* and *b* 37 R. S. I wish here to remark, that the *anuswára* may be left out by mistake, as it frequently is, and that of two opinions, one

one supported by its insertion, and the other by its omission, the former is much the stronger. Mr. Wilson assigns as the derivation "श्लेष्मन् *phlegm*, अत *to go* (*to remove*)." But if we should read श्लेष्मान्त, then the derivation might be श्लेष्मन् "*phlegm*," अन्त· "*an end, death.*" "*Antagonistick to phlegm.*" CHAP. VI.

V. 20, h. 1. In the Calcutta edition शुक्तु is printed for शुक्तं which is the reading of all the MSS.

V. 24, h. 1. In conformity with Sir W. Jones' version, No. II. and the Bombay MS. I have preserved तर्पयेत्, the reading of the Calcutta edition. Mr. Wilkins' MS. No. VI. and *a* 37 R. S. have तर्पयन्. No. V. reads तर्पयत्. No. VII. has now तर्पयन्, but formerly read तर्पयित्. *b* 37 R. S. gives तर्पत्.

V. 24, h. 2. Mr. Wilkins' MS. stands alone in reading तीव्रतर for उग्रतर.

V. 25, h. 1. The commencement of this couplet as it stands in the Calcutta edition and No. II. *viz*. अग्नीनात्मनिवैतानात् seems contrary to the construction usually employed in MENU, and is different from what is found in the other MSS. Nos. V. VI. VII. and *b* 37 R. S. read अग्नींश्चात्मनिवैतानान् which I have followed. Mr. Wilkins' reads the same nearly, simply substituting तु for च. The Bombay MS. has अग्निश्चात्मनि, &c. which is likewise the reading of *a* 37 R. S. These two last must be wrong, as अग्निश्च ought to be in the accusative plural to agree with वैतानान्. The Calcutta edition is quite in errour in reading वैतानात् instead of वैतानान्. This cannot be considered

CHAP. VI. dered an errour of the press, because No. II. which was correct originally, has been altered to agree with it.

V. 29, h. 2. Mr. Wilkins' MS. and No. V. both read संशुद्धये instead of संसिद्धये, and in this they are confirmed by *b* 37 R. S. But that this is an errour of the text in No. V. is shewn by its comment, where we have the last and not the first word. *a* 37 R. S. reads संशुद्धये. Mr. Wilkins' MS. is further in errour in reading श्रुताः for श्रुतीः. Nos. VI. VII. and *a* and *b* 37 R. S. omit the *visarga* of this word. No. V. reads श्रुति, and the Bombay copy was so too, but has been corrected.

V. 31, h. 1. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, *a* and *b* 37 R. S. read चास्थाय (च + आस्थाय) for वास्थाय. This last reading is however supported by Sir W. Jones' version, and Nos. II. V. VI. and VII.

V. 32, h. 1. Mr. Wilkins' MS. is unsupported by any other authority, in reading वृत्तीनां for चर्यानां.

V. 33, h. 1. The Calcutta edition, by an errour of the press, reads भुविहृत्य for तुविहृत्य. *a* 37 R. S. has रविहृत्य.

V. 34, h. 1. Mr. Wilkins' MS. differs from all the authorities in reading गच्छेत्कृतहोमः. *a* 37 R. S. has गच्छेत् हुतहोमः ; all the others agree with the Calcutta edition.

V. 43, h. 2. CULLU'CA, in explaining the word अशंकुसुकः which he renders स्थिरमतिः "*of steadfast mind*," says that others read असंचयिकः. In fact this is the reading in Mr. Wilkins' MS., in the Bombay copy, and in *a* and *b* 37 R. S. The same should be found in the text of

ME'D'HA'TITHI,

MÉ'D'HA'TITHI, Nos. V. VI. and VII. because they in their comments say "*others read* अशंकशुक;" but instead of what might be expected from the intimation given by CULLU'CA, and this indication in their comments, अशंकुशुकः and not असंचयिकः is found in their texts. Mr. Wilson spells this word संकशुकः without the privative. No. II. in the text has असंकसुकः but in the comment we have असंकुशुकः. No. V. gives असंकसुधः in the text, but in the comment we have असंकसुकः. In No. VI. the word had been forgotten in the text, but in the margin it is written असंकसुकः. The comment, however, spells the word अशंकसुकः. No. VII. in both text and comment appears to have read असंकसुकः which has in every place been altered into अशंकसुकः. Under all these conflicting authorities I have not ventured to deviate from the Calcutta edition. CHAP. VI.

V. 43, h. 2. Mr. Wilkins' MS. and *a* 37 R. S. stand unsupported in reading समन्वितः for समाहितः.

V. 45, h. 1. Mr. Wilkins' MS. has जीवनं for जीवितं, which is the reading of every other authority.

V. 45, h. 2. The Bombay MS. Nos. V. VI. and VII read निर्वेश for निर्देश. The sense of निर्वेश "*wages*," agrees very well with Sir W. Jones' translation; but CULLU'CA BHATTA is express in the use of निर्देश which he explains in the comment. Mr. Wilkins' MS. has निदेश which has the same sense as निर्देश in Mr. Wilsons' Dictionary. *b* 37 R. S. reads निदेश, but *a* 37 has had an र् added, and now reads निर्देश.

V.

CHAP. VI. V. 54, h. 1. See the remark on मृन्मयं, Chap. v. v. 122.

V. 55, h. 1. The Bombay MS. differs from every other copy in reading प्रव्रज्येतविस्तरात्. It may be said even to differ from itself in varying from what it gives in Chap. III. v. 125, where it agrees in form with all the other authorities in what may be considered the same idea and expression. In addition to what has been already remarked on that passage, it may be mentioned here, that Nos. VI. and VII. and *b* 37 R. S. read प्रसज्येत; *a* 37 R. S. has, and No. V. had, प्रसज्जेत, which some late reader has altered into प्रसज्जेत. The word (h. 2.) सज्जति, which is so spelt in every copy, affords the most decisive evidence that प्रसज्जेत is the true reading. It is right, however, to notice that the comment of No. II. in explaining विषये ष्वपिसज्जति has विषयेष्वपिप्रसज्येत while the Calcutta edition reads the last word प्रसज्जेत.

V. 58, h. 1. Mr. Wilkins' copy is again solitary in reading अतिपूजित for अभिपूजित.

V. 59, h 2. The similarity in the forms of ह्रि and क्रि as written in some of the manuscripts, is perhaps the reason why क्रियमाणानि occurs for ह्रियमाणानि in Mr. Wilkins' MS.

V. 66, h. 1. It appears to me that वसन् is better than रतः which is found in the Calcutta edition, Nos. II. VI. and VII. Yet Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. V. read वसन्. Supported, however, as रतः is, I have not ventured to make any alteration.

The

The word भूषित: is given for दूषित: in the Bombay CHAP. VI. MS., and in Nos. V. VI. and VII. The same word is found with the following explanation in the comment, *viz.* कुसुमकटकाद्याभरणो: "*Adorned with flowers, golden bracelets, or other ornaments.*" CULLU'CA, contrary to his usual plan, takes no notice of this variation, but explains दूषित: to imply आश्रमलिंगरहित: "*Destitute of the external symbols of his order.*" Sir W. Jones has followed the comment in rendering this "*Equal-minded towards all creatures.*" सर्वभूतेषुब्रह्मबुद्ध्यासमदृष्टि: "*Looking with an equal eye, by (the light of) divine knowledge upon all beings.*"

V. 70, h. 2. All the authorities agree in making विज्ञेयं to agree with तप: and not with प्राणायामा:.

V. 81, h. 2. Nos. V. VI. and VII. read सर्वद्वन्द्वैर्विनिर्मुक्ता:, all the others have it as is found in the Calcutta edition, सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्ता:.

V. 89, h. 1. It is singular that Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read श्रुति instead of स्मृति. That the last is the right reading cannot be doubted. Sir W. Jones so read it, and it is stated in Chap. II. v. 9, that the वेद and the श्रुति are the same; hence as the वेद is expressly mentioned, स्मृति must be the other authority quoted. The *Sruti* and the *Smrĭti* are to the *Hindus* what the Law and the Prophets were to the Hebrews.

CHAP. VII.

CHAP. VII. Verse 32, hemistich 1. Mr. Wilkins' MS. is supported by Nos. V. and VII. in reading न्यायवृत्तिः for न्यायवृत्तः. No. VI. did read the same, but has been altered.

V. 41, h. 1. Mr. Wilkins' MS. the Calcutta edition, and No. II. read वेणः, the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. have वेनः. This name again occurs so spelt in Chap. IX. v. 66, in the Calcutta edition, and in No. II.

V. 41, h. 2. There are many discrepancies in the readings of this hemistich. I have followed the Calcutta edition, which agrees with Sir W. Jones' version. No. II. has सुंदापैजवनश्चैवसुमुर्खेनिमिरेवच. In this there is an evident errour, सुमुर्खे being put for सुमुखो, which is the reading of the comment. Mr. Wilkins' MS. has सुदाःपैजवनश्चैवसुमुखोनिमिरेवच. The Bombay copy exactly agrees with this. No. V. reads thus, सुंदःपेजवनश्चैवसुरथोनेमिरेवच. Here we have the first syllable of the second name spelt पे and not पै, and likewise the first syllable of निमिः written ने, and the third name altogether different. No. VI. exactly corresponds with this reading. No. VII. agrees with the Calcutta edition, with the exception of giving यवन for जवन with a ज. As the comment of ME'D'HA'TITHI does not repeat the names, there is no check to keep them correct, or to enable the reader to confirm them. In CULLU'CA BHATTA's comment, the names are repeated, but there is some discrepancy between

tween the Calcutta edition and No. II., the former CHAP. VII. reading पियवनस्यपुत्रःसुदासोनामा, "SUDA'SA, *the son of* PIYAVANA." Sir W. Jones makes the substitute to be SUDA'MAN. The comment of No. II. was nearer to Sir W. Jones' translation, as it was originally पिंजवस्यपुत्रःसुदा नामा, and in this it nearly coincided with its own text; but by a marginal emendation we are to read सुदासः. This last alteration is, I think, an errour, for if यवन is the true reading, then the first should be सुदासः; but if पैयवन is so considered, then we must necessarily take a a word a syllable shorter, and read either सुदा, सुदः, or सुंदः according to some one of the clashing authorities. Still, however, none of these support the word SUDA'MAN, which is put as an alternative by Sir W. Jones. See remarks on v. 110, Chap. VIII.

V. 54, h. 1. Mr. Wilkins' MS. is unsupported in reading मौनान् for मौलान्.

Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. and VI. read लक्ष्यान्. All the others have लक्षान्. According to Mr. Wilson's Dictionary both forms are good.

V. 54, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has वाष्टौवा (वा + अष्टौ + वा) in which it is supported by the Bombay MS. and No. VII. It seems, however, to have formerly agreed with the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI. in reading चाष्टौवा (च + अष्टौवा). I have adhered to the Calcutta edition, because I think the वा after अष्टौ renders that before it not merely unnecessary, but redundant. No. II. seems formerly to have read वा, but has been altered into च.

V.

CHAP. VII. V. 55, h. 2. The Calcutta edition has किन्तुराज्यं· No. II. किचराज्यं, No. V. किंराज्यंच, and No. VI. the same as No. V. But here the sense requires an interrogation of astonishment, which is found in the form किमु in the Bombay copy; Mr. Wilkins' MS. and No. VII. This particle is familiar to every Sanscrit scholar, and occurs in line 11 page 2 of the *Hitópadésa*, where we have the phrase किमु यत्र चतुष्टयं "*How much more when there are the four?*"

V. 59, h. 1. An instance here occurs of what has been already mentioned with regard to the employment of निर् for नि, and *vice versâ*. The Calcutta edition reads निः क्षिपेत्, and the comment explains the term to mean समर्पयेत् "*he should entrust*," a sense borne out by the meaning of निक्षेप "*a pledge or deposit.*" Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, No. VII. and Nos. V. and VI. in the comment, have नि and not निर्. In Nos. V. and VI. the first hemistich is wanting in the text, which proves some connexion between those two copies. No. VI. has had the deficiency supplied in the margin, apparently at no very distant period, and in it the word is thus spelt, *viz.* निःक्षिपेत् with two errours.

V. 59, h. 2. समारभेत् is confirmed by the Calcutta edition, Nos. II. and VI., while Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. and VII. have समाचरेत्.

V. 68, h. 1. The Bombay MS. and No. VII. read the च after सर्वं; Mr. Wilkins' MS. the Calcutta edition, and No. II. insert it before that word. Nos. V. and VI. again agree

agree with one another in being deficient in verses 68, 69, 70 and 71. CHAP. VII.

V. 72, h. 1. Considerable obscurity accompanies the word अप्सराः, which is the reading of the Calcutta edition, and of No. II. by a correction, but what the last authority had originally is not discoverable. Mr. Wilkins' MS. reads आश्रयापराः. The Bombay MS. gives आश्रयाश्रराः. No. V. differs in having आश्रयापुरा. No. VI. agrees with No. V, while No. VII. appears originally to have read अपराः which has since been corrected by a marginal emendation into आश्रयाप्लुरा. The MS. *a* 37 R. S. reads by an interpolation of the comment गर्त्ताश्रयानक्रादयःचराः. *b* 37 R. S. reads आश्रयाप्लुराः which may be a mere deficiency of the pen for अप्लुराः. Notwithstanding these discrepancies of the various texts, the comments of Nos. V. and VI. read अप्सराः and explain it to mean ग्राहकूर्मादयः "*sharks, tortoises, &c.*" No. VII. affords the same explanation, but reads the word अप्लुराः. Following the mere analogy of the language this last would appear to be the true reading; but the root सृ affords us as good a derivation as चर्. The only difficulty that presents itself in selecting अप्सराः is, that the word is not recognised in the sense of "*aquatick animals,*" but seems peculiarly appropriated to the celestial nymphs of INDRA's heaven.

V. 74, h. 2. Instead of विधीयते which is found in the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, and Mr. Wilkins' MS. reads विशिष्यते. Nos. V. VI. and VII. have दुर्गाणिकारयेत्.

CHAP. VII. V. 80, h. 2. An errour has crept into our text in following the Calcutta edition, आम्नायपरः is the true reading: and not आम्नायापरः. The former reading is supported by Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and No. VII. A new proof is here afforded of the connection between Nos. V. and VI. Both read by mistaking equivocal letters स्पोवाप्रायपरः.

V. 98, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads विचलेत, while all the others read च्यवेत.

V. 99, h. 2. The mistakes in the use of नि and निर् have been already noticed in note 59, Chap. VII. No. II., the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read निक्षिपेत्, as is required by the context; for every pious gift may be considered as a sort of deposit placed with worthy objects for sacred purposes. The Calcutta edition and Mr. Wilkins' MS. read निर्क्षिपेत्.

V. 101, h. 2. Here again the same difference occurs in the mode of writing निक्षिपेत्, except that Mr. Wilkins' MS. omits the *visarga*, and that the Bombay copy substitutes the word योजयेत्.

Mr. Wilkins' MS. is clearly in errour in reading बुथा for वृथा, as the latter is explained by the comment.

V. 105, h. 2. For गृहेत्, which is countenanced by CULLU'CA's comment, and is found in the Calcutta edition, in No. II., Mr. Wilkins' MS. has गृह्हेत्, the Bombay copy गृह्हे, No. V. reads यह. No. VI. had गृह्हे, which has been altered into गृहेत्. No. VII. likewise reads गृहेत्.

V.

V. 125, h. 1. The Calcutta edition has राजाकर्मसु instead of राजकर्मसु. CHAP. VII.

V. 132, h. 2. The Calcutta edition and No. II. again agree in the spelling of मृन्मय. See note 122, Chap. v., and in this instance it is supported by Mr. Wilkins' MS. We may therefore suppose that one or other mode is optional.

V. 135, h. 1. Mr. Wilkins MS. stands alone in reading श्रुतवृत्तिं for श्रुतवृत्ते.

V. 145, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has हुत्वाग्नीन्, the others हुताग्निः. A mistake of a syllable in this verse, in No. V., which is likewise found in No. VI. leaves no doubt that the latter is copied from it.

V. 149, h. 1. As it is possible that तिर्य्ग्योनः may be equally good with तैर्य्ग्योनः, I have followed the Calcutta edition. In this and in v. 150, h. 1, some authorities read one way, and some the other.

V. 154, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads अनुरागोपराग; the other authorities agree with the text.

V. 162, h. 2. The Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. Nos. V. and VI. read द्वैधंसंश्रयमेवच instead of द्विविधः संश्रयः स्मृतः. This couplet is not in No. VII.

V. 165, h. 2. मित्रस्य is read in Mr. Wilkins' MS. after संहतस्यच, all the others read मित्रेण.

V. 169, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has प्राप्त्वातु for तद्वे, which is found in all the other authorities.

V. 188, h. 2. Agreeably to what is laid down by Mr. Wilkins in Rule 627 of his Grammar, निविशेत् is found in the proper form potential in all the authorities except his

CHAP. VII. his own MS. and No. VII. In the former it is read in the common form, as follows:—निविशेत्सतदास्वयं, where it may be observed that the pronoun स is introduced for the purpose of giving the due length to the *páda*. No. VII. is clearly in errour, for it reads हिविशेत. If we suppose हि to be correct, then the proper form is inadmissible; but if this last be right, then नि should be substituted for हि.

V. 193, h. 1. Nos. V. and VI. agree with Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy in reading the first hemistich thus कौरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपांचालान्सूरसेनजान्, while the Calcutta edition, Nos. II. and VII. have the passage as it is printed, without converting कुरुक्षेत्र and पंचाल into gentile nouns. All read मत्स्यान् and not मात्स्यान्, as would be required by conforming to the analogy of पांचालान्. That the reading adopted is the true one, will be seen by referring to Rule 895 of Mr. Wilkins' Grammar, where it is laid down, that, "when a patronymic formed by any of the foregoing rules is put in the plural number, the distinctive affix to the primitive is omitted." And further, that, "it is common to put the names of certain countries in the plural number, to denote the inhabitants."

V. 200, h. 1. परिक्षये and not असम्भवे is found in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and No. VII. The couplet is altogether omitted in Nos. V. and VI. I have followed the reading of the Calcutta edition and No. II. which is favoured by Sir W. Jones' translation.

V. 205, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has वर्त्तते for विद्यते. No. VII.

VII. is altogether deficient, it begins with the last hemistich, and finishes with another quite different; it then omits up to v. 212, which it makes to follow v. 213. The others read विद्यते. Nos. V and VI. omit all the verses from v. 205 up to v. 213. CHAP VII.

V. 223, h. 2. The Calcutta MS. has a typographical errour in reading प्रणधीनां for प्रणिधीनां.

V. 226, h. 2. स्वस्थ and सुस्थ, though apparently differing in etymology, seem to be used indifferently for one another in all the manuscripts. Following the Calcutta edition I have printed the former, which is the form in which the word is found in that work, as well as in the Bombay MS. Nos. V. VI. and VII., excepting that it is spelt श्वस्थ with an श in the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' MS. and No. II. have असुस्थ.

CHAP. VIII.

Verse 4, hemistich 2. उपकर्म is given for अपकर्म, in Mr. Wilkins' MS. The Bombay copy reads अवकर्म. Nos. V. and VI. have अयकर्म, where the प has been mistaken for a य. CHAP. VIII.

V. 15, h. 2. See the remarks on the prohibitive मा, Chap. III. v. 259.

 V.

CHAP. VIII.

V. 16, h. 2. लोपयेत् is found in every authority, except Mr. Wilkins' MS. where we read चालयेत्.

V. 31, h. 2. आहरेत् is substituted for अर्हति in Mr. Wilkins' MS. The verse does not occur in Nos. V. and VI. but the rest read अर्हति.

V. 41, h. 2. Mr. Wilkins' MS. again differs from all the rest in reading प्रतिपालयेत् for प्रतिपादयेत्.

V. 46, h. 2. Nos. II. VII. and the Bombay copy agree in reading प्रकल्पयेत्, but Mr. Wilkins' MS. has विकल्पयेत्.

V. 47, h. 2. Nos. V. VI. and the Bombay copy read धनिकस्य, while Mr. Wilkins' MS. has बालकस्य. No. VII. is deficient in this verse.

V. 57, h. 1. There is considerable disagreement among the MSS. in the readings of the first *páda* of this verse. Mr. Wilkins' MS. exactly agrees with the Calcutta edition and No. II. The Bombay copy has ज्ञातारःसन्तिचेत्युक्ता. Nos. V. and VI. read सन्तिज्ञातारइतुक्ता. No. VII. reads ज्ञातारः सन्तित्युक्ता but by an insertion in the margin we are to read मे after सन्ति. In following the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' MS. I have been guided by CULLU'CA's comment. There a second reading is stated to be optional in the following words, ॥ज्ञातारःसन्तिमेत्युक्ताइतिवापाठः॥ But the scholar will ask how मे + इति can coalesce into मेति. Here we again have the following remark by CULLU'CA अत्रछान्दसमिकारस्यपररूपत्वं (in No. II. we have अपर and not पर) "*Here, owing to the metre, there is a contrariety*

in

in the letter ई." But for this express notice I should have been inclined to adopt the reading found in the Bombay MS. CHAP. VIII.

V. 75, h. 2. The Bombay MS. and No. VII. read इवैति for अभ्येति. No. V. and VI. omit all the verses from 58 to 136. All the copies of ME'D'HA'TITHI, *viz.* Nos. V. VI. and VII. are particularly defective in this Chapter.

V. 79, h. 2. There is a typographical errour in the Calcutta edition, where विधिनातेन is printed for विधिनानेन.

V. 80, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' MS. read वेत्थ and not वित्थ, as is required by p. 174 of Mr. Wilkins' Grammar. The Bombay MS. has विस्थ. In No. VII. the couplet was omitted, but it is inserted in the margin, apparently by the hand of the copyist, and the first *páda* reads thus यद्वयोरनयोरित्थं. In this the letter व has been omitted, and an *anuswára* improperly inserted. I have not ventured to make any alteration, as the reading of the Calcutta edition and No. II. is supported by Mr. Wilkins' MS. This may, perhaps, be an ancient grammatical form.

V. 82, h. 2. This hemistich affords an instance of the use of आङ्, governing the accusative case, in the instance of शतमाजातीः "*as far as an hundred births.*" In Chap. IX. v. 101, h. 1, it may be seen employed with the nominative.

V. 91, h. 2. आत्मनि is substituted for मुनिः in Mr. Wilkins' MS. but the latter reading is supported by the Calcutta edition, Nos. II. and VII. and by the Bombay copy.

CHAP. VIII. copy. CULLU'CA's comment likewise recognises मुनिः, which it explains by सर्वज्ञः..

V. 98, h. 1. Rule 7 of Mr. Wilkins' Grammar must be somewhat extended to account for गवानृते (गो + अनृते). In Foster's Essay, p. 25 and 30, it will be seen that the rule is *general.* But as this work is in the hands of but few, I quote the rule.

"The ओ of गो before an अ is three-fold, before any other vowel it is two-fold :

"*Ex.*—गो अयं or गोयं or गवायं,

गो and ईश make either गवेश or गवीश,

गो and यूति only make गव्यूति."

It will not be out of place, perhaps, to observe that even the last example differs from Mr. Wilkins' Grammar, where two modes instead of one are assigned for गो and यूति.

V. 99, h. 2. अवदाः the second person singular of the third preterite may, apparently, be optionally long or short in the penultimate, according to Rule 429 of Mr. Wilkins' Grammar; but according to Foster's Essay, Rule 125, p. 454, and Dr. Carey's Grammar, p. 304, it should be long. It is found short in the Calcutta edition, No. II., Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. are deficient in this verse. Here the metre absolutely requires the elision of the augment: See note on v. 259, p. 348.

V. 104, h. 1. यत्रोक्तोतु instead of यत्रर्तोक्तो is found in Mr. Wilkins' MS. the word ऋत "*truth*," being omitted, and तु introduced to fill up the measure. The Bombay MS.

has

has the right reading, but No. VII. agreed originally with Mr. Wilkins' MS. and has subsequently had ता introduced into the margin, and े obliterated after यत्र. CHAP. VIII.

V. 110, h. 2. The Calcutta edition reads वैयवन (वै + यवन्) instead of पैयवन, which is the reading intended by ÇULLU'CA, as पियवनापत्य is found in his comment. No. II. has in the text पैजवन. The Bombay copy, likewise, has पैजवन. No. VII. gives वैजवन. I have restored the text, in conformity with the opinion of CULLU'CA and Sir W. Jones. See note on v. 41, Chap. VII.

V. 132, h. 2. त्र्यसरेणु is given in the Calcutta edition, in this and the following couplet, instead of त्रसरेणु, which is the reading of Sir W. Jones, Mr. Wilson's Dictionary, Nos. II. and VII., and of the Bombay copy and Mr. Wilkins' MS.

V. 134, h. 1. त्रियवन्तु, which is a compound of the class called द्विगु (Mr. Wilkins' Grammar, page 574), is corroborated by No. II. and the Bombay MS. Mr. Wilkins' MS. has त्रियवस्तु, but this appears to be by a subsequent alteration; for it formerly seems to have agreed with the others: यवः is a noun masculine.

V. 135, h. 2. The Bombay MS. and No. V. support Mr. Wilkins' MS. in reading रूप्य for रौप्य, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. I have made no alteration. Nos. VI. and VII. are deficient in this verse.

V. 136, h. 2. The Calcutta edition and No. II. seem to be evidently in errour in reading कार्षापणं instead of कार्षापणः,

CHAP. VIII.

कार्षापणः, which is the reading found in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and No. V.

V. 165, h. 1. Of the two words योगाधमन, the latter is not found in any dictionary, but though not expressly introduced into the comment, seems there to be explained by बन्धक "*a pledge, pawn or gage*," which agrees with the meaning assigned by Sir W. Jones. Nos. V. and VI. have योगावापन, which is supported by their comments. The latter word is, however, equally obscure with the other. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy agree with the Calcutta edition and No. II. in reading योगाधमन.

V. 165, h. 2. Sir W. Jones' version countenances the वाऽपि found in the Calcutta edition and in No. II., while Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. and VI. have चापि.

V. 169, h. 1. CULLU'CA's comment supports the version of Sir W. Jones, by interpreting the word कुलं "*the inspector of causes.*"

V. 172, h. 1. Mr. Wilkins' MS. reads आदानात् for स्वादानात्, and seems in this to be favoured by No. II. but the Bombay copy and Nos. V. and VI. have the latter reading.

धर्म is found for वर्ण in Mr. Wilkins' MS. Nos. V. and VI. and is further countenanced by Sir W. Jones' translation, but the latter word is supported by the Bombay MS. and CULLU'CA's comment. No. II. has been made to conform to the present reading, but it does not seem clear what word was formerly read. No. II. is further

further deficient in one line of the comment of this couplet. CHAP. VIII.

The Calcutta copy reads अबलानान्, while the Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. Nos. II. V. and VI. have दुर्बलानान्। I have in consequence followed No. II. and the others.

V. 178, h. 1. Contrary to Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. II. V. and VI. the Calcutta edition has मिथ्य: instead of मिथ:. The first of these words is not recognized by any of the Dictionaries.

The Bombay MS. differs from all in reading विवदमानयो: instead of विवदतान्नृणाम्.

V. 184, h. 2. उभौनियह्यदाप्य:स्यादिति is the form in which the second hemistich begins in the Calcutta edition and in No. II. Mr. Wilkins' MS. has undergone some alteration, and now stands उपसंगृह्यदाप्य:स्यादिति. The Bombay copy has सन्निगृह्योभयंदाप्यइति. Nos. V. and VI. agree with this last reading, except in the first syllable, for which they substitute से, which is evidently an errour.

V. 199, h. 2. इतिस्थिति: instead of यथास्थिति: is found in the Bombay MS. and in No. VI. by a marginal correction; for the word had been omitted in the body of the text.

V. 201, h. 2. In Mr. Colebrooke's translation of the *Digest of Hindu Law*, we have this verse, and the commentator seems to imply that some other reading had विशुद्धंस्यात् instead of विशुद्धंहि; but Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. all agree in the latter

CHAP. VIII. latter reading. No. V is left in blank here, being copied from some imperfect MS.

V. 203, h. 2. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and Nos. VI. and VII. have सावद्यं (स + अवद्यं) for चासारं (च + असारं) but the latter reading is found in the Calcutta edition and No. II.

The Calcutta edition is in errour in reading दूरेण for दूरेन (दूरे + न).

V. 212, h. 2. Mr. Wilkins' MS. stands alone in reading नादेयं for नदेयं.

V. 215, h. 1. भृत्यः instead of भृतः is found in Mr. Wilkins' MS. but four other MSS. coincide in reading भृतः.

V. 216, h. 1. Another instance occurs here, and in the following couplet, of the indifference with which the word is written, either सुस्थः or स्वस्थः. The Calcutta edition here reads after the last form, and in v. 217, h. 1, after the first form. No. II. has सुस्थः in both. Mr. Wilkins' MS. the same. The Bombay copy in each case has स्वस्थः. Nos. VI. and VII. have not v. 217, but in v. 216 read स्वस्थः. I have followed No. II.

V. 239, h. 1. The Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. Nos. VI. and VII. all agree in reading नावलोकयेत्, which seems to be supported by Sir W. Jones' version, where the expression is rendered "*over which a camel could not look.*" The Calcutta edition and No. II. read नविलोकयेत्. I have not, however, differed from the two last, to follow the authorities first mentioned, because the comment repeats the words नविलोकयेत्. अवलोकनं means the looking down

or

down or observing anything, which accords very well with CHAP. VIII.
the idea of looking over a hedge; while the other rather implies the looking with a scrutinizing eye at any thing.

V. 243, h. 2. The Calcutta edition has क्षेत्रियस्य, while every other authority, including No. II. has क्षेत्रिकस्य, which is likewise the reading of the Calcutta edition in v. 241, h. 2. I have in consequence deviated from it in this verse.

V. 246, h. 2. By an errour of the press, perhaps, the Calcutta edition has क्षीरणः instead of क्षीरिणः.

V. 253, h. 2. Nos. VI. and VII. agree with the Bombay MS. in reading विनिश्चयः instead of विनिर्णयः, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilkins' MS. has विनिर्णये.

V. 260, h. 2. Instead of चारिणः which is found in the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have गोचरान्. No. V. is altogether deficient in the verse; but Nos. VI. and VII. read शतशस्तथा.

V. 261, h. 2. Though तथा is found in the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, Nos. VI. and VII., Mr. Wilkins' MS. reads तदा.

V. 262, h. 2. There is a little variation in the MSS. between विनिर्णयः and विनिश्चयः. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read in the first of these forms; Mr. Wilkins' MS. has it likewise, but in the 7th case singular. No. VI. has the second mode, and No. VII. puts it in the seventh case singular. No. V. omits the verse.

V. 265, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is unconfirmed by any other authority in reading अपकार for उपकार; perhaps

 it

CHAP. VIII.

it is by an omission of the copyist that the preceding म is not qualified with an उ.

V. 266, h. 1. In the Calcutta edition, Nos. II. and VI. we find विनिर्णये, while in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and No. VII. the same word is written in the nominative case.

V. 271, h. 2. The Calcutta edition has नि:क्षेप्यो, but is unsupported, even by No. II. in reading the *visarga*, as if the word was found with the preposition निर् instead of नि. The other authorities vary much in the word itself: thus Mr. Wilkins' MS. has निधेयो; the Bombay copy reads निखेयो; No. VI. निश्रयो, and No. VII. leaves the medial letter blank, and has नि प्यो; which shews that the copyist was uncertain as to the proper letter.

V. 277, h. 2. All the authorities agree in reading विनिश्चय:, except Mr. Wilkins' MS. which has विनिर्णय:.

V. 281, h. 1. The great similarity in the use of अप and अव is shewn in the words अपकृष्ट and अवकृष्ट:, for the first reading we have the authority of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy; while we have Mr. Wilkins' MS. and Nos. VI. and VII. for the second one: they appear to be both equally good; but the first has been followed, as it is found in the Calcutta edition.

V. 285, h. 1. The Calcutta edition is unsupported by any authority, and likewise by its own comment, in reading उपभोगं instead of उपभोगी, which has been accordingly adopted.

V.

V. 287, h. 1. It is singular that the form अवपोउनानां instead of अवपीउनायां is found in Nos. VI. and VII. and Mr. Wilkins' MS. The Bombay copy reads पीउनं. CHAP. VIII.

V. 288, h. 2. The form राज्ञो is supported by the Calcutta edition, by No. II. and by CULLU'CA's comment, while Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. VI. and VII. read राज्ञे.

V. 292, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is solitary in reading दंउगो for दंउं, which is found in the rest.

V. 295, h. 2. The Calcutta edition, which has been followed, is supported by No. II. and the Bombay copy, in reading प्राणभृतस्, while Mr Wilkins' MS. Nos. VI. and VII. have प्राणभृतं. Both forms are good, but by the first we must understand that "*animals*" in the accusative plural are intended, while by the latter we are to take the sense as in the accusative singular.

V. 298, h. 1 and 2. The forms माषिकः and माषकः have been adopted in conformity with the Calcutta edition and No. II. The first manner of deriving the word seems more analogous to grammatical rules, and is supported by Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. VI. and VII.

V. 299, h. 1. It must be by a typographical errour that we read प्रिश्यो in the Calcutta edition, all the authorities, including No. II. read शिश्यः. It will be observed that No. V. has not been quoted, being altogether deficient in this part of the work.

V. 309, h. 1. For अनपेक्षित, which is found in the Calcutta

CHAP. VIII.

Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. and No. VII. read अनवेक्षित. No. V. gives अनरक्षित.

V. 325, h. 1. There are some variations in the different authorities about क्रूरिखायाः, which is the reading of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy. Mr. Wilkins' MS. reads खुरिकायाः. Nos. VI. and VII. have स्फुरिकायाः.

V. 362, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is undoubtedly in errour in reading ये for ते which is found in every other authority.

V. 368, h. 2. For प्रसंगविनिवृत्तये, which is the reading of the Calcutta edition and of No. II., the form प्रसंगंविनिवर्तयेत् is found in Mr. Wilkins' MS. The Bombay copy agrees with the Calcutta edition, excepting that it finishes with a *visarga*. The distich is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 369, h. 2. The word शिफा is not given in the sense of "*whip*" in Mr. Wilson's Dictionary, but it there occurs in that of a fibrous root, which probably was employed for the purpose. Mr. Wilkins' MS. has शिखा, but the Bombay copy reads the same as the Calcutta edition and No. II. The verse is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 374, h. 2. No. II. and Mr. Wilkins' MS. read सर्वस्वी instead of सर्वस्वैः. The Bombay MS. is not clear, but seems to lean to the former. No. V. VI. and VII. are deficient in this verse. I have adhered to the Calcutta edition.

V.

V. 375, h. 1. I have followed the Calcutta edition in reading सर्वस्वदण्डः, though perhaps the form सर्वस्वदण्ड्यः, which is found in No. II. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy, may be the more preferable one. Nos. V. VI. and VII. are deficient. CHAP. VIII.

V. 383, h. 1. Mr. Wilkins' MS. reads उभे instead of तुते; but the latter reading is supported by No. II. and the Bombay MS. The verse is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 402, h. 1. Mr. Wilkins' MS. substitutes तथा for अथवा, but is unsupported by No. II. and the Bombay copy.

CHAP. IX.

Verse 11, hemistich 2. Considerable difficulty presents itself in determining the true reading of this hemistich. But for the number of authorities that support the Calcutta edition in the word पारिणाह्यस्य, I should have been inclined to follow Mr. Wilkins' MS. which reads पारिनाय्यस्य. For the former word we have the authority of Nos. V. and VII. and that of the Bombay copy, which is very little different, namely, पारीणह्यस्य. The word पारिणाय्य, as derived from परिणय "*marriage*," would admit of the meaning given to it in the comment, CHAP. IX.

CHAP. IX. while परिणाह implies "*the breadth or periphery of a circle.*" Mr. Wilkins' MS. is however decidedly faulty in reading अनु for अन्न, and वेक्षणे for चेक्षणे (च + इक्षणे). No. II. has by a subsequent alteration, in a different coloured ink, the word पारिणाह्यस्यावेक्षणे, which formerly was पारिणाह्य स्यवेक्षणे. To countenance अवेक्षणे, the fifth syllable of the second *páda* has been made long, which is contrary to the metrical canons usually followed in MENU. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 17, h. 1. The authorities are nearly balanced between अनार्जवम् and अनार्य्यताम्. The first reading is found in the Calcutta edition, Nos. V. and VII.; and the latter in No. II. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy. No. VI. is deficient.

V. 23, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is unsupported in reading अर्चनीयताम् for अर्हणीयताम्.

V. 24, h. 2. उत्कृष्टं is substituted in Mr. Wilkins' MS. for उत्कर्षं.

V. 43, h. 1. क्षिप्र: is found in Mr. Wilkins' MS. Nos. V. and VII.; all the others except No. VI., which is defective, read चिद्र: as with us.

V. 47, h. 2. The Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. VII. read ददाति; but No. V. has ददामि. No. VI. is defective.

V. 61, h. 1. Mr. Wilkins' copy and No. V. read एक, all the others एके.

V. 62, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read निवृते, all the others have निर्वृते. The same word occurs preceded by the privative अ, in the 61st couplet, hemistich

tich 2. Mr. Wilson's Dictionary supports the reading adopted in the text. CHAP. IX.

V. 65, h. 1. नोड्डाहृकिषु is, by an alteration, given in Mr. Wilkins' MS., but what it was originally is not very clear: all the other authorities read as with the text, नोड्डाहिकेषु.

V. 65, h. 2. Mr. Wilkins' MS. must be in errour in reading भेदनं for वेदनं; all the others agree in the latter reading.

V. 79, h. 2. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read द्विषन्त्यांश्च; but Mr. Wilkins' MS. Nos. V. VI. and VII. have द्विषाणाया. The Calcutta edition has been followed, being confirmed by the Bombay copy.

V. 86, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have स्वजातिः; Mr. Wilkins' MS. reads सज्जातिः, the Bombay copy सजातिः, which is equally good as that of the Calcutta edition. No. V. reads साजातिं, No. VI. सजातिं, and No. VII. सज्ञातिं.

V. 93, h. 1. I quote the readings of the various authorities to shew how they vary in what ought to be a very clear case. The Calcutta edition and No. II. read correctly पित्रेन (पित्रे + न), Mr. Wilkins' MS. Nos. V. and VII. पित्र्येण. The Bombay copy has पित्रेण and No. VI. पित्रेव.

V. 103, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition and No. II. read धर्म्मं for भागं, I have not made

CHAP. IX. made any alteration, as the phrase seems to have become colloquial.

V. 126, h. 1. The word ज्यैष्ठ्येन, as found in No. II. and Mr. Wilkins' MS. seems better than ज्येष्ठेन, which I have printed in conformity with the Calcutta edition. The Bombay copy reads nearly the same, namely, ज्येष्टेन. No. V. has ज्येष्टे, and No. VII. ज्येष्ठेच. No. VI. caret. All these latter readings favour the Calcutta edition, which may be the true reading, and is rather countenanced by Sir W. Jones' translation.

V. 131, h. 1. यौतकं looks as if altered to पौतकं, in No. II., but the Calcutta edition, the Bombay copy, and No. V. have the first mode. Mr. Wilkins' MS. and Nos. VI. and VII. have यौतुकं, but the letter उ has evidently been subsequently added in No. VI.

V. 132, h. 1. रिक्थं is found in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and Nos. V. and VII. The verse is wanting in No. VI. I have preserved the form ऋक्थं, as found in the Calcutta edition and No. II.; both being equally good. The first form will however be found in v. 147, h. 2.

V. 149, h. 1. The Calcutta edition and the Bombay copy read आनुपूर्व्येण, while all the others have आनुपूर्वेण.

V. 204, h. 2. The Calcutta edition has अनुपालितः, Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. VI. read अनुपालिनः, No. II. अनुषालिनः, No. V. अनुलेपनः, and No. VII. अनुलिपितः. I have followed Mr. Wilkins' MS.

V. 214, h. 2. Mr. Wilkins' MS. stands alone in reading यौतुकं for यौतकं. See note on v. 131, h. 1.

V.

V. 231, h. 2. The Bombay copy has been followed in reading निःस्वान् instead of निस्वान्, which is found in No. II. Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. and VII. निस्वासान् is found in No. VI. The preposition निर्, as implying *exclusion*, *deprivation*, *&c.* is better than नि, which is its opposite. CHAP. IX.

V. 256, h. 1. No. II. Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. VI. and VII. all agree in reading द्रव्यापहारकान्; but the Bombay copy has द्रव्यापहारिणः. The Calcutta edition, by a typographical errour, has omitted the ह in the last word, or would otherwise have agreed with No. II. and the other authorities.

V. 258, h. 1. Mr. Wilkins' MS. has औत्कोचकाश्च instead of उत्कोचकाश्च, which is found in the Calcutta edition, the Bombay copy, Nos. II. V. VI. and VII.

V. 264, h. 1. For पूप, which is found in the Calcutta edition and in No. II. Mr. Wilkins' MS. has यूप, and the Bombay copy सूप. Nos. V. VI. and VII. are defective in this verse. CULLU'CA gives अपूप in his comment; both forms are equally good.

V. 268, h. 1. उपदेशैश्च, is found in the Calcutta edition and in No. II.; but Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have अपदेशैश्च, as in the second hemistich. I have followed the Calcutta edition, as a little variation may have been designed by the compiler to prevent tautology.

V. 275, h. 1. प्रतिकूल्येषु is found in Mr. Wilkins' MS. alone; all the others read प्रतिकूलेषु.

CHAP. IX. V. 275, h. 2. Mr. Wilkins' MS. differs from all the other authorities, in reading उपकारकान् for उपजापकान्.

V. 280, h. 1. कोषागार is substituted for कोष्ठागार in Mr. Wilkins' MS., but No. II. and the Bombay copy read, by an errour of the copyist, कोष्ठ. Nos. V. VI. and VII. are defective in this couplet.

V. 281, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read भिद्यात् instead of भिन्द्यात्, which is found in the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. are again deficient. I have followed the Bombay copy, as there can be no doubt of its correctness.

V. 286, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has अपराधे for अपबेधे, which is the reading of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy. But Nos. V. VI. and VII. have अपिबधे. The Calcutta edition has been followed.

V. 294, h. 2. सप्तांगं is found in the Calcutta edition and No. II. All the others vary considerably. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have समस्तं. No. V. is obscure, but seems to read तप्त. No. VI. has समक्ष, and No. VII. सप्तमं. I have adhered to the Calcutta edition and No. II.

V. 303, h. 1. The authorities are divided between वायोश्च and वातस्य. For the first reading we have the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. and for the second one we have Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy.

V. 308, h. 1. Instead of अभि, which precedes दृश्यते in the Calcutta edition, and in No. II. Mr. Wilkins'

MS.

MS. has प्र, but the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. have हि before it. CHAP. IX.

V. 314, h. 1. The Calcutta edition has भक्ष्यो, which has been followed in our text. No II. reads भक्ष्वो. The Bombay copy, and Mr. Wilkins' MS. have भक्षो, which is supported by No. VI., but Nos. V. and VII. read with the Calcutta edition.

V. 314, h. 2. I have preserved the word सोम: which is found in the Calcutta edition and No. II.; yet Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. have चेन्दुः (च + इन्दुः).

V. 324, h. 1. The Calcutta edition, No. II., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. read चरन्सदा; but Mr. Wilkins' MS. reads चलंसमा, and No. VI. चरणसदा.

V. 335, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have ब्राह्मणायश्रयो, in which the य must be a misprint for a प, which is the reading I have adopted. The Bombay copy and No. V. seem to read the same as the Calcutta edition, but the difference between a प and a य in the MSS. is so little, that nothing decisive can be often gathered from a comparison. Mr. Wilkins' MS. reads ब्राह्मणोपाश्रयो and No. VI. ब्राह्मणोयाश्रयो. From these two examples it is clear that they are designed to express the word उपाश्रयः. Neither this nor अपाश्रयः are found in the Dictionaries. I have followed Mr. Wilkins' MS., as conveying the most intelligible sense.

CHAP. X.

CHAP. X. Verse 3, hemistich 1. The Calcutta edition and No. II. read वैशेष्यात्, which is confirmed by the Bombay MS. Nos. V. and VI. But Mr. Wilkins' MS. has वैशिष्यात्. No. VII. has वैश्येष्यात्.

V. 20, h. 2. अभिनिर्दिशेत् is found in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading विनिर्दिशेत्.

V. 21, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has शेष, the Bombay copy षेष. No. V. seems to read either शेख or शेखर. No. VI. शखर and No. VII. शैखर. I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading शैख, which is supported by Sir W. Jones' translation.

V. 35, h. 1. Though the Calcutta edition and No. II. read मृतवस्त्रभृत्सुनारीषु I have followed Mr. Wilkins' copy, the Bombay MS. Nos. V. VI. and VII. in reading मृतवस्त्रभृत्स्वनार्यासु as the more probable reading.

V. 38, h. 1. Mr. Wilkins' MS. is solitary in reading शूल for मूल.

V. 40, h. 1. For प्रदर्शिता:, which is found in all the other authorities, Mr. Wilkins' MS. has पिगर्हिता:.

V. 41, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read सजाति for स्वजाति, which is found in the other authorities. Both seem equally good, and I have made no alteration.

V.

V. 41, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read सधर्माण:, which is supported by the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' MS. reads स्वधर्माण:. CHAP. X.

V. 42, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads जन्मसु; but all the others have जन्मत:.

V. 44, h. 1. The Calcutta edition No. II. and Mr. Wilkins' MS. read पौण्ड्रका, while the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. agree in reading पुण्ड्रका. I have made no alteration in the Calcutta text, which is confirmed by Sir W. Jones' translation.

V. 47, h. 1. Mr. Wilsons' Dictionary does not contain the form चिकित्सनम्, which is found in the Calcutta edition and No. II.; but it has चिकित्सितम्, which is found in Mr. Wilkins' copy, the Bombay MS. Nos. V. VI. and VII. I have, however, not made any alteration.

V. 47, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads वैदेहिकानां, but all the other authorities have वैदेहकानां. Mr. Wilkins' MS. likewise gives पथं, which is read पथ: by the rest.

V. 50, h. 1. The Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. read चैत्य, while Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have चैत्र. According to Mr. Wilson's Dictionary both modes are good in the sense required.

V. 51, h. 2. अपपात्र is found in the Calcutta edition, Nos. II. and VI., but Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. and VII. read अवपात्र. See note on v. 281, Chap. VIII.

V. 52, h. 1. चेलानि is found in the Calcutta edition and Mr. Wilkins' MS., all the others read चैलानि. From this

CHAP. X. this and the former instances it is clear that both forms are good. See note on v. 103, h. 2, Chap. v.

V. 61, h. 1. The Calcutta edition is clearly in errour in reading परिध्वंसाज्जायन्ते instead of परिध्वंसाजायन्ते, which is found in Mr. Wilkins' MS., the Bombay copy, Nos. II. VI. and VII. परिसाज्ञायात is given in No. V.

V. 62, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads शुधि instead of सिद्धि, which is found in all the other authorities.

V. 66, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read श्रेयस्त्वंकृतिचेद्भवेत्, but the other authorities differ considerably. Mr. Wilkins' MS. has श्रेयान् कस्त्वनयो, the Bombay copy has श्रेयस, but the remainder is uncertain. No. V. reads श्रेयस्त्वं केचिचेद्भवेत्. No. VI. gives श्रेयस्त्वं, but the rest is not clear, and No. VII. has श्रयस्त्वं कचिद्भवेत्. The Calcutta edition and No. II. have been followed: all the rest are more or less faulty.

V. 79, h. 1. No. II. differs from the Calcutta edition in reading भृत्वं for भृन्त्वं (भृत् + त्वं), and is supported by the Bombay copy. Mr. Wilkins' MS. has कृतिं. Nos. V. and VI. read भृत्यं, but No. VII. agrees, apparently by a subsequent alteration, with the Calcutta edition, which I have followed.

V. 82, h. 2. Mr. Wilkins' copy and the Bombay MS. agree in reading गोरक्ष्य, but the Calcutta edition and other authorities have गोरक्ष.

V. 90, h. 1. The Calcutta edition has कृष्यां, which is confirmed by Nos. II. and V. Mr. Wilkins' MS. and No. VI. read कृषात्, but the Bombay copy and No. VII. have

have कृष्या, which I have adopted, because it is the third case of कृषिः, and seems to suit better with the sense. CULLU'CA BHATTA likewise explains it by कर्षणेन in the same case. CHAP. X.

V. 92, h. 2. Though all the authorities are against the Calcutta edition and No. II., I have followed those two in reading शूद्री instead of शूद्रो. In Mr. Wilkins' Grammar, Rule 1033, it will be seen that certain declinable words when put in construction with the roots कृ, भू and अस्, take the termination ई, and are made indeclinable to attribute a new nature or quality to a thing.

V. 99, h. 2. Nos. VI. and VII. have पुत्रदारात्ययेप्राप्ते in the locative case, but the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy read पुत्रदारात्ययम्प्राप्तो. No. V. is deficient in this couplet. I have not deviated from the Calcutta edition.

V. 114, h. 2. I have not ventured to make any alteration in the text of the Calcutta edition, which reads अदोषवत्, and is supported by Nos. II. VI. and VII. and by the Bombay copy. Mr. Wilkins' MS. and No. V. have अदोषकृत्.

CHAP. XI.

Verse 1, hemistich 1. I have adopted सार्ववेदसं, which is found in No. II., and was formerly in the Bombay copy. CHAP. XI.

It

CHAP. XI. It is likewise the reading of Nos. V. VI. and VII. The Calcutta edition has सर्ववेदसं, and Mr. Wilkins' MS. reads सार्ववेदिनं.

V. 4, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. and VII. read दक्षिणाम्, as has been printed in the present work; but Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have दक्षिणाः. Nos. V. and VI. read without the *visarga*, दक्षिणा.

V. 6, h. 2. It is not a little singular that a text of so much importance to the sacerdotal order should only be found in the Calcutta edition, No. II. and Sir William Jones' translation. It is not found in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, Nos. V. VI. or VII. Are we to consider it a pious fraud, designed at once to benefit the cause of learning and of the priesthood?

V. 9, h. 2. Mr. Wilkins' MS. and No. V. read धर्मः, all the others धर्म, without the *visarga*.

V. 21, h. 2. No. II. Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. VI. and VII. have बालिश्यात्, which has been adopted in the text; but the Calcutta edition reads वालिप्स्यात्. The Bombay copy gives the form बालिस्यात्, which is not recognized by Mr. Wilson's Dictionary.

V. 35, h. 2. No. II. has been altered, and agrees with the Calcutta edition in reading शुष्कां, and is confirmed by Mr. Wilkins' MS. Nos. V. and VII.; but the Bombay copy and No. VI. read शुक्लां.

V. 41, h. 1. Mr. Wilkins' MS. differs from every authority, and reads the first *páda* अग्निहोत्रप इध्याग्नीन्.

V. 50, h. 1. I have followed the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' MS. in reading पौतिनासिक्यं, for which

which Nos. VI. and VII. substitute प्रतिनासिक्यं; and the Bombay copy and No. V. read प्रतिनासिक्यं. CHAP. XI.

V. 50, h. 2. The Calcutta edition and Nos. II. V. VI. and VII. read आतिरैक्यं, Mr. Wilkins' MS. आतिरैक्तं and the Bombay copy आतिरैक्य.

N.B.—The verse which is numbered 52 in Sir W. Jones' translation is not printed in the order of the verses in the Calcutta edition; but, in imitation of No. II. it is printed on the margin of the page. It would seem as if the editors were in doubt whether it was authorised by CULLU'CA BHATTA; for he merely states in general terms, though at considerable length, the necessity of expiating sins and crimes in the present birth, to prevent the punishment awarded to them in v. 49, 50, 51, and in this dubious verse. The Bombay MS. is deficient in this couplet, but it is found with various differences in the other authorities. These will be quoted in full. I have not printed it among the other verses of the text, as it appeared to me, from the manner in which it is inserted in the Calcutta edition and No. II., and the total silence of the Bombay copy, that there was great reason to doubt its genuineness. It will be necessary, therefore, to observe, that from verse 51 to the end of this chapter Sir W. Jones' version will be always one couplet in advance of the Sanscrit text: thus v. 53 in his translation corresponds with v. 52 of the Sanscrit, and so on till the chapter is finished. This might have been obviated, either by inserting the verse in the original text, or by taking away the couplet from Sir W.

 Jones'

CHAP. XI. Jones' version, but I have thought it preferable to keep each part of the work perfect in its kind.

The Calcutta edition and No. II. read,

। दीपहर्त्ताभवेदन्धःकाणोनिर्वापकस्तथा ।

। हिंसारुचिःसदारोगीवातांगःपारदारिकः ॥

which agrees with Sir W. Jones' version.

But Mr. Wilkins' MS. has

। दीपहर्त्ताभवेदन्धोकाणोनिर्वापकोभवेत् ।

। हिंसायां व्याधिभूयिष्ठोऽहिंसायां तु नीरुजः ॥

No. V. varies a little, and reads

। दीपहर्त्ताभवेदन्धोकाणोनिर्वापकोभवेत् ।

। हिंसायाव्याधिभूयस्त्वं अरोगित्वमहिंसया ॥

Nos. VI. and VII. exactly agree with this reading, except that they have भवेदन्धः and not भवेदन्धो.

V. 56, h. 2. Nos. V. VI. and VII. support the Bombay copy in reading गर्हितान्नाद्ययोजग्धिः instead of गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. Mr Wilkins' MS. supports these, with the exception that it omits the *arka* over the ज.

V. 58, h. 1. The Bombay copy, and Nos. II. and VI. support the Calcutta edition in reading स्वयोनीषु; but Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. and VII. have स्वयोन्यासु. No. II. did not always read as it does at present, but has been altered.

V. 59, h. 1. I have ventured to differ from the Calcutta

cutta edition, and Nos. II. and V., which read the first hemistich CHAP. XI.

। गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयाः ।

thus making but one compound of the whole hemistich, with the exception of the two first words. Mr. Wilkins' MS. has संयाज्यं, and विक्रयौ, which is as good as the one adopted in our text. The Bombay copy has संयाज्यं and विक्रयः. But I have preferred the reading found in Nos. VI. and VII. *viz.* संयाज्यं and विक्रयम्. Of these authorities it will be seen that four of them make संयाज्यं to end in the first *páda* with an *anuswára*; and I have in consequence selected that reading for the second *páda*, which followed the same order.

V. 60, h. 1. The Calcutta edition and No. II. are one syllable too long in the first *páda*, owing to their ending it with the word ऊढे, *viz.* । परिवित्तितानुजेनोढे ।; but Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and Nos. V. and VI. omit the word ऊढे, and agree in all the remainder of the hemistich with the Calcutta edition and No. II. In No. VII. the hemistich is found thus;

। परिवेत्तान्नजेनूढेनपरिवेदनमेच ।

In this it will be readily seen there are many errours.

V. 79, h. 2. I have deviated from the Calcutta edition and Mr. Wilkins' MS. in this passage, which read गोब्रा ह्मणस्यच, contrary to themselves in v. 95, Chap. v. No II. the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. support the present text in this passage, and in v. 95, Chap. v.

V. 80, h. 1. The Bombay copy has प्रतिरोद्धो, with which

CHAP. XI. which Mr. Wilkins' MS. agrees by an alteration: all the others agree with the text.

V. 80, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has तुन्निमित्ते, the Bombay copy reads तन्निमित्तो, and No. V. वन्निमित्ते.

V. 82, h. 1. Though No. II. now agrees with the Calcutta edition and Nos. V. VI. and VII., it did not do so originally, but has been altered to conform to it. The word शिष्टा is recognised by CULLU'CA in his comment, and is there explained by निवेद्य. Mr. Wilkins' MS. has शिष्टानां and the Bombay copy शिष्यावा.

V. 85, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. VI. and VII. read पवित्रं, and Mr. Wilkins' MS. did so formerly, but now reads पवित्रा, which is the reading of the Bombay copy, and seems to be indispensable to agree with the word वाक्. Mr. Wilkins' MS. differs from all the other authorities in reading एषां for तेषां, which is the first word of the couplet.

V. 92, h. 2. The words अपनुत्यर्थं have been introduced into the text in the place of अपनुत्यर्थं, which are found in the Calcutta edition, Nos. VI. and VII. Mr. Wilkins' MS. and Nos. II. and V. read अपनुद्यर्थं. The first word is clearly formed with अप + णुद् + ति by Rule 830 of Mr. Wilkins' Grammar, and will be found occurring in the fourth case at the end of verse 106.

V. 95, h. 1. Mr. Wilkins' MS. reads पिशाचानां in place of पिशाचान्नां, which is found in the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. The Bombay copy drops a syllable, and reads पिशानां.

V.

V. 102, h. 2. It must be by a poetical licence for the sake of the metre, that अपानुदेत् is found in every copy, with a long आ after the letter प. See verses 75, 92 and 106, where it is short. This couplet is not found in No. V. CHAP. XI.

V. 103, h. 1 and 2. No. II. now agrees with the Calcutta edition and the text, but did read अभिभाष्येन, which is likewise the reading of Mr. Wilkins' MS. in this word. Mr. Wilkins' copy likewise differs, and has the word तल्पो and सुप्यात् for स्वप्यात्, and श्लिष्यन् for श्लिष्येत्. The Bombay copy likewise has तल्पो and सुप्यात्; but in the rest of the couplet agrees with the Calcutta edition. No. V. has तल्पो, but is wanting in the word स्वप्यात्, and substitutes आलिंग्य for श्लिष्येत्. Nos. VI. and VII. read तल्पसुप्यात् and आश्लिष्य, but agree with the Calcutta edition in the remainder of the distich.

V. 104, h. 2. The Calcutta edition and Nos. VI. and VII. agree in reading नैर्ऋतीं; but No. II. has नैर्ऋतीं, and Mr. Wilkins' MS. नैर्ऋत्यां. The Bombay copy seems to have been intended to agree with the Calcutta edition, as it has नऋतीं, having the *arka* omitted, perhaps by an errour of the copyist. No. V. reads नैर्ऋति. The Calcutta edition has been followed, being in part supported by Mr. Wilson's Dictionary.

V. 106, h. 1. अभ्यस्येत् is found in the Calcutta edition and No. II. and is quite correct if the verb be of the fourth conjugation in this peculiar sense; but Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and Nos. VI. and VII. read the word

अभ्यसेत्

CHAP. XI. अभ्यसेत्, as if it belonged to the first conjugation. No. V. has अभ्यासन्. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 107, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is supported by the Bombay copy in substituting विविधैर्नियमैरिमैः for इभिर्नानाविधैर्व्रतैः, but Nos. II. V. VI. and VII. support the Calcutta edition and the present text.

V. 111, h. 2. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. VII. read तथासीन instead of तथासीनो which is the reading of the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI.

V. 112, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read अभिशस्तां, which has been followed in the text; but Mr. Wilkins' MS. has अतिशस्तां, and the Bombay copy reads अभिषक्तां. No. V. substitutes अभिषक्तानांच, and Nos. VI. and VII. read अभिषक्तांच.

V. 112, h. 2. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy read मग्नांवासर्वप्राणैर्विमोचयेत्. No. V. has लग्ने, and substitutes प्राणे for प्राणैः. Nos. VI. and VII. agree with Mr. Wilkins' MS. except that they read लग्नां for मग्नां. I have not made any alteration from the Calcutta edition and No. II. except dropping the redundant र् in विर्मोचयेत्.

V. 117, h. 2. This hemistich is a syllable too long in the first *páda* in the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. VII. and VIII. The Bombay copy reads ।अवकीर्णव्रतेशुध्येत्। and Mr. Wilkins' MS. has ।अवकीर्णिचशुध्यर्थं।. These two contain the right number of syllables, but are deficient in the *exception* required, and which is expressed by the word वर्ज्ज in the other authorities. I have thought it better to make no alteration.

V.

V. 118, h. 1. No. II. and Mr. Wilkins' MS. read CHAP. XI. कालेन instead of काणेन, which is found in all the other authorities. Sir W. Jones recognises both forms in his translation, by the words "must sacrifice *a black or* a one-eyed ass."

V. 118, h. 2. The Calcutta edition must be correct in reading निर्ऋतिं, which is supported by Nos. V. and VI. and very nearly by Mr. Wilkins' MS. which has निऋतिं, without the *arka*, most likely by an omission of the copyist. Sir W. Jones has NIRRITI. No. II. is clearly in errour in reading नैर्ऋति, and the Bombay MS. is still more faulty in the word नैर्ऋनीं, in which there is an न for an त, and a long ई. In the note on v. 104, it will be observable that the word निर्ऋतिः is there in its derivative form, and is in all likelihood perfectly correct as नैर्ऋती. No. VII. differs from all and reads नैर्ऋतं.

V. 119, h. 1. Mr. Wilkins' MS. has अनन्तश्वसमित्यृचा instead of अन्ततश्वसमेत्यृचा, which is found in the Calcutta edition, and No. II. The Bombay copy has अन्त स्वसनष्टफवा, which is quite faulty. No. V. reads the first word like the Calcutta edition, but finishes with समृतस्यचावा. Nos. VI. and VII. vary a little from the Calcutta edition and read समित्यृचा. The difficulty lies in the choice between सम and सम्. The comment supports the text in the following words । तदन्तेसमासिंचन्तुमारुतइत्ये तयाऋचा ।, some of which are not intelligible.

V.

CHAP. XI. V. 122, h. 2. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. V. read सप्तागारंच, but all the others have सप्तागारांश्च.

V. 123, h. 2. An errour seems to have crept into the present work in inadvertently following the Calcutta edition in the expression त्रिषवणात्व (तु॰), which, according to Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy, should be त्रिषवणम्. Nos. II. VI. and VII. read the same, except that they substitute न for ण, but the latter letter is found in the same expression in Mr. Wilsons' Dictionary. No. V. is altogether different.

V. 125, h. 2. All the authorities differ from the Calcutta edition and read यावकः, and not यावकैः as is found in the Calcutta edition.

V. 127, h. 2. It is very singular that the Calcutta edition and No. II. substitute सुचरितव्रतः for शुद्ध्यर्थमात्मनः, which is the reading of all the other authorities, and of CULLU'CA BHATTA, who says आत्मशुद्ध्यर्थम्. No. V. reads, evidently by an errour of the copyist, बुद्ध्य, &c. I should have read with the greater number, perhaps, in this case, if the text had not been fully supported by Sir W. Jones' translation.

V. 130, h. 1. Mr. Wilkins' MS. has कृच्छ्रं, but all the others have कृत्स्नं, which is supported by Sir W. Jones.

V. 157, h. 1. Mr. Wilkins' MS. and No. V. have समावृत्तकौ, which is nearly confirmed by the Bombay copy, which gives समावृत्तिकौ; but the Calcutta edition is supported by Nos. II. and VI. The reading of the Calcutta edition is likewise found in No. VII. but it is by a subsequent alteration.

V.

I have not thought it advisable to deviate from the Calcutta edition.

V. 160, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads गुह्यत्वं instead of उन्नार्थं. The Bombay copy has उद्वार्थं, and No. V. गुह्यर्थं. The rest barely differ from the Calcutta edition.

V. 162, h. 2. No. V. agrees with the Calcutta edition and No. II. in reading स्वजातीय; all the others have स only for the first syllable. See note on v. 41, Chap. x.

V. 171, h. 1. The form पैतृष्वसेयीं is found in the Calcutta edition, and is recognised by Mr. Wilson's Dictionary, and by Mr. Wilkins' Grammar, Rule 891; but that of Dr. Carey, p. 632, only specifies पैतृष्वस्त्रीय. Nos. II. VI. and VII. have पैतृष्वस्त्रेयीं. The Bombay copy varies a little and reads पितृस्वस्त्रेयीं, and No. V. has पितृष्वस्त्रीयां. Both the latter forms are unaffected by वृद्धिः. I have followed the Calcutta edition, as the form of the word found in it is quite correct.

V. 172, h. 1. Mr. Wilkins' MS. reads नोपगच्छेत; all the other authorities have नोपयच्छेत, except that the Calcutta edition and Nos. II. and VI. read the word in the common form, and add तु to complete the measure; while the others read the word in the proper form.

V. 179, h. 1. For हषां, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. (in the latter the *anuswára* appears to have been added subsequently), Mr. Wilkins' MS. has हषा, and the Bombay copy, Nos. VI. and VII. हताः. No. V. reads कृताः. I have followed the Calcutta edition.

CHAP. XI. V. 180, h. 1. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have समाचरन्, while all the others read सहाचरन्.

V. 188, h. 1. The Calcutta edition appears to be in errour in reading एतद्देवविधिं; but No. II. the Bombay copy and No. V. read the first word एतं, to agree with विधिं, which is masculine. Mr. Wilkins' MS. Nos. VI. and VII. read एवं. See verse 217 of this Chap. where the same expression occurs in the correct form.

V. 194, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is solitary in reading परियहात् for प्रतियहात्.

V. 195, h. 2. I have ventured to alter प्रतिपृच्छेयुः into परिपृच्छेयुः, the latter being the reading of every authority except the Calcutta edition and No. II. The preposition परि is further supported by CULLU'CA's comment.

V. 197, h. 2. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and Nos. VI. and VII. read विशुध्यति, but the Calcutta edition, Nos. II. and V. read with the present text व्यपोहति.

V. 198, h. 2. अवसेधति is found in Mr. Wilkins' MS. the other works read the preposition अप.

V. 200, h. 1. An *anuswára* is read over अन्न in Mr. Wilkins' MS. but not in the others.

V. 202, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read सन्निवेस्यच, Mr. Wilkins' MS. has सन्निवेश्यच, and Nos. V. VI. and VII. सन्निषेवतु. The Bombay copy is deficient in this verse.

V. 207, h. 1. Mr. Wilkins' MS. substitutes तलात् for तले; but the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read द्विजन्मनः.

द्विजन्मनः. In Chap. IV. it will be seen that v. 168 is almost identical with this. CHAP. XI.

V. 217, h. 2. The Calcutta edition reads चान्द्रायण, without the *anuswára*, but it is found in all the other authorities, and has been inserted in the present text.

V. 218, h. 1. At the end of the first hemistich Mr. Wilkins' MS. reads स्थितः, but all the other authorities agree with the text in reading स्थिते.

V. 218, h. 2. I have adhered to the Calcutta edition and No. II. in reading हविष्याशी, though Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and Nos. V. VI. and VII. read हविष्यस्य.

V. 221, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads the first words of this hemistich सर्वेञ्कुशल, by a subsequent alteration; but it is not clear what was the original reading. All the authorities have सर्वाकुशल. Mr. Wilkins' MS. is likewise unsupported in substituting महर्षेयः for महर्षिभिः.

V. 223, h. 1. I have altered the phrase त्रिरहस् of the Calcutta edition and No. II. into त्रिरह्नस्, to make it agree with Mr. Wilkins' MS. Nos. V. VI. and VII. This reading is further supported by the Calcutta edition and the other authorities in h. 1, v. 259 of this Chapter, *q. v.*; and for the sake of making the grammar of the text agree with itself, as is required by the copulative च, I have followed Mr. Wilkins' MS. No. II. and the Bombay copy in reading त्रिर्निशायाः. The Bombay copy reads the first phrase त्रिरन्हं. The Calcutta edition, Nos. V. VI. and VII. read the second phrase त्रिर्निशायां.

V.

CHAP. XI. V. 231, h. 2. The Calcutta edition is supported by Nos. II. VI. and VII. in reading मनोवाङ्मूर्त्तिभिः, and likewise by the comment, which explains the passage by the words मनोवाक्कायैः. The Bombay copy reads nearly the same as the Calcutta edition, *viz.* मनोवाक्मूर्त्तिभिः; but Mr. Wilkins' MS. and No. V. substitute कर्म्मभिः for मूर्त्तिभिः, intending evidently to read the same as in v. 236, Chap. II. where the expression मनोवचनकर्म्मभिः will be seen to occur.

V. 233, h. 1. Mr. Wilkins' MS. is unsupported by any of the other authorities in reading स्यात् तु लाघवं in the place of स्याद्लाघवम्.

V. 234, h. 1. Mr. Wilkins' MS. and No. V. have दैवं मानुषकं; but Nos. II. VI. and VII. and the Bombay copy agree with the Calcutta edition, in reading दैवमानुषकं, to which I have adhered in the text.

V. 238, h. 2. Though I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading सर्वन्तु, I think the form सर्वन्तत्, found in Mr. Wilkins' MS. and Nos. VI. and VII. is to be preferred. The Bombay copy has तत्सर्वं, which is likewise good; but No. V. is faulty in reading सव तत्र.

V. 241, h. 1. It has just been observed in the note on v. 231, that the authorities differ about मनोवाङ्मूर्त्तिभिः, the same phrase occurs in this verse in the Calcutta edition and No. II. and is again confirmed by the comment, which gives मनोवाग्देहैः. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy

copy are consistent with themselves, and read as before; but Nos. V. VI. and VII. substitute वाक्कायकर्मभिः. CHAP. XI.

V. 244, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads this hemistich thus:

। सर्वेतपःप्रशंसन्तितपःपुण्यसमुद्भवः ॥

The last word is clearly an errour, as it ought to be समुद्भवं to agree with तपः, which is neuter. The Bombay copy agrees with the Calcutta edition and No. II., except that it reads उद्भवं for उत्तमं; but Nos. V. VI. and VII. read

। सर्वस्यास्यप्रपश्यन्तस्तपसःपुण्यमुद्भवं ॥

I have adhered to the Calcutta edition.

V. 245, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read क्षमा, but Mr. Wilkins' MS. has क्षमः, and Nos. V. VI. and VII. have क्षमाः.

V. 248, h. 1. The Calcutta edition and No. II. are at variance, the former reading सव्याहृतिप्रणवकाः, and the latter having the second word सप्रणवाः, which is likewise the reading of Mr. Wilkins' MS. The comment likewise repeats the same form. The other authorities differ considerably, and have a syllable too much in this *páda*. I have thought it better to preserve the reading of the Calcutta edition, and record the other reading here.

V. 249, h. 2. The MSS. vary with regard to the reading of some of the words of this couplet, but the present reading seems incontestible, as it is supported by the texts alluded to being quoted in the comments. The principal difference consists in Mr. Wilkins' MS. substituting माहेन्द्रं for माहित्रं, but the latter word is fully supported by the comment.

 V.

CHAP. XI. V. 250, h. 1. For अस्यवामीयं of the Calcutta edition, Mr. Wilkins' MS. substitutes अस्यमाहीपं; but the Bombay copy, by an errour of the pen, reads a च for a व, or would otherwise agree with the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII.

V. 250, h. 2. Mr. Wilkins' MS. substitutes जप्त्वातु, and the Bombay copy जप्त्वाच for जपित्वा, which is found in all the other authorities.

V. 259, h. 2. The Calcutta edition is supported by Nos. II. V. VI. and VII. in reading त्रिर्जपित्वा, &c., while Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy have जप्त्वा त्रिर्, &c.

V. 263, h. 1. The authorities are divided between the word क्षिप्तं and क्षिप्रं; for the former reading we have the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII., and for the latter we have Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy. The comment throws no light on the subject, and I have followed the Calcutta edition, &c.

CHAP. XII.

CHAP. XII. Verse 16, hemistich 2. Mr. Wilkins' MS. varies from the Calcutta edition and No. II. in reading यातनात्मीयम् instead of यातनार्थीयम्. Nos. V. and VI. are deficient in this

this verse. Sir W. Jones' version supports the Calcutta edition and No. II. CHAP. XII.

N. B.—This chapter is not found in No. VII. which will account for its not being quoted.

V. 21, h. 2. No. VI. and Mr. Wilkins' MS. read संपरित्यक्ता, but the Calcutta edition, Nos. II. V. and the Bombay copy agree with our text in reading the first syllable स (सः), instead of सं.

V. 23, h. 2. दद्यात् is substituted for दध्यात्, in Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and No. V.; but the latter reading is found in the Calcutta edition and No. II. and seems supported by Sir W. Jones' translation, as well as by CULLU'CA's comment, which has संगतंकुर्य्यात्. The verse is not found in No. VI.

V. 26, h. 2. Mr. Wilkins' MS. has आश्रयं instead of अश्रितं, which is found in every other authority, except No. VI., which is deficient in this verse.

V. 30, h. 2. Mr. Wilkins' MS. reads अयो, but every other authority has अप्यो.

V. 32, h. 1. Though I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading रुचिता, all the other authorities substitute रतिता, which I think quite as good as the other. The comment explains the phrase by । फलार्थकर्म्मानुष्ठानशीलता ।.

V. 38, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read यथोत्तरम्, which appears to be the reading intended by the comment; but all the other authorities have यथाक्रमं.

V.

CHAP. XII. V. 41, h. 1. I have altered इषा into इषां, which is the reading of Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. V. The Calcutta edition and No. VI. read the word without the *anuswára*; but either form will make good sense and grammar.

V. 42, h. 2. The Bombay copy and CULLU'CA's comment exactly correspond with the Calcutta edition and No. II. in the reading of this verse. Nos. V. and VI. agree with one another, but differ from the Calcutta edition in substituting शृगालाश्च for मृगाश्च, and सरीसृपाः instead of सकच्छपाः. Mr. Wilkins' MS. reads the verse as follows:—

। स्थावराक्रमयःकीटामत्स्यानक्रासरीसृपाः।

। पशवश्चशृगालाश्चजघन्यातामसीगतिः॥

Sir William Jones gives the *shakal* (शृगालाश्च) instead of the मृगाश्च of the Calcutta edition, &c. Supported as this verse is I have not made any alteration.

V. 44, h. 2 The word तामसेषु is found in Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy; but the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI. give तामसीषु, which I have followed. If the masculine form is considered as the better reading, we must suppose that the word गुणः is understood, and if the feminine is preferred we must suppose it to be गतिः. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy confirm themselves in reading राजसेषु in the masculine form in v. 47, h. 2.

V. 47, h. 1. Nos. V. and VI. substitute विविधो in the place of विबुधाः. The first of these words appears to be an

an errour of the copyist, and the latter is confirmed by Mr. Wilson's Dictionary. CHAP. XII.

V. 49, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. V. and VI., read द्वितीया, but Mr. Wilkins' MS. has मध्यमा, which is supported by Sir W. Jones' version. The comment likewise employs the latter word. I have not, however, varied from the Calcutta edition, &c. as the word द्वितीया is so fully supported, and may have been employed for the sake of variety.

V. 50, h. 1. I am inclined to think that the reading of the Calcutta edition and No. II. which I have followed, is not so good as that of Mr. Wilkins' MS., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. The Calcutta edition and No. II. read महान्तमव्यक्तमेवच, while all the others have महान्अव्यक्तएवच. The errour arose from not attending to the fact, that it is to the Regents of the *Mahat* and the *Avyacta*, and not to the principles, that souls endued with the property of goodness are conveyed.

V. 51, h. 1. The Calcutta edition reads त्रिःप्रकारस्य, but all the other authorities have त्रिप्रकारस्य, which I have adopted.

V. 63, h. 1. The authorities vary considerably about the word तैलपयः. The Calcutta edition and No. II. have तैलपकः, Mr. Wilkins' MS. gives वै तैलपः, the Bombay copy reads तौलपपः in which it is clear that the औ is written for the letter ऐ, and the second प for a य. No. V. has तैलपायकः, and No. VI. has the same form, but preceded by a वै. I have followed the reading which

was

CHAP. XII. was intended by the Bombay copy. The text and comment, singularly enough, differ from Sir W. Jones' translation, and understand a bird, and not an insect (the cockroach), by this word.

V. 63, h. 2. Mr. Wilkins' MS. is quite unsupported in substituting चक्रवाकः for चीरीवाकः.

V. 72, h. 1. The word मैत्राक्षज्योतिकः is so fully explained in the comment, that there can be no doubt as to the correctness of its form, which is confirmed by the text of the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilkins' MS. has मैत्राख्यो ज्योतिषः. The Bombay copy reads the same as the Calcutta edition, except that it substitutes ख्य for क्ष, and Nos. V. and VI. have क्षि for क्ष.

V. 76, h. 2. दुःसहान् is substituted in Mr Wilkins' MS. the Bombay copy, and Nos. V. and VI. for दारुणान्; but the latter reading is supported by the comment and by Sir W. Jones' translation.

V. 78, h. 1. The form जन्मच is found in the Calcutta edition No. II. and the Bombay copy. Mr. Wilkins' MS. has जन्मसु, and Nos. V. and VI. जनन. I have not differed from the Calcutta edition.

V. 82, h. 1. The Calcutta edition, No. II, the Bombay copy, and the comment read सर्वः, but Mr. Wilkins' MS. has धर्म्मः, and Nos. V. and VI. read सर्गः.

V. 82, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read this hemistich thus:

। नैश्रेयसकरंकर्म्मविप्रस्येदन्निबोधत ॥

The Bombay copy substitutes the reading adopted in the text,

text, which is supported by all the other authorities, with two trifling variations, *viz.* No. V. has निःश्रेयसं, Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. and VI. have एनं instead of इमं. CHAP. XII.

V. 86, h. 1. Mr. Wilkins' MS., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. substitute पूर्वेषां for सर्वेषां, which is found in the Calcutta edition and No. II. The comment seems rather to lean to the reading in Mr. Wilkins' MS. I have however made no alteration in the text, which is on the whole supported by Sir W. Jones' version.

V. 88, h. 2. The Bombay copy supports the Calcutta edition and No. II. in reading प्रवृत्तं; but Mr. Wilkins' MS. has प्रवृत्तिं.

V. 90, h. 1. Sir W. Jones' translation confirms the reading of the Calcutta edition, and the present text, in the word साम्यताम्. No. II. reads सास्यताम् evidently by an errour of the copyist. Mr. Wilkins' MS. has पाक्षिणतां, the Bombay copy साक्ष्यितां. No. VI. gives सात्म्यतां, with which No V. seems to agree, but the writing is not clear.

V. 90, h. 2. The root सेव् "*serve*," is of the first conjugation, yet Mr. Wilkins' MS. reads सेव्यमानः, as if of the fourth conjugation; for the passive sense is inadmissible. All the other authorities support the list of roots and the implied sense, which require सेवमानः.

V. 90, h. 2. The Bombay MS. and Nos. V. and VI. support Mr. Wilkins' MS. in reading अभ्येति. This reading is undoubtedly faulty, because it is at variance with the plain context of the verse, and the hopes held out in their religion. Disinterested acts of religion are the sole means by

CHAP. XII. by which they believe eternal liberation of soul from the accidents of matter can be obtained. Hence the word अत्येति, as found in the Calcutta edition and No. II. is the right reading. This word is explained by अतिक्रामति "*he surpasses*," in CULLU'CA's comment, which perfectly supports Sir W. Jones' version of the passage. अभ्येति implies "*he attains*," which would reverse the true sense.

V. 97, h. 2. I have ventured to differ from the Calcutta edition, Mr. Wilkins' MS. Nos. II. V. and VI., which read । भूतम्भव्यम्भविष्यंच ।. The idea intended is, as rendered by Sir W. Jones, "*all that has been, all that is, and all that will be.*" The first word is therefore right, the second, if correct, is out of its place and should be last, and the third word is ungrammatical in all the authorities just quoted, and should be भविष्यच्च (भविष्यत्+च). The reading of the Bombay copy is perfect in my opinion, and I have therefore adopted it, *viz.* । भूतम्भवद्भविष्यच्च । containing the participles past, present, and future, of भू "*be.*"

V. 98, h. 1. I fear the text is incorrect in reading रूपश्च in the masculine, agreeably to the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilson's Dictionary only gives it as a noun in the neuter, Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy, and Nos. V. and VI. read रूपंच.

V. 100, h. 1. Mr. Wilkins' MS. the Bombay copy and No. V. read सेनापत्यं; but the Calcutta edition and No. II. read the word (with *vriddhi*) सैनापत्यं. No. VI. is deficient in this couplet.

V. 104,

V. 104, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. V. read कल्मषं; but I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading किल्विषं. The verse is not found in No. VI. CHAP. XII.

V. 105, h. 2. For शुद्धि, which is found in the Calcutta edition and No. II., Mr. Wilkins' ms. substitutes सिद्धि, and the Bombay copy शुधि. Nos. V. and VI. read कर्म्मबुद्धि, and not धर्म्मशुद्धि.

V. 109, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported in reading अभिगतः; all the other authorities have अधिगतः.

The word परिवृंहणः is not found in Mr. Wilson's Dictionary; but the participle is there given. Nos. V. and VI. read the epithet सपरिवृंहिणः, all the other authorities agree with the text.

V. 111, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has हैतुक; but all the other authorities read हेतुक. Both forms are found in Mr. Wilson's Dictionary.

V. 115, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is quite solitary in reading बन्धून् for वक्तृन्.

V. 117, h. 2. The form मयेदम् is found in Mr. Wilkins' ms.; but all the others read ममेदम्.

V. 118, h. 2. I have followed the Calcutta edition, which is supported by No. V. in reading in the second hemistich सम्पश्यन्, while even No. II. as well as the other authorities, read सम्पश्येत्. The suspense of the affirmation upon this word seems to require the reading as found in the Calcutta edition, which I have accordingly followed.

CHAP. XII V. 120, h. 1. Mr. Wilkins' MS. and Nos. V. and VI. read स्वेषु for खेषु, which is supported by Sir W. Jones' version; and is undoubtedly the reading intended, from the double meaning of the word खं.

V. 121, h. 1. The word कोष्ठे, given in Mr. Wilkins' MS. is substituted for क्रान्ते, which is found in all the other authorities. The meaning of the first word in this passage must be "*stomach*;" that of the latter is stated to be "*foot*" in the comment, which is supported by Sir W. Jones' version.

The Bombay copy, Mr. Wilkins' MS. Nos. V. and VI. read हरिम्; but as विष्णुः had been just alluded to, we must be convinced that this is an errour. Sir W. Jones' version, the comment, the Calcutta edition, and No. II. all support the evident context, and read हरम्.

V. 123, h. 1. The Bombay copy has एनमेके, &c. instead of एतमेके, which is the reading of the Calcutta edition and No. II.; but Mr. Wilkins' MS. reads एवमेके.

V. 125, h. 2. The word सनातनम् is substituted for परम्पदम् in Mr. Wilkins' MS.; but the latter word is confirmed by the Bombay copy, the Calcutta edition, and No. II.

Nos. V. and VI. have not the verses 123 and 125.

SUPPLEMENTARY NOTES.

In the course of printing the foregoing Notes, some few subjects presented themselves that seemed deserving of notes; these, together with a few remarks on the use of the apostrophe (ऽ), are here subjoined.

CHAP. I.

Verse 85, hemistich 1. There is a difficulty of choice in such expressions as द्वापरेपरे, whether we should understand the last word to be पर or अपर; if the latter, the apostrophe (ऽ) ought to be inserted. Both words mean the same thing, *viz.* "*other.*" To determine what was the intention of the author of Menu, we must refer to such passages as are not equivocal. In Chap. vii. v. 157, the expression चापराः (च+अपराः) will be seen. The Calcutta editors seem generally to have preferred this last form; for it will be observed in this Chap. v. 61, that an apostrophe has been printed in conformity with the Calcutta edition; the same may be seen in Chap. viii. v. 210: yet, by a singular deviation, they have omitted it in this verse. The form पर seems to be employed when the word is either used as a noun, or absolutely. CHAP. I

V.

CHAP. I. V. 114, h. 1. The Calcutta edition reads the first *páda* as one compound; but from the comment it is quite clear that the word योगं should be separate, as it governs धर्म्मं. All the authorities support the comment and the present text.

CHAP. II.

CHAP. II. Verse 79, hemistich 2. Contrary to the rule intended to be followed, the apostrophe has been inserted between the words एव and अहिः. The same is in the Calcutta edition.

V. 101, h. 2. All that has been hazarded in the note on v. 101, h. 2, in page 334, is much corroborated by Rule 1073 of Mr. Wilkins' Grammar, q. v. Dr. Carey, in his Grammar, page 834, Rule 18, gives the same definition and example, *viz.* प्रत्यग्ग्रामात् to illustrate it.

V. 234, h. 2. Following the Calcutta edition, an apostrophe has been printed between तस्य and अफलाः.

CHAP. III.

CHAP. III. Verse 12, hemistich 2. An apostrophe has been improperly printed between क्रमशः and वराः. The comment intends the latter word; yet under one point of view the word अवराः will make this hemistich to imply nearly the same thing, *viz.* "*these inferior women may be taken in succession.*"

V. 38, h. 2. It will be easily observed, that the phrase उढजः

उढजः in this hemistich, is contrary to the sense as well as to the example of its previous use in this couplet, which require उढाजः. CULLU'CA BHATTA notices this irregularity in the word, and states it nearly in the very words he had employed to mark the irregularity of मौंजी in Chap. II. verses 169 and 171. (See note in page 335,) *viz.* । कायोढजइतिङ्यापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलमितिह्रस्वत्वम् ॥ CHAP. III.

V. 64, h. 1. Following up the spirit of the note just given on v. 38, h. 2, the phrase शूद्रापत्यैः should have an apostrophe between शूद्रा and अपत्यैः.

V. 100, h. 1. It ought to have been stated in the previous note on this verse, that the comment supports the masculine form शिलः, and states it to imply "*the grains left in a reaped field.*"

V. 141, h. 1. An apostrophe should be inserted between सा and अभिहिता.

V. 185, h. 1. It has been remarked in the note on this verse, page 344, that the latter portion of the word त्रिणाचिकेत appears to be a volitive form of कित् "*know;*" but this root being of the third conjugation, which takes the form चिकेत्ति "*he knows,*" (Wilkins' Grammar, page 212) it may with equal or more propriety be referred to it.

CHAP. IV.

CHAP. IV. Verse 167, hemistich 1. This hemistich contains, in imitation of the Calcutta edition, an apostrophe in opposition to the strict rule of grammar.

CHAP. V.

CHAP. V. Verse 12, hemistich 2. In addition to what has been said in page 440, Vol. II, I wish to refer to Mr. Wilson's highly beautiful and poetical version of the *Mégha Duta*, p. 92, note, verse 554, where it will be seen that that able scholar has noticed the circumstance of the शुकः or parrot, and the सारिका or *maina* (a species of jay), being generally associated together.

CHAP. VII.

CHAP. VII. Verse 170, hemistich 2. The word उच्छ्रित which is found in all the authorities, will confirm the reading adopted in Chap. v. verse 40, and which has already been remarked upon in page 363.

V. 203, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read धर्म्यान्, which I have followed; all the other authorities read धर्म्मान्. The comment explains the hemistich thus:

। तेषांचपरकीयान्धर्मादनपेतानाचारान्देशधर्मतयाशास्त्रेणाभ्युपेतान्प्रमाणीकुर्य्यात् ॥

V. 209,

V. 209, h. 1. The word प्रकृतिम् is found in the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' MS. and the Bombay copy. There appears to be a difficulty in reconciling it with the noun मित्रं, which must be understood in the nominative case to agree with the passive verb. CHAP. VII.

This couplet is not in Nos. V. VI. and VII., and these MSS. are very different from the others towards the end of this book. The comment explains this hemistich as follows:

। धर्म्मज्ञंकृतोपकारस्यस्मन्नृसानुरागमनुरक्तंस्थिरकार्य्यारम्भम्प्रीतिमत्प्रकृतिकंयत्तन्मित्रमतिशयेनशस्यते ॥

CHAP. VIII.

Verse 211, hemistich 2. An apostrophe ought to have been inserted between कर्तव्या and अंशा. CHAP. VIII.

CHAP. IX.

Verse 20, hemistich 1. The apostrophe between चरन्ति and अपतिव्रता is not strictly necessary. CHAP. IX.

V. 98, h. 1. The word ददत् is printed ददन्, in imitation of the Calcutta edition. Nos. II. and V. and the Bombay copy read correctly ददत्. (See Mr. Wilkins' Grammar, Rule 675.) No. VI. is deficient. No. VII. and Mr. Wilkins' MS. were correct, but have been altered to ददन्.

V. 100,

CHAP. IX. V. 100, h. 1. The Calcutta edition, Nos. V. and VII. had the word अनुशुश्रम long in the penultimate; but No. II. and the Bombay copy agree with the grammar, and read it short. I have made no alteration.

THE END.

LONDON
PRINTED BY COX AND BAYLIS,
GREAT QUEEN STREET